artur lundkvist

ISBN 973-21-0360-4

1398

LEI = 583
TL 2
585

editura minerva

În cadrul operei lui Artur Lundkvist (1906–1991) un loc cu totul aparte îl ocupă romanul autobiografic *Autoportretul unui visător cu ochii deschişi*. Scris sub forma unui itinerariu, cu tendinţe ce ordonează şi dilatează pe un anumit parcurs firesc amintirile autorului, cartea reprezintă un exceptipard vioţa creatorului — cu lungul În prim plan aparie viaţa intelectualui — şi abia în subsidiar, şi doar în măsura în care îi influenţează destinul literar, sunt evocate evenimentele din copilărie şi din tinereţe legate de familie. Se remarcă astfel în faţa cititorului justijatea de voce şi tăria viziunii vieţii literaturii suedeze...

MĂDĂLINA NICOLAU

1398

artur lundkvist

fondată în 1895 bpt serie nouă

artur lundkvist

autoportretul unui visător cu ochii deschişi

fondată în 1895 bpt serie nouă

BIBLIOTECA ALEPH
CLUBUL CĂRȚII DIGITALE

Ilustrația copertei de *ADRIAN IONESCU*

Editarea acestei cărți a fost parțial sponsorizată de Institutul Suedez (Svenska Institutet), Stockholm.

This book was edited into Romanian with the partial financial support of the Swedish Institute, Stockholm.

Artur Lundkvist — *Självporträtt av en drömmare med öppna ögon*, Alb. Bonniers Boktryckeri, 1966, Stockholm.

artur lundkvist

autoportretul unui visător cu ochii deschiși

ROMAN AUTOBIOGRAFIC

TRADUCERE ȘI NOTE DE
MĂDĂLINA NICOLAU și ADRIAN IONESCU
PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
MĂDĂLINA NICOLAU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1993
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Pentru această versiune toate drepturile
rezervate Editurii Minerva (BPT).

I.S.B.N. 973-21-0360-4

PREFAȚA

„Cam peste o jumătate de an împlinesc 60 de ani și timp de 38 de ani am scris cărți", suna mărturisirea de credință a lui Artur Lundkvist la terminarea romanului său autobiografic, *Autoportretul unui visător cu ochi deschiși*, în 1965. Va continua să scrie însă și după această dată cu aceeași nestrămutată încredere în forța magică a cuvîntului. Era și firesc să își împlinească astfel destinul acela care, încă de la 12 ani, hotărîse că nu va fi altceva decît scriitor. Cu o dîrzenie uimitoare, fără ezitări și retractări, impunîndu-și din adolescență pînă în anii senectuții un sever program de lucru, Lundkvist a reușit să devină „una din conștiințele și vocile lumii".

Autodidact, cunoscător prin proprie străduință a mai multor limbi străine, deschis către toate experiențele veacului (fără a neglija nici cultura de tip tradițional), autorul suedez a scris peste 80 de cărți : poezie, proză, critică, estetică, impresii de călătorie. Dacă unora din operele sale li se contestă azi valoarea, nimeni nu va putea trece peste rolul esențial avut de Lundkvist în evoluția liricii suedeze, în modernizarea ei. Prin poeziile proprii, prin cele traduse, prin principiile estetice expuse în diverse publicații a ajutat la „sincronizarea" — cum ar spune Lovinescu — literaturii suedeze cu marile literaturi europene și cu cea americană.

Debutul editorial din 1928 cu placheta *Jar* ca şi primele volume de după 1930 stau sub semnul influenţei lui Diktonius, poet finlandez de expresie suedeză, promotor al avangardismului nordic, şi a americanului Carl Sandburg. O adevărată cartă a modernismului suedez poate fi considerată antologia *Cinci tineri*, publicaţia grupului cu acelaşi nume, unde apărea semnătura lui Lundkvist alături de cele ale lui Harry Martinson şi Sandgren. În versuri de o neobişnuită vitalitate, Artur Lundkvist îmbină tematica naturii cu puternica propensiune către formele primitive de cultură, cu mistica sexuală şi cu preaslăvirea industriei marelui oraş, a ritmului alert din fabrici şi uzine. Regăsim la el, de fapt, cum remarca un critic, acel amestec de motive tipice, comune generaţiei anilor '30, adică poeţilor care trăiau în aglomerările urbane dar care îşi aveau rădăcinile într-o societate agrară, preindustrială. Simţindu-se descătuşat de constrîngeri formale, Lundkvist abordează cu dezinvoltură, după exemplul moderniştilor, versul liber, apoi versul lung ca de proză ritmată. Împletirea poeziei cu proza se întîlneşte în mai toate volumele lirice ale scriitorului, conferind creaţiei sale un patetism aparte.

Trebuie să subliniem de asemenea că, după anii '30, poezia autorului lui *Jar* devine un repertoriu al impresiilor de călătorie sau al motivelor ce l-au marcat din operele lui Saint-John Perse, Rimbaud, ale suprarealiştilor francezi, ale lui Pound sau Eliot, ba mai mult chiar, a fost sensibil şi la sugestiile psihanalizei ca şi la cele ale etnografiei şi sociologiei culturii. Octavio Paz explica uriaşa disponibilitate a lui Lundkvist de a asimila cultura universală prin faptul că acesta se născuse într-o zonă de periferie a culturii, ceea ce la un creator cu structura sa conduce inevitabil la cosmopolitism cultural. Trecută prin filtrul personal, respectiva zestre tematică a alcătuit apoi plasma generatoare de metafore şi viziuni proprii. Apa, focul, vîntul, zborul, pomul, devin motive cheie în poezia

lui Artur Lundkvist și converg toate către prefigurarea destinului uman ca o necurmată căutare și eliberare de constrîngeri. În contextul dat, erupțiile lirice și retorismul i-au fost adeseori reproșate de către critica suedeză. Adevărul este că poezia lui Lundkvist trebuie judecată în ansamblul ei, fiecare carte constituind o verigă dintr-un lanț. Privită doar în acest mod opera sa lirică își poate revela adevărata dimensiune și poate legitima caracterizarea de „construcție barocă impresionantă", de care vorbea René Vázquez Díaz.

Poetul era adeptul spontaneității, al inspirației ce nu trebuie cenzurată, al improvizației ce nu suportă cizelarea. De aceea, odată așternute pe hîrtie, el nu corecta, nu revenea asupra versurilor: „Scriu neîngrijit, improvizat, o poezie trebuie să fie improvizată, altfel moare în perfecțiune". Admirat sau controversat, este cert că Lundkvist, ca poet, nu a avut epigoni, căci — notează un exeget al operei sale — „nu poți imita niciodată o inundație".

Alături de scrierile originale și de contribuțiile teoretice, numeroase traduceri semnate de Lundkvist au fost considerate drept factori decisivi în modernizarea literaturii suedeze din ultima jumătate de secol. Fiind dotat cu un deosebit simț al valorilor artistice, Lundkvist s-a îndreptat fără greș către vîrfurile literaturii universale, scriitori contemporani deveniți clasici, mulți dintre ei laureați ulterior ai premiului Nobel: T. S. Eliot, Saint-John Perse, John Steinbeck, Faulkner, Hemingway, Federico García Lorca, Henry Miller, Octavio Paz. În marea majoritate a cazurilor traducerile erau însoțite de portrete, eseuri, prefețe, studii asupra respectivilor autori, putîndu-se astfel afirma, cu deplină acoperire, că aportul lui în introducerea literaturii străine în Suedia a fost unic.

De o loialitate exemplară în relațiile cu prietenii și adversarii, Lundkvist își făcuse din respectul valorilor artistice criteriul suprem în aprecierea unei opere, orice alte considerente găsindu-le lipsite de importanță. De aceea s-a

bucurat de o deosebită autoritate morală în fața publicului și, mai cu seamă, în rîndul tinerilor scriitori. În acest sens putem cita declarațiile de credință a doi reprezentanți ai generațiilor de creatori ce i-au urmat. Lasse Söderberg recunoaște că „prin intermediul lui, mulți dintre noi ne-am cucerit o privire de ansamblu asupra culturii", iar Brigitta Trotzig își amintește : „Artur Lundkvist a fost, pentru mine și pentru generația mea, adevărata universitate".

Viața și o bună parte a operei autorului suedez nu pot fi concepute în afara experiențelor acumulate prin călătorii. Prototip al lui „homo viator", călătoria a fost pentru Lundkvist o formă de existență și un mijloc de a cunoaște nemijlocit viața și cultura popoarelor lumii. „Adevărul este că cel care călătorește mult, spre deosebire de cel ce stă acasă, dobîndește o altă concepție despre lume, despre starea de lucruri, despre întreaga situație a omenirii. Pentru orientarea mea universală în plan literar și artistic călătoriile sînt indispensabile...", conchide autorul *Panoramei literaturii europene interbelice*. El a străbătut America de Sud și de Nord, Europa, Africa și Asia cu dorința de a vedea, a compara, a evalua, a nota. În afara vacanțelor, cînd și-a redactat propriile scrieri în Canare sau în sudul Spaniei, majoritatea drumurilor le-a făcut ca reporter al unor ziare de mare tiraj, ca invitat la Congrese ale scriitorilor sau ale păcii. Materialele elaborate la fața locului, completate apoi cu amănunte sau luări de poziții mai explicite, le-a publicat sub formă de cărți de sine stătătoare. Așa s-au născut volumele *Coasta negrilor*, *Pămîntul negrilor*, *India în flăcări*, *Dragonul metamorfozat*, *Continentul vulcanic* etc. Numeroase din cărțile de reportaje ale lui Lundkvist sînt azi puternic datate, pierzîndu-și interesul. Lennart Bromander va scrie despre ele că sînt „desuete, aproape penibile", dar că mai trăiesc prin unele metafore și detalii de observație.

În imediata contemporaneitate critica nu s-a dovedit mai generoasă nici cu proza lui Artur Lundkvist. De fapt însuşi autorul recunoaşte, în paginile memorialistice, caracterul de simple experienţe pentru multe din volumele sale. Despre *Fluviile curg către mare*, comentat total defavorabil în presă, scriitorul preciza: „Am ajuns la concluzia clară că nu sînt un scriitor de romane (ceea ce nici nu am crezut cu adevărat vreodată".

În cadrul operei lui Lundkvist un loc cu totul aparte îl ocupă romanul autobiografic *Autoportretul unui visător cu ochi deschişi*. Scris sub forma unui interviu, cu întrebări ce ordonează şi dirijează pe un anumit, precis făgaş amintirile autorului, cartea reprezintă un excepţional document de istorie literară. În prim plan apare viaţa creatorului — cu lungul drum al formării sale intelectuale — şi abia în subsidiar, şi doar în măsura în care îi influenţează destinul literar, sînt evocate evenimentele din copilărie şi tinereţe legate de familie. Se perindă astfel în faţa cititorului jumătate de veac de istorie vie a literaturii suedeze, cu disputele şi dezbaterile în jurul problemelor literare şi politice majore, cu pleiada de scriitori mai mari sau mai mici din perioada anilor 30—40, dar şi cu numeroşi oameni de cultură întîlniţi în America, Africa, Europa, consemnările fiind, aproape fără excepţie, pe cît de insolite pe atît de interesante.

Se reţin portretele creionate pe îndelete sau schiţate în fugă, uneori cu umor sau cu duioşie, mai totdeauna însă cu ştiinţa surprinderii amănuntului revelatoriu. Din multele exemple ce ne stau la îndemînă, ne oprim doar la două. Iată cum arată, într-o postură de vacanţă, poetul expresionist Diktonius, mulţi ani modelul literar al lui Lundkvist: „Mergea desculţ, cu pantalonii ridicaţi foarte sus, ars de soare şi nebărbierit, greu şi masiv; cu statura lui scundă stătea uneori pe stînca dinspre golf şi cînta la vioară, concentrat şi expresiv ca o sculptură. Cînd se ducea la oraş (...) era băţos şi corect îmbrăcat ca un mic di-

rector, cu pince-nez și pălărie de culoare deschisă." În schimb Ferlin, originalul stihuitor cu alură de actor și boem, „era ca o epavă, pustiit, cu o înfățișare fizică redusă la esență, o figură de dans funebru al cărei schelet scîrțîia și zornăia sub un înveliș subțire". Printre cei surprinși în obiectiv, nu puțini sînt de o originalitate și excentricitate de-a dreptul pitorești și în acest sens pot fi citați o serie de boemi din mediul artistic și literar, profesori, cîte un căpitan de vas, medicul din Lund plecat în America Latină ca să-și verifice puterea de a rezista la diverse ispite, neobositul căutător al insulelor paradisiace din mările sudului. Zecile de personaje secundare, care ne suscită interesul și ne rămîn întipărite în memorie, marile congrese internaționale, evenimentele politice la zi, călătoriile în toate cele patru zări, aprecierile asupra viitorului omenirii ca și perspectiva promițătoare în care încadrează literatura tînără suedeză întregesc ampla frescă făcută de scriitor epocii sale.

De departe cea mai puternică personalitate ce se profilează pe fundalul mai sus conturat este cea a autorului, veritabil „self made man", incomod pentru sine și pentru alții, neînduplecat, aprig, traversat de neliniști și incertitudini, neîngăduindu-și sentimentalisme și abdicări, devotat ca prieten, necruțător ca adversar, incoruptibil dar și inflexibil, incapabil să renunțe la punctele sale de vedere chiar cînd se vădeau a fi eronate. Veșnic aplecat către sine, studiindu-și reacțiile și încercînd să transforme stările nevrotice moștenite de la colericul său tată în rodnice pretexte de creație, avînd un mult prea dezvoltat simț al libertății personale, Lundkvist ar putea deveni oricînd eroul unei drame. Literaturile nordice nu duc lipsa unor asemenea personaje, dure ca stînca, superbe și înfricoșătoare totodată în orgoliul lor ușor demonic, precum Brand al lui Ibsen.

În ciuda unor pasaje ușor descentrate, a paragrafelor unde încearcă să își explice poziția politică, singulară în

epocă (nicidecum la modul obiectiv, ci evident partizan, am zice noi) și cu toată anticalofilia declarată și practicată cu perseverență de-a lungul zecilor de pagini, cartea rămîne captivantă și nu mai puțin instructivă.

Scriitorul suedez a fost, cum bine se știe, și un om al cetății, participant activ la mișcarea pentru pace, serios înregimentat în rîndul susținătorilor „celei de-a treia poziții". Atras încă din tinerețe de cercurile socialiste, prieten cu mulți dintre scriitorii proveniți din rîndul muncitorilor, el însuși autodidact, Lundkvist a fost toată viața un simpatizant al mișcării de stînga. Nu a fost comunist și nici o altă etichetare nu îl supăra — pînă în preajma morții — mai tare decît cea de comunist pe care i-o aplicau unii rău-voitori. Îi era proprie o anumită nevroză a protestului, dar tot atît de adevărat rămîne și faptul că acest protest și l-a manifestat vehement și consecvent doar într-o singură direcție. Pentru el, Statele Unite nu întruchipau nici pe departe un ideal de democrație ci, dimpotrivă, reprezentau unicul agresor pe plan mondial. Politica externă americană a găsit în autorul *Continentului vulcanic* un inclement acuzator, iar Spania, Cuba, Coreea, China, America Latină i se păreau a fi, într-un fel sau altul, victime ale respectivei politici. Cărțile de călătorii, reportajele și publicistica vorbesc îndeajuns de clar despre această fixație ideologică a lui Lundkvist. Deși a vizitat U.R.S.S-ul de nenumărate ori, deși a mers în China și Cuba, nu a reținut (sau nu a vrut să o facă — ceea ce e de mirare la un om de intransigența lui morală) în ce constă esența sistemului totalitarist, de teroare, înfiripat în țările respective. S-a rezumat la a nota în treacăt servituțile impuse scriitorilor de metoda realismului socialist, dar nu l-au șocat lagărele de muncă, execuțiile, minciuna ridicată la rang de principiu. Nimeni și nimic nu i-a putut modifica viziunea simplificatoare și deformată despre lumea în care trăia.

Cu toate reproşurile şi acuzele aduse în această direcţie, Artur Lundkvist rămîne un mare om de cultură. A scris imens pentru că a crezut în virtuţile modelatoare ale cuvîntului, în puterea lui de a zidi. Poeziile sale, studiile de artă, unele volume de proză au fost traduse în principalele limbi de circulaţie internaţională. Iar ca recunoaştere oficială a meritelor celui ce niciodată nu s-a derobat de la comandamentele morale şi umanitare ale veacului său, Artur Lundkvist a fost primit în Academia Suedeză, i-a fost decernat Micul Premiu Nobel, destinat doar scriitorilor suedezi, înalte foruri culturale europene i-au acordat medalii şi distincţii. Atîta timp cît va dăinui interesul oamenilor pentru poezie glasul acestui „visător cu ochi deschişi" nu va înceta să se facă auzit, psalmodiind între tăgadă şi speranţă :

Acolo unde există dorinţa apare o cale
Acolo unde există apăsarea apare rezistenţa
Acolo unde există setea se deschid izvoarele
Acolo unde există visul dispare pustia.

MĂDĂLINA NICOLAU

TABEL CRONOLOGIC[1]

1906 3 martie. Se naşte Artur Lundkvist, în satul Hagstad, în Skåne, în sudul Suediei, într-o familie foarte modestă. După un timp familia se mută în satul Toarp, unde copilul urmează clasele primare şi cîteva clase gimnaziale la şcoala comunală. La 14 ani abandonează şcoala, hotărît să se formeze singur, citind cu îndîrjire tot ce îi cade în mînă. Începe să scrie de timpuriu : la 12 ani trimite, fără succes, unei edituri o carte de aventuri cu indieni, scrie poezii şi chiar un volum de sonete. La 16 ani i se tipăreşte prima naraţiune într-un ziar local.

1907—1940. Apar cele două culegeri de eseuri în proză *Myter* ale scriitorului danez Johannes Jensen, citite şi luate mai tîrziu ca model de Artur Lundkvist.

---

[1] Informaţiile privind bibliografia autorului după anul 1968 au fost preluate din volumul lui Paul Lindblom, *Samtiden i ögat-en bok om Artur Lundkvist*, 1991, Tiden, Stockholm.

1908—1922. Se publică *Den lange reije (Lunga călătorie)* a aceluiași autor, operă citată deseori în amintirile lui Artur Lundkvist și folosită ca sursă de inspirație.

1913 2 august. Izbucnește primul război mondial.

1916. Apare *Ångest (Angoasa),* volum de poezii de Pär Lagerkvist, reprezentînd o cotitură în literatura suedeză. Alături de volumul *Motiv,* influențat de cubism, „de o materialitate sculpturală", *Ångest* **i-a** dat lui Artur Lundkvist primul impuls de a încerca versul liber.

1917. Apare *Markens gröda (Rodul pămîntului)* de Knut Hamsun. Despre această carte și despre *Mystere* ale aceluiași autor, Artur Lundkvist va mărturisi : „m-au impresionat în mod deosebit prin stil și subtilitate".

1919. Se publică *Le mont de Piété,* culegere de versuri de André Breton, șeful suprarealismului francez, ale cărui opere le va studia Artur Lundkvist în timpul unei ședere la Paris.

1920. Diktonius, poet finlandez de expresie suedeză, publică un volum de poezii de factură expresionistă, de o accentuată modernitate, ce deschide drumul literaturii de avangardă în țările nordice. Diktonius va fi marele maestru și exemplu de urmat pentru lirica lui Artur Lundkvist în anii '20.
Un alt idol literar al lui Artur Lundkvist („Eu am fost entuziasmat de descoperirea lui Sandburg" va declara el), este poetul american Carl Sandburg, care va rămîne unul din modelele sale statornice. În 1920 Carl Sandburg publică *Smoke and Steel (Fum și oțel).*

1921. Sînt publicate *Canciones* de Federico Garcia Lorca, din care Artur Lundkvist va traduce mai tîrziu.

1922. Apare *Ulysse* de James Joyce. Cînd va ajunge la Paris acest roman va fi prima carte cumpărată de Lundkvist, „rîvnita, legendara" *Ulysse*. „Cartea s-a dovedit că «ține» la lectură, am atacat-o în repetate rînduri și m-am întors la ea mulți ani după aceea", mărturisește Artur Lundkvist.

1923. Primul congres al PEN-clubului la Londra.

1924 Familia Lundkvist se mută la Tyringe, mică localitate cu stație de cale ferată. Aici Artur Lundkvist se desprinde de tutela familiei, își cîștigă existența publicînd mici texte literare în ziarele din regiune și ia contact cu mișcarea socialistă și comunistă.
Împreună cu un prieten, Artur Lundkvist pleacă să își plaseze manuscrisele la diverse publicații din Hälsingbörg. Pentru el de aici „începea drumul către lumea cea mare".

Apare volumul de poeme *Anabase* de Saint-John Perse ; cînd o va citi în anii '30 cartea va constitui „o revelație" pentru Lundkvist și va începe imediat traducerea ei în suedeză.
Se publică *In Our Time (În vremea noastră)* de Hemingway.
Apare *Premier Manifeste du Surréalisme* de A. Breton, unde se definește profilul acestei mișcări.

1925 Artur Lundkvist pleacă la Copenhaga. Impactul cu orașul, cu străzile, muzeele și bibliotecile va avea un deosebit ecou în opera sa. Aici are răgazul să citească literatură sue-

deză, norvegiană, daneză clasică dar și de avangardă precum și traduceri din literatura engleză, franceză, germană.

Den Gyllen Grenen, traducerea în limba suedeză a volumului prescurtat din *The Golden Bough (Creanga de aur)* de J. George Frazer, editat în 1922. În interpretarea multor fenomene din viața socială și politică Lundkvist s-a ghidat după studiile lui Frazer și ale altor etnografi și filosofi ai culturii.

1926 A. Lundkvist pleacă la Stockholm ca elev la universitatea populară Birkågarden, despre care spune : „În anume sens școala a fost o decepție pentru mine, rezumîndu-se la banala înmagazinare de cunoștințe". Aici continuă să colaboreze la ziare de stînga : „Social-Demokraten", „Folkets Dagblad", „Brand", „Stormklockan".

Apare *The Plumed Serpent (Șarpele cu pene)* de D. H. Lawrence, tradus mai tîrziu în suedeză de Artur Lundkvist.
Se publică *Das Schloss (Castelul)* de Kafka.

1927 A. Lundkvist începe să publice în ziare traduceri din Carl Sandburg, necunoscut încă în Suedia.

Apare *Cavaleria roșie a lui Budionîi* de Isaac Babel. Cartea va fi tradusă în suedeză și va stîrni admirația lui Lundkvist, servindu-i peste decenii drept model pentru conturarea unui personaj cu destin revoluționar.

1928 A. Lundkvist debutează cu placheta de poezii *Glöd (Jar),* influențat de Sandburg în forma

versurilor. Volumul constituie o primă încercare de a introduce modernismul în lirica suedeză.

Se împrietenește cu Harry Martinson (viitorul laureat al Premiului Nobel), cu Carl-Emil England, Erik Asklund, Sandgren, Värnlund etc., ce vor deveni scriitori importanți în anii 30—40.

1929 Alături de Martinson, Asklund, Kjellgren, Sandgren, A. Lundkvist formează grupul „Cinci tineri", cu rol în dirijarea evoluției literaturii suedeze. Ei vor publica și o antologie cu texte de avangardă și o punere în pagină șocantă.

Îi apare al doilea volum de poezii, *Naket liv (Viață adevărată),* influențat de Sandburg în alegerea tematicii din viața orașului modern și a stilului.

Apar *The Sound and The Fury (Zgomotul și furia)* de Faulkner, *A Farewell to Arms (Adio, arme!)* de Hemingway. Ambii scriitori sînt citiți cu fervoare de Lundkvist, prezentați și analizați în articole sau dezbateri literare.

1930 *Svart stad (Orașul negru),* plachetă de versuri caracterizată de însuși autorul ei ca fiind scrisă în grabă și prost alcătuită.

La 1 aprilie începe o călătorie spre Paris, via Germania. Bazinul Ruhr, zonă puternic industrializată, îi amintește de *Smoke and steel* de Sandburg. Parisul îl impresionează puternic, ca altădată Copenhaga. Citește literatură nouă franceză, suprarealiști și ultimele apariții din literatura engleză și americană:

H. D. Lawrence, Sherwood Anderson, Ezra Pound, Cummings.
Călătorește în Finlanda la invitația lui Diktonius și stabilește legături cu avangardiști finlandezi de limbă suedeză.

Se tipărește *The 42-ud Parallel* de Dos Passos. „A fost primul american despre care am scris după ce l-am citit în original" — va preciza în amintirile sale Artur Lundkvist.

1931 Apar noi reviste („Fönstret", „Spektrum", „Fronten", „Bonniers Litterära Magasin") la care colaborează cu proză, poezie, critică și teorie literară. Este prezent la toate disputele din epocă legate de introducerea modernismului în literatura suedeză, fiind considerat unul dintre cei mai aprigi susținători ai înnoirii lirice.
Se angajează din ce în ce mai mult în critica de film, fiind, și în acest domeniu, un deschizător de drumuri.

1932. Apar *Light in August (Lumină de august)* și *Sanctuary (Sanctuar)* de Faulkner.

Lundkvist scrie studii introductive și articole despre Caldwell, Lawrence, V. Woolf, Saroyan, Miller, Steinbeck. În același an redactează o sinteză asupra lui Faulkner și începe traducerea recent apărutei *Sanctuary*.
Îi apare volumul de eseuri *Atlantvind (Vînt atlantic)*, o materializare a interesului pentru literatura americană.

Ia ființă „Trettonklubben" (Clubul 13), un cerc destinat dezbaterilor și discuțiilor despre arta modernă.

1932 Apare *Vit man (Om alb)* — culegere de poezii de Artur Lundkvist.

Național socialiștii vin la putere în Germania.

1933 Prima călătorie în Africa unde A. Lundkvist merge ca reporter al ziarului „Dagens Nyheter". Din cauza dificultăților bănești nu reușește să vadă decît Johannesburg, Dar-es-Salaam, Captown și ceva din vechiul Mozambic. Reportajele de călătorie apar în cartea *Negerkust (Coasta negrilor).*

1934 Lundkvist este redactor șef al revistei „Karavan". După numai cinci numere revista își încetează apariția.
Aportul lui Lundkvist la „povestirea autobiografică liberă" se va numi *Floderna flyter mot havet (Fluviile curg către mare).*

Henry Miller publică la Paris *Tropic of Cancer,* provocînd un adevărat scandal în lumea literelor.

1935 Este publicat *Himmelsfärd (Înălțarea),* volum de nuvele de Lundkvist.
În noiembrie, cu banii de pe o traducere din D. H. Lawrence și cu o bursă, pleacă pentru doi ani în străinătate. Itinerarul : Las Palmas, Gran Canaria, Teneriffa, Madrid, Sevilla, Algeciras, Tanger, Maroc. Prin Marsilia și Paris se întoarce la Copenhaga.

1936 Apare *Nattens broar (Podurile nopții),* plachetă de versuri suprarealiste de Artur Lundkvist, dovedind dependența de sursele franceze.

Publică *Drakblod (Sînge de dragon)* „o fantezie de călătorie ce împrumutase stil și culoare de la Perse".

În iulie începe războiul civil în Spania.

În decembrie Lundkvist se căsătorește cu Karla Maria Peterson, cunoscută ca poetă sub numele de Maria Wine.

1938 Din nou la Paris, unde îl cunoaște pe Henry Miller.

1939 Lundkvist publică traducerea volumului al II-lea din trilogia *USA* de Dos Passos : *1919*. Publică *Ikarus flykt (Zborul lui Icar),* volum de eseuri ce conține și traducerea poemului *Anabase* de S.-J. Perse și portrete cu ample prezentări ale lui Joyce, Eliot, Faulkner, H. Miller.
Apare *Eldtema (Tema focului),* volum de poeme în proză, multe scrise sub impresia masacrelor din Spania și a tabloului lui Picasso *Guernica.*

La 1 septembrie se declanșează cel de al doilea război mondial.

1940 În plin război european, Lundkvist pleacă în Norvegia să vadă cum se pescuiește codul. Suspectat de spionaj, este arestat, după un timp este expulzat în Finlanda, aici e din nou arestat și în cele din urmă eliberat.

1941 Apare primul număr din „Horisont", publicație literară bianuală, condusă de Eyvind Johnson și Harry Martinson, iar din comitetul de redacție face

parte și Artur Lundkvist. În primăvara lui 1944 revista își încetează apariția. În viața literară suedeză ea a constituit puntea de legătură între anii 30—40.

1942—1944 Publică cicluri de poezii dedicate lui Stagnelius, Hölderlin, Lautréamont, Freud și tatălui său, *Korsväg (Răscruce de drumuri)* și o antologie de informare despre literatura americană.

Începe colaborarea permanentă la „Stockholms Tidningen" („S. T."), ceea ce îl va ajuta să își îmbunătățească „precara situație financiară".

Participă cu critică literară și texte originale la revista „Anii 40", organizează un club de dezbateri și conferințe, „Symbiosis", înlocuit apoi de „Klubb 44".

Îi apare o culegere de poezii, reprezentînd — spune Ludkvist — „varianta mea specifică de angoasă din anii 40".

1945 Alcătuiește o panoramă a literaturii europene interbelice.

Pleacă într-o călătorie de nouă luni în cele două Americi. Vizitează Brazilia, Argentina, Chile, Bolivia, Peru, Mexic. Cunoaște o serie de literați, printre care pe Borges și Neruda. Trece apoi în SUA și se oprește la New Orleans, St. Luis, Chicago, New York. Se simte străin de spiritul american, „prea sigur și mulțumit de sine". Reportajele de călătorie din „S. T." îi asigură banii necesari călătoriei.

1947—1949 Volumul *Skinn över sten (Pielea deasupra pietrei)* cuprinde impresii concentrate

din călătoria americană transpuse în versuri. Efectuează o călătorie de cinci luni ca reporter al revistei „Folket i Bild". Traversează Africa de la Alger la Durban.
În volumul *Negerland (Pămîntul negrilor)* descrie această călătorie.

1949 Începe colaborarea la „Dagens Nyheter" („D. N.") și pleacă în Italia, subvenționat fiind de acest ziar. Se oprește mai întîi la Paris, unde se întîlnește cu André Breton și Paul Eluard. În Italia vizitează Milano, Florența, Roma, Neapole, Sicilia. Ia interviuri scriitorilor italieni (Alberto Moravia, Carlo Levi, Vittorini etc.) și se dedică studierii filmelor regizate de Rossellini, de Sica, Germi, Visconti.

Un nou volum de versuri, *Fotspar i vattnet (Urme în apă)*, reunește poeziile scrise în Italia.

Pleacă în India pentru șapte luni. Așa cum va mărturisi, timpul petrecut acolo a constituit „o răspîntie" în viața lui.

1950—1955 Demisionează de la „D. N." din cauza divergențelor politice avute cu direcția, situată pe poziții de dreapta și susținătoare a politicii externe americane, și acceptă oferta de a colabora la „Morgon Tidningen" („M. T.").

Traducerile din Lorca și Neruda apar sub titlul de *Vistelse på jorden (Răstimpul nostru pe pămînt)*.

Apare *Canto general* de Pablo Neruda, ce va fi tradus parțial și de Lundkvist.

Invitat la Congresul pentru pace de la Sheffield, care se ține însă, în cele din urmă, la Varșovia. Este entuziasmat de primirea făcută în capitala Poloniei și nu vede realitatea din spatele festivismului. Timp de zece ani va fi vicepreședintele Consiliului Mondial al Păcii. Se situează între cei mai marcanți și activi membri ai „Celei de a treia poziții", care blamau războiul din Coreea, izolarea Chinei, politica externă de forță a S.U.A., necriticînd, în schimb, niciodată ororile lagărelor de muncă din U.R.S.S. sau dictatura din Cuba.
Călătorește în Algeria și Maroc.

Vizitarea U.R.S.S., deși îi ridică multe semne de întrebare, nu reușește să îi schimbe convingerile. Merge în Crimeea, la Tbilisi, Baku, Moscova. Publică o carte cu impresii din U.R.S.S., *Maci din Taşkent.*

La Viena participă la un Congres al păcii, trece apoi în Italia, la Veneția, Palermo, Agrigento, Siracuza, Roma.
Vizitează Egiptul, parcurgînd țara de la un cap la altul cu trenul, mașina și vaporul fluvial.
Apar noi volume de poezii, *Liv som gräs (Viața ca iarba)* sau de proză scurtă cu caracter de jurnal, *Spegel för dag och natt (Oglinda de zi și de noapte).*
Darunga, povestire imaginară despre o revoluție în America Latină, folosește impresii egiptene, atmosfera trăită în Mexic, un film documentar văzut la Cannes, amintirile din cartea lui Isaac Babel. Eroul era un nou Pancho Villa. Recenziile despre carte au fost nefavorabile, găsindu-se în ea „sete de sînge și

falsificare, cultul conducătorului și preaslăvirea dictaturii".

Călătorește în Islanda, la invitația lui Laxness, prozatorul laureat al Premiului Nobel pe 1955. Natura Islandei îi face o impresie copleșitoare.

În China, timp de trei luni are prilejul să cunoască diferite aspecte din viața, cultura, istoria poporului chinez și impresiile și le publică în cartea *Dragonul metamorfozat*, ce se vrea „informativă și echilibrată".

Un nou congres la Moscova îi dă prilejul să se întîlnească, printre alții, cu Guillén, Aragon, Neruda, Șolohov.

1955 Revede Spania după aproape douăzeci de ani.

1956—1957 În Gran Canaria scrie proză despre anii copilăriei și ai adolescenței, cu nuanțe nostalgice și romantice: *Vindingevals (Vals la Vindinge)*. Traduce din Neruda, atras de originalitatea și forța viziunilor sale.

Apare volumul *Odas elementales* (Ode elementare) de Pablo Neruda.

Se manifestă împotriva revoltei din Ungaria („o greșeală tragică"), atitudine ce i-a fost reproșată de o bună parte din presa suedeză, care lua categoric poziție în favoarea mișcării din Ungaria.

Întreprinde o nouă călătorie în America de Sud, făcută într-un ritm rapid și cu un program încărcat. Vizitează Venezuela, Columbia, Ecuador, Bolivia, Uruguay, Brazilia, fă-

cînd răspunzătoare S.U.A. de haosul, sărăcia și regimurile de dictatură de acolo.
Impresiile de călătorie sînt strînse în volumul *Vulkanisk Continent (Continentul vulcanic)*, considerat sumar și superficial de către critica suedeză, apreciat însă în străinătate și tradus în zece limbi.

Apare *The Town (Orașul)* de Faulkner.

1958 Își petrece iarna în insulele Canare, punîndu-se la curent cu noul roman francez și scriind povestiri autobiografice.
Primește Premiul Lenin și din suma de bani acordată instituie un fond destinat promovării traducerilor din limba suedeză.
Nou sejur în Canare. La plecarea spre țară trece prin Malaga, Granada, Alicante, unde scrie poezii și proză și traduce din Octavio Paz.

1959—1960 Lundkvist publică *Komedi i Hägerskog (Comedie la Hägerskog)*, reportaj imaginar despre provincia suedeză modernă.

Apare *The Mansion (Conacul)* de Faulkner.

Ia parte la Paris la o expoziție organizată de suprarealiști, disociindu-se de manifestările lor excesive și zgomotoase.
În februarie pleacă în Maroc și la Agadir reușește să supraviețuiască groaznicului cutremur ce a făcut mii de victime și a distrus orașul.

1961 Scrie și publică lunga poemă *Agadir*, în amintirea cumplitei catastrofe.

I se decernează „Lilla Nobelpriset" — Micul Premiu Nobel, premiu literar anual, acordat numai scriitorilor suedezi.

1962—1965 Călătorește în U.R.S.S., vizitează Estonia și în volumul ce apare ulterior manifestă unele rezerve față de cele văzute în republica baltică.

Criza cubană îl afectează profund, convins fiind că înfruntarea dintre S.U.A. și U.R.S.S. va duce la declanșarea războiului atomic. La rezolvarea conflictului, ca de obicei, are cuvinte de laudă doar la adresa Uniunii Sovietice.

I se traduce în rusă o antologie de versuri.

În 1963 apare în limba română o antologie de versuri din Lundkvist, tradusă de A. E. Baconski, și un volum de impresii din America, în traducerea lui Constantin A. Gîdei.

Vizitează Israelul, Cipru, merge la Ismir și Istambul, în Iugoslavia, la Belgrad, Zagreb, Lubliana și Dubrovnik scriind cu înfiorări lirice despre patriarhalismul și frumusețea coastei dalmate.

COMES-ul (Communitá Europea degli Scrittori) organizează la Leningrad și Moscova un congres la care ia parte și Lundkvist alături de Nathalie Sarraute, Robbe-Grillet, Vigorelli, Sartre.

Kjell Espmark își susține teza de doctorat avînd ca subiect poezia de tinerețe a lui Artur Lundkvist.

De la Congresul COMES-ului la Taormina și în Catania, apoi la Madrid și de acolo, cu un avion special, spre Cuba. Impresiile celor două luni petrecute în insula lui Castro apar în volumul *Så lever Kuba (Așa trăiește Cuba)*,

1966 Apare *Sjalvporträtt ar en drömmare med öppna ögon (Autoportretul unui visător cu ochi deschiși)*, roman autobiografic sub formă de interviuri.

1967 Apare o carte dedicată regizorului Buñuel și *Mörkskogen (Pădurea întunecată)*, volum de proză, conceput ca o continuare a *Autoportretului...*, cu bogate elemente de ficțiune.

1968 I se publică volumul *Brottställen (Fragment)*, ce cuprinde aforisme, poezii și scurte narațiuni.
Publică o monografie dedicată scriitorului Gunnar Ekelöf.
Scrie o cronică a luptelor pentru putere din sudul Suediei, de la mijlocul secolului al XVII-lea, intitulată *Snapphanens liv och död (Viața și moartea haiducului)*.
Lundkvist este ales Doctor honoris causa al Universității din Stockholm.

1969 Publică o plachetă de poezii, *Besvärjelser till tröst (Descîntece de împăcare)*.
Apare culegerea de nuvele de inspirație rurală *Historier mellan åsarna (Povestiri dintre dealuri)*.
Scoate un nou volum cu portrete ale scriitorilor străini *Utflykter med utländska författare (Excursii cu scriitori străini)*.
Artur Lundkvist este ales membru al Academiei suedeze.

1970 Îi apare romanul despre Gingis Han, *Himlens vilja (Voința cerului)*. Cartea va fi tradusă și în română de către Mircea Bucurescu, în 1973.

Scrie volumul de proză *Långt borta, mycket nära (Foarte departe, foarte aproape).*

1971 O serie de povestiri de călătorie, în special din Australia, sînt strînse în volumul *Antipodien (Antipodul).*

1972 Apare romanul istoric ce are ca temă lupta pentru putere *Tvivla, korsfarare ! (Nu fiți siguri, cruciați !).*

1973 *Apar Lustgårdens demoni (Paradisul demonic),* roman filosofic axat pe analiza problemelor existențiale și a filosofiei contemporane și *Läsefrukter (Roadele lecturii).*

1974 Este publicată *Fantasins slott och vardagens stenar (Castelele fanteziei și pietrele din viața de fiecare zi),* carte compozită, cuprinzînd povestiri, întîmplări istorice, comentarii estetice, muzicale, literare, politice. Titlul conține o referire la povestea poștașului francez care și-a construit un mic palat după 43 de ani de muncă zilnică.

Apare romanul dedicat pictorului spaniol Goya, *Livsälskare, svartmålare ;* volumul va fi tradus și în limba română de Valentin Munteanu.

1975 Este publicată *Världens härlighet (Splendoarea lumii) ;* prima parte a cărții *(Gloria mundi)* cuprinde poeme în proză, a doua *(Elegie pentru Pablo Neruda)* este alcătuită dintr-o suită de poeme dedicate poetului chilian.

1975 Apare romanul despre Alexandru cel Mare, *Krigarens dikt (Poemul războinicului).*

1977 Un nou volum de proză, *Flykten och överlenvandet (Fuga și supraviețuirea).*

1978 Eseuri despre natură, om și religie sînt cuprinse în *Sett i det strömmande vattnet (Văzut în curentul apei).*
I se publică un nou roman istoric, *Slavar för Särkland (Sclavi pentru Bagdad)* despre vichingii de est care luau sclavi din vestul Rusiei pentru a-i vinde în Bagdad.

1979 Lundkvist scrie un roman despre încercarea suedeză de a coloniza Tobago, *Utvandring till paradiset (Emigrare în Paradis).*
Fantesi med realism (Fantezie și realism) conține o selecție de articole despre scriitori străini contemporani.

1980 Se publică *Skrivet mot kvällen (Scris către seară),* volum de proză cu caracter autobiografic, cu o amplă perspectivă filosofică alternînd cu impresii de călătorie.

1981 Apare un roman istoric despre Babylon, intitulat *Babylon, gudarnas sköka (Babylon, tîrfa zeilor).*

1982 I se publică *Gustav Hedenvind-Eriksson,* o monografie dedicată scriitorului suedez, *Sinnebilder (Simboluri),* o carte de poeme în proză ce converg către conturarea unui autoportret.

1983 Apare cartea de critică de artă dedicată pictorului modernist suedez C. O. Hultén.
Ca recompensă pentru introducerea literaturii de limbă spaniolă în Suedia, i se decernează lui Artur Lundkvist Medalia de aur a Artelor Frumoase, cea mai înaltă distincție spaniolă în domeniul artistic.

1984 Scrie *Färdas i drömmen och föreställningen (Călătorind prin vis și imaginație)*, carte în care sînt prezente visele și impresiile din starea de comă avută în urma unui grav accident cerebral.

1987 *Allvaret i leket* reia aforisme publicate anterior în alte volume. Volumul *Soare de zăpadă*, antologie și traduceri din poezia și proza suedeză făcute de Ion Milos, se deschide cu pagini din creația lui Artur Lundkvist.
De darrande löven (Frunzele care tremură) este ultimul volum scris de Lundkvist și cuprinde aforisme noi.

1991 Artur Lundkvist trece în neființă în noaptea de 11 decembrie.

M. N.

ȘI ACUM TE GÎNDEȘTI SĂ SCRII O CARTE DESPRE VIAȚA TA CA SCRIITOR?

Da, intenționez, pe cît posibil, să trec peste ceea ce ar putea fi considerat ca personal, pentru ca în primul rînd să mă refer la relația mea cu literatura raportîndu-mă și la perioada respectivă de timp. Mă voi bizui numai pe memorie, deoarece îmi lipsesc însemnările zilnice sau alte notițe pe care să mă sprijin.

Se poate considera că viața mea de scriitor a început, de fapt, cu cartea de debut, placheta de poezii *Jar*, din 1928. Dar, în acel moment, scrisul meu avea deja o preistorie relativ lungă.

La drept vorbind, am început să scriu de la vîrsta de șapte ani, înainte de a merge la școală, înainte de a putea citi bine. Desenam literele după modele tipărite și eram convins că niciodată nu voi trece la scrisul cursiv. În general copiam texte, dar compuneam și texte proprii, cu toate greutățile de ortografie. Îi chinuiam adesea pe cei din jur întrebîndu-i cu încăpățînare cum se ortografiau anumite cuvinte.

Timp de cîțiva ani mi-am ilustrat singur textele, dezvoltînd fără rețineri o artă a desenului plină de fantezie și în această activitate am fost încu-

rajat de o tînără învățătoare în primele clase de școală. Mai tîrziu însă, în cursul școlii elementare, m-am simțit efectiv inhibat de cărțile de desen cu modele tipărite, care eliminau fantezia și mă demascau astfel ca pe un trișor, incapabil de a copia o casă din cuburi ori un măr cu umbre bine făcute. Atunci am părăsit arta figurativă și m-am consacrat scrisului.

După aceea, singurele lucruri desenate de bună voie erau schițele de utilaje de mașini. Descopeream (ori redescopeream) în imaginație o mulțime de diverse mecanisme și le desenam pe hîrtie în timp ce îmi închipuiam cum ar funcționa în realitate. Încercările mele de a pune în practică aceste invenții nu au fost niciodată încununate de succes. Pentru asta îmi lipseau atît îndemînarea cît și răbdarea.

Învățătorul, care se uita din cînd în cînd la desenele mele de mașini, mă poreclise Inginerul, dar, după ce a descoperit înclinația mea literară, a început să-mi spună Scriitorul.

Ce te-a făcut prima oară să te gîndești la tine însuți ca la un scriitor ?

Încă de timpuriu am știut că voi deveni scriitor ; era ceva de la sine înțeles. Nu-mi pot aminti cînd mi-a venit prima oară această idee. N-a fost un joc pe care l-am luat apoi în serios, a fost ceva mai profund decît o înclinare, a fost o necesitate imperioasă.

Dar prima oară i-am dat un alt nume : voi deveni editor. Asta decurgea din faptul că cei din jurul meu nu știau prea bine cum se fac cărțile,

că mai întîi se concep, se scriu, apoi se tipăresc. Editorul trecea mai mult sau mai puțin și ca autor al conținutului. În consecință intenționam să devin editor, deși eu prin asta înțelegeam scriitor.

La vîrsta de doisprezece ani am terminat o carte de aventuri cu indieni, de 150 de pagini, scrisă pe hîrtie liniată, pe o singură față. Citisem undeva că așa trebuie să arate manuscrisele, deși oarecum mă îndoiam și mi se părea risipă de hîrtie. Am trimis pachetul la editura Åkerlund și mi-a fost returnat prin poștă, asigurat la 500 de coroane, ceea ce am considerat eu ca fiind o onoare, aproape un succes. O scrisoare de însoțire mă anunța că editura, din păcate, nu-și putea asuma publicarea cărții mele deoarece avea manuscrise pentru cel puțin doi ani.

Ce ghinion, mi-am zis, dacă ei nu ar fi avut atît de mult material ar fi oprit și cartea mea. Așa se părea. Despre carte nu scriau nimic, nimic din care să reiasă că ceva nu ar fi fost în regulă cu ea. După ce am recitit-o însă, m-am abținut să mai trimit manuscrisul la altă editură. Mă detașasem deja de această scriere și aveam noi opere în curs de elaborare.

Mai tîrziu a urmat o perioadă cînd am fost foarte ocupat cu cîntatul la acordeon ; am învățat singur și am avansat repede de la tipul de instrument cu unul și două rînduri de claviaturi la cele mai mari și mai pretențioase cu trei și cinci rînduri. Această preocupare a fost legată de epoca romantică a pubertății, cînd pluteam pe aripile primei iubiri, un sentiment ce nu credeam că se va schimba vreodată (mă neliniștea faptul că fata era mică de statură în comparație cu mine, cu toate că era cu cîțiva ani mai în vîrstă). Eram plin de melodii clocotitoare și țeluri înalte, un incurabil visător și un îndră-

gostit ce colinda noapte de noapte. Am încercat să fluier frumos pentru a trezi interesul și admirația, dar nu am reușit prea bine. În schimb muzica la acordeon făcea mult mai multă impresie.

Cîntecele la acordeon erau căutate, toți le înțelegeau și, într-o anumită măsură, le apreciau, spre deosebire de scris. Pentru a-mi înlesni legăturile cu cei din jur am fost obligat să pun pe prim plan interesul muzical în detrimentul scrisului. Făcusem progrese atît de mari încît ajunsesem acordeonistul recunoscut al locului, cel care cînta în excursii și la mici petreceri cu dans. Destul de repede însă mi-am dat seama că talentele mele, totuși, nu mergeau în această direcție.

Pe parcursul acelei perioade timpurii de înflorire am început să scriu versuri cu rime sonore și aspirații înalte, după exemplul, în primul rînd, al lui Fröding [1], Gripenberg [2], Ossiannilsson [3]. Un fel de idealism moral al formei m-a condus la sonet și am terminat o culegere de sonete, de care eram și mîndru și puțin uimit. Spre surpriza mea, iubirea s-a stins pentru ca, foarte curînd, să se aprindă din nou pentru o altă persoană. Revenirea pe pămînt între cele două învolburări sentimentale m-a făcut totuși să mă trezesc din efuziunea lirică și

[1] *Gustav Fröding* (1860—1911), poet și prozator suedez. A stîrnit vîlvă în cercurile culturale prin procesul public de imoralitate ce i s-a intentat urmare a publicării unor prea îndrăznețe versuri erotice pentru vremea sa.

[2] *Bertil G. Gripenberg* (1878—1947), scriitor finlandez de limbă suedeză. În paginile sale, îmbibate de senzualism, întîlnim un adevărat cult al frumuseții, al naturii, al singurătății. Se remarcă lirica lui patriotică din timpul războiului de Independență al Finlandei, din 1918.

[3] *Karl, Gustav, Ossiannilsson* (1875—1970), poet și autor de apreciate cărți pentru tineret.

m-a cuprins o aversiune pentru versuri și rime. A fost apoi nevoie de cîțiva ani buni ca să descopăr expresivitatea poemului fără rimă.

Scriai mai mult sau mai puțin în secret in acest timp? Sau știau și alții cu ce te ocupi?

Nu puteam să ascund total faptul că scriam, dar nu vorbeam cu nimeni despre acest lucru, nu lăsam pe nimeni să-mi citească plăsmuirile. Nevoia de a scrie o ascundeam aproape ca pe un viciu, bănuind că va fi ridiculizată ori respinsă ca o inutilitate demnă de dispreț.

Dar a apărut mașina de scris. Eu aveam un scris ilizibil, ceea ce-i irita pe redactorii cărora le prezentam povestirile mele. În repetate rînduri mi s-au returnat manuscrisele cu specificarea că erau greu de descifrat. Scrie la mașină! suna îndemnul. Cînd pentru prima oară mi s-a acceptat o istorioară la ziarul de familie din Småland [1], mi-au trimis drept de autor numai cinci coroane, reținîndu-mi-se plata pentru scrisul la mașină a manuscrisului meu greu de citit. Atunci m-am decis la o schimbare.

Aveam șaisprezece ani și era primul meu succes ca scriitor, lucru important pentru încrederea în mine însumi. Aveam o dovadă din afară că eram capabil să scriu, că voi fi publicat. Și am prezentat părinților mei problema: singurul lucru care mă

[1] *Småland*, zonă în sud-estul Suediei, aridă, împădurită, săracă. Locuitorii din această regiune sînt recunoscuți ca fiind strînși la mînă, chibzuiți, cu un dezvoltat simț de dreptate și independență. Aici au avut loc mișcări religioase ce au dus la ruperea Bisericii de stat și la nașterea unor Biserici independente.

împiedica să am succes ca scriitor era scrisul meu de mînă ! Trebuia să am o mașină de scris !

Părinții mei aproape nu știau ce era o mașină de scris și nici eu nu văzusem vreuna de aproape. Dar această mașină exista și scria textul foarte asemănător cu cel tipărit. Trebuie să fie scumpă, și cum puteam să învăț să scriu la ea ? La prima obiecție am răspuns cu informații exacte, luate dintr-un anunț în care se ofereau spre vînzare, la mîna a doua, cu 75 de coroane bucata, mașini de scris model Smith Premier nr. 4. Iar în ceea ce privește scrisul la mașină, am dat asigurări, cu încredere de sine, că asta era o bagatelă, că voi învăța cît ai clipi. Le-am vorbit de asemenea despre perspectiva creșterii spectaculoase a onorariilor, primele cinci coroane fiind o nimica toată în comparație cu ceea ce va urma.

După cîteva ezitări din partea tatei, mi s-au promis cele 75 de coroane și am comandat imediat mașina, care a sosit la stația de cale ferată din Perstorp ca marfă, într-o impozantă ladă de lemn. Să fie chiar așa de mare, mă gîndeam eu și mă întrebam dacă nu se făcuse cumva o eroare. Tata m-a însoțit, aveam căruță cu cai, și am pus lada în spate. Pe drumul către casă oamenii cu care ne întîlneam se opreau și vorbeau cu noi. Am fost întrebați ce se află în ladă. Tatăl meu, om sincer ce nu mintea fără motiv, cu toată dorința mea ca el să răspundă : O mașină de cusut !, a spus adevărul : O mașină de scris !

Și așa s-a declanșat scandalul. În scurt timp știa tot ținutul că am cumpărat o mașină de scris. Lucrul acesta a stîrnit indignarea generală și proteste : S-a mers prea departe ! Obraznicul ăla de băiat cît

muntele trebuie pus la punct și învățat să muncească precum oamenii normali ! De fapt, cine se crede el ? Scriitor ? Ce prostii !

Și cum a mers cu scrisul la mașină ?

Lada a fost pusă în camera mea și am cerut să fiu lăsat singur. Nu fără emoție am despachetat mașina, am scos-o din talaș și am pus-o în fața mea pe masă. Era neașteptat de mare, cu două rînduri de claviatură, cu transportor pentru a vedea ce era scris și bandă latră ce se mișca și lateral. A trecut ceva timp pînă am descoperit cum trebuia pusă hîrtia. Pe urmă rămînea numai să scriu, să bat literele corect și să-mi obișnuiesc degetele cu claviatura. Aici credeam eu că experiența cîntatului la acordeon îmi va fi de ajutor.

În două ore am scris pe curat o povestire și m-am dus cu ea la părinți. Merge bine, uitați-vă ! Și ei au luat cu grijă hîrtia în mînă, și-au pus ochelarii și au studiat textul scris la mașină. Da, era exact ca unul tipărit, deși era violet. Părinții au fost de părere că m-am descurcat bine, iar eu mă simțeam destul de mîndru că reușisem să stăpînesc mașina de scris așa de repede. Acum rămînea numai să scriu tot ce-mi sta în putință.

În scurt timp au început să vină vecini curioși și cunoștințe care întrebau dacă ar putea să vadă mașina. Desigur. Le-o arătam cu plăcere chiar, și ei îmi cereau să scriu ceva pentru a vedea cum se manevrează. Am crescut viteza la maximum, clapele răpăiau, clopoțelul suna, carul era repede dus înapoi. Îndemînarea mea i-a impresionat, ceea ce

a făcut ca dorința de a critica și reaua voință să fie într-o oarecare măsură reduse. Da, trebuiau să recunoască : mă pricepeam să scriu la mașină. Poate nu era un lucru chiar așa de nefolositor ; s-ar fi putut totuși ca eu să obțin un post la un birou.

Care era de fapt poziția tatălui față de hotărîrea ta de a scrie ?

Nu știa nici el prea bine ce să gîndească despre acest lucru. El însuși era, într-o anumită măsură, interesat în a citi cărți, dar ceea ce scriam eu nu-i plăcea. Au trecut cîțiva ani buni pînă să-și exprime aprecierea pentru o povestire scrisă de mine. Îmi respecta totuși independența și opțiunea și niciodată nu a încercat să intervină serios împotriva deciziei mele. Nu au lipsit însă unele persoane care să-i vorbească despre riscurile scrisului și care să-l îndemne să mă strunească.

În cîte o ocazie, cînd îmi relata aceste opinii critice, nu-și ascundea iritarea. Trebuie să încetezi cu scrisul ăla ! spunea el. Nu duce totuși la nimic. Trebuie să muncești și tu ca ceilalți !

Iar eu răspundeam hotărît : Eu știu ce vreau ! Și tu nu mă poți opri ! Pentru că atunci plec !

Și tata se dădea bătut ; nu voia să mă gonească de acasă, i se părea că eram prea tînăr pentru a mă descurca prin propriile-mi forțe. Într-o asemenea situație nu izbucnea niciodată scandalul, puteam discuta destul de liniștiți despre acest subiect.

Crezi într-adevăr că poți deveni așa de ușor scriitor ? întreba tata. E necesar să studiezi mai întîi.

Dacă ne-am putea permite ai studia la Lund [1], dar e imposibil. Dacă totuși ai fi vrut să te faci preot sau învățător, atunci ai fi putut împrumuta bani pentru studii. Dar scriitor! Nimeni n-a auzit vorbindu-se de așa ceva.

L-am asigurat că existau mulți scriitori autodidacți și dacă alții au putut, voi putea și eu. Nu voiam să devin preot ori învățător, nici măcar să mă prefac că doresc acest lucru pentru a putea studia. Trebuia să mă descurc fără Lund si fără învățământul universitar.

Ce mai poți adăuga despre tatăl tău și despre trecut?

Încă de timpuriu s-a decis că nu voi deveni agricultor. Tata a fost de acord că eu nu eram făcut pentru asta, iar mica proprietate care ne întreținea nu era de viitor. El însuși nu fusese niciodată un agricultor zelos, ci pur și simplu nu cunoștea un alt mod de a-și cîștiga existența.

Un timp, în tinerețe, el fusese soldat [2] cînd și-a luat și numele de soldat Lundkvist. Unii bărbați

---

[1] *Lund*, oraș în sudul Suediei, fondat în anii 900. La 1100 s-a construit o impunătoare catedrală și orașul a devenit sediu episcopal și important centru cultural al Europei de nord. S-au pus bazele, în aceeași perioadă, a unei școli în limba latină și a unui seminar, s-au clădit mai multe mînăstiri precum și 27 de biserici. În 1668, după ce Skåne, regiunea în care se află Lundul, a revenit Suediei, s-a înființat în oraș o universitate.

[2] „Rotesoldat" în textul original. După satisfacerea serviciului militar acești soldați, infanteriști, erau dați în întreținerea uneia sau a mai multor ferme, rămînînd în continuare la dispoziția armatei și primind și un nume militar.

din familie erau mineri în Bjuv și Billesholm ; avusese și el intenția să înceapă ca miner la mina de cărbuni dar, după o primă vizită în mină, a renunțat. Fusese de asemenea muncitor agricol la culesul recoltei de pe cîmp și o dată a ajuns chiar pînă în Danemarca. Traversarea cu vaporul la Copenhaga o descria ca pe o aventură riscantă, cu rău de mare și pericol de moarte.

Tatăl meu era fiul unei fete în casă necăsătorite ; copilăria lui fusese săracă, dar, în același timp, neobișnuit de liberă. Viața de soldat trebuie să fi însemnat o încercare de desprindere de mediu și povestea despre această perioadă cu haz și cu o anumită mîndrie. Totuși s-a decis pentru agricultură. Împreună cu fratele său, Anton, mai mare cu opt ani, a cumpărat o gospodărie în satul Hagstad. Și s-a căsătorit cu mama mea, Charlotta, fiica unui zidar și constructor de poduri foarte religios. Înainte de a începe munca de croitoreasă, ea lucrase pe la ferme, în diverse locuri, și avea o fată, Ragnhild, din afara căsătoriei.

La Hagstad s-au născut celelalte surori ale mele, Hildegard și Linnea, și la urmă eu, cu puțin înainte de a ne muta în satul Toarp. Hagstad era așezat pe o înălțime bîntuită de vînturi, cu o vastă perspectivă, căreia mai tîrziu îi simțeam, la modul romantic, lipsa. Toarp se afla pe valea unui pîriu, înconjurat de pădure, nu departe de un mic lac mlăștinos și aproape în întregime acoperit de vegetație. Pîrîul a devenit curînd locul meu cel mai îndrăgit, în special căderea mică de apă din dreptul unei foste mori.

Gospodăria era foarte dărăpănată cînd au cumpărat-o tata și unchiul, cu o curte învechită, cu casa al cărei acoperiș era și tavan, cu mici ferestre

montate în plumb, cu tindă lungă pardosită cu piatră de rîu, un coș de fum înalt, un puț cu cumpănă în mijlocul curții și, către exterior, porți de lemn care scîrțiiau. Încetul cu încetul, gospodăria a fost reconstruită în cea mai mare parte, încît eu nu am decît vagi amintiri de cum arăta la început. O întreagă istorie a ținutului era cuprinsă în ea și mai tîrziu eu încercam să-mi imaginez cum fusese viața, cîndva, acolo.

În proprietate intrau întinse terenuri împădurite unde vara păsteau vacile care, adesea, erau greu de găsit. Am multe amintiri timpurii cînd le urmam seara pe mama ori pe surorile mele în căutarea vacilor prin desișuri și prin mlaștinile cețoase. Cea mai mare parte din aceste terenuri a fost vîndută unei fundații silvice, noi păstrînd dreptul la pășunat. Pădurea era tăiată și replantată, muncă repetată în fiecare an în perioada copilăriei mele, astfel că astăzi ținutul este acoperit de o pădure întinsă, ce pare seculară.

Unchiul tău a însemnat mult pentru tine în copilărie?

Tatăl meu a cumpărat jumătatea de gospodărie a unchiului Anton și acesta, la rîndul lui, a cumpărat o căsuță în pădure. Era destul de dărăpănată și a continuat să se ruineze și cît timp i-a fost el stăpîn. Pe măsură ce pădurea se întindea atotstăpînitoare, clădirile gri-verzi și cu acoperiș de paie pe care creștea mușchi păreau să se scufunde din ce în ce mai mult în pămînt. Anton își petrecea cea mai mare parte a timpului muncind ca zilier în satele din jur. Dar el nu rămînea niciodată altun-

deva peste noapte, era văzut mereu pe drumuri, dimineața devreme și seara tîrziu, cu mersul lui zorit.

Eu mă simțeam nemaipomenit de bine la unchiul Anton și într-o perioadă era aproape ca și cum aș fi fost înfiat de el. Puteam întotdeauna conta pe sprijinul său, răbdarea lui cu mine nu avea margini, la el găseam mereu un adăpost. Eu eram un copil serios, interesat de lucruri neobișnuite și el mă întîmpina cu un suflet genuin și o gîndire originală. Acest burlac bătrîn avea în el ceva de însingurat și își formase o serie de obiceiuri ciudate. Avea mania de a strînge și a aduce tot timpul acasă obiecte, adesea adevărate ciurucuri, care treptat i-au invadat casa.

Pentru mine gospodăria lui Anton era un paradis. Puteam să fac mereu descoperiri, să studiez lucruri, să privesc ilustrații, să citesc. Găseam acolo arme de foc vechi, sperietori de iepuri, roți de tors, magneți, binocluri, lupe; împreună construiam arcuri, bumeranguri, zmeie, plase pentru știuci. Număram melcii de-a lungul șanțurilor, socoteam înălțimea diverșilor copaci, urmam cursul pîraielor în pădure, vizitam case îndepărtate. Observam stoluri de sitari și dansul cocoșilor de mesteacăn, vedeam trecînd familii de elani și zăream căprioare păscînd în marginea pădurii. Contemplam cerul înstelat și urmăream schimbările anotimpurilor. Îl întrebam tot timpul despre toate, Anton îmi răspundea pe cît se pricepea, apoi împreună ne lansam în speculații.

Unchiul Anton a fost cîțiva ani cel mai bun camarad al meu, partener apropiat într-un joc continuu care, nici pentru el nici pentru mine, nu era joc, ci viață, o permanentă descoperire a vieții. Cînd

mă întorceam acasă, uneori după săptămîni de stat la el, aveam greutăți să mă adaptez și imi era dor de casa din pădure. Acasă mi se reproșa că devenisem „ciudat" din cauza acelei vieți izolate trăite împreună cu Anton și încercau uneori să mă împiedice să merg la el. De mai multe ori am evadat pur și simplu de acasă, fugind singur tot drumul pînă la Anton și abia într-un tîrziu ai mei m-au convins să mă întorc. Școala a fost aceea care, încetul cu încetul, m-a despărțit de Anton. Treptat am ajuns să fiu un vizitator mai mult ocazional în casa din pădure și m-am desprins de vechiul camarad din copilărie — devenisem într-un fel mai în vîrstă decît el. Dar atașamentul și generozitatea lui față de mine rămîneau neschimbate. El mi-a dat primul ceas de buzunar, prima bicicletă și, cînd am părăsit locul natal pentru totdeauna, tot el m-a ajutat cu cîteva hîrtii de o sută și mi-a ușurat plecarea.

În anume sens pari a-l considera pe unchiul Anton ca pe un tată ?

Pot spune că a și fost timp de cîțiva ani. Atunci îmi era mult mai apropiat decît tata, care reprezenta autoritatea în casă și nu avea timp pentru mine. Pe Anton puteam să mă bizui întotdeauna, el nu devenea niciodată violent și înfricoșător cum, așa de imprevizibil, putea deveni uneori tata. În prezența lui Anton mă puteam simți în siguranță, pentru că atunci fie că accesele de furie ale tatei nu căpătau amploare, fie că Anton intervenea. Îmi amintesc cum odată l-a prins pe tata de încheieturile mîinilor și l-a ținut ca într-o menghină. Eu

priveam cutremurat scena : tata, cu înfricoșătoare fulgere în ochi, pălise de furie, iar Anton, roșu la față, își păstrase perfect calmul. Tata era un bărbat puternic, dar fratele lui mai mare avea capacitatea de a-l domina. Se vorbea întotdeauna cu respect de forța brațelor lui Anton.

Anton era forța prietenoasă pe care eu o căutam tata era forța înfricoșătoare de care mă feream. Accesele lui de furie nu izbucneau des, se puteau ivi oricînd, aparent fără motive rezonabile, și mie-mi era frică de ele. O amintire timpurie și de neșters se leagă de un astfel de moment violent, cînd am fost convins că tata m-ar fi putut omorî dacă nu ar fi apărut mama să mă salveze.

Pe-atunci eu făceam, într-un fel, o legătură între izbucnirile nervoase ale tatei și dezlănțuirea furtunii, iar mai tîrziu frica de accesele lui de furie o transferam asupra stihiei. Privirea furioasă din ochii albaștri ai tatei mi se părea că lovea ca fulgerele și era de ajuns o scînteiere ca să mi se înmoaie picioarele. Mi se părea că descărcările lui nervoase mă vizau în mod special pe mine, surorile mele nefiind amenințate în aceeași măsură, și nu-mi aduc aminte ca vreodată s-o fi atins pe mama. E posibil ca tata să fi trecut printr-un fel de criză în anii copilăriei mele. Cu timpul a devenit însă mult mai liniștit și relația mea cu el s-a îmbunătățit. (Mai tîrziu am recunoscut mult din teoria lui Freud despre complexul oedipian în propria-mi experiență, cu excepția rivalității pentru mamă.)

La vîrsta de cincisprezece ani m-am simțit suficient de puternic pentru a rezista furiei tatălui meu. Odată s-a repezit la mine cu un băț, vrînd să mă lovească. I-am înfruntat privirea furioasă fără a mă clinti din loc : dacă dai în mine, dau și eu în tine !

A fost declarația mea de independență, victoria mea asupra groazei din copilărie. Tata a cedat, a aruncat bățul, s-a oprit tremurînd, apoi s-a grăbit să plece fără un cuvînt. Eu am rămas uluit, simțind în același timp o mare ușurare. Și dintr-o dată m-am simțit împăcat cu tata, am văzut slăbiciunea din puterea lui în această mînie, căreia el însuși îi cădea victimă.

În fond tata era bun și îngăduitor, poate în prea mare măsură, așa încît uneori simțea că alții, în comportarea lor, depășeau limita, ofensîndu-l. Apărarea lui o constituia această mînie subită care, totuși, era exagerată și-i lovea pe nevinovați. (Ori tocmai acest aspect, rănindu-mă adînc, făcea să se revolte simțul meu de dreptate.) Este de asemenea posibil ca mînia să fi fost modul lui de a învinge teama ce-o purta în suflet. E o trăsătură pe care o recunosc la mine însumi : cînd îmi este teamă răspund adesea prin mînie.

Ce au însemnat pentru tine mama și surorile ?

Împreună ele constituiau o lume a femeilor pe care o luam ca atare, în care găseam sprijin și siguranță, dar asupra căreia aspiram să mă afirm. La nașterea mea, mama avea patruzeci de ani și în timpul copilăriei și al adolescenței mele era o femeie greoaie și bolnăvicioasă, îmbătrînită înainte de vreme. Uneori era severă, niciodată însă nedreaptă. Aveam încredere în ea, oricînd puteam să-i cer ajutorul, îmi asculta întotdeauna explicațiile și era de partea mea cînd găsea că am dreptate. Mă simțeam ocrotit prin simplul fapt de a mă afla în preajma ei, fie că o urmam cînd făcea treabă, mul-

gea vacile, scotea cartofi sau lucra pe ogor. Lîngă ea munceam și eu cu plăcere.

Cel mai greu însă acceptam religiozitatea ei. Era „credincioasă" și se socotea „mîntuită" încă din tinerețe, cînd participa constant la întrunirile bisericii sectante unde învățase și să cînte la ghitară. Ghitara încă mai atîrna pe perete și din cînd în cînd mama o lua, se așeza în balansoar, care altfel era rezervat tatei (stătea în el chiar și la mese), și cînta cîntece religioase, acompaniindu-se ușor la ghitară. Nu mai putea participa așa de des la „întruniri", se țineau mai departe, în partea „trezită" la credință a regiunii, dar uneori duminicile mergeau acolo cu căruța (eu făcînd tot ce-mi stătea în putință pentru a scăpa). Periodic mama cădea în crize religioase, ceea ce mie îmi repugna. Deoarece eu nu-i împărtășeam concepția religioasă, mă simțeam exclus din intimitatea ei, aveam chiar sentimentul de a fi înșelat. În acele momente era pregătită să moară și să ne lase în voia soartei noastre, convinsă fiind că va avea în cer o viață veșnică mult mai fericită și mai bună decît cea prezentă. Uneori arbora un aer de martir neînțeles : ea îndura un timp scurt pe pămînt, dar adevărata ei viață urma să fie alta.

Mie îmi era aproape frică de religie ; foarte mic fiind mă speriaseră întrunirile de rugăciuni unde, torturați de ideea păcatelor comise, credincioșii oftau, plîngeau și se zvîrcoleau. Pe Dumnezeu îl vedeam ca pe un atotputernic tată tiran, pe care simțeam nevoia să-l sfidez și de care doream să mă eliberez. Iar pe Isus, îndrumătorul cel nehotărît și slab, nu dădeam nici un ban. Gîndul mîntuirii îmi repugna ca o speculație egoistă, ca o străduință după recompensă și deci îl disprețuiam. Încă de la

vîrsta de zece ani mi se părea că demascasem religia și mă consideram un liber cugetător, spre întristarea mamei și, uneori, iritarea tatei.

Pe timpul acela aveam adesea discuții în casă despre religie, uneori chiar în mijlocul zilei, astfel încît munca era lăsată să aștepte. Eu eram cel care critica și se îndoia, iar tata îmi împărtășea, într-o măsură, ideile. Mama lupta pentru credința ei și cînd opoziția mea depășea anumite limite, izbucnea în plîns. Atunci tata se înfuria și-mi interzicea să mai vorbesc, în timp ce eu continuam să bombăn pentru mine însumi că, oricum, tot nu cred în Dumnezeu.

Și surorile ?

Lui Linnea, cea mai apropiată ca vîrstă, nu-i păstrez decît o amintire vagă. Ea a fost ca un înger prea bun pentru această lume și a murit prematur. Linnea reprezenta o adevărată legendă sfîntă în familie, iar eu o confundam întru totul cu tabloul care atîrna pe perete al unui înger cu aripi, nimb și tot tacîmul. Mi se sublinia adesea cît de bună și de inteligentă fusese și cît se sacrificase (toate acestea în contrast mai mult sau mai puțin cu persoana mea). Ea s-a ocupat în mod special de mine, a vegheat asupră-mi și, probabil, mi-a salvat viața de mai multe ori. Din cînd în cînd se povestea istoria cu taurul fioros al vecinului, taur la care m-am dus și pe care, inconștient, am început să-l scarpin sub burtă pînă ce Linnea a reușit să mă ademenească de acolo.

Aveam mustrări de conștiință în ceea ce-o privește. Mi se părea că sora mea, în bunătatea ei, a

murit în locul meu în timp ce, nemeritat, eu trăiam mai departe. Totodată s-a născut în mine o reacție de împotrivire și am început să gîndesc că, dacă ea ar fi continuat să trăiască, n-ar mai fi părut atît de deosebită. Mult mai tîrziu i-am simțit lipsa : poate că ar fi avut aceeași fire ca a mea și ar fi putut însemna mult pentru mine.

Ceea ce nu-mi convenea la celelalte două surori era, pe de o parte, că aveau cu nouă și respectiv șase ani mai mult ca mine și pe de altă parte că aveau cu totul alte preocupări. Nu citeau nimic, erau orientate către lucruri practice, imediate, nu aveau înțelegere pentru ideile și fanteziile mele. Pe Ragnhild, cea mare, n-am prea văzut-o mult în copilărie, plecase deja de-acasă pentru a-și cîștiga existența. Cînd s-a reîntors, era matură și distantă, vorbea mai frumos decît noi ceilalți și o simțeam făcînd parte din altă lume, lucru pentru care o invidiam. Mai tîrziu am început s-o respect și să o apreciez pentru umorul sănătos, spiritul de inițiativă și gîndirea ei clară și dreaptă.

Pe Hildegard o simțeam mult mai aproape, avea un avans de numai șase ani față de mine și trebuia s-o ajung. Cîteodată ne băteam, adesea pe jumătate în joacă, și eu mă descurcam făcînd uz de o anumită brutalitate. Se întîmpla să se plîngă tatei, care întotdeauna îi lua partea. Dar în general ne simțeam bine împreună și aveam poate mai multe puncte comune decît aș fi vrut eu să recunosc. O consideram în multe privințe „proastă" și pe mine cît se poate de deosebit de ea. Uneori o convingeam să citească ceva : după cîteva pagini invoca o durere de cap și renunța imediat. Acest lucru bineînțeles că îmi confirma părerea despre ea.

Tata și Hildegard se cicăleau adesea unul pe celălalt, dar în fond exista între ei o înțelegere profundă, care îi unea. A fost firesc deci ca Hildegard să fie cea care a rămas „acasă" și a trăit împreună cu tata pînă la moartea lui, l-a îngrijit și s-a ciondănit cu el. Sentimental, ea a însemnat mult mai mult pentru el decît am însemnat eu. Tata mă respecta și, în felul lui, cred că se simțea mîndru de mine, dar sufletește ne aflam foarte departe unul de celălalt.

Ce a însemnat școala pentru tine?

Eram relativ dezinteresat să învăț, aproape nu citeam lecțiile, bătusem recordul la absențe, reușind, totuși, să mă afirm ca unul dintre cei mai buni din clasă. Mi se părea că se avansa prea încet și că se tratau, cel mai adesea, banalități; îmi imaginam că sînt cu mult înaintea materiei predate și mă gîndeam la alte lucruri. Curios, dar la religie aveam notă maximă, ceea ce-l indigna pe preotul care ne pregătea pentru confirmare; refuzam să învăț textele din *Biblie* pe dinafară și dădeam răspunsuri ce cu greu ascundeau îndoielile mele religioase. Odată, de indignare, preotul și-a rupt bățul pe banca din fața mea, apoi m-a lăsat în pace. Oricum, am fost confirmat, așa cum dorise mama.

Cu colegii de școală aveam unele neînțelegeri. Erau pentru mine prea copilăroși, vorbăreți și neastîmpărați. Am fost silit să fac concesii umilitoare pînă cînd statura și puterea mea au început să-și spună cuvîntul. Către sfîrșitul școlii aproape nimeni nu mai îndrăznea să mă înfrunte. Mă străduiam conștient să fiu drept și să nu persecut pe

nimeni, niciodată. Practicam un fel de dictatură luminată. Preocupările mele deosebite au atras cîțiva colegi și am format un mic cerc de inițiați unde se citeau cărți și se purtau discuții complicate.

Nu luam parte la bătăi sau încăierări și nici nu simțeam nevoia de așa ceva. De fapt, îmi era teamă de furia latentă moștenită de la tata. Eram conștient de această predispoziție și luptam împotriva ei ; îmi era frică să nu-mi ies din fire, pentru că în imaginația mea, îmi închipuiam la ce catastrofă ar fi dat naștere acest lucru. Simțeam că nu m-aș fi putut opri, că lupta ar fi putut avea un sfîrșit fatal pentru adversarul meu sau pentru mine. Și încercam, prin toate mijloacele, să mă stăpînesc, să mă calmez, să interpun conștiința autocritică între furie și mine însumi.

Aceste trăiri s-ar putea pune în legătură cu faptul că, foarte mic fiind, suferisem de un fel de epilepsie despre care am numai o amintire cu totul neclară. Părinții mei nutreau convingerea că mă vindecase, cu leacuri, o babă. Ea a stabilit că, atunci cînd mama era însărcinată cu mine, a fost speriată de o viței, fiind gata-gata să cadă într-un puț. Și leacul magic constase din sînge de la viței, devenită vacă, amestecat cu un medicament. Cînd eu, cu vremea, mi-am exprimat îndoielile asupra leacului bătrînesc, mi s-a spus cu tărie că trebuie să fiu recunoscător acestei babe care, în mod sigur, mă scăpase de boală.

Oricum, asta mi-a creat impresia că, într-un fel, eram vulnerabil, că sănătatea mea era ca o barieră fragilă, ușor de forțat, ce nu trebuia supusă unor eforturi prea mari. Uneori mi-a trecut prin gînd că boala ar putea avea legătură cu productivitatea

mea literară. Dar nu pot spune exact în ce mod. Ține de misticismul meu, căruia nu-i acord o reală importanță.

Este posibil să fi fost o legătură între amenințarea bolii și groaza de tata, dar această relație îmi apare și mai neclară. Încă din anii copilăriei s-a născut dorința de a combate în mine tot ce ținea de asemănarea cu tata. Frica de el s-a transformat din ce în ce mai mult într-o poziție conștientă, înrîurind atît relațiile cu ceilalți cît și devenirea mea interioară. Nu doream să fiu ca tata, la discreția acceselor de furie oarbă și a violențelor fără sens. Voiam să fiu constant, consecvent, drept, înțelept, chiar dacă asta însemna să pun frîu anumitor părți din firea mea.

Această opoziție s-a extins apoi și în sensul că nu doream să duc o viață asemănătoare cu cea a tatălui meu. Disprețuiam truda lui de agricultor și mă revoltam împotriva condițiilor proaste de viață, a acestei existențe de țăran cu mentalitate mărginită, sufocantă, cu viclenia și meschinăria ei. Încă din școală începusem să atac și să persiflez orientarea colegilor mei către „practic", hotărîrea lor de a călca pe urme părinților. Din motive personale eram deja, fără să știu, un revoluționar. Și curînd am ajuns să mă recunosc încă de la prima vedere în toți cei revoltați.

În ce raport te aflai cu cărțile ?

Citeam tot ce-mi cădea în mînă, chiar și lucruri foarte grele pentru mine și practic de neînțeles, inclusiv studii teologice și filosofice. În casa noastră se găseau ceva cărți, cele mai multe cumpărate

la licitații, atît romane cît și volume de poezii, în afară de opere mai curioase precum *Studii despre Scriptură* ale judecătorului Russell. Pe vremea cînd mergeam la școală, s-a înființat o bibliotecă așa zisă comunală, plasată într-un dulap din școală. De acolo împrumutam cărți de literatură, dar nu la sugestia sau îndrumarea învățătorului, care știa însă ce aleg, și astfel am citit o bună parte din scriitorii suedezi și străini din secolul al XIX-lea. Le împărtășeam colegilor mei receptivi impresiile mele, determinîndu-i și pe ei să citească. Prin exemplul oferit de mine, lectura devenise o activitate „de prestigiu". Îi urmăream și ajunsesem chiar să le pun întrebări despre cele citite colegilor pe care îi suspectam că doar se laudă cu lectura.

O perioadă de timp am citit cu egal entuziasm povești, cărți de aventuri și literatură pentru maturi, copilăria coexistînd cu înțelegerea mai evoluată a lumii. Uneori tata reacționa împotriva faptului că eu citeam tot timpul, îl irita în special faptul că nu mă puteam abține să nu rîd de unul singur cînd citeam cărți distractive. Ai să înnebunești, băiete, de-atîta citit ! exclama el. Termină ! Dar cîteodată reușeam să-l fac să citească aceleași cărți ca și mine, care îl captivau. Îmi amintesc, de exemplu, cît de mult l-a impresionat romanul de astronomie speculativă a lui Flammarion, *Stella :* o victorie pentru mine și un pas către o mai bună înțelegere între noi.

Licitațiile de cărți merită de asemenea să fie menționate. Aveau loc prea rar după părerea mea, fiind adevărate evenimente în viața mea, așteptate cu emoție și speranțe. La început mergeam la licitații împreună cu tata sau unchiul și-mi amintesc zbuciumul ce mă cuprindea cînd cărțile se vindeau fără

ca noi să fi achiziționat destule ; eram în stare să sufăr un timp îndelungat pentru că o carte, rîvnită în mod deosebit, se vindea altcuiva. La vîrsta de zece ani, am început să merg singur la licitațiile de cărți și mă aflam acolo cu cîteva ore înainte, cărțile fiind expuse la vedere, în teancuri, pe o masă într-o cameră specială, solemnă. Faptul de a mă afla în compania atîtor cărți necunoscute și ispititoare constituia pentru mine o experiență copleșitoare, o sărbătoare a fanteziei care devenea din ce în ce mai ireală în timp ce luptam cu nevoia presantă de a ieși afară și a urina.

Mă atrăgea de asemenea și lectura lucrărilor care nu țineau de literatură. Foarte devreme, la unchiul Anton, începusem să răsfoiesc ediții vechi ale revistelor „Allers Familie-Journal“ [1] și „Brokiga Blad“ [2]. Acolo erau ilustrații fantastice, în stil vechi, ale unor aventuri, imagini incitante din țări străine despre catastrofe naturale și războaie, o serie de benzi desenate. O *Biblie* de familie, editată în broșuri, cu ilustrații de Doré [3], m-a impresionat mult și m-a ademenit cu încetul la o lectură amănunțită.

Printre lucrurile lui Anton am găsit și prospecte pentru imigranții în America și Australia. Cîndva, el avusese planuri să emigreze, părea să se fi gîndit să devină colonist în Vest sau crescător de oi în Australia, chiar căutător de aur în California sau în Munții Albaștri. Dar n-a realizat nimic din toate acestea, nu s-a putut deloc decide și a oscilat un timp îndelungat între a pleca și a nu pleca. Acum

[1] „Jurnalul de familie — Aller“.
[2] „Foi pestrițe“.
[3] *Gustave Doré* (1832—1883), desenator și gravor francez, cunoscut mai ales pentru ilustrațiile operelor lui Rabelais, Balzac, Dante.

mă bucuram eu de prospectele lui și în imaginație făceam tot felul de călătorii. Textul prospectelor era, de cele mai multe ori, în engleză și arăta curios, dar ademenitor. Ilustrațiile vorbeau prin ele însele : trenuri în viteză printre lanuri de grîu și cirezi de bizoni, poduri amețitor de înalte peste prăpăstii, cataracte mipozante ca și vapoare fluviale împodobite ca niște femei, cu coșuri înalte și roți cu palete pe laturi, bărbați pe cai, scrutînd cîmpii nesfîrșite și orașe romantice cu case din bîrne proaspăt fasonate. Atunci probabil s-a născut marea și puternica mea dorință de a călători, dar care încă nu m-a dus pînă în Australia.

Nu voi uita nici cataloagele comandate prin poștă. În special catalogul *Åhlén & Holm,* cuprinzător și înțesat cu ilustrații, a jucat un mare rol pentru mine în copilărie. Mă atrăgea cu mii de lucruri descrise și ilustrate în paginile sale, care existau și în realitate, avînd posibilitatea de a le comanda și a le primi în cîteva zile în pachet la poștă. Ele aveau deci un fel de dublă existență : ca imagini în catalog și ca obiecte reale. Pentru mine prima era cea mai importantă. Sigur că primirea fiecărui pachet de la Åhlén & Holm constituia de fiecare dată un prilej de emoție, dar ea era însoțită adesea și de o ușoară decepție : nimic nu arăta exact așa cum îmi închipuisem sau cum aș fi vrut să fie.

Dar ca punct de plecare pentru zborul fanteziei, catalogul era indispensabil. El se înfățișa aproape întotdeauna uzat și ponosit, păstrînd încă, totuși, mirosul fermecat al tiparului. Nu mă plictiseam niciodată să visez în compania lui : îmi înlesnea legătura cu lumea largă, fiind o sursă de reprezentări aflate între imaginație și realitate.

Cum crezi că s-a născut interesul tău deosebit pentru literatură ?

Pare să fi existat în mine mai devreme decît îmi pot aminti şi cu toate acestea nu trebuie să fie considerat ca „înnăscut". Psihologii probabil că l-ar numi un complex autonom, în care o atracţie de neînţeles s-a combinat cu o anumită funcţie compensatorie. Înclinarea mea pentru citit şi scris am recunoscut-o de timpuriu ca fiind adevărata mea natură şi mi-am făcut din ea destin, acea putere care mă va ridica, transforma şi reîntemeia. Anumite laturi ale personalităţii mele s-au realizat în detrimentul altora, iar opţiunea respectivă a implicat un anumit tip de dificultăţi în locul altora. N-a fost chiar aşa de simplu cum au considerat unii : că eu eram pur şi simplu leneş şi voiam să evit munca. Năzuinţa mea a fost să mă dedic unei activităţi de mare importanţă pentru mine. De aceea nu mă puteam numi leneş.

Probabil că am căpătat un oarecare complex din cauza acestor nesfîrşite discuţii despre lenea mea : ceea ce m-a determinat să lucrez mai sîrguincios decît mulţi alţii, dar în felul meu şi în domeniul ales de mine. Un alt gen de muncă era tabu pentru mine : ar fi însemnat o concesie, o cedare în faţa celor ce mă criticau. Această „nevroză a lucrului" (cum au numit-o unii) a fost în avantajul meu şi mi-a folosit foarte mult. Dar, bineînţeles, ea ţine şi de nesiguranţa scriitorului asupra valorii propriei opere. El nu poate şti niciodată cînd a creat ceva deosebit şi de aceea trebuie să-şi impună neîncetat noi eforturi.

Uneori aveam o senzaţie uşor mistică, închipuindu-mi că antecesorii mei vorbeau prin mine, că

multe vieți trăite în tăcere și în muncă sufocantă cereau să se exprime prin mine. Din întîmplare eu fusesem cel ales să scot la lumină acel ceva nespus, ignorat, ascuns. Era ca o datorie simțită nu față de această moștenire, ci față de mine însumi ca unealtă a destinului.

În afară de mine nimeni din familie nu avea vreo înclinație literară. Tata citea mai mult decît cei din jurul lui, dar nu cu interes deliberat. Mama citea numai scrieri religioase. Unchiul Anton nu citea cărți, însă îl atrăgeau speculațiile de știință popularizată.

Eu mă simțeam singur și oarecum expus în preocupările mele literare, dar și alesul inexplicabil gata să învingă orice rezistență. Totuși, niciodată n-am putut să mă consider realmente o excepție, mi se părea că toți, sau cel puțin cei mai mulți, aveau aceleași posibilități ca și mine, dar nu reușiseră să le pună în valoare. Și ei ar fi putut lăsa ideea, visul, dorința să devină o forță care să-i impulsioneze și să-i formeze. Și ei ar fi putut să citească și să folosească literatura ca pe un instrument al propriei dezvoltări, autoformări. Nu găseam nici o deosebire esențială între mine și cei din jurul meu. Totul depindea de drumul ales din timp. Dar oare de ce anume depindea această alegere ? Aici e greu de dat o explicație.

La vîrsta de paisprezece ani am încercat să mă abat de la drumul hotărît : mi-am zis să mă dedic afacerilor, iar mai tîrziu să mă întorc la scris. Am făcut un curs de contabilitate prin corespondență și am început ca asistent într-un magazin în Orkelljunga. Dar curînd s-a dovedit că eram prea preocupat de gîndurile mele și prea visător pentru

a deveni un bun vînzător și așa s-a stins această ambiție care, din partea mea, oricum nu pornea din toată inima.

Dar tu nu te ocupai totuși numai cu scrisul și cititul?

Nu, sigur că nu. Făceam acest lucru mai ales în perioada liniștită a iernii. O parte din restul timpului lucram în agricultură. Într-un an, pentru a plăti ratele la acordeon, am plecat la cîmpie, la recoltatul sfeclei — o experiență interesantă și din mai multe puncte de vedere, fortificantă. Acolo am intrat în contact, printre alții, cu muncitori ce criticau alcătuirea socială și am cunoscut gîndirea socialistă răzvrătită, găsindu-i o aplicare imediată la situația mea personală. Romantizam clasa muncitoare și-i atribuiam toate calitățile remarcabile care, mi se părea că le lipseau țăranilor. Mă gîndeam cu un pic de amărăciune că mă născusem într-o clasă socială ce n-o doream, dar eram hotărît să fac tot ce-mi stă în putință pentru a-mi schimba starea.

Umblam mult cu bicicleta și adesea parcurgeam cîteva zeci de kilometri ca să ajung la petreceri și chermeze, iar uneori numai pentru a-mi cumpăra un ziar sau a-mi procura o carte, fie ea chiar de împrumut. Nu mă interesa să dansez, dar mă simțeam, bineînțeles, atras de fete, deși mă dezavantaja timiditatea și faptul că mă știam prea solid și urît. În afară de nasul meu borcănat și cîrn aveam acnee și, ceea ce mă irita cel mai mult, era că aveam o față de „prost". Podoaba mea cea mai importantă era părul, lăsat să crească precum o

coamă bogată de poet, pieptănat pe spate și fără cărare. Căutam să fac cunoștință cu tineri din diferite localități, dintre cei care nu aparțineau „țărănimii" și se deosebeau cît se poate de mult de ea. Aveam mare admirație pentru un tînăr îmbrăcat ca un revoluționar și care vindea „Stormklockan" [1] în Perstorp, dar nu m-am încumetat niciodată să încerc o apropiere între noi.

În comună s-a format o ligă a abstinenților, la care am aderat imediat, alcoolul oricum nu mă tenta, și n-am ezitat să depun jurămîntul de abstinență pe viață. Mai important era faptul că aveam posibilitatea să împrumut cărți din diferite biblioteci ale ligii. Mașinile începuseră să-și facă apariția și la țară și deveniseră obișnuite excursiile pentru tineret cu camionul la malul mării sau în locuri pitorești. Vechea izolare a ținutului începuse să se destrame și eu trăiam din plin acest proces.

Comuna mea de baștină era Oderljunga, aflată într-o zonă pe jumătate sălbatică, dincolo de ultimele linii ferate, între Hallandsåsen și Söderåsen, în districtul Norra Åsbo, la graniță cu Göinge. Tradiția haiducească era încă vie în comuna unde se regăsea ceva dintr-o zonă întinsă la hotarul dintre cîmpia bogată și ținuturile păduroase de tip Småland. Industria nu se dezvoltase decît în localitățile cu gară, în primul rînd în Klippan și Perstorp. Era o regiune de țărani harnici, cu cîțiva meseriași nevoiași ici-colo.

Am crescut într-o vreme de mari transformări, cînd primul război mondial se desfășura la oarecare distanță de noi. În anumite nopți auzeam ca-

[1] „Clopotul de alarmă", periodic înființat în 1908 ca organ al asociației tineretului social-democrat.

nonada luptelor maritime din vest și mulți cai din zonă erau vînduți nemților la prețuri mari „pentru a trage tunurile". Începuse raționalizarea și chiar și noi în sate mîncam napi și pîine aspră și cleioasă, amestecată cu ovăz. Apoi compania germană AEG a făcut electrificarea comunei, iar o întreprindere de irigații a distrus apele idilice de pescuit ale copilăriei, vechiul pîrîu cu ochiurile sale mistice de apă, lacul mlăștinos cu becațe și cîteva păsări mai mari de baltă. Locul mlaștinei sălbatice cu iarbă grasă a fost luat de lanurile de ovăz arate în ceața deasă a toamnei. O parte din viața mea ținea de timpul vechi, cu pustii ținuturi împădurite și cu sate izolate, de locuitorii micilor case și de unii ciudați oameni ai satului. Cealaltă parte se deschidea către tot ce era nou și se bucura de schimbări.

N-ai găsit chiar și în această perioadă de transformări motive de inspirație pentru tine ca scriitor ?

Cu siguranță că ele au existat, alături de impresiile din lecturi. Cel mai ușor era să scrii despre vechile forme de viață pe cale de dispariție. Te puteai astfel încadra într-un gen distinct : istorisirea rurală. Modelul cel mai la îndemînă și, în general, cel mai apreciat era Kalle din Dalen, ale cărui povestiri apăreau în ziarele locale ; acestea se bazau pe un neascuns comic de situație, fiind adesea lirice și sentimentale. Idealul meu îl constituiau însă în primul rînd istorisirile de la țară ale lui Albert Engström [1], cu personaje puternice și o natură sumbru-mistică.

[1] *Albert Engström* (1868—1940), desenator, caricaturist, scriitor. S-a inspirat mai cu seamă din mediul patriarhal.

Apoi l-am citit pe frații Johansson din Småland, cu descrierea romantică a naturii sălbatice, dar pădurile ce se întindeau peste Oderljunga nu-mi păreau suficient de sălbatice. Regretam că nu sînt din Norrland [1], în special după lectura povestirilor din Ådal ale lui Pelle Molin [2] și a celor din Norrland de tipul *În pădurea albastră* de Per Halström [3] După pădurile din Norrland, arhipelagul mi se părea motivul cel mai generos de inspirație pentru un scriitor : pe atunci cel mai mult m-au impresionat descrierile din arhipelaguri ale lui Engström, Strindberg [4] și Ludvig Nordström [5].

A scris și povestiri de călătorie și cărți dedicate vieții scriitorilor și artiștilor.

[1] *Norrland,* partea cea mai nordică a Suediei, reprezentînd 59% din teritoriul țării și doar 14% din populația ei. E acoperită de uriașe păduri și tundră. Acolo au fost descoperite numeroase ruine și picturi rupestre cu conținut asemănător întregii centuri Eurasiatice. S-a practicat și se mai practică încă șamanismul și cultul ursului.

[2] *Petrus (Pelle) Molin* (1864—1896), scriitor și pictor, dovedind în opera sa mare interes pentru natura din Norrland. Este cunoscut mai ales pentru nuvelele sale, caracterizate printr-un ascuțit simț de observație și umor.

[3] *Per Hallström* (1866—1960), scriitor, membru al Academiei suedeze. Proza sa, de un accentuat lirism, oglindește conflictul între pasiunea pentru frumos și realitatea dură a vieții.

[4] *August Strindberg* (1849—1912), scriitor. A publicat nuvele, romane, lucrări autobiografice, teatru. Este autorul primului roman naturalist suedez ; în teatru a evoluat de la istorism și naturalism către misticism. Opera sa a influențat teatrul modern și, mai ales, expresionismul german.

[5] *Ludvig Nordström* (1882—1942), scriitor realist, în opoziție cu romantismul ultimei decade a secolului trecut. Cărțile sale de reportaje au produs mare senzație în epocă prin descrierea mizeriei sociale din Suedia.

La şaisprezece ani am terminat prima culegere de nuvele cu titlul *Myren* [1] care cuprindea în primul rînd naraţiuni izvorîte din fantezie despre un Norrland pe care eu nu-l văzusem niciodată. A fost refuzată de Bonniers [2], dar cu cîteva cuvinte de încurajare despre stilul literar şi cu îndemnul de a reveni. Între timp am reuşit să vînd o serie de naraţiuni obişnuite cu subiecte rurale la Smålänningen şi în alte părţi. Am trimis de asemenea scrierile mele la „Allt för Alla" [3] şi am fost încurajat de redactor, Erik Palm, el însuşi un umorist plin de fantezie, pe care îl admiram. Găsea povestirile prea „cărnoase" pentru ziarul lui, dar mi-a promis să mă sprijine la editură dacă trimiteam o culegere.

Şi această culegere nu s-a lăsat aşteptată. În iarna cînd am împlinit şaptesprezece ani am trimis culegerea de nuvele *Ungskog* [4] la Editura Åhlen & Åkerlund. Era un amestec de literatură cu subiecte de la ţară despre pămînturi sălbatice şi arhipelaguri, totul, firește, foarte imatur şi dependent de modele. Erik Palm a fost puţin decepţionat de opera mea, dar au trecut doi ani pînă cînd am primit manuscrisul refuzat definitiv. Pînă atunci am avut destul timp ca să mi se facă teamă că va fi publicată culegerea şi ea va constitui o surpriză neplăcută, reflectînd un stadiu deja depăşit.

---

[1] *Mlaştina.*

[2] *Bonniers*, editură fundată în 1837, purtînd numele iniţiatorului ei. Familia Bonnier, originară din Dresda, conduce şi azi editura, cea mai mare şi prestigioasă din întreaga Scandinavie.

[3] „De toate pentru toţi", săptămînal, 1912—1932.

[4] *Pădure tînără.*

Mai ai ceva de adăugat despre această perioadă ?

Vreau să menționez numai în trecere că, timp de doi-trei ani în această perioadă de început a tinereții, am avut o „legătură“ cu o slujnică din sat. Era la fel de tînără ca mine, îi plăcea viața și era puternică, muncea mult, era bronzată și cu părul blond ca secara, naiv devotată și deja puțin maternă în feminitatea ei. Fără să înțeleagă prea mult din ceea ce făceam, ea se declara decis de partea mea împotriva celor care mă denigrau și această atitudine a ei îmi dădea noi puteri.

Fata mă vizita cu regularitate și stăteam împreună în camera mea ca și cum am fi fost căsătoriți, fără a face din asta un secret. Părinții au fost la început neliniștiți că aș putea provoca un „accident“, dar le-am explicat, cu obișnuita mea încredere în mine, că nu era nici un risc, că știam cum trebuie evitate asemenea lucruri. Da, dar nu te încrede prea mult în cărțile tale ! spunea mama.

Mi-am făcut un punct de onoare din a demonstra corectitudinea cunoștințelor mele. Măsurile de prudență micșorau fără îndoială plăcerea sexuală, a fost însă o experiență fericită și prin care am evoluat. Mă simțeam matur, aproape de taina vieții, în compania forțelor creatoare și pe acest plan. Hotărîsem să nu mă căsătoresc niciodată, doream o dragoste liberă, singura cu adevărat deschisă și cinstită. Voiam să evit să am copii pînă cînd aș fi avut posibilitatea să-i întrețin, fără ca acest lucru să influențeze negativ scrisul. Faptul de-a avea un copil exact atunci, la anii aceia tineri, îl consideram nici mai mult nici mai puțin decît o catastrofă.

CUM A FOST CU MUTAREA DIN LOCUL DE BAȘTINĂ ?

În iarna lui 1924, puțin înainte ca eu să fi împlinit optsprezece ani, tata a vîndut gospodăria și ne-am mutat în Tyringe, o mică localitate cu stație de cale ferată, nu departe de Hässleholm.

Tata a suferit, dar s-a resemnat atît cu refuzul meu de a mă ocupa în continuare de agricultură cît și cu lupta inegală vizînd cerințele modernizării. Mă mustra puțin conștiința, simțeam însă că nu pot să procedez altfel. Poate și pentru el a fost o ușurare să scape de viața de țăran înainte de a i se frînge puterile și de a fi pus în fața unui eșec mai evident. În același timp îi venea însă greu, căci îi lipseau peisajul familiar, munca de zi cu zi și oamenii cu care era obișnuit. Nu avea încă șaizeci de ani și probabil se simțea îmbătrînit prematur, fără lucru și, într-un fel, marginalizat.

În primul an la Tyringe am închiriat etajul de sus al unei vile și tata a căutat în zadar o muncă potrivită pentru el. Mama aproape căzuse la pat și sora mea, Hildegard, stătea acum acasă, găsind numai ocazional de lucru. Eu aveam o cameră proprie, plăteam chiria și mîncarea și reușeam să fac economii, în ciuda supozițiilor că nu mă voi descurca doar din ceea ce scriam.

Anul următor tata a cumpărat o casă la marginea localității. Era acolo un teren mai mare, unde putea să cultive cartofi și verdețuri, să taie lemne și astfel a intrat din nou într-o viață mai normală pentru el. Începuse să-l agaseze să tot cutreiere străzile în haine de duminică și să-și petreacă cea mai mare parte a timpului citind ziarul. Pînă la moartea lui, în 1941, a continuat să locuiască în aceeași casă, împreună cu Hildegard (un an mai tîrziu, în 1925, eu am părăsit localitatea și la puțin timp după plecarea mea a murit mama).

Ce a însemnat mutatul pentru tine ?

Devenisem complet independent și dispuneam de tot timpul meu. Scăpasem de conflictul cu cei din preajmă : în Tyringe nu mă cunoștea nimeni și nimănui nu-i păsa că eu mă consacram scrisului. Aveam mai ușor acces la cărți, cinematograf și alte mijloace culturale, începusem să fac cunoștință cu persoane care aveau aceleași preocupări ca și mine. Printre acestea în primul rînd Gordon Lindh și Olof Gisselsson.

Gordon Lindh, la cei douăzeci și cinci de ani ai săi, avea cu mult mai multă experiență decît mine. Fusese jurnalist la diverse ziare comuniste din Skåne și, în timpul serviciului militar la artileria de coastă în Karlskrona, publicase o cărticică cu poezii agitatorice, *På Kustvakt* [1]. Acum se afla într-o perioadă de tranziție, citea și scria, dar publica foarte puțin. Locuia la părinți, într-o căsuță înconjurată de lilieci, puțin în afara localității, la marginea pădurii ; tatăl lui era croitor și Gordon îl ajuta uneori.

[1] *În paza coastei.*

Era un om deosebit și cu mult temperament, avea un stil personal, umbla întotdeauna îmbrăcat în negru, cu pălărie înaltă cu boruri pleoștite și cu gulerul la pardesiu ridicat. Era foarte palid, ținea veșnic în gură o pipă veche și zîmbea ironic în colțul gurii. Aspira să fie proletar revoluționar și artist boem. Disprețuia și batjocorea multe dintre lucrurile pentru care eu mai aveam încă un respect exagerat, atît în domeniul social, cît și literar. Gordon întîlnise cîțiva din scriitorii proletari cunoscuți și se exprima, la adresa lor, cu o totală lipsă de respect.

Îl vizitam adesea ; uneori, seara, venea el în orășel și ne întîlneam la una din cafenele (unde serveau tinere simpatizante și noi aveam întîietate, fiind obișnuiți ai localului). De cele mai multe ori stăteam într-o cameră mai în spate, unde tineri interesați se adunau pe lîngă noi și ascultau discuțiile noastre sofisticate. Viking Lindh, fratele mai mic a lui Gordon, era prezent adesea, palid și el, cu un aer de artist, mai blînd însă și mai visător decît Gordon. Lucra la o fabrică de jucării, cînta la vioară și juca șah. Își admira fratele, dar el încînta mai mult fetele cu vocea lui moale și zîmbetul promițător.

Acolo la cafenea am auzit pentru prima dată sunetul hîrîit al unui aparat de radio. Tot acolo Gordon a încercat să formeze un club pentru tinerii comuniști, care a existat doar pe hîrtie, nefuncționînd niciodată în realitate. Veneau în fiecare săptămînă mai multe exemplare din „Stormklockan" și dacă nu se vindeau le plăteam noi.

Gordon mi-a făcut cunoștință cu Gisselsson, un zidar de vîrstă mijlocie din Blekinge. Acesta avea casă proprie, era căsătorit și cu copii. Cînd îl vizitam venea și ne deschidea ușa totdeauna îmbrăcat

în cămașă albă ; avea o privire directă, albastră, fața înroșită de vînt și părul negru tuns perie. La început dădea impresia de încetineală și indolență ca, foarte curînd, să treacă la o trăire intensă. Era sceptic, lucid, un pasionat filosof amator, pesimist într-un mod entuziast.

Gisselsson s-a ocupat de mine, contribuind la educarea și dezvoltarea mea ; era un camarad mai în vîrstă, dar îmi ținea loc și de tată. Citea ce scriam, interesat, totuși critic. Mă găsea prea naiv în proaspăta mea convertire socialist-utopică și una din fanteziile mele, simbolic simplificată în „Stormklockan," i-a provocat un comentariu ironic : „Dacă poți scrie asemenea lucruri artificiale, ai să devii cu siguranță celebru !"

Îl vizitam adesea duminicile după-amiază și pentru a nu fi deranjați stăteam în camera de primire, neîncălzită în timpul iernii, unde însă se făcea focul în asemenea ocazii. Acolo se afla și biblioteca asociației locale de conferințe, Gisselsson fiind în același timp și președintele, dar și însăși asociația. Uneori reușea să strîngă cîteva persoane ca auditoriu la cîte o prelegere la Casa de Cultură sau acasă la el. Două din conferințe le-am ținut eu, primele mele apariții nesigure în fața publicului. Odată am vorbit despre Dan Andersson [1], a doua oară despre Pär Lagerkvist [2].

---

[1] *Dan Andersson* (1888—1920), scriitor. Înainte de a debuta ca autor a fost muncitor forestier, grădinar, vînzător ambulant. Romanele sale cu caracter autobiografic vădesc o puternică influență dostoievskiană, iar poezia sa, de o sugestivă muzicalitate, este traversată de neliniști metafizice, dar și de un reavăn umor popular.

[2] *Pär Lagerkvist* (1891—1974), romancier, dramaturg, poet, laureat al Premiului Nobel. A fost preocupat de studii de estetică, a scris proze cu atmosferă terifiantă de

Dar biblioteca era lucrul principal. Datorită organizării prelegerilor, Gisselsson primea ajutor bănesc de la stat pentru cumpărarea de cărți. Eu veneam cu servieta mea din pînză impregnată și o umpleam cu cărți. Așa am citit cea mai mare parte din Strindberg și Rydberg, Heidenstam [1] și Geijerstam [2], Fröding și Lagerlöf [3], dar și Balzac și Dostoievski, Ibsen și Jacobsen, Wells și Harald Bergstedt [4]. Din Hamsun [5] aveau *Mysterier* și *Markens gröda* [6], care m-au impresionat în mod special prin stil și subtilitate.

Odată, fiind afectat de purtarea ușuratică a unei chelnerițe de la cafenea, mi-am luat o selecție din dramele lui Shakespeare și le-am citit într-o săptămînă, fascinat și tulburat.

Cînd înapoiam cărțile le discutam în amănunt. De cele mai multe ori aveam păreri diferite. Gisselsson, de exemplu, nu dădea nimic pe Jacobsen cu stilul

---

război, poeme de mare seninătate alternînd cu apăsătoare angoase, pentru ca în ultimele scrieri să aprofundeze problemele existențiale.

[1] *Verner Heidenstam* (1859—1940), scriitor, laureat al Premiului Nobel în anul 1916. Debutează cu un volum de poezii influențate de ideile radicale ale timpului ca să ancoreze apoi, în proză și lirică, în literatură patriotică.

[2] *Gustav Geijerstam* (1858—1909), scriitor. A contribuit la dezvoltarea realismului în literatura suedeză și la răspîndirea gîndirii liberale ; a scris piese de mare popularitate.

[3] *Selma Lagerlöf* (1858—1940), autoare de romane și nuvele de factură romantică, laureată a Premiului Nobel, cunoscută și ca autoare a unor cărți pentru copii, îndeosebi pentru *Minunata călătorie a lui Nils Holgerson*, inițial o carte de geografie destinată celor mici.

[4] *Harald Bergstedt* (1877—1965), scriitor și ziarist danez.

[5] *Knut Hamsun* (1859—1952), scriitor norvegian, a primit Premiul Nobel în 1920.

[6] *Mistere*, *Roadele pămîntului*.

lui supraîncărcat, în schimb mie îmi producea o plăcere aproape indecentă. Mi se părea că Dostoievski scrie insuportabil de prost și făceam un efort să-l citesc, cu toate că personajele și scenele mă captivau mult. Gisselsson nu înțelegea dificultățile mele cu Dostoievski, care pentru el însemna o experiență fundamentală și directă. Îl considera pe Geijerstam un adevărat psiholog profund și intransigent, pe cînd eu nu simțeam decît neplăcere, aversiune aproape, pentru el. Satirele lui Bergstedt mă lăsau la fel de rece ca și eufoniile solemne ale lui Tegnér [1], în timp ce Gisselsson îi aprecia pe amîndoi.

Gisselsson părea să trăiască o viață dublă : pe de o parte tată de familie și meseriaș, pe de alta o persoană independentă, cu gîndire originală. Încerca, pe cît putea, să nu amestece cele două planuri, avînd o atitudine obiectiv-rece sau inaccesibil ironică pe planul vieții practice de fiecare zi ori pe cel al muncii, ascunzîndu-și cu grijă adevăratele preocupări. Cititul și gîndirea erau camera lui de primire, care nu se deschidea decît în ocazii alese. Visa la timpul cînd copiii vor fi mari, familia împrăștiată, munca încheiată : atunci, în sfîrșit, se va putea și el consacra total înclinațiilor celor mai intime.

O anumită importanță a avut-o pentru mine și Harry Sjöberg, un tînăr cam de aceeași vîrstă cu mine, ce locuia în casa vecină. Îl vedeam mergînd grăbit cu șapca de școală și cu pantalonii pătați, de vopsitor. Era fiul unui negustor de zarzavaturi și făcuse școala medie ; neputînd continua din lipsă de bani a trebuit să înceapă să lucreze ca zugrav. În spatele ochelarilor se vedeau ochii roșii, obosiți,

[1] *Esaias Tegnér* (1782—1846), poet romantic, influențat de ideile lui Schiller.

spunea că nu suportă terebentina și uleiul. Uneori avea o bandă neagră pe un ochi. Mai tîrziu a orbit.

Pentru el școala și studiile au însemnat marea experiență, cum lăsa să se vadă în mod evident. Îmi crea un sentiment de inferioritate, nu prin cunoștințele sale, ci prin trăirea acestei aventuri a studiului. Aveam sentimentul că în acest domeniu eu ratasem ceva și mă gîndeam cum să repar pierderea. Era imposibil să încep să merg la școală, dar aș fi putut să fac măcar un curs prin corespondență — tot ar fi fost ceva.

M-am înscris la Hermods [1]. Dar nu era chiar așa de ușor. Figurau multe materii în program care nu mă interesau în mod deosebit și care îmi cereau timp și muncă. Am realizat repede că nu aveam nici energia și nici autodisciplina necesare acestui efort. Eram mult prea obișnuit să fac doar ce-mi plăcea și să nu-mi pese de nimic altceva. Aș fi preferat să mă concentrez asupra limbilor, începusem deja cu engleza și germana. Mă orientasem fără îndoială greșit, ce-mi trebuia mie diplomă de școală generală ? Începusem de asemenea să am dificultăți cu plata taxelor lunare, deoarece studiile îmi furau din timpul de scris. Am renunțat. Și am avtu sentimentul că l-am înșelat pe Harry Sjöberg.

Împreună cu Sjöberg apărea adesea și Carl Malmstedt, care arăta ca un băiețandru, dar era mult mai în vîrstă ca mine și făcuse multe în viața lui.

El avea în grijă singurul cinematograf al localității și era, în general, un pierde-vară preocupat să-și rezolve doar diversele lui interese. Bun cunoscător de film și muzică, neîntrecut rebusist, Carl

[1] Hermods, cel mai vechi și mai mare institut de învățămînt prin corespondență. Fondat la Malmö, în 1898.

fluiera artistic și glumea întruna. Și-a arătat odată curajul făcîndu-mi cea mai profundă și competentă morală din viața mea. A fost o lecție care m-a usturat, dar care mi-a fost de folos. M-am hotărît să demonstrez că Malmstedt se înșelase în ceea ce el avusese, de fapt, cea mai mare dreptate.

Sjöberg, Malmstedt și cu mine am făcut împreună o excursie de neuitat. Într-o frumoasă zi de vară, cu foarte puțini bani în buzunar, am luat trenul către Mölle : voiam să încercăm viața de turiști la băi, pe coastă. Am colindat cîteva zile prin Arild și Mölle [1], am făcut baie și plajă, noaptea dormeam în scobiturile stîncilor, ne rădeam pe țărmul mării, cumpăram mîncare ieftină din magazin și o mîncam în locuri retrase. Duceam o viață plăcută, dar asta cerea de fapt eforturi. Și vremea a continuat să fie frumoasă. Cînd însă a început o vreme furtunoasă, am fost nevoiți să luăm trenul înapoi. A fost primul meu contact, chiar dacă dintr-o perspectivă puțin deformată, cu litoralul mult visat.

Cum a fost cu călătoria la Hälsingborg [2] la care ai participat ?

Am făcut-o împreună cu Gordon Lindh, în toamna anului 1924. Ne-am înarmat cu manuscrise : Gordon cu poezii, eu cu povestiri. Am ajuns cu trenul la Hälsingborg și am tras la o pensiune ieftină. Eu mai fusesem în oraș și înainte, dar numai în tre-

[1] Două localități pe coasta de vest a Suediei, unde sînt organizate tabere de pictură.

[2] Hälsingborg, port pe coasta de vest a Suediei, aflat în punctul cel mai îngust al strîmtorii Öresund, la numai 3,7 km de Danemarca.

cere. Era cel mai mare oraș vizitat pînă atunci și aveam multe de descoperit. Portul cu vapoarele și bacul pentru Helsingör [1] păreau cele mai tentante : acolo începea drumul către lumea cea mare. Am vizitat și un fierar, cunoscut al lui Gordon ; scria și el versuri și era un adevărat poet proletar. Însă poeziile sale vorbeau despre păsări și flori, fiind departe de tematica socială ori conștiința de clasă.

Dar principala noastră țintă era să luăm la rînd redacțiile ziarelor și să încercăm să ne vindem creațiile. Fiind împreună nu eram deloc timizi, ci mai curînd puțin provocatori. A fost o experiență interesantă. La cîteva redacții Gordon a declamat în stil mare din poeziile sale ; un redactor a remarcat că măsura versului era luată de la Tegnér, iar conținutul de la Rydberg. Gordon a polemizat cu el și nu a reușit să plaseze nimic. Alt redactor s-a uitat prin povestirile mele după care a zis : Reveniți cînd veți deveni la fel de cunoscut ca Hjalmar Söderberg [2] ! Și eu, bineînțeles, am răspuns : Voi deveni cu siguranță cunoscut, dar atunci nu voi mai veni aici !

La ziarul de dreapta am vîndut amîndoi cîteva lucrări și am ridicat imediat onorariul de la casă. Am vizitat vechea și bine cunoscuta revistă „Allers“ [3],

---

[1] Helsingör, oraș danez pe coasta de nord-est, aflat în fața Hälsingborgului, atestat documentar din 1231. Pe promontoriu a fost construit palatul Kronborg, în stilul Renașterii olandeze, unde legenda plasează tragedia lui Hamlet.

[2] *Hjalmar Söderberg* (1869—1941), scriitor. S-a manifestat deosebit de critic la adresa religiei, a fanatismului politic și religios. Proza lui, săracă în imagini, se remarcă printr-un bogat conținut de idei.

[3] „Allers“, numele inițial al *„Jurnalului de familie a lui Aller“*, apare la Copenhaga, în 1877, versiunea suedeză fiind editată din 1879. Era tipărit în toate limbile scandinave și este considerat pionierul foiletoanelor desenate.

unde ne-a întîmpinat, cu neîncredere, un bărbat mai în vîrstă, care imediat a dat verdictul asupra operelor noastre și ne-a vorbit despre înalta ținută a ziarului. Noi am răspuns cam obraznic și aproape că am fost dați afară. La alt ziar am avut o surpriză : ne-au primit în ușă, cu brațele deschise, ne-au urat bun-venit și ne-au invitat imediat la cafea. Am schimbat priviri între noi, am băut cafeaua și am scos manuscrisele. Ne-au întîmpinat fețe mirate : trebuie să fie o eroare, nu eram eu boxerul cutare, ei tocmai așteptau vizita lui și a managerului. Poezii, povestiri ? Nu, nu !

A fost o călătorie reușită. Picioarele ne ardeau ca focul după colindatul pe străzile pietruite, dar avusesem ceva succes, dădusem buzna peste redactori în bîrlogul lor de lei și ne simțeam tineri poeți militanți. Eu eram, poate, un nou Pelle Molin și Gordon un luptător ca Dan Andersson.

A urmat apoi o călătorie la Copenhaga ?

Era în iarna lui 1925, din nou Gordon și cu mine. Am traversat pe la Helsingör și ne-am oprit la Hilleröd, unde trebuia să vizităm un cunoscut. O localitate în roșu și alb, cărămidă și zăpadă, steaguri roșii cu cruci albe, poștași în paltoane roșii. Pădurea de fagi din împrejurimi era troienită de zăpadă, un desen hașurat des cu tulpini negre. Cai de muncă greoi trăgeau căruțe încărcate cu sticle de bere care zornăiau, iar bălegarul aburea în grămezi pe străzi. Din asemenea detalii s-a format imaginea mea despre specificul danez.

Intrarea în Copenhaga mi-a rămas, de asemenea, întipărită în memorie. Se pătrundea în oraș parcă

pe dedesubt, prin tunele și galerii subterane, trecînd pe lîngă stații care nu erau cele de destinație. De aici și prima senzație a dimensiunii orașului, a peisajului deosebit, alcătuit din piatră stivuită pe înălțime și pasaje misterioase, un întuneric interior luminat de lămpi puternice.

Am lăsat bagajele la Gara centrală și am ieșit liberi și fără griji pe străzile din Copenhaga. Am colindat împrejur fără țel, învîrtindu-ne pe lîngă piața tribunalului în dangătul clopotelor care făceau să ne vibreze coarde tainice ; era ca o așteptare solemnă, ca imboldul unei dorințe indefinite. Ne aflam unde dorisem, și parcă totuși nu eram într-adevăr acolo.

Am făcut înconjurul înghețatului Tivoli, am mers prin înzăpezitul parc Örsted cu statuile cu bordură albă, prin Vimmelskafted și pe strada Studiilor cu anticariate îmbietoare, pe lîngă Turnul Rotund și pe Ströget, către canale și bisericile cu turle înalte și acoperișuri verzi, de cupru oxidat, și în Nyhavn, cu cîrciumi în subsoluri de unde, prin ușile deschise, ieșeau aburi și larmă amestecată cu cîntece de acordeon.

Pe acolo trecuseră tata și unchiul în tinerețe, prin același mare oraș, Copenhaga, de ale cărui pericole și atracții povesteau. Acum mă găseam eu aici, jumătate în trecut, jumătate într-un prezent devenit deja viitor. Orașul mi se părea ca un labirint : îl cutreierai de jur-împrejur, revenind în locuri în care mai fuseseși înainte fără a ști totuși exact unde te aflai. Oamenii, în special femeile, mi se păreau derutant de asemănători, mici, palizi și grăbiți. Vitrinele cu mîncare mă copleșeau, ne opream în fața lor și ne holbam înfometați la mulțimea de brînzeturi, cîrnați și șunci ; erau rînduri de corpuri de animale agățate în cîrlige, căprioare cu perle de

sînge pe nas, mănunchiuri de fazani și cocoși de munte.

Regăseam aceleași imagini în muzee, la maeștrii flamanzi, în tablouri enorme, inundate de carne, fructe, corpuri de animale, alături de scene de vînătoare, haite de cîini întărîtați și femei grase, care păreau să se fi dezbrăcat pentru a face baie ori numai pentru a se privi în oglindă. Atîta carne trandafirie și abundentă, corpuri și materie care provocau tot felul de pofte !

Prima impresie despre oraș a avut o intensitate de coșmar, fiind o acumulare imensă de senzații neobișnuite, potențate de oboseală și lipsă de somn. Noaptea am economisit banii de hotel continuînd să cutreierăm prin oraș ; eram oricum prea incitați pentru a simți nevoia să dormim. Ne odihneam din cînd în cînd în Gara centrală sau în vreo cafenea ; am trăit în prima zi cu cafea și cu renumitele foietaje daneze. Exact atunci am profitat de ocazie și am împlinit nouăsprezece ani ; simțeam că trecusem așa cum se cuvenea peste granița maturității. Duritatea străzilor pietruite părea să pătrundă prin tălpile pantofilor și să-și împrăștie agresivitatea epuizantă pînă sus, în picioare.

Două imagini mi-au rămas încă vii în memorie și nu știu exact de ce. Una e în legătură cu un chelner dintr-un local aflat la subsol, un om care avea sub bărbie o pungă enormă, umflată, roșie-purpurie la culoare că îți făcea rău s-o vezi, o malformație ce-l obliga să încline capul pe o parte cînd trebuia să se uite în jos să servească. Poate o gușă neobișnuit de periculoasă. Cealaltă este de la un restaurant din Nyhavn unde un bărbat a încasat din senin cîțiva pumni în față. Stătea la o masă și nu

s-a ridicat, ca și cum loviturile nu-l ajunseseră ; poate era mult prea beat. Ședea acolo la masă și sîngera pe nas și pe gură, două șuvițe roșii de sînge se prelingeau în jos pe bărbie și picurau pe masă.

În cursul zilei următoare am căutat o cameră și am găsit una departe, pe nesfîrșita stradă Nörrebro, numărul casei fiind mai mare de 300. Camera se afla sus, erau multe scări de urcat și avea ferestre mari pe care le încălzea un pic soarele de iarnă. Era neîncălzită, avea un cămin de fontă, dar noi nu ne permiteam să cumpărăm cocs ori lemne. În prețul camerei intra și cina, un fel de semipensiune, oaspeții cinînd împreună în sufrageria gazdei. Firește că pentru noi era singura masă și înfulecam fără rușine tot ce puteam.

În zilele însorite încercam să stăm acasă și să scriem pînă cînd frigul ne obliga să ne băgăm în pat ori să ieșim în oraș. Zilnic făceam lungul drum pînă în centru, peste poduri și pe lîngă lacuri, unde se simțea vîntul tăios. După o vizită nereușită la o bibliotecă mare, ce părea să aibă numai opere erudite în limbi străine, am găsit drumul la biblioteca orășenească, plasată în incinta bisericii Nikolai. Turla era plină de cărți și tomurile comandate se trimiteau jos cu liftul, la sala de lectură, unde se aflau mese lungi și scaune tari de lemn, pardoseala era de cărămidă iar zidurile bisericii fuseseră văruite ca niște pereți. Era cald și liniște, orele zburau repede în compania cărților, iar orologiul bătea în turn. Acolo se găsea imens de citit pentru încă mulți ani înainte. Era paradisul orașului în regie comunală.

Cel mai mult literatură mai nouă suedeză pe care nu o putusem procura mai devreme. Tot ce exista de Hjalmar Bergman [1], Ludvig Nordström, Martin Koch [2], Hedevind-Eriksson [3] și mulți alții. Mă atrăgeau în special descrierile din Bergslagen ale lui Bergman : era poezie care descria viața la țară, dar ridicată într-un plan nou, cu o fantezie dramatică sumbră. *Lumea frumoasă a lui Dumnezeu* a lui Koch m-a atras în primul rînd ca o tentație antisocială : îmi imaginam cum ar fi fost să încep să fur mîncarea și restul lucrurilor necesare pentru a putea continua să trăiesc în marele oraș, îndeletnicindu-mă, bineînțeles, în primul rînd cu cititul.

Pe Hamsun îl cunoșteam deja. Citisem aproape tot ce scrisese, direct în norvegiană, avînd în urechi timbrul lui specific, simțind stilul său magic ca un foc care scapără în sînge. „M-am descărcat în scris. Am scris azi pentru a-mi ușura inima", așa putea să înceapă la el o povestire, astfel încît avea imediat ecou în sensibilitatea ta. Johannes V. Jensen [4]

---

[1] *Hjalmar Bergman* (1383—1931), nuvelist, romancier, dramaturg, scenarist, unul dintre cei mai mari povestitori ai literaturii suedeze.

[2] *Martin Koch* (1882—1940), printre primii scriitori proletari din Suedia. Romanul la care face trimitere Lundkvist este opera lui cea mai cunoscută.

[3] *Gustav Hedevind-Eriksson* (1880—1967). Scriitor proletar, descrie în opera lui și procesul de industrializare din Norrland.

[4] *Johannes V. Jensen* (1837—1905), scriitor danez, primește Premiul Nobel pe anul 1944. Este autorul unui vast ciclu de povestiri romanțate, cuprinzînd șase volume, unde evocă evoluția omenirii din preistorie pînă la descoperirea Americii. Prima sa culegere de poeme (1906) deschide o nouă epocă în poezia daneză.

era o descoperire recentă și reprezenta o experiență a lumii, articulată în daneză cu o minunată ușurință și claritate. Panorama evoluției omenirii se desfășura în tablouri pline de sevă și *Myter* [1] includeau povestiri cu imagini vii din întreaga lume. Dar mă amuzau și patriarhalele romane ale provinciei daneze scrise de Johannes Buchholz [2] și eram de asemenea captivat de descrierile realiste ale vieții proletariatului din proza lui Andersen Nexö [3].

Citeam desigur și traduceri și alternam volumele de proză cu cele de poezii, atît suedeze cît și daneze. O impresie decisivă mi-a făcut interpretarea lui *Song of Joy* de Whitman în romanul *Hjulet* [4] a lui Jensen, determinîndu-mă să-i citesc pe moderniștii danezi contemporani, Emil Bönnelycke, Tom Kristensen, Fredrik Nygaard. Cel mai mult m-a convins Bönnelycke, cu retorica tipică a timpului care-mi plăcea enorm, cu admirația lui pentru orașele mari văzute ca niște mașinării frenetice, în special în poemul în proză *Asfaltens Sange* [5]. În romanul său, *Spartanerne* [6], de o stranie stilizare expresionistă, descoperisem ceva mai mult decît un simplu experiment insolit : el a însemnat pentru mine un nou pas în însușirea formei. Am început să fiu atras de stilul extrem de lapidar și mă străduiam să înlătur cuvintele de legătură inutile, în

---

[1] *Mituri.*

[2] *Johannes Buchholz* (1882—1940), scriitor danez, autor al unor romane populare, pline de fantezie, inspirate de Knut Hamsun și J. V. Jensen.

[3] *Andersen Nexö* (1869—1954), romancier danez, prototip al scriitorului proletar provenit din muncitorul autodidact.

[4] *Roata*, în text în limba daneză.

[5] *Cîntecul asfaltului*, în text în limba daneză.

[6] *Spartanii*, în text în limba daneză.

primul rînd „și"-urile. Datoram acest interes pentru moderniștii danezi întîlnirii cu un student pasionat de literatură, fiul unui profesor. El se ocupa de noi, ne găsea puțin înapoiați, ne critica lectura și idealurile literare. Modernismul în domeniul literaturii reprezenta cu totul altceva și venea, în primul rînd, din Germania, dar se instalase și în Danemarca. Ne vorbea despre Bönnelycke, pe care îl cunoștea personal și voia să ne aranjeze o întîlnire cu el ; din păcate nu s-a putut, acesta fiind internat în spital ca urmare a vieții dure duse. Studentul ne-a împrumutat cărți abia apărute și, pentru cîteva săptămîni, mi-a dat și o mașină de scris, astfel încît să-i pot redacta pe curat ultimele povestiri. După aceea le-a citit, dar nu i-au plăcut : prea erau de stil vechi, prea erau tradiționale. Eu trebuia să devin conștient de epoca în care trăiam, să descopăr viața fremătătoare din jurul meu și nu să stau în mijlocul vieții moderne de mare oraș scriind despre vechi idile de la sate.

Studentul ne lua cu el seara la petreceri, în localuri pline de fum, unde boemi amețiți de băutură discutau, declamau sau țineau întruniri revoluționare — nu puteam să înțeleg clar dacă erau anarhiste sau comuniste. Se vorbea despre Rosa Luxemburg, Liebknecht, Matteotti, și am auzit povestindu-se în repetate rînduri cum Bönnelycke a declamat un poem în memoria Rosei Luxemburg, acompaniindu-se cu focuri de revolver. Se discutau și se citau de-a valma expresioniștii germani, futuriști și fasciști italieni, totul provocînd ciocniri violente între diferitele grupuri. Era palpitant și incitant, dar și ceva străin, asurzitor, dincolo de capacitatea mea de înțelegere. Îmi dădea aripi dar mă și descuraja, făcîndu-mă să-mi simt limitele.

Ce s-a mai întîmplat în timpul şederii în Danemarca?

Nu-mi mai amintesc în detaliu. Dar ne-am mutat din strada Nörrebro în strada Römers, mult mai aproape de centru. Aveam o cameră cu chirie, încălzită, într-un apartament locuit de o familie; gazda ne invita uneori la cafea. Ne procuram singuri mîncarea, cumpăram lapte, pîine, cîrnaţi şi scrumbie afumată din mici magazine aflate la subsol şi din asta trăiam. Slăbisem şi beam apă împotriva foamei, cana de apă din cameră trebuia umplută de mai multe ori pe zi. Gordon suferea de insomnie, se trezea către dimineaţă, îşi sugea pipa şi se scărpina în părul-i des.

Eu am făcut o răceală serioasă, care a început cu greaţă şi vomă după ce mîncasem scrumbie afumată, apoi am zăcut inconştient cîteva zile. Mi-am revenit treptat, slăbit şi supra-sensibil la sunete şi lumină, la zgomotul căruţelor pe pavaj, la reflexele soarelui în cana cu apă. Banii lui Gordon se terminaseră şi a trebuit să-l împrumut pentru călătoria de întoarcere acasă — mie îmi sosiseră la Copenhaga cîteva onorarii pentru povestiri şi încă mă mai descurcam.

Astfel am rămas singur în oraşul cel mare şi cutreieram visînd pe străzi. În timp ce eram bolnav se făcuse primăvară şi m-a izbit cu o surprinzătoare forţă mirosul pietrelor şi al fierului încălzit de soare, apa evaporîndu-se la marginea trotuarelor, tarabele cu flori timpurii, mirosul pămîntului reavăn şi al ierbii ce începuse să crească în parcuri. Era prezentul, clipa, o anumită zi din tinereţea mea care miroseau plăcut, penetrant, se impuneau memoriei. Erau şi mirosuri de benzină şi gaze de eşa-

pament, de gudron și cărbune, de soluție de spălat ferestre, de pește la piață, de apă verde, proaspătă, de mare la cheiuri. Toate mi-au stîrnit o dorință violentă îndreptată în două direcții opuse : să pătrund mai adînc în viața orașului modern, dar și să mă înapoiez la țară, la viața trăită aproape de pămînt și de natura cea învinsă care se ridica însă din nou, cu o forță fascinantă.

Am rămas în Copenhaga cît am putut, așteptînd noi onorarii în timp ce continuam să parcurg teancuri de cărți. La sfîrșit n-am mai avut bani decît pentru biletul de vapor spre Malmö [1], mi-am luat geamantanul destul de ușor și m-am îndreptat către port. A fost o traversare frumoasă, strîmtoarea strălucea sub soarele de primăvară, pescărușii țipau, Copenhaga se cufunda încet în apă, cu acoperișurile verzi de cupru și cu turlele ei, Malmö întîmpinîndu-mă cu macaralele portului, cu fum și pescăruși. Am trăit un amestec de despărțire melancolică și o revenire plină de speranțe ; eram decis să mă reîntorc mai bine înarmat pentru lumea cea mare și în același timp eram destul de mulțumit să reveneam acasă, căpătam astfel distanță față de experiențe, cîștigam timp, mă maturizam.

În Malmö am mers la ziarul „Arbetet" [2] și m-am întîlnit cu redactorul Allan Vougt, un om tînăr cu fața prelungă, închisă la culoare. După ce și-a aruncat o privire prin manuscrisele mele, a oprit

---

[1] Malmö, al treilea oraș ca mărime al Suediei, cel mai important port din sud. Atestat documentar din 1100 ; în timpul stăpînirii daneze era considerat al doilea mare oraș al Danemarcei. În secolul al XVII-lea revine Suediei, ca întreaga regiune de sud.

[2] „*Munca*", organ al mișcării muncitorești din sudul Suediei, înființat în 1887 la Malmö ; se editează și azi.

una din povestiri și onorariul primit m-a ajutat să ajung acasă, la Tyringe.

Cum a fost reîntoarcerea?

Am avut senzația că am fost plecat un timp îndelungat și că m-am schimbat mult. Tyringe părea mic și rural, inert, în afara timpului modern care clocotea în alte locuri. A fost într-adevăr la propriu o coborîre din tren și o oprire în peisajul înverzit, încremenit. Șederea mea în străinătate m-a făcut să privesc cu superioritate localitatea feroviară și să folosesc în vorbire expresii daneze. Acum voi scrie mai mult ca oricînd și în cu totul alt mod. Trebuia să pun punct povestirilor de la țară și prozei anoste în tipare obișnuite.

Prima povestire scrisă în noul stil a fost *Den långa vägen*[1], pe care am trimis-o la „Magazinul săptămînal Bonniers", unde a și fost publicată după un timp. Fusesem inspirat în parte de *Det eviga leendet*[2] al lui Lagerkvist (care s-a menținut neobișnuit de mult printre cărțile mele preferate) și încercam să prezint succint amintirile unui bătrîn despre viața lui, păstrînd în același timp perspectiva naivă a personajului. O altă istorisire era și mai avansată ca experiment artistic, dar a fost refuzată în mai multe locuri, un redactor sfătuindu-mă să scriu despre experiențele proprii și nu să mă pierd în fantezii cvasi-literare, decadente.

Am înțeles că mă luau drept un om mai în vîrstă, cu experiența unei vieți mai lungi, despre care se poate povesti și nu un tînăr privind încrezător spre

[1] *Drumul cel lung.*
[2] *Surîsul etern.*

viitorul lui. Povestirea refuzată trata despre un om reîntors în ținutul lui sălbatic de baștină după o viață intensă, trăită în țări străine și în orașe mari : el bea absint de unul singur și ciocnea cu luna plină de deasupra pădurilor — urmaș al locotenentului Glahn din *Pan* de Hamsun. Era liric îmbătat de viață și în același timp marcat de moarte. În realitate el reprezenta un simbol destul de adecvat al scindării mele între viața de sat lăsată în urmă și viitorul care mă chema.

Cu un an înainte, „Magazinul săptămînal" al editurii Bonnier îmi publicase o povestire, *Johannes*, unde descriam copilăria și adolescența tatei, așa cum mi le imaginam eu pe atunci. Sten Selander a acceptat-o cu condiția de-a o retușa puțin : întrebuințasem expresii considerate de el ca distonante față de stilul și atmosfera generale (pe de o parte prea „academice" îmi închipui, pe de alta prea naturaliste). Era primul meu succes literar mai mare și cum onorariul întîrzia, mă gîndeam că poate trebuie să mă mulțumesc doar cu gloria. Pînă la urmă însă am scris editurii și am cerut treizeci de coroane. Mi-au venit 75, spre surprinderea și bucuria mea. De data aceea a fost impresionat și tata : suma reprezenta o jumătate de an de muncă grea în tinerețea lui.

Părăsisem de-acum ziarul local din Småland și timp de vreo doi ani mi-am trimis povestirile la „Social-Demokraten". Drepturile de autor nu erau mari, dar soseau fără întîrzieri și aproape în fiecare săptămînă izbuteam să public ceva. Mi-am încercat puterile cu o povestire mai lungă, *Vävens frånsida* [1], care mi s-a returnat cu o scrisoare personală a redactorului Per Albin Hansson. El aprecia

[1] *Dosul țesăturii.*

povestirea, însă i se părea ceva cam lungă pe de o parte și pe de alta de un erotism prea îndrăznet, permițîndu-și să indice cu creionul roșu locurile incriminate. Am atenuat acele părți și am trimis-o din nou. Și *Vävens frånside* a fost publicată în foileton ; dacă ar fi fost tăiată din ziar, ar fi alcătuit aproape un volumaș.

Apoi autodidactul Hansson și-a încheiat cariera de redactor la „Social-Demokraten" și a fost urmat de Arthur Engberg, care avea studii universitare. Din acel moment devenisem un colaborator mai puțin agreat, am fost refuzat mai des. Cu sau fără dreptate, bănuiam că Engberg ar fi fost vinovatul. Mi se părea de asemenea mai mult decît o simplă întîmplare faptul că același Engberg s-a făcut cunoscut, cîțiva ani mai tîrziu, ca dușmanul modernismului care începuse să se afirme.

De la Karl Johan Rådström, unul dintre redactorii de la Åkerlund, am primit în mai multe ocazii încurajări și sfaturi prețioase, deși nu a considerat niciodată oportun să-mi publice ceva. Începuse chiar să-mi fie jenă să mă tot adresez unui simpatizant al scrierilor mele cu asemenea creații imposibile. Gustav Johansson, de la „Stormklockan", a fost binevoitor și prietenos și a mers cu sprijinul său pînă într-acolo încît mi-a comandat contribuții speciale pentru numerele de Crăciun și Sînziene, ce se plăteau suplimentar. Făceam tot ce îmi stătea în putință (și faptul acesta nici măcar nu constituia o dificultate pentru mine) pentru a răspunde cerințelor care, gîndeam eu, ar caracteriza respectiva orientare : radicalism social sau tendințe revoluționare. Dar de cea mai mare apreciere s-a bucurat povestea satirică de dragoste cu titlul *Förföraren och kor-*

gmakarflickan [1] : i s-a făcut reclamă ca fiind o nouă și strălucită nuvelă a unui tînăr scriitor remarcabil. Era cel mai frumos lucru ce se tipărise la adresa mea.

Ai încercat să duci un timp și viață de vagabond ?

În vara lui 1925 eram din nou împreună cu Gordon Lindh. Iar simțeam amîndoi nevoia să ne mișcăm și să ne îmbogățim cu noi impresii, dar nu aveam bani de călătorie. Am plecat la drum pe jos, fiecare cu rucsacul pe umăr și cu cîteva coroane în buzunar, luînd-o în sus spre Småland și Östergötland, în jurul lacului Vättern, apoi înapoi prin Västergötland și Halland. Ne aflam în mijlocul verii și vremea a fost frumoasă și uscată în cea mai mare parte a călătoriei. De obicei colindam nopțile și către dimineață dormeam sub cerul liber, în căpițe de fîn ori pe povîrnișuri de pădure. Făceam baie în lacuri și rîuri, ne bărbieream pe mal ; era ca o excursie mai lungă, dar nu ne puteam dezobișnui să mergem repede și făceam cîteva zeci de kilometri în 24 de ore. Vagabonzii autentici ne priveau cu dispreț și silă : alergăreții dracului, aveți foc la fund ! Noi evitam tovărășia lor și n-am contribuit niciodată la cumpărarea unui litru de tărie pentru a ne face o seară veselă.

Cerșeam mîncare la ferme și pe la case, la început timid, abia învingîndu-ne reținerile, dar treptat cu mai multă îndrăzneală și rutină. Dacă în primele zile eram pe jumătate flămînzi, mai tîrziu ne-am scos pîrleala, căci făceam rost de mai multă

[1] *Seducătorul și fata care face coșuri.*

mîncare decît ne trebuia. Tartinele ne plictisiseră şi ceream mîncare gătită, de preferinţă cu cartofi fierţi. Devenisem psihologi intuitivi şi ne credeam în stare să apreciem, după felul în care arăta o casă, dacă acolo merita sau nu să facem o încercare. Cînd ceream mîncare ne dădeam drept muncitori în industrie rămaşi şomeri, în drum spre un oraş aflat la o distanţă potrivită faţă de locul acela. Nimeni nu ne făcea observaţii, dar cîteodată trebuia să ne cîştigăm mîncarea tăind lemne ori făcînd o altă muncă mai măruntă. Poliţiştii sau oamenii de ordine nu arătau nici un interes pentru noi.

Uneori ne aşezam pe marginea drumului şi scriam, Gordon într-un catastif mare, legat de el însuşi în pînză roşie, eu într-un caiet obişnuit de notiţe. Vagabonzi care scriu — ofeream, probabil, o imagine neobişnuită.

Pînă la Askersund totul a mers fără probleme. Ajunşi acolo ni s-a părut că ne aflăm destul de departe de casă, aşa că ne-am întors. Am urmat un drum îngust şi şerpuit prin Tiveden, o pădure întinsă şi bătrînă, care credeam că nu se va mai sfîrşi vreodată. Zonă îngrozitoare cu pini răsuciţi printre grămezi de bolovani, pădure de spiriduşi, pădure de John Bauer [1], cu lacuri mîloase presărate cu şiruri de blocuri de piatră şi cu libelule dansînd deasupra oglinzilor negre ale apei. Rareori se ivea cîte o gospodărie izolată, unde ne abţineam să cerşim pînă cînd foamea ne învingea temerile. Una din gospodării părea aşa de săracă în cenuşiul ei preistoric, cu cei cîţiva copii ce au fugit şi s-au as-

[1] *John Bauer* (1882—1918), pictor, desenator şi grafician cunoscut şi foarte apreciat pentru ilustrarea unor culegeri de basme.

cuns la vederea noastră, încît a fost pentru prima oară cînd într-adevăr ni s-a făcut rușine. Ne-au dat cîte o bucată de pîine tare și o bucată de slănină sărată, care ne-a făcut o sete îngrozitoare sub soarele arzător de deasupra pădurii nemișcate. Cum găseam vreo apă curgătoare beam din ea : avea gust de mîl și pustietate.

Cît ne-am simțit de eliberați cînd am ieșit din pădure la Karlsborg, veche fortăreață pe malul lacului Vättern, unde vîntul trecea prin copaci cu frunze căzătoare, iar suprafața apei strălucea luminos, în timp ce grupuri de soldați mărșăluiau pe drumuri și sunete de trompetă răsunau vesel !

Dar mai jos, către Ulricehamn și Svenljunga, ne-au întîmpinat zile ploioase, obositoare. A trebuit să petrecem o noapte într-un pătul, culcați în fînul care ne înțepa ; cu hainele ude, ceea ce ne-a provocat o febră înăbușitoare cu frisoane. A doua zi aveam dureri în gît și Gordon începuse să tușească tare urît. Pe atunci încă nu știam că el era predispus la TBC.

Au avut vreo importanță pentru tine aceste experiențe de vagabond ?

Da, sînt mulțumit că am cunoscut realitatea în modul acesta, de pe o poziție socială joasă, renunțînd pentru o vreme la rolul de tînăr scriitor. A fost o confruntare directă, fără amortizare, cu oameni și situații, o experiență utilă și tonifiantă pentru un visător și un cititor de cărți ca mine. Multe lucruri se arătau a fi mai aspre și mai grele decît voiam eu să mi le imaginez (printre altele persista

o teamă sumbră după întîlnirile cu nebunii, bolnavii de plămîni şi alţi oameni în stare jalnică din casele sărace din pădure). Pentru prima oară am văzut şi cunoscut îndeaproape o zonă mai mare a propriei ţări, unde se întîlneau încă foarte multe lucruri înapoiate şi deprimante.

O bună parte din surplusul de energie s-a consumat în acest vagabondaj, foamea de impresii s-a potolit şi ea pentru moment. Călătoria a însemnat şi o convieţuire apropiată cu Gordon Lindh ; problemele lui deveneau mai evidente cînd se supunea unui efort. Comuniunea noastră atinsese punctul culminant, însă, într-o anumită măsură, începusem să ne obosim unul pe celălalt şi să ne îndepărtăm treptat.

După călătorie, Gordon s-a închis şi mai mult în sine însuşi. Avea evident de luptat cu simptomele bolii, pe care le bagateliza în ochii celorlalţi, făcîndu-se că nu le ia în seamă. Continua să tuşească şi era adesea subfebril, fiind nevoit uneori să stea la pat cîteva zile. Dădea vina pe lene, sau pe o oboseală trecătoare, sau pe faptul că voia să se gîndească în linişte. Între timp scrisese destul de mult, umpluse cîteva din catastifele lui roşii cu texte scrise în creion. Lăsa să se înţeleagă, făcînd pe misteriosul, că ţinea un jurnal zilnic detailat, care urma să fie inclus într-un roman amplu, *Den vita skräckens land*[1]. N-am ştiut niciodată dacă el lucra într-adevăr la acest roman sau dacă era numai un alibi, o iluzie cu care se hrănea.

---

[1] *Ţara spaimei albe.*

Gordon Lindh a murit către sfîrșitul lui 1926, după ce eu părăsisem Tyringe, și i-am scris un scurt necrolog în „Stormklockan". Un an mai tîrziu, cînd m-am întors la Tyringe pentru cîteva luni de vară, am resimțit dureros golul lăsat de absența lui Gordon.

Ai făcut în acest timp vreo încercare să debutezi cu o carte?

În vara lui 1926 am trimis un manuscris la Bonniers, citit de Sten Selander și refuzat pe motiv că era mult prea influențat de Lagerkvist. Era o culegere de nuvele, poeme în proză și poezii în vers liber. Titlul: *De unga ögonen*[1]. Eu însumi necrezînd mult în carte am luat refuzul ca fiind aproape normal. Mă aflam într-o perioadă de tranziție, părăsisem romantismul naturii sălbatice și povestirile de la țară, căutînd un mod mai personal de exprimare. Modelul meu cel mai apropiat era *Motiv*-ul lui Lagerkvist, cu stilul său influențat de cubism și cu aspirația către materialitatea sculpturală și efectele pure.

În *Motiv*, dar și mai mult în *Ångest*[2] figurau poezii fără rimă, ceea ce mi-a dat primul impuls să încerc versul liber. După perioada foarte timpurie cînd am compus sonete, m-am abținut total să scriu poezie și m-am dedicat numai prozei. Dar acum mi se părea că am găsit o formă de poezie ce mi se potrivea, care îmi dădea posibilitatea să transcriu in-

[1] *Ochii tineri.*
[2] *Angoasa.*

spirații de moment, descărcări tensionale. Temperamentul meu era liric și neliniștit, ca narator nu aveam tenacitatea necesară, îmi lipsea orice înclinare epică. O formă de poezie suficient de liberă și care nu impunea restricții de rimă și ritm părea ideală. Eu nu eram totuși totalmente de acord cu tipul de poezie liberă întîlnită la Lagerkvist și la alții cîțiva, de exemplu în parafrazele parodice după Heine ale lui Strindberg sau în versul rigid, clasicizant al lui Ekelund [1]. Această poezie nu era încă suficient de liberă, suficient de directă și de intensă. Fără a ști clar ce doresc, eu căutam tipul definitoriu de poezie *modernă*.

Ce te-a determinat să părăsești Tyringe și să pleci la Stockholm ?

Tyringe îmi părea din ce în ce mai închis și stătut. În loc să progreseze, localitatea decădea, șomajul creștea, întreprinderile se desființau, era o depresiune generală. Tyringe nu avea industrie avansată, jumătate din localitate se grupase în jurul stabilimentului pentru tratament cu ape minerale, unde pacienții se plimbau pe drumurile nisipoase de sub coroanele pinilor. Apoi erau oamenii de afaceri, proprietarii de mici magazine, meseriașii și proprietarii de vile cu un capital mic, dar aceștia trăiau izolați. Parcul de agrement oferea o industrie de distracții șablonizată, iar credincioșii sectanți se adunau fără nici un entuziasm în diferitele lor săli. Era o localitate potolită, pe jumătate adormită, fără

[1] *Vilhelm Ekelund* (1880—1949), poet a cărui creație a fost puternic influențată de simboliștii francezi.

dramatisme, fără nimic care ar fi putut aprinde imaginația unui tînăr poet.

Poate că în sezon, la stațiune, veneau și oameni interesanți, dar eu n-aveam nici o contingență cu ei. O distinsă scriitoare de divertismente literare, Malvina Brakenhjelm, a luat legătura cu mine printr-un intermediar pentru că voia să-i transcriu la mașină, contra cost, un roman. N-am refuzat, nu știu însă cum s-a făcut că n-a ieșit nimic și nici n-am întîlnit-o vreodată. O întîmplare de senzație a avut loc altădată : doctorul și publicistul Andreas Bjerre s-a sinucis în Tyringe. Abia mai tîrziu am ajuns să citesc *Till mordets psykologi* [1] și am aflat că Bjerre a contribuit cu mult material la *Guds vackra värld*, scrisă de Martin Koch.

Pentru mine devenise vital să plec din Tyringe. A rămîne în continuare acolo ar fi însemnat sărăcirea personalității și sufocare. Aveam nevoie de un mediu mai complex și mai plin de viață pentru a mă putea dezvolta. Simțeam că Stockholm-ul era locul potrivit pentru mine. Dar Stockholm-ul era mai departe și mai necunoscut decît Copenhaga. nu știam aproape pe nimeni care să fi fost acolo. A pleca la Stockholm părea aproape același lucru cu a pleca în America, a emigra într-o țară străină. Și eu nu aveam deloc rezerve bănești pe care să contez, nici cunoștințe personale, nici alt fel de resurse. Nimic altceva decît încrederea în mine însumi, convingerea mea interioară că literatura era destinul meu, viața mea adevărată care mă aștepta.

Simțeam nevoia unui punct de sprijin si m-am oprit la un anunț al universității populare Birkagården din Stockholm. Credeam eu că acolo mi s-ar fi

[1] *Despre psihologia crimei.*

putut oferi o şansă şi, într-o scrisoare către rectorul Natanael Bescow, mi-am arătat interesul pentru un curs. Am trimis ca recomandare şi cîteva din nuvelele mele tipărite, menţionînd că doream să devin scriitor şi nimic altceva şi am lăsat să se întrevadă speranţa mea într-o bursă.

Bescow mi-a răspuns cam rece că şcoala nu era pentru tineri scriitori care doreau să se dedice acestei profesii, ci pentru formarea cadrelor ce urmau să lucreze în domeniul instrucţiei publice. Dar deoarece existau locuri vacante, puteam fi admis ca elev, fără însă a mi se putea promite vreun stipendiu. Îmi amintesc că n-a făcut nici un comentariu în legătură cu povestirile trimise.

Oricum am profitat de ocazie. Trebuia să ajung la Stockholm. Am vîndut ieftin maşina de scris şi acordeonul. Am împrumutat cîteva sute de coroane de la unchiul Anton. Am pus în servietă cîteva din nuvelele şi poeziile pe care le credeam vandabile. Şi aşa, decis să părăsesc ţinutul natal pentru totdeauna, într-o zi de început de septembrie 1926, mi-am luat un bilet clasa a treia pentru Stockholm.

CE ÎȚI AMINTEȘTI DIN SOSIREA LA STOCKHOLM?

Călătoria la Stockholm a fost cea mai lungă pe care o făcusem pînă atunci și am găsit-o destul de obositoare, într-un vagon cu bănci tari și cu opriri dese în stații. A fost aproape ca o călătorie într-o țară străină; cea mai mare parte a drumului am străbătut ținuturi împădurite, din ce în ce mai sălbatice și mai asemănătoare celor din Norrland. Mi se părea incredibil ca un oraș mare ca Stockholmul să se afle în mijlocul acestor pustietăți. Printre dealuri și pădurici de pini am văzut deodată poduri peste o apă, contururile unui oraș pe fundalul orizontului și cîteva turle înalte de biserici. Apoi trenul a intrat într-un tunel, a apărut din nou apa, am recunoscut primăria într-o parte și palatul în cealaltă. Era Stockholmul, ajunsesem.

Nu pot să spun că am fost foarte impresionat. După cunoștința cu Copenhaga, Stockholmul îmi apărea mai puțin impozant decît mă așteptam. Cu geamantanul meu modest în mînă și paltonul pe braț am ieșit pe Vasagatan, stăpîn și sigur pe mine. Mi-am îndreptat pașii spre cartierul Klara și pe Drottninggatan am găsit un hotel mai mic care, îmi ziceam eu, era tocmai bun pentru mine. Trebuie să

fi fost seara devreme și probabil că am făcut o primă plimbare în oraș înainte de a merge la culcare, dar nu-mi mai amintesc nimic.

A doua zi m-am trezit devreme, am cumpărat un ziar, l-am deschis la pagina cu anunțuri „camere de închiriat", am subliniat cîteva din cele ce păreau mai potrivite și am ieșit pe străzi. Mergeam împotriva ori urmam curentul de oameni ce se îndreptau către lucru și mi se pare că încă mai pot să aud răpăitul tocurilor înalte ale femeilor pe caldarîmul străzii Vesterlang, pe unde nu circulau mașinile.

Am ajuns deci în Orașul vechi și acolo m-am decis pentru o cameră pe Köpmangatan, nu departe de statuia Sfîntului Gheorghe cu balaurul. Camera se afla la etaj și o împărțeam cu un muncitor care era plecat toată ziua. Avea inconvenientul că trebuia să trec prin camera gazdei pentru a ajunge la mine. Gazda era o femeie mai în vîrstă, mai mult sau mai puțin invalidă și cînd mergea folosea cîrje. În casă mirosea a închis, un amestec de zaț de cafea și medicamente. Femeia părea însă de treabă și mi-a spus imediat că adesea își invita chiriașii la o ceașcă de cafea. A șovăit puțin cînd a înțeles că eu urma să stau mai mult acasă în timpul zilei, că nu aveam vreo muncă ori un serviciu : studiam doar și scriam. Dar am plătit chiria cu o lună în avans, avea în mînă cîteva hîrtii de zece coroane cărora nu le-a putut rezista.

După colț se afla cantina Frälsningsarmén [1], unde mă îndopam de două ori pe zi cu cîrnat fript și terci de ovăz fiert în lapte, uneori și cu chiftele și orez cu lapte. Una dintre grijile mele permanente, care avea să mă însoțească o bună perioadă de vreme,

[1] Armata salvării, asociație internațională de binefacere cu originea în Anglia.

era neîndestulatul meu apetit : rareori îmi puteam permite să mănînc pe săturate. Trebuia să merg însă înainte, fără a mă lăsa deranjat prea mult de un stomac care ghiorăia mereu.

Printre primele preocupări, după ce m-am instalat în camera cu chirie, a fost să-mi cumpăr o mașină de scris la mîna a doua, tipul portativ cel mai mic (eram sătul de namilele de mașini mari de scris). Era construită în așa fel încît partea mobilă se ridica devenind înaltă și instabilă, cu tendința de a aluneca peste masă cînd scriai. Nici un alt lucru pe care îl avusesem nu m-a bucurat atît de mult ca această mașină. Pentru mine ea reprezenta o necesitate vitală, o unealtă de neînlocuit.

Tovarășul meu de cameră era un bărbat de vîrstă mijlocie, cu o licărire albastră în ochi, care mă neliniștea. Avea o voce puternică și cînd vorbea aproape țipa, ca și cum ar fi fost obișnuit să trăiască între surzi. Era un fel de muncitor în transporturi și chiar atunci își pusese în gînd să învețe să conducă autocamioane, dar n-avea certitudinea că va reuși. În timpul liber studia un manual de tehnica motorului și îmi cerea mie, care citeam și mă ocupam cu scrisul, să-l ajut și să-i explic. Din păcate, neputîndu-i fi de mare folos, l-au cuprins îndoieli evidente în privința cunoștințelor mele. Se scula dimineața devreme și aprindea o lampă puternică aflată deasupra oglinzii de la chiuvetă, unde stătea în maiou și se rădea cu briciul. Tușea ușor și mormăia de unul singur în timp ce își trecea briciul peste obrajii aspri și arunca priviri „albe" către mine, care mă prefăceam că dorm, ca să nu înceapă un dialog în strigăte.

Duminicile își punea costumul albastru și își permitea un prînz bogat la cantina Frälsningsarmén. O

dată pe lună se ducea la o femeie curată și deloc bătrînă, mă asigura el. Nu lua decît o bancnotă de cinci coroane ; ceva trebuie să poată omul să cheltuiască și pentru sine însuși. S-a oferit să mă ia și pe mine la ea. Cînd m-am arătat neinteresat m-a privit nemulțumit și sigur a crezut că eram un înfumurat și mă dădeam mare fără motiv.

Nu cunoșteam încă pe nimeni în Stockholm, dar m-am mobilizat repede și am vizitat cîteva redacții, unde mă credeam cît de cît cunoscut. La „Social-Demokraten" am fost mai întîi oprit de portar, apoi lăsat să intru la un secretar de redacție foarte ocupat ce mi-a aruncat doar o privire nedumerită. Nu părea să fi aflat că eu colaborasem la ziar cu un număr destul de mare de povestiri. La „Folkets Dagblad" [1] l-am căutat pe Ture Nerman [2], dar am fost trimis la Otto Grimlund, care a părut îngrijorat de venirea mea la Stockholm și m-a sfătuit să mă întorc acasă. Viața pentru un tînăr literat necunoscut nu era ușoară în capitală, m-a asigurat el. La „Brand" [3] l-am găsit pe C. J. Björklung în tipografie, un domn chel și cu voce nazală ; voind să scape de mine, a apelat la idealismul meu revoluționar și mi-a oferit cinci coroane pentru cîteva contribuții.

Gustav Johansson de la „Stormklockan", răgușit, frapant îmbrăcat (cunoscut ca cel mai snob printre tinerii comuniști), un camarad binevoitor, s-a plîns că ziarul era sărac, dar a semnat totuși un ordin de

---

[1] „Ziarul poporului".

[2] *Ture Nerman* (1886—1969), scriitor, ziarist, politician cu rol important în anii de consolidare a democrației. A scris studii despre Heine și a tradus din opera lui.

[3] „Incendiul", ziar săptămînal radical socialist al tinerilor socialiști și anarhiști, ce ataca militarismul, religia, tronul. Fundat la Stockholm în 1898.

plată pentru 75 de coroane, pe care casierul a cerut apoi să mi le plătească în rate. Încă îmi mai amintesc ecoul paşilor pe cimentul întunecat din curtea casei de pe Torsgatan, nr. 11. Nimic nu părea deosebit de încurajator. Stockholmul se dovedea a fi un oraş dur, oferind puţine posibilităţi marii majorităţi a oamenilor. Stăteam, ca să spun aşa, cu spatele la zid şi nu exista nici o cale de retragere : trebuia să te descurci ori să dispari. Destul de curios, dar această ultimă eventualitate nici nu-mi trecea prin cap.

Alternam scrisul la maşină cu hoinăreala prin oraş, descoperindu-l treptat de la Karlberg la Djurgården, de la Podul Liljeholm la poarta Danvik. În Stockholm era un aer limpede de septembrie şi era plăcut de umblat pe străzi (rareori îmi permiteam o călătorie cu tramvaiul). Îi simpatizam în mod special pe şomeri, priveam vînzătorii de şireturi de la colţul străzilor, mă învîrteam în jurul grupurilor de bărbaţi liberi de nevoie care îşi treceau timpul fără ocupaţie, în diverse locuri. Mi-ar fi plăcut să intru în cercul lor, însă aş fi fost un intrus ; nu puteam decît să trec pe lîngă ei ca un străin. Scriam însă despre viaţa şomerilor cu (aş zice eu) o intuiţie destul de sigură.

Cîteva vizite la Muzeul Naţional mi-au părut sărbătoreşti, dar nu mi-au oferit chiar ceea ce aşteptam. Biblioteca Regală, aflată în grădina cu stăncuţe gălăgioase, Grădina cu hamei, m-a speriat cu ordinea ei birocratică, dar din cînd în cînd am reuşit să mă strecor înăuntru şi să obţin pentru citit în sală unele din cărţile pe care le doream : cîteva din operele timpurii ale lui Lagerkvist, cărticica subţire

de poezii a lui Edith Södergran[1], *Vilande dag*[2] a lui Björling[3] și probabil ceva de Diktonius[4]. Aveam multe de făcut, un munte de cărți aștepta să-mi găsesc drumul spre el. Zilele zburau, rareori aveam timp să mă simt singur.

Cînd ai început universitatea populară Birkagård?

Nu-mi amintesc cu precizie dacă era pe la începutul lui octombrie ori noiembrie. Dar am și acum în față plopii fără frunze și rămuroși de-a lungul străzii Karlberg, se trecea apoi pe lîngă o măcelărie din care se revărsa afară, în aerul de toamnă, un abur gras, casele stăteau rînduite sus în partea dinspre Karlberg, parcă despuiate, cu soarele de seară strălucind în șirurile de ferestre.

Gillis Hammar m-a primit la Birkagård cu anumită severitate părintească, ținînd în același timp să marcheze clar distanța dintre profesor și elev. Era un bărbat oarecum original și ursuz arătînd mai în vîrstă decît era, părul lui părea pieptănat cu degetele și purta întotdeauna un costum albastru-închis, cămașă albă și lavalieră neagră de anarhist.

---

[1] *Edith Södergran* (1892—1923), scriitoare finlandeză de limbă suedeză, debutează cu un volum de poezii de factură suprarealistă. Este considerată ca unul din promotorii liricii moderniste în nordul Europei.

[2] *Zi de odihnă.*

[3] *Gunnar Björling* (1887—1960), scriitor finlandez de limbă suedeză. Unul dintre pionierii modernismului alături de Södergran și Diktonius. Poezia lui a fost adeseori asociată cu dadaismul.

[4] *Elmer Diktonius* (1896—1961), scriitor finlandez de limbă suedeză. Deschizător de drumuri în literatura nordică, a fost influențat de Nietzsche și de expresioniștii germani.

Publica poezii în „Studiekamraten", materia lui în școală fiind în primul rînd istoria interpretată în spiritul reformist social-democrat.

Eram vreo douăzeci de elevi și aveam o singură fată printre noi, fragilă și nedezvoltată, cu care nici unul n-am încercat să stabilim o relație mai intimă. Eu mă număram printre cei mai tineri între „băieți", aceștia fiind în majoritatea cazurilor mai mari, unii chiar bărbați căsătoriți, șomeri de la compania de tramvaie ori din alte părți. Cei mai mulți veneau din afara Stockholmului și aduceau cu ei multe din viața lor de provincie. Colegul originar din Stockholm era în același timp și cel mai în vîrstă dintre noi, un anarhist, bărbat impozant și copilăros, pe nume Hagalunds-Kalle. Convingerile îi erau mai puternice decît argumentele, iar eu îi țineam cu plăcere partea în disputele cu social-democrații, atît de siguri de ei. Kalle umbla cu o pălărie cu boruri largi, neagră, ca a constructorilor de la căile ferate și îl invidiam într-atît încît am simțit nevoia să-mi cumpăr și eu una la fel. Mulți dintre colegi purtau pălărie rotundă, cu borurile în sus — lucru considerat de mine drept burghez și neserios.

Adesea ne vizita școala și un alt anarhist, în calitate de fost elev ; se numea Georg Högberg, avea dinți puternici, de un alb strălucitor, păr des și era de cele mai multe ori roșu-albăstrui de frig și se spunea că locuiește într-o căsuță construită pe un lot individual. Trecea drept filosof naturalist, admirator al lui Nietzsche și ura femeile (ceea ce părea a fi totuși doar reversul unei iubiri înfocate refulate).

Școala angajase camere de închiriat în cartierele din jur și la început am locuit cu un băiat jovial

din Värmland, care îi citea cu un anumit zel pe Nils Karleby și pe alți reformiști contemporani. Eu îmi ascuțeam armele polemice pe stînca experienței lui bogate și a cunoștințelor sale în special în domeniul politic. Mai tîrziu am împărțit camera cu un băiat cu părul roșcat din Småland, deosebit de interesat de muzică, pentru ca, în mijlocul iernii, să schimb camera și să mă nimeresc împreună cu un grădinar, tip de burlac aproape elegant, singurul erotoman recunoscut al școlii, care se ținea cu mai multe femei pe rînd; adesea întîrzia la lecții, intrînd în clasă cu sufletul la gură, roșu și transpirat (nu știu dacă această apariție era întemeiată sau era o simplă simulare — cum bănuiam eu).

Lui îi sînt recunoscător în primul rînd că m-a determinat să trec de la brici la mașina de ras; nu mă putusem obișnui să folosesc briciul, îmi venea greu să-l ascut și adesea mă tăiam. Întîmplător am fost la una din întîlnirile lui de rutină cu femei tinere, ceea ce m-a dus la o relație de cîțiva ani cu o legătoare de cărți.

Să-i zicem Eva. Mai în vîrstă ca mine, relativ interesată de literatură, fata își luase viața în propriile-i mîini și nu arăta că ar fi avut chef să se mărite. Era un pic mămoasă, dar nu atît cît să deranjeze, și mă invita serile la ceai cu tartine groase în camera ei cu intrare separată. Avea de asemenea calitatea practică de a nu rămîne însărcinată, ceea ce îmi convenea perfect. Cu ea problema mea sexuală era rezolvată și mă puteam dedica, cu o concentrare sporită, dezvoltării mele ca scriitor. (Dacă vorbesc de relația cu Eva numai în trecere, o fac din motive de discreție și nu fiindcă ar fi fost fără importanță pentru mine.)

Într-un anume sens școala a fost o decepție pentru mine, după cum, probabil, și eu am fost pentru școală. Mi se părea că se baza prea mult pe obișnuita și banala înmagazinare de cunoștințe și prea puțin pe problematica vieții, pe studiul literaturii și pe dezbateri deschise. Natanael Beskow era un rector mai mult absent, avea numai două ore pe săptămînă, de istorie a artei și de psihologie. El rămînea o personalitate respectată de la distanță. Ebba Pauli avea, practic, un rol important, dar am intrat rapid în conflict cu concepția ei morală.

Dintre profesori, în general, doctorul Odencrantz (cunoscut mai tîrziu din romanele Krusenstjernei [1]) era o persoană fascinantă căreia îi atribuiam ușor capacități magice și hipnotice, în timp ce Dagny Torvall era plăcută, înțelegătoare, agitată, zeloasă și entuziastă. Ea ținea prelegerile de literatură (se dedica cu o fervoare specială lui Rousseau, neoromanticilor și lui Almqvist [2]) și lecțiile de limbă. În parte ei îi datorez progresele mele rapide la engleză și (prin cursuri suplimentare în afara orarului) primele mele cunoștințe de franceză. Dagny Torvall stimula și încuraja întotdeauna, uneori aveai mustrări de conștiință că-i răpeai din timpul ei prețios (cu atît mai mult cu cît în curînd avea să se vadă *cît* de scurt era).

Un rol aparte l-au avut cele trei fete de la bucătărie, responsabile cu prepararea mîncării și cu ser-

---

[1] *Agnes Krusenstjerna* (1891—1940), scriitoare. Cunoscută printr-o suită de romane avînd în centru psihologia erotică și descrierile sexuale, autoarea a dat naștere la numeroase dispute literare.

[2] *Carl Jonas Love Almqvist* (1793—1866), poet, dramaturg, prozator, considerat unul din marii clasici ai literaturii suedeze, de o vitalitate asemănătoare celei a lui Strindberg.

vitul ei. Erau vesele şi zglobii, gata întotdeauna să iasă la promenada de seară, absolut decentă, în aerul proaspăt, în jurul cartierelor Solna şi Karlberg, adesea pe drumuri înguste, înzăpezite, unde nu circulau încă maşinile : era pădure deasă şi hambare de tutun, vile vechi din lemn cu o reminiscenţă a atmosferei din timpul lui Almqvist şi Strindberg.

Am întîlnit şi doi elevi din anii anteriori, cu care am devenit prieten. Unul era Olle Wedholm, timpuriu maturizat din punct de vedere intelectual, filosof mistic şi pacifist, deja scriitor de aforisme pline de înţelesuri, călcînd pe urmele lui Vilhelm Ekelund ; celălalt era cîntăreţul Harry Rydberg, care cu vocea lui plină, de bas, făcea să vibreze geamurile şi inimile fetelor. Scria din cînd în cînd cîte o poezie şi îmi împărtăşea interesul pentru Diktonius (ale cărui cărţi le cumpărase chiar în iarna aceea). În loc să ajungă la Operă, cum îşi dorea, a devenit omul de bază al cvartetului *Synkopen*.

Oricum, am primit una dintre bursele care nu-mi fusese promisă. A fost un gest generos din partea şcolii Birkagården şi a consemnat victoria bunăvoinţei asupra principiilor. Mi s-a dat liber de la anumite lecţii pentru a mă putea ocupa de studii literare proprii, pe care, uneori, le prezentam şi profesorilor. Într-o oarecare măsură aveam şi timp să scriu şi mă descurcam din punct de vedere economic. În afară de povestiri şi poezii moderniste, începusem treptat să scriu şi recenzii. Îmi amintesc că unul dintre colegi m-a avertizat în privinţa acestei activităţi : el considera că era interzis celor care nu erau doctori în literatură să scrie despre cărţi. Nu i-am dat crezare şi am rîs de avertismentul primit.

Era către sfîrşitul şcolii şi pentru mine se punea problema de a rămîne în continuare în Stockholm, de aceea am cumpărat două cărţi recent apărute,

Upproret de Rudolf Värnlund [1] și *Stad i mörker* de Eyvind Johnson [2], cărora le-am făcut cîte o recenzie mai cuprinzătoare. M-am prezentat apoi, nu fără a fi cuprins de îndoieli în propriile-mi forțe, la ziarul „Arbetaren" [3], la Casa de cultură din cartierul Klara, și mi-am oferit recenziile secretarului de redacție, Ragnar Casparsson, un om tînăr, fost muncitor în industria metalurgică și devenit jurnalist în mișcarea sindicală. Politicos, de o politețe formală, cu voce blîndă, nu mi-a insuflat speranțe deosebite, dar mi-a promis că va citi articolele mele. O săptămînă sau două n-am primit nimic de la ei.

Între timp m-am dus la o întîlnire între muncitori și licențiați la Sigtuna [4], am traversat Mälaren [5] cu vaporul în compania lui Harry Rydberg și a altui bărbat tînăr, Sven-Erik Johansson, care avea particularitatea de a fi mai înalt decît mine (ceea ce se întîmpla rareori pe timpul acela). Mai tîrziu și-a schimbat numele în Vingedal și a devenit restaurator de urne și ceramică la colecția Ostasiatiska, înainte de a-și încerca norocul ca publicist și editor fără serviciu definitiv.

Sigtuna era înverzită și idilică, se dormea pe saltele de paie, în cearceafuri aduse de-acasă și se

---

[1] *Revolta* de *Rudolf Värnlund* (1900—1945), dramaturg, autor de romane cu puternică tentă politică.

[2] *Oraș în întuneric* de *Eyvind Johnson* (1900—1977), scriitor, laureat al Premiului Nobel. În romanele sale se simte influența marxismului, dar și a lui Freud.

[3] „Muncitorul", cotidian sindical înființat la Stockholm în 1922; din 1958 se transformă în ziar săptămînal.

[4] Sigtuna, oraș aflat între Stockholm și Uppsala, întemeiat în anul 1000, important centru comercial și istoric

[5] Mälaren, al treilea lac ca mărime în Suedia, aflat pe coasta de est, golf al Mării Baltice la origine, bogat în golfulețe și insule, avînd din acest motiv aspectul unui arhipelag.

mînca la o masă lungă, dar nu-mi mai amintesc nimic de modul în care s-a desfășurat propriu-zis întîlnirea dintre muncitori și licențiați. Îmi aduc aminte însă clar cînd a fost adus ziarul „Arbetaren", unde era publicată una dintre recenziile mele. A fost citită cu voce tare pe iarbă și am crescut în proprii-mi ochi.

Cred că am simțit primul articol literar ca pe o victorie mai mare decît a fost prima povestire publicată. Părea a fi o reușită intelectuală și nu un simplu produs al talentului natural. Eram decis să mă afirm într-un domeniu interzis într-un fel poeților proletari și autodidacților. În seara plecării acasă, Rydberg și cu mine am sacrificat banii pentru biletul de întoarcere pe o masă suplimentară, luată probabil la hotelul orașului și am fost de acord să ne întoarcem la Stockholm pe jos. Ne-a luat toată noaptea și, după ce am mîncat micul dejun la o cafenea pe calea Karlberg, am fost așa de obosit că m-am dus în cameră și am vomat, păcat de cele mîncate !

Ce ai făcut după ce ai terminat cursurile la universitatea populară ?

Mi-am dat seama că nu-mi va fi ușor să mă descurc la Stockholm în timpul verii, cînd viața culturală cedează locul concediilor și trîndăvelii în hamac. Plin de îndoieli și de presimțiri sumbre, am hotărît să mă întorc acasă, la Tyringe, pentru două luni. O făceam cu scopul de a cheltui mai puțin pe vară și, în același timp, îmi îngăduiam o pauză necesară definitivării unei culegeri de poezii și, dacă ar fi fost posibil, aș fi economisit și ceva bani pen-

tru un nou costum (de care aveam într-adevăr mare nevoie).

Tyringe nu era pe-atunci locul unde să te întorci, mi se părea a fi mai amorțit și mai inert ca oricînd ; vechii mei prieteni păreau resemnați și dezolați. M-am grăbit să le explic la toți că eram acasă numai pentru un scurt concediu de vară, urmînd să plec curînd, din nou, la Stockholm. Dar nopțile aveam adevărate coșmaruri, în care ceva mă împiedica tot timpul și nu mai reușeam să plec deloc. Teama aceasta, adînc refulată, se cuibărise în mine astfel încît, după atîția ani, îmi mai revine același vis.

Am terminat culegerea de poezii pe care am intitulat-o *Cioburi de existență*. În cea mai mare parte erau poezii accentuat expresioniste, foarte apropiate de stilul scurt al lui Diktonius. Cuvintele — acesta era idealul meu pe atunci — trebuiau să aibă un impact imediat, brutal și direct, să fie simțite ca niște așchii de piatră și lovituri de pumn. Pe cît posibil numai substantive și verbe, nici o umplutură inutilă. Erau *flash*-uri din viața cotidiană, imagini izolate, ca pe o scenă, vădit patetice sau grotești, simbolice gravuri sumare pe lemn, în alb și negru. Dacă îmi amintesc bine, culegerea de poezii mi-a fost refuzată de două edituri, dar am continuat să lucrez la ea, triam, scriam noi versuri.

Între timp terminasem, ca să zic așa, cu Diktonius. Atît de mult îl folosisem, încît începusem să devin insensibil la poezia sa. În vara aceea am scris, în „Stormklockan", un articol despre poet, *Revoluționarul-expresionist Diktonius,* care marca despărțirea de el, îndepărtarea de sub influența lui stilistică ; era o mărturisire de credință și un bilanț în același timp.

Un cu totul alt gen de poezie îmi stîrnea acum interesul, un stil cu tendință opusă ce-l contrazicea pe cel al lui Diktonius, intra în conflict cu acesta și mă punea într-o situație dificilă și generoasă — cea de a alege. Apăruse în literatură americanul Carl Sandburg. Însuși Diktonius, prin traducerile făcute, a contribuit la apropierea mea de Sandburg. Înainte de a părăsi Stockholmul comandasem într-o librărie „Poeziile alese", o selecție engleză din versurile lui Sandburg. Cei de la librărie se îndoiau că ar exista un Carl Sandburg și se întrebau dacă eu, de fapt, nu mă refeream la Charles Swinburne. Dar Sandburg exista și volumul mi-a venit la Tyringe în timpul verii.

Nu știam încă suficient de bine englezește pentru a-l citi, de aceea a trebuit să încep prin a-l traduce. Întîi pentru folosință proprie, căutînd tot timpul în dicționar. Apoi, curînd, m-am gîndit că rezultatul era așa de bun că ar putea și ar trebui comunicat și altora. Am început să trimit la diverse ziare traduceri din Sandburg. Pentru orice eventualitate n-am lăsat versurile să treacă drept traduceri, ci am menționat că sînt rescrise „după Carl Sandburg".

Din mai multe puncte de vedere cunoștința cu poezia lui a fost importantă pentru mine. Ea mi-a oferit un nou model liric, mai larg, mai cuprinzător, mai liber decît cele care mă influențaseră pînă atunci, mai aproape de proză, mai aproape de reportaj și de observația directă a realității. Îmi deschidea, de asemenea, porțile unei lumi mai vaste și mai variate decît cea a expresioniștilor, o lume în primul rînd mai reală și mai vitală, plină de jocul dinamic al forțelor cu care continentul american se transforma pe sine însuși.

Am început să înțeleg într-un mod nou evoluția societății, nu ridicată la nivel de dramă metafizică, ci desfășurîndu-se pretutindeni în jur, aici și acum. O realitate cu posibilități nebănuite se deschidea imediat în fața ta și se întindea peste continente și oceane.

Începuse perioada mea americană și în această direcție avea să se îndrepte mulți ani, în mod preponderent, interesul meu. Îmi făceam visuri să emigrez în America, să las totul pentru a deveni scriitor american. Dar îmi lipseau resursele materiale, n-aș fi putut strînge bani nici măcar pentru bilet și nici nu aveam acolo rude apropiate. Poate nu aveam nici suficient curaj, nu voiam să mă supun, timp de cinci ori zece ani, unei lupte dure pentru existență, pînă cînd să ajung pe linia de plutire.

Bineînțeles că America mea nu era țara capitalismului acaparator, ci țara radicalismului popular și a revoltaților, a celor ce criticau societatea și a individualismului neînfrînat (un individualism pe care nu l-am considerat niciodată ca pe ceva opus intereselor maselor largi ori noțiunii de colectivitate). De fapt, ideile mele despre America se vor suprapune, se vor amesteca sau vor fi influențate de ideile despre Uniunea Sovietică, țara revoluției.

Dar nu era încă decît un început. La mijlocul lui august mă pregăteam să părăsesc Tyringe și să mă întorc la Stockholm. De data asta simțeam că va fi o hotărîre definitivă, ca și cum în spatele meu ar fi fost totul ars, ultimele legături sentimentale tăiate. Vara se închidea ca o paranteză ireală și nu îmi adusese ceea ce așteptasem. Nu aveam bani pentru drum, nu putusem să-mi cumpăr un costum nou, iar în servieta mea uzată din

pînză impregnată mă reîntorceam doar cu rămășițele unui volum de poezii refuzat. Nu realizasem nimic, totul rămînea să fie făcut de-acum înainte. Dar nu aveam nicicum starea sufletească a unui înfrînt, încrederea în mine crescuse odată cu experiența. Îmi simțeam puterile întregi, vădit prezente.

Și așa a început o nouă perioadă la Stockholm?

A fost o mare diferență între prima și a doua mea sosire la Stockholm. Acum mi se părea că știu orașul, că-i stăpînesc mecanismele, nu mă mai simțeam ca un străin, ci ca un localnic, mă simțeam acasă pe străzi, în parcuri, în cafenele și biblioteci. Eram un cuceritor, un tigru tînăr plecat la boină-reală. Viitorul îmi aparținea, iar societatea trebuia schimbată din temelie. Aveam sentimentul apartenenței proletare care mă îndepărta de originea mea țărănească sau, mai bine zis, o transforma pe aceasta într-o origine de proletar rural. Mă consideram de asemenea un opozant, boem anarhist, cu dispreț pentru fasoanele boemei burgheze. Nu mă mai feream de hainele mele uzate ; provocator, sfidător umblam în pantofi cu fețele rupte, prin care se vedeau ciorapii sau pielea.

De data asta însă, cînd am ajuns la Stockholm, la Gara centrală mă aștepta Eva, în rochie de vară cu flori și cu o pălărie de paie, cu boruri late. Era bronzată și proaspătă după un concediu în arhipelag și am avut senzația incitantă că se afla acolo pentru a fi recucerită. Era o zi caldă de august, nu se făcuse încă seară, soarele lumina în tramvaiul deschis : întregul oraș se schimbase odată cu vara, totul părea mai ușor și mai lipsit de griji.

Am petrecut noaptea la Eva și am părăsit camera dimineața, împreună cu ea. De-abia începusem să studiez anunțurile cu camere de închiriat, cînd l-am întîlnit pe Odengatan pe lunganul de Sven-Erik Johansson, care mi-a rezolvat imediat problema cu locuința. El avea o cameră mare acasă, în apartamentul părinților lui, puteam s-o împart cu el și cu încă un alt camarad pentru o chirie derizorie. În timpul zilei aveam camera numai pentru mine, nederanjat de ceilalți, iar serile mă puteam bucura de compania lor. Mi s-a părut că e în regulă și m-am mutat acolo. Casa se afla pe Kungsholmen [1] și dezavantajul consta în faptul că fabrica plasată vis-à-vis făcea zgomot toată ziua și, pentru că soarele bătea în cameră, trebuia să ții ferestrele deschise.

Oricum nu mă simțeam foarte bine acolo, poate mi se părea că nu eram suficient de liber și independent (camaraderia putea deveni cu ușurință o povară). În toamna aceea m-am mutat de vreo două ori pînă cînd, în sfîrșit, mi-am găsit locul, pentru un timp, într-o cameră pe Sigtunagatan. Acolo soba era încălzită cum trebuia și accesul la telefon era nelimitat. Chiria se ridica la 60 de coroane pe lună, dar mă credeam în stare s-o pot plăti. Continuam să trimit articole literare la „Arbetaren" și primeam pentru fiecare 15 coroane drept onorar. Am vîndut de asemenea poezii și povestiri la diverse alte publicații.

Ingeborg Björklund devenise redactor la „Lördagskvällen" [2], supliment al ziarului „Folkets Dagblad", pe care îl transformase într-un forum al ti-

[1] Cartier al Stockholmului, pe insula cu același nume, unde se află Tribunalul și Primăria.

[2] „Sîmbătă seara", supliment al „Ziarului poporului".

nerilor publiciști. Redactoarea era stînjenită, fără îndoială, de intervențiile lui Karl Kilbom împotriva poeziei moderniste care, susținea el, nu plăcea muncitorilor. Eu n-o întîlnisem încă niciodată pe Ingeborg Björklund, dar îl cunoscusem în trecere (la redacția ziarului „Stormklockan") pe soțul ei, Arnold Ljungdal. Acesta avea o înclinație către modernism și s-a stabilit între noi o vagă legătură. Pe temutul Kilbom, din păcate, nici măcar nu l-am zărit înainte de a-l fi întîlnit, mult mai tîrziu, cînd în loc de politică se ocupa de film.

Îmi formasem deprinderi destul de regulate: scriam diminețile pînă în prînz, cînd ieseam să iau masa la o cantină studențească poreclită Slukis [1], pe Regeringsgatan (pentru mine singura masă de bază a zilei, cînd mă îndopam pînă la refuz). Cu asta plimbarea zilnică era asigurată; între timp în cameră se făceau curățenia și focul; după-amiaza o aveam liberă pentru citit și scris, serile — acasă la Eva, din cînd în cînd la cinematograf. În cîte o zi a săptămînii încercam o ofensivă la diferite redacții — devenisem o figură obisnuită în camerele de așteptare ori pe scări, cu pălăria mea pleoștită si cu servieta.

Din cînd în cînd mă opream cu plăcere la cafeneaua Röda Rummet, pe Norra Bantorget, unde șoferi și muncitori se amestecau cu șomeri și boemi. Acolo îi întîlneam și pe alții care băteau pe la usile redacțiilor și vindeau poezii, mulți dintre ei simpli veleitari, poeți ajunși la jumătatea drumului si rămași în acest stadiu, eu nedorind să fiu ca ei. Nu lipseau nici visătorii sau entuziaștii cu planuri mărețe, zbîrnîind de idei, dar care nu realizau niciodată nimic. Poeți de vorbe goale, prea-

[1] De la verbul „sluka", a înfuleca, a devora.

mărindu-se doar pe ei, putînd face la început impresie bună și să stîrnească interesul, dar cel mai adesea, după puțin timp, ieșeau la iveală micimea și sterilitatea lor.

Făceam de asemenea cu regularitate vizite la bibliotecă. La început nu aveam la dispoziție decît bibliotecile parohiilor, înainte de a se fi terminat „Camera mortuară egipteană", cu depozitul ei de cărți în formă de cilindru, din colțul celor două străzi Sveavägen și Odengatan ; pe urmă s-a deschis filiala din sud a Bibliotecii orășenești din Stockholm. Cărți de la bibliotecă, volume cu aspect tipic, cu cotoare maron sau verzi se aflau întotdeauna în teancuri pe masa mea de scris, ele fiindu-mi indispensabile și constituind hrana mea zilnică. Legitimația de împrumut nu-mi ajungea nici pe departe, le foloseam și pe ale altora și, de fiecare dată, căram acasă o grămadă de cărți.

Care au fost primii poeți ori viitori poeți din generația ta pe care i-ai cunoscut atunci ?

Aceștia au fost Harry Martinson [1] și Carl-Emil England [2] (pe Lyungdal l-am întîlnit de fapt mai tîrziu și în general l-am considerat ca făcînd parte dintr-o generație mai veche). Pe Barnhusgatan, într-una din sălile mohorîte ale Casei de cultură, îl

[1] *Harry Martinson* (1904—1978), scriitor, membru al Academiei Suedeze, în 1974 împarte Premiul Nobel pentru literatură cu Eyvind Johnson. Debutează ca poet și e unul dintre marii înnoitori ai limbajului liric ; scrie reportaje, memoriale de călătorie, proză, piese de teatru.

[2] *Carl-Emil Englund* (1903—1964), scriitor, aparține așa numiților „poeți proletari". În poezii este influențat de melosul popular, iar în proză de expresionism.

găseam de obicei pe Hagalundskalle, exaltatul meu camarad anarhist de la Birkagården. Acolo redacta el ziarul „Den Arbetslöse“ [1], vîndut de către şomeri, în beneficiul lor. Uneori, pentru 10 coroane, cumpăra de la mine cîte o poezie. Într-o zi, pe cînd tocmai făceam o asemenea tranzacţie, am observat un tînăr care se tot învîrtea în jurul nostru, dornic de a ne aborda. Arăta ca un şmecher tipic, cu şapca trasă foarte jos pe ochi. A venit la mine şi m-a întrebat direct : eşti poet ?

L-am cercetat rapid cu privirea : părea să întrebe serios şi în umbra şepcii avea privirea deschisă şi ochii de un albastru luminos. Nu-mi amintesc dacă i-am răspuns clar la întrebare. Dar el a continuat : tu ai scris asta ? Şi a scos din buzunarul hainei un ziar îndoit la pagina cu o poezie. Am recunoscut că eu eram vinovatul, la care i-a iradiat toată faţa într-un zîmbet larg ce-i dezvăluia toţi dinţii şi mi-a explicat că-i plăcea poezia.

— Mă numesc Harry Martinson, a zis. Şi eu încerc să scriu versuri. Vrei să vezi cîteva ?

A scos un blocnotes uzat şi l-a răsfoit pînă a ajuns la o poezie scrisă de mînă, inegal şi cu caractere drepte. N-aş putea spune că mi-a făcut o impresie deosebită : era total nemodernistă, mai degrabă ţinînd de romantismul naturii sălbatice, în versuri cu rimă, amintind cumva de Dan Andersson şi Jack London (doi poeţi pe care, la vremea aceea, consideram că i-am depăşit, lăsîndu-i mult în spatele meu). Şi totuşi exista în poezie o oarecare licărire de noutate şi de originalitate. Oricum, făcusem cunoştinţă cu Harry Martinson (sau mai bine zis cu cel care avea să devină Harry Martinson).

[1] „Şomerul“.

Nu se autointitula încă peregrin prin lume și nu știa că avea să devină poet. Fusese fochist pe un vapor și era absolut decis să nu se reîntoarcă acolo ; renunțase a fi proletar pe mare, debarcînd pentru totdeauna. Focul îi vătămase ochii, spunea el, și de aceea mergea cu șapca trasă pe ochi. Nu locuia nicăieri, dar avea un cort, afară din oraș, unde dormea noaptea. Acum toamna însă se făcuse mai frig și el începuse să doarmă prin mașini desculate. Era cam incomod și îi înțepenea ceafa, de aceea cînd umbla de ici-colo își mișca mereu gîtul. Adesea se găsea în tovărășia unui tip bolnav de plămîni, Isidor Knös, filosof anarhist. Erau prieteni apropiați și își rezolvau împreună problemele traiului zilnic.

Intr-o vreme îl întîlneam destul de des pe Harry. Povestea despre anii petrecuți pe mare și despre hoinărelile lui în diverse părți ale lumii. Încă de pe atunci nara bine și avea într-adevăr ce să istorisească. L-am întrebat de ce nu pune pe hîrtie experiențele trăite. Hm, de fapt voia să scrie poezii, proza îl interesa mai puțin și avea nevoie, de asemenea, de multă hîrtie pentru a scrie proză — obiecta el.

Problema s-a rezolvat prin cumpărarea de către mine a unui sul de hîrtie albă de ambalaj, pe care apoi am îndoit-o și tăiat-o în coli potrivite. Și Harry a început să scrie în parcuri și pe la mese de cafenea. Cu prima ocazie cînd ne-am reîntîlnit, mi-a întins cîteva foi scrise. Mi-a zis că încercase să redea unele întîmplări, dar nu i se păreau reușite în scris. Cu toate că n-aș fi vrut, a trebuit să-i dau dreptate în această autocritică. Ne-am gîndit și la o colaborare : eu să stilizez ceea ce scrisese el. Dar am renunțat înainte de a face vreo încercare. Eu eram entuziasmat de descoperirea lui Sandburg și

i l-am prezentat și lui Harry. Am luat cu mine volumul de *Poezii alese* și ne-am așezat în parcul Vanadis, în iarba înaltă și rece de septembrie. Acolo am improvizat împreună interpretări din Sandburg, pînă cînd am început să simțim răceala pămîntului. Este toată America în poeziile astea, a spus Harry ; se rostogolesc precum preeria și masele de oameni din marile orașe, vuiesc de zgomotul fabricilor și al căilor ferate și sînt pictate cu funingine. Dar el nu a fost totuși la fel de încîntat de Sandburg ca mine. Harry fusese în America și nu avea aceeași imagine romantică, de la distanță, cum o aveam eu despre țara cea mare ; el lăsa să se înțeleagă că lumea e destul de a dracului și că, pentru cei săraci, suflă de peste tot același vînt rece.

Uneori, cînd vorbea despre duritățile vieții, vocea lui căpăta o rezonanță metalică, plină de revoltă. Timbrul vocii ca și cuvintele sale mă făceau să intuiesc experiențele lui dureroase. Dar în locul amărăciunii, mînia răbufnea dintr-odată, sănătoasă și purificantă.

Imediat după aceea putea să treacă la declamarea, din memorie, a unor poezii, poezii de care, în mod obișnuit, mie nu mi-ar fi păsat. Dar trăirea lui era irezistibilă și punea în lumină, poate mai mult decît orice altceva, poetul pe care îl purta în sine. Tonul răzvrătit, înverșunarea împotriva vieții revenau în recitările lui, dar cea mai evidentă era o adîncă melancolie, o tristețe fără sentimentalism ce se răsfrîngea asupra întregului cosmos cu ecouri din toate manifestările naturii. Pentru Martinson mări și păduri, iarbă și străzi respirau aceeași tristețe.

Mă simțeam solidar atît cu revolta, cît și cu tristețea lui. Dar el avea curajul să spună deschis ceea ce simțea, în timp ce eu nu-l aveam și de aceea îl

admiram dublu. Nu simțea nevoia să-și ascundă ori să-și protejeze sentimentele. Avea o încredere neclintită în viață, cum se va dovedi cu claritate mai tîrziu ; și de aici superioritatea lui, capacitatea de a depăși, cu ușurință firească, orice adversitate. Treptat, aveam să descopăr la el și posibilitatea de a se adapta ușor, un fel de maleabilitate împotriva căreia reacționam, uneori, critic. Aveam sentimentul că ceva se rupsese sau cedase în el în împrejurări neprielnice sau sub prea mari presiuni. Humorul său plin de viață și atracția către exagerările burlești, fantezia în continuă efervescență — încă nu se manifestaseră evident. A fost nevoie de o perioadă mai mare de timp pentru ca aceste calități să fie puse în valoare. În schimb, în locul lor, se simțea teama și dezorientarea ; căuta cu orice preț un alt mod de a trăi decît cel cunoscut pînă atunci.

Îmi amintesc că într-o zi Harry s-a oprit pe Svea-vägen, în fața unei cafenele unde se servea și mîncare și mi-a spus :

— Poți să-mi dai 25 de öre [1] pentru o masă cu heringi ? Aici, pentru 25 de öre se servește un prînz îndestulător. Mi-ar prinde foarte bine acum.

I-am dat cele 25 de öre și a dispărut înăuntru pentru a mînca prînzul de heringi. Apoi timp de doi ani nu l-am mai întîlnit. Plecase din oraș.

Carl-Emil Englund apărea cînd și cînd cu contribuții în „Brand“ și „Arbetaren“. Am intrat în contact cu el cu ocazia unei polemici moderniste, despre care noi aveam puncte de vedere înrudite.

A venit și m-a vizitat o dată pe Sigtunagatan, îmbrăcat la fel ca un băiat de prăvălie : haină de

[1] Un öre reprezintă a suta parte dintr-o coroană, moneda națională suedeză.

piele, şorţ alb ; şi mirosea a carne crudă. Era angajat la una din prăvăliile Konsum şi îşi luase o pauză. Avea obrajii roşii şi arăta aproape prea sănătos ; vorbea dialectul cîntat din Dalarnö. Se trăgea din ţinuturile lui Dan Andersson, din pădurile sumbre locuite de finlandezi, cu vestitele lor cuptoare de făcut mangal. Carl-Emil era un romantic elegiac, dăruit însă şi cu spirit practic, avea şi vînă satirică — trăsături ce se echilibrau armonios în această persoană liniştită, cu ochi rotunzi. Deocamdată scria doar pentru el şi avea să mai dureze cîţiva ani buni pînă să se afirme serios.

Volumul de poezii, cu care ai debutat în primăvara lui 1928, l-ai terminat tot în această perioadă, nu ?

Cea mai mare parte a lui a fost concepută în locuinţa din Sigtunagatan, în timpul toamnei şi al iernii. Trecusem deja, în mare măsură, la acea formă de poezie cu versuri lungi, asemănătoare prozei, după modelul lui Sandburg. Lucrul acesta dădea depline posibilităţi de manifestare înclinaţiei mele pentru descriptiv şi narativ, pentru observaţia directă, transpusă lapidar în imagini verbale. Insuficientul meu talent pentru a deveni nuvelist reapărea astfel într-o formă comprimată ; vechea mea indecizie între poezie şi proză atinsese o stare de echilibru, o formă de compromis eficientă. În momentele de autocritică mă socoteam un caz iremediabil de intermediar : nici poet, nici prozator — dar jumătate din fiecare.

În acelaşi mod eram sfîşiat între sat şi oraş : satului îi aparţineam prin naştere şi moştenire ; ora-

șului — prin proprie opțiune și o apreciere cvasi-utopică. A rezultat încă un compromis : între lirica rurală, sinceră, idilică, promovînd gîndul întoarcerii la țară, cu o trăsătură de utopism arcadic si poeziile de oraș care se impuneau cu vehemență. În ele nu era prezent atît Stockholmul, cît orașul în sine, orașul ca atare, tipic și universal, la fel de aproape de ce însemna Chicago sau Copenhaga.

Foarte rar arătam poeziile mele altor persoane în afara redactorilor ; simțeam o împotrivire față de ei și parcă le auzeam obiecțiile : nu era poem, nici poezie, ci un fel de proză ciudată ! Eva a fost singura căreia i-am citit versurile mele. Imediat ce terminam ceva nou mă grăbeam s-o vizitez și în timpul ceaiului cu tartine hrănitoare îi citeam creațiile mele, ea încurajîndu-mă prin aprecierile făcute. (Atunci, ca și mai tîrziu, nu de critică aveam nevoie, ci de sprijin, de susțineri stimulatoare. Defectele ți le remarci oricum, ai nevoie de încurajări pentru a-ți dezvolta forțele creatoare. Afirmația respectivă e valabilă, probabil, în cazul tuturor poeților și artiștilor.)

Lunga mea poezie *Stad* a fost publicată pe o pagină întreagă în „Lördagsvällen" și a stîrnit iritare în anumite cercuri. Casparsson de la „Arbetaren", între alții, și-a exprimat dubiile asupra poeziei, în primul rînd în ceea ce privește forma — dar n-a mers totuși atît de departe încît să-mi refuze articolele. Tore Nerman a fost deosebit de iritat, deși abia mai tîrziu și-a exprima antimodernismul. Și, totuși, nu eram eu singurul care foloseam această formă provocatoare, căci începuseră deja să apară, ici și colo, poeți tineri de aceeași factură. În „Lördagskvällen" s-a trecut în revistă „tînăra gardă", într-o prezentare mai mare, cu fotografii și notițe

autobiografice. Figurau acolo cîțiva dintre viitorii tovarăși de generație literară: Erik Asklund [1], Josef Kjellgren [2], Gustav Sandgren [3] (dacă nu mă înșel Martinson lipsea din prezentarea aceea). Evident ei scriau în primul rînd proză, în afară de Kjellgren care, probabil, începuse deja cu poezia.

La mijlocul lui februarie am crezut că sînt gata cu volumul de poezii și, în ultimul moment, i-am schimbat titlul din *Dagen och Natten* [4] în *Glöd* [5], considerîndu-l mai potrivit și mai bun. M-am dus cu el la Bonniers și am fost primit de Kaj Bonnier, care mi s-a părut că semăna cu un înger falnic și palid. Nu dădea semne că ar avea timp de discuții, dar a promis că volumul va fi citit și răspunsul îmi va sosi prin poștă. Și așa s-a și întîmplat: după două săptămîni placheta de versuri mi s-a acceptat cu toată rezerva însă în ceea ce privește reacția criticii. În aceeași zi împlineam 22 de ani și primisem ordinul de chemare la serviciul militar, care trebuia să înceapă aproximativ peste o lună, pe insula Gotland (după un an de amînare).

Înainte de înrolare am avut exact timpul necesar ca să citesc corectura. Cu pălăria mea pleoștită, cu experiențele mele, cultura și maturitatea mea în general, cu poziția mea de poet acum și de critic

---

[1] *Erik Esklund* (1908—1980), scriitor. A scris poezii, proză descriptivă despre Stockholm și arhipelag, romane autobiografice în care figurează mulți din scriitorii anilor '30.

[2] *Josef Kjellgren* (1907—1948), poet și autor al unor povestiri de călătorie.

[3] *Gustav Sandgren* (1904—1983), poet, romancier, a debutat ca și ceilalți doi scriitori în antologia *Cinci tineri* și a perseverat cel mai mult în programul grupului.

[4] *Ziua și noaptea.*

[5] *Jar.*

aproape consacrat nu eram un soldat obișnuit, ci făceam notă aparte. Cînd a trebuit să schimb trenul cu vaporul la Nynäshamn, nimănui nu-i venea să creadă că aparțineam contingentului de recruți, dar m-am strecurat printre ultimii și am petrecut o noapte furtunoasă jos, într-o cală pentru încărcături, lîngă tovarășii mei de suferință.

Eram culcați alături, în rînduri, cu valizele lîngă noi, pe o prelată, în fundul vaporului care se înclina cînd pe o latură, cînd pe alta. Acolo încercam să ne menținem poziția, în timp ce mulți vărsau și se văicăreau disperați ; credeam că o să ne scufundăm și o să murim. Unul dintre noi s-a sculat repede și pentru că a vrut să aerisească deschizînd un hublou de deasupra, un val s-a abătut asupra noastră, amenințînd să ne înece. A venit un ofițer și a urlat, a închis hubloul și ne-a părăsit acolo să ne descurcăm cum putem cu apa care clipocea în jur. Eu încercam să mă mențin rece și lucid, rezistam răului de mare și nu-i credeam pe cei ce strigau că ne înecăm. A doua zi mi s-a părut ciudat, ireal aproape, să ieșim în lumina clară a dimineții pe cheiul din Visby, aliniați în rînduri duble. Toată ziua totuși pămîntul a continuat să mi se legene sub picioare și să se aplece dintr-o parte în alta.

Te aflai deci pe Gotland cînd ți-a apărut volumul de poezii ?

Da ; n-am luat parte, ca să zicem așa, la debutul meu. Exemplarele mele gratuite mi-au sosit prin poștă — asta a fost totul. Ziare nu se prea găseau, cred că singura recenzie pe care am citit-o

în Gotland a fost cea din „Svenska Dagbladet“ [1], pe care l-am găsit la popotă. Redactorul Österling, cu o grimasă acră, m-a inclus, printre mulți alții, într-un buchet liric de primăvară. Eu oscilam între decepție amestecată cu o ușoară mirare și auto-ironie salvatoare.

Abia în mijlocul verii, cînd am avut o săptămînă permisie, am putut citi cîteva recenzii mai favorabile, în primul rînd pe cea a lui Sten Selander, în „Stockholms Dagblad“ [2]. Încă în titlu mă numea *Un nou poet?*, dar la semnul întrebării n-a vrut să renunțe. Ceea ce m-a bucurat în mod deosebit a fost aprecierea lui pentru limbajul meu metaforic. În general însă se părea că semnificația cea mai importantă a plachetei de poezii scăpase criticii : ea reprezenta o primă afirmare mai hotărîtă a liricii moderniste în Suedia.

Cum a fost primit *Jar* de către moderniștii suedezi din Finlanda ? [3] Au remarcat-o cel puțin ? Da, recenzia lui Diktonius a apărut prompt în „Arbetaren“. Sub titlul *Pene împrumutate* a îndreptat degetul mare în jos cu multă elocință. Îl iritase în mod deosebit faptul că poezia mea despre tigru era, după părerea sa, o imitare a poeziei lui despre jaguar ; apoi îi displăceau versurile lungi, ca la

---

[1] „Cotidianul suedez“, ziar editat la Stockholm din 1884, de orientare accentuat conservatoare, cu poziție antisocialistă și antinazistă ; a avut mare importanță în cultura suedeză, deoarece aici au colaborat personalități de mare prestigiu din diverse domenii.

[2] „Cotidianul Stockholmului“.

[3] În secolul al XII-lea Suedia a cucerit și creștinat Finlanda și a păstrat-o sub conducerea ei pînă în 1809, cînd a cedat-o Rusiei. Mare parte din populația Finlandei vorbește limba suedeză ca limbă oficială ; cultura, învățămîntul se fac și în limba suedeză și mai cu seamă în zonele de coastă unde predomină suedezii „finlandizați“.

Sandburg. Cea mai scurtă poezie, de numai patru rînduri, *Oarba,* o cita laudativ. Tocmai pentru că era așa de scurtă ?

Am încercat să-l înțeleg și chiar să-l apăr pe Diktonius în sinea mea. În primul rînd poate că lui i se păreau poeziile slabe și bineînțeles că era liber să facă acest lucru. În al doilea rînd, ca modernist suedez din Finlanda, poate că el nu dorea răspîndirea modernismului în Suedia (o concurență care, treptat, ar fi putut periclita poziția lui privilegiată). În al treilea rînd, m-ar fi putut considera nu doar ca pe un urmaș fidel, ci și ca pe unul plin de falsitate, care l-a părăsit pentru Sandburg și pentru alții cu versuri lungi. Abia mai tîrziu am văzut recenzia lui Hagar Olsson, complet diferită de cea a lui Diktonius, și unde eram salutat ca un binecuvîntat semn de deșteptare națională.

O scrisoare de la Eyvind Johnson din Paris exprima aprecierea poeziilor mele de către Värnlund, căci Eyvind încă nu le citise. Acest prim contact a făcut ca noi să corespondăm și, mai tîrziu, ne-am și cunoscut. Cu Sandgren începusem să corespondez în timpul iernii, apoi cercul celor cu care corespondam s-a lărgit, incluzîndu-i acum pe Asklund și pe Kjellgren. Urma să ne întîlnim toți către toamnă, cînd eu m-aș fi întors din izolarea de pe Gotland. Ceva mai tîrziu am primit o salutare camaraderească de la Lo-Johansson.

Cum te-ai împăcat cu serviciul militar ?

Bineînțeles că eu eram antimiltarist, dar niciodată de fapt nu m-am gîndit să refuz să port arma. Îmi însușisem convingerea că persoanele cu înclinație revoluționară ar trebui să învețe să tragă

pentru ca, atunci cînd va sosi momentul, să îndrepte puștile către ținta justă. Viața militară îmi stîrnea oricum nemulțumirea și protestul. Nu atît exercițiile în sine mă iritau în primul rînd, cît disciplina mecanică și aroganța ofițerilor.

Cu toate protestele mele am fost ales să urmez cursurile de ofițer de rezervă, ceea ce însemna o școlarizare mai solidă într-un interval mai mare de timp. Cele șase luni de care era vorba mi s-au părut, la început, interminabile și de nesuportat. Cel mai greu de suportat era atmosfera deprimantă din cazărmile cu pardoseală de ciment care răsuna sub blacheurile încălțărilor de marș. Dar eu am evitat acest lucru închiriind o cameră deasupra unei cafenele, în imediata apropiere a zonei cazărmilor și acolo îmi petreceam timpul liber. În cameră ar fi încăput cu greu altceva decît o masă de scris și o sofa ; a mea era roșie, de pluș. Încăperea aceasta constituia totuși o oază neprețuită în viața militară, un loc unde nu eram deranjat de nimeni și unde mă puteam dedica preocupărilor mele. Continuam să-mi scriu articolele literare în ritmul obișnuit.

Medicul militar a fost nemulțumit de greutatea mea, aproape 70 de kg. la înălțimea de 191 cm.

— Sînteți cumva bolnav ? m-a întrebat el.

— Din cîte știu eu, nu, i-am răspuns.

— Trebuie să fie ceva în neregulă cu omul ăsta, le-a spus doctorul colaboratorilor săi. Trebuie să-l examinăm cu deosebită atenție.

S-a descoperit că eram pur și simplu subnutrit.

— Ați suferit de foame ? m-a întrebat doctorul.

Nu, chiar de foame nu suferisem, dar, timp de mai mulți ani, nici nu mîncasem atît de mult cît aș fi vrut.

— Atunci o să vă priască serviciul militar, a zis doctorul. Mîncare consistentă, mișcare și aer curat.

La început m-a internat la spital, prescriindu-mi regim de întărire. Acolo, lungit în pat, citeam toată ziua cărți și eram privit aproape ca un simulant ordinar.

Le-am spus că sînt de profesie publicist, dar cei mai mulți nu știau prea bine ce înseamnă asta. Au înțeles totuși că scriam în ziare, ceea ce a trezit un anumit respect, chiar și printre ofițeri. Nu rareori camarazii mei îmi cereau să scriu ceva savuros despre iadul militar. Treptat am devenit cunoscut ca unul care a scos o carte și cîțiva au venit și m-au întrebat dacă pot cumpăra de la mine acest volum.

A fost o vară lungă și frumoasă, din fericire aproape fără ploaie, și verdeața susura liniștitor în jurul șesului Visborg, în ciuda strigătelor de comandă și a exploziilor muniției oarbe. Duminicile făceam baie în mare și beam suc în grădina cafenelei. Adunasem în jurul meu un mic cerc de camarazi interesați de lectură și amatori de discuții. Uneori apărea și un angajat militar permanent cu idei fasciste și aveam dispute aprinse. Aceste idei erau preluate, de fapt, de la un anumit locotenent Hedenglen care, după un soi de scandal avut la Stockholm, fusese detașat pe insula Gotland. Era un ofițer îndrăgit de trupă, înalt de peste doi metri și cu o voce puternică. Într-o seară a aranjat la cafeneaua „noastră" o întîlnire politică și a prezentat în mod idilic fascismul. Simțindu-ne pe teren neutru, ne-am angajat în discuție cu locotenentul. N-a cîștigat nici un prozelit și nici nu și-a mai reînnoit încercarea.

Căpitanul companiei noastre era poreclit Tuppen (Cocoșul), poate fiindcă uneori, cînd comanda, avea

o voce spartă. Era un mic pedant cicălitor, a cărui bucurie consta în a vedea că braţele stîngi se mişcau cum trebuie în timpul marşurilor. Odată şi-a prezentat cu mîndrie compania soţiei care stătea la marginea drumului, pe o ridicătură de pămînt, cu cei doi copii de mînă.

Comandantul cu rangul cel mai mare era temutul colonel Thörnell, un eremit aspru, ce venea călare pe propriu-i armăsar, luîndu-ne mereu prin surprindere. Cu ofiţerii era foarte dur, găsindu-i vinovaţi pentru greşelile trupei şi incompetenţa soldaţilor. Atunci încrunta adînc din sprîncene, una din ele acoperindu-i ochiul, cu celălalt privind ţintă, necruţător şi înfricoşător.

Personal n-am avut nici o neplăcere cu vreun ofiţer, cu excepţia unui locotenent neobişnuit de scund, considerat sadic. El făcea cu noi gimnastica şi voia să mă oblige să merg în echilibru pe o bară cu pantofii de tabără (nu existau pantofi de gimnastică potriviţi pentru numărul meu).

În toamnă, timp de cîteva săptămîni, cazărmile s-au umplut de rezervişti, micile iritări au dispărut în agitaţia generală şi noi, care urmam să devenim gradaţi, am primit galoane galbene de subcaporal pe mînecă, simţindu-ne puţin ca nişte veterani privilegiaţi. Urma să scăpăm de poiana cu jocul de-a milităria, libertatea făcîndu-ne deja semne cu mîna. „Au rămas numai cîteva zile de stat în acest iad pustiitor", suna una din obişnuitele inscripţii de pe pereţii de scînduri ai latrinei.

CUM A FOST CÎND TE-AI REÎNTORS LA STOCKHOLM, ÎN TOAMNA LUI 1928 ?

Între timp Eva închiriase o locuință mică, modernă și m-am mutat acolo. Urma să trăim acum într-o relație liberă, care nu trebuia să semene prea mult cu o căsătorie. Eva cumpăra mîncarea, eu plăteam chiria, duminicile făceam plimbări împreună și mergeam la cinema de două ori pe săptămînă. Era o viață liniștită și stabilă.

Am făcut noi cunoștințe. Exact cînd treceam în revistă cărțile din vitrina Nordiska Bokhandeln, un tînăr blond a frînat bicicleta lîngă mine și mi-a zis : „Bună !" Era Erik Asklund, comisionar pe bicicletă la o firmă de mașini de scris ; împlinise recent douăzeci de ani și avea stofă de viitor scriitor. Adevărat copil al Stockholmului, din zona muncitorească din sud, era spontan în răspunsuri, înfigăreț fără reticențe, hazliu și deschis. În comparație cu el mă simțeam greoi și așezat, cu cel puțin zece ani mai în vîrstă. Dar am legat imediat o relație de bună camaraderie.

L-am vizitat pe Erik pe strada Långholm, unde stătea la mama lui, într-o locuință întunecoasă, ce dădea către curte. Colecționa deja cărți pe care le dădea la legat, mi-a arătat un teanc gros de ma-

nuscrise, nuvele și portrete în versuri, cu titlul de *Capetele înflăcărate*. Îl cunoștea pe Värnlund și era prieten din copilărie cu Kjellgren, pe care imediat l-am vizitat acasă, pe strada Högalid.

Kjellgren era mai închis și mai rezervat decît Asklund, înclinat către ironie. Se străduia să reprezinte prototipul tînărului muncitor din industrie, cu conștiință de clasă, aproape jenat de încercările lui de publicist. Cînd am devenit mai apropiați, dovada lui de camaraderie era să mă ia în brațe prin surprindere și să înceapă o luptă corp la corp cu mine. Greutatea mea, după supraalimentarea din armată, reprezenta poate mai mult decît forța musculară, dar Kjell (numele lui obișnuit între camarazi) era mulțumit cu încercarea. Într-o anumită împrejurare și-a exprimat admirația pentru mușchii mei faciali — asta observase el în mod special la mine.

Pe vremea aceea Värnlund era deja consacrat, maestrul demn, cu pălărie de artist și cu baston, de braț cu logodnica ce-i purta inelul. Din ucenic de tipografie făcuse pasul la meseria de scriitor și devenise acum primul reprezentant al noului roman tînăr, controversat atît pentru individualismul lui politic, cît și pentru psihologismul său colectiv, pentru speculațiile lungi și stilul proletar. Afișa un soi de scepticism, pe care cu plăcere îl lăsa să treacă drept cinism, cînd își expunea abilitatea dialectică într-un nor de fum de țigară. Dar putea să fie de asemenea și cuceritor, cu un șarm de adolescent, cînd uita că trebuie să pozeze în scriitorul mai în vîrstă și în protectorul plin de bunăvoință.

Prima întîlnire cu Lo-Johansson am ratat-o. Cînd l-am căutat în camera cu chirie unde stătea, mi s-a spus că plecase la Paris cu o seară înainte. În schimb, a venit în vizită Sandgren, de la Ljungsbro,

din Östergötland, unde era muncitor la o fabrică de ciocolată : în spatele ochelarilor lui arăta mai degrabă ca un student tocilar și nu ca un muncitor. Era plin de idei, neliniștit și schimbător, tip Hamsun, romantic și muzical, cînta la vioară, era talentat la limbi autodidact cu cunoștințe de franceză și esperanto. În același timp era activ politic și se prezenta, în mod misterios, drept delegat comunist la întîlnirile de partid cu Ex. R (reprezentantul de tristă faimă al Cominternului). Scria poezii cu rimă, în care amesteca militantismul politic cu lirica naturii și colabora cu o rubrică fixă la „Stormklockan". Sandgren îți crea confuzii, dar era interesant : părea a fi chiar în mijlocul actualității și, în același timp, avea accentuate trăsături dintr-o epocă mai veche.

Karin Boye și Leif Björk locuiau în noua zonă Atlas, la numai cîteva blocuri depărtare de locuința mea. Îi vizitam în mod obișnuit pentru a participa la adunările grupului „Clarté" unde, uneori, ne rezumam la simple discuții la cafea, alteori se ținea și cîte o prelegere. Karin Boye arăta ca o adolescentă, cu ochi mari, strălucitori, cu o privire adîncă și cercetătoare. Bunacreștere și politețea, ca și natura ei retrasă, introvertită, creau o anumită senzație de distanță în ciuda dorinței evidente de a fi deschisă și directă. Mulți dintre tinerii scriitori se declarau îndrăgostiți de ea de la distanță, dar nu arătau nici o grabă în a împinge lucrurile mai departe. Karin Boye ajunsese la o formă proprie de modernism, influențată puțin de lectura lui Södergran, și nu dădea prea mult pe manifestările agresive ale modernismului, găsindu-le prea expansive și brutal insistente. Ea prefera lirica, cu tendință vizibil psihologizantă, a lui Hans Bot:vid din volumul *Poeziile fricii*.

Leif Björk reprezenta intelectualul maturizat de timpuriu, slab ca un ogar și adus de spate, cărînd întotdeauna cu el o servietă gata să plesnească, burdușită cu cărți. Iradia o prietenie deosebită pentru Diktonius și era un fel de impresar literar. Leif a aranjat să țin o conferință la Uppsala și a tras de mine să merg acolo, pe jumătate împotriva voinței mele. Nu mă simțeam bine să apar în fața acelor persoane cu titluri academice (adversari de temut — după cum se zvonea), eu care, nu-mi mai amintesc din ce motiv, nici măcar nu-mi așternusem cum trebuie conferința pe hîrtie. Și a fost jalnic, cu poticneli, a trebuit să umplu timpul cu recitări de poezii. Atmosfera era de o superioritate binevoitoare, cineva m-a pus la locul meu vorbind de Mallarmé. Un profit al acestei reprezentații nereușite a fost că l-am întîlnit pe Erik Mesterton, încă de pe atunci un erudit cunoscător al literaturii engleze. De la el am împrumutat primul volum de poezii al lui Cummings, *Tulips and chimneys*, ale cărui excentricități mă stimulau.

Björk l-a adus pe Diktonius din Finlanda pentru o seară de recitări la facultate. Diktonius era timid și poate puțin amețit, stătea numai pe jumătate întors către public și declama mai mult pentru sine. Dar balada despre Emil cel Roșu a putut fi auzită. Pe drum către Boye-Björk am mers, Asklund și cu mine, în compania lui Sven Stolpe, prin parcul Vasa, polemizînd intens. Stolpe se vădea a fi mai cu seamă adversarul lui Värnlund și noi presimțeam în el pe înverșunatul dușman din lumea universitară. Diktonius părea obosit și îmblînzit, mult prea repede de acord, răspunzînd la mai toate cu accentul lui finlandez cîntat :

daa, daa... De data aceea n-am putut să rămîn singur cu el.

Cu Arne Ljungdal m-am văzut întîmplător la biblioteca orășenească, în noua clădire impozantă unde era angajat ca funcționar. M-a luat jos la un depozit unde puteam discuta nederanjați și și-a exprimat cu hotărîre nemulțumirea de a trăi într-o țară aflată în stagnare burgheză ca Suedia, în timp ce revoluția triumfa în est. Făcuse prima sa călătorie în Uniunea Sovietică și era comunist entuziast, fidel partidului, cunoscător al marxismului. El îmi găsea lipsuri în conștiința de clasă, lăsa să se înțeleagă că modernismul meu era în cea mai mare parte formal, estetizant și oportunist. Arne considera însă că mai erau speranțe și pentru mine dacă mi se va trezi conștiința revoluționară și voi fi orientat ideologic așa cum trebuie. Mi-a dat imediat sfaturi binevoitoare, ce cărți trebuia să citesc, începînd cu *Manifestul comunist,* pe care eu, într-adevăr, încă nu-l citisem.

Ljungdal mă făcuse să mă simt cam descurajat, superioritatea lui în argumentare și cunoștințe era zdrobitoare, în primul rînd în ceea ce privește politica. Lirica lui m-a impresionat mai puțin, o găseam searbădă și fără fantezie, o înșiruire patetică și comprimată de versuri scurte. Undeva era o contradicție între noi, dar un timp nu s-a evidențiat cu claritate și în mod deschis. L-am vizitat acasă, la Äppelviken, unde se afla și Ingeborg Björklund, o femeie cu membre deosebit de gracile și al cărui farmec era ținut în șah de o limbă ascuțită. Favoritul ei printre cei tineri era Sandgren, în timp ce Ljungdal miza în primul rînd pe solidul poet proletar Kjellgren.

Cum a fost cu grupul „Cinci tineri", care la început se pare că era „Șase tineri" ?

Ideea s-a născut în conversațiile dintre Asklund și mine. Era clar că Asklund, Kjellgren, Martinson, Sandgren și cu mine trebuia să participăm. Al șaselea, Olle Wedholm, fusese propus de mine, dar doi dintre ceilalți aveau rețineri în ceea ce îl privește. Olle scria aforisme, deosebindu-se destul de evident de restul grupului. La sfatul meu nu s-a elaborat un manifest al grupului sau o expunere de principii : eu nu consideram că noi constituiam un grup omogen și nici nu aveam cu adevărat un program comun. Oricum, antologia alcătuită de noi a fost refuzată de Bonniers pe motiv că pentru cei mai mulți dintre noi era prea devreme să fim publicați și că ar fi fost mai bine să mai așteptăm vreun an. Wedholm a fost considerat de editură ca fiind, poate, cel mai slab, ceea ce l-a jignit și l-a determinat să se retragă.

În vara lui 1929 am revenit asupra inițiativei și cei cinci rămași am alcătuit o antologie cu material în mare măsură nou. De data aceasta a mers. Asklund publicase deja prima lui încercare de roman *Bara en början* [1]. Martinson era pe cale să debuteze cu volumul de poezii scris ceva mai înainte, *Spökskepp* [2], considerat de către noi ceilalți ca fiind cu mult depășit de contribuția lui la „Cinci tineri". Kjellgren primise înapoi de la edituri prima lui plachetă de poezii, *Fabrik* și Sandgren avusese aceeași neșansă cu un volum de nuvele. Dar amîndoi tropăiau nerăbdători în pragul debutului și acesta nu avea să se lase așteptat mult timp.

[1] *Numai un început.*
[2] *Vaporul fantomă.*

Din cîte îmi amintesc, niciodată nu fusese vorba ca Ljungdal să participe la antologie, deşi probabil că Kjellgren, prietenul lui cel mai apropiat, s-o fi gîndit la asta. Părea de la sine înţeles că locul lui nu era între noi : era mai în vîrstă decît toţi ceilalţi, publicase deja mai multe cărţi, era licenţiat şi avea o altă orientare decît a noastră. Aceste argumente nu era nevoie să le pomenim pentru a le simţi greutatea. Nici nu ştiu dacă este adevărat că Ljungdal ar fi dorit să facă parte din grup (care, totuşi, nu constituia într-adevăr un grup, cu toate că în afară ajunsese să fie considerat ca atare) şi că omisiunea îl supărase, găsindu-mă pe mine primul vinovat pentru asta.

Un conflict între mine şi Ljungdal părea oricum inevitabil. A izbucnit în vara lui 1929, cînd eu am scos al doilea volum de poezii, *Naket liv* [1]. Ljungdal a scris o recenzie detailată în „Folkets Dagblad", acuzînd cartea de prudenţă şovăitoare şi oportunism (invectivul lui favorit) şi de furt direct din poeziile despre fabrică ale lui Kjellgren. Eu i-am dat replică şi de aici a început o polemică în care Ljungdal a fost nevoit pînă la urmă să precizeze să furtul din Kjellgren se rezuma de fapt la trei cuvinte destul de comune. Adevărul era că Kjellgren şi cu mine ne influenţam reciproc, deşi poate în mai mare măsură eu pe el decît el pe mine, dar, din păcate, poeziile lui nu văzuseră încă lumina tiparului (cînd au apărut mai tîrziu în *Fyrsken* [2], nu îmi amintesc ca cineva să mai fi vorbit de presupusurile mele furturi de la el).

Nu, în spatele atacului lui Ljungdal se ascundeau în primul rînd alte motive. Printre altele, eu

[1] *Viaţa adevărată.*
[2] *Lumină de far.*

scrisesem în „Clarté“ o recenzie destul de critică a culegerii de poezii *Ropet efter lycka*[1] de Ingeborg Björklund, recenzie ce putea fi considerată ca o lipsă de recunoștință și de loialitate față de sprijinul ce mi l-a dat autoarea, în calitatea ei de redactor la „Lördagskvällen“. Dar am curajul să afirm că opinia exprimată se baza întru totul pe convingerile mele literare și pe împotrivirea mea la orice compromis din considerente personale. Ceea ce ne deosebea categoric pe mine și pe Ljungdal erau ideile noastre politice și artistice, da, chiar și reacțiile și caracterul uman. Era vorba de asemenea de o rivalitate, în fond, în a influența, a pune pecetea și a orienta modernismul suedez. Din acest punct de vedere, contradicția între noi doi era motivată și complet clară.

Poeziile din *Naket liv* le-am scris, poate în mult prea scurt timp, sub presiunea ideii că se simțea o nevoie urgentă să se afirme și să se răspîndească poezia modernistă. Volumul poate că avea o orientare prea voit dirijată către acele motive și materiale impuse ori cerute de prezent : viața orașului, fabricile, muncitorii, mișcările de masă. Era un gen de poezie în care voința fermă însemna cel puțin la fel de mult ca bucuria de a descoperi și impulsul de a formula. S-au făcut aluzii, mai mult sau mai puțin justificate, la faptul că n-aș fi avut o relație de profunzime cu acest tip de lirică. Dar eu trăiam cu sentimentul că astfel de versuri trebuiau scrise și că eu nu eram decît un instrument în atingerea acestui scop. Criticii oscilau în aprecieri, își schimbaseră pozițiile între ei, ca de exemplu Selander și Österling : de data asta Selander

[1] *Strigătul după fericire.*

era cel circumspect, pe cînd Österling se manifestase aproape surprinzător de laudativ. Mai important a fost că placheta *Naket liv* i-a prilejuit Stinei Aronson scrierea unor rînduri pline de admirație, iar scrisoarea de la ea a fost începutul unei lungi și importante relații.

Tot în primăvara lui 1929 Asklund și Kjellgren au plecat într-o călătorie la Paris — pe jos și cu autostopul —, Värmlund, Lo-Johansson și cu mine i-am condus o bucată de drum, peste podul Liljeholm către Södertäljevägen. Ceremonia de despărțire a avut loc la un bufet, printre camioane și muncitori. Aventura și speranțele fremătau în jurul celor doi tineri, iar eu mă simțeam puțin cam abătut pentru că din diverse motive nu puteam să-i însoțesc. Prezența lui Värmlund și a lui Lo-Johansson mă consola prea puțin : ei păreau cu mult mai în vîrstă și cu mai multă experiență, avînd deja în urmă trăirile lor europene.

Pe Lo-Johansson îl întîlneam în perioada aceea destul de des. Locuia într-o cameră cu chirie în cartierul Klara și lucra la cărțile lui de reportaje din Europa, în primul rînd la *Nederstigen i dödsriket* [1] cu descrierea cartierului East-End și la studiul etnologic *Zigenare* [2]. Ivar Lo era prietenos și blajin, dădea impresia că e ezitant și timid, impresie care foarte curînd se dovedea a fi înșelătoare : de fapt el era neobișnuit de sigur și hotărît, încăpățînat pînă la neînduplecare, tenace în a-și atinge țelul și ambițios. Te surprindea cu liniștea lui aparentă, te dezarma întotdeauna cu viclenie ascunsă, trecînd treptat, cu mare abilitate, la

[1] *Descins în împărăția morților.*
[2] *Țiganii.*

glumă și ridiculizare, căci avea un humor ușor diabolic. In spatele acestui comportament ascundea multă sensibilitate, patetism și lirism nostalgic. Ca om și ca scriitor s-a dovedit a fi mult mai complex decît a fost considerat o bună bucată de timp.

Pe Martinson l-am revăzut în vara lui 1929, în timpul unei vizite la casa de vară din Ösmo. Îi purta de grijă Helga Johansson, o femeie de vîrstă mijlocie, care avea legături cu mișcarea sindicală. El îi zicea Moa, după unul din prototipurile feminine din *Den långa resan* [1] de Johannes V. Jensen, ea devenind cunoscută cîțiva ani mai tîrziu, prin propriile cărți, ca Moa Martinson [1]. Pe atunci însă era internată la spital și abia mai tîrziu am întîlnit-o. Harry vorbea despre Moa cu admirație și tandrețe ; pentru el ea reprezenta, probabil, tipul de femeie pe care nu-l putuse întîlni în experiențele sale de marinar și vagabond și în același timp trebuie că o considera și ca pe o înlocuitoare a mamei ce-l părăsise de timpuriu, plecînd în America.

Harry părea maturizat și întinerit în același timp de idila de vară pe care o trăia printre flori, verdeață și cîntec de păsări. Începuse drumul lui de descoperire a naturii suedeze. I se oferea de asemenea prilejul să citească mai mult și cu mai multă perseverență ca înainte. Dar în primul rînd el își găsise un punct stabil în existență, o înrădăcinare fructuoasă.

Lirica lui se afla în plină evoluție și transformare rapidă. Culegerea *Spökskepp,* acceptată de Bonniers, era deja depășită, aparținînd unei perioade mai vechi, de care Harry nu se mai simțea

[1] *Lunga călătorie.*

pe deplin mulțumit. Începuse să-și însușească reînnoirea modernistă a formei cu un vădit accent personal. Harry se inspira din ce în ce mai mult din momentele trăite de el însuși pe mare și pe alte continente sau se adîncea în studiul naturii.

În afara propriilor poezii, declama acum versuri de poeți sovietici ca Esenin și Maiakovski (în traducerea lui Rafael Linquist). Ele exprimau mînie și forță, sfidare și triumf. Martinson m-a convins definitiv că era un mare și autentic poet. Era o personalitate atît de puternică încît simțeai nevoia să te aperi pentru a nu fi cuprins de un entuziasm ce te-ar fi anihilat pe tine însuți.

Mai către toamnă, cînd antologia *Fem unga* a fost acceptată de Åke Bonnier și aveam de împărțit între noi suma de 750 de coroane, ne-am adunat pentru prima oară toți cinci și am mîncat un prînz copios la Surbrunnskällaren. La început Martinson s-a simțit cam jenat de pantalonii lui peticiți (eram îngrozitor de corect îmbrăcați pe timpul acela), dar a uitat repede de asta. După masă ne-am dus la cinematograful China și am văzut primul film sonor, un film american, *Vargen på Wall-Street*[2], în care agenți de bursă țipau și fîșiile de hîrtie ale telegramelor zburau prin aer ca niște serpentine. Am fi putut interpreta filmul ca pe o prevestire a apropiatului colaps economic din America, dar nici unul dintre noi nu s-a dovedit atît de clarvăzător. Ne aflam în plină perioadă a noii puteri suedeze, prima înflorire febrilă a in-

[1] *Helga Swartz*, cunoscută ca scriitoare cu numele *Moa Martinson* (1890—1964). Descrie viața proletariatului rural în povestiri realiste, pline de nerv, punînd la contribuție propria experiență de viață.

[2] *Lupul pe Wall-Street.*

dustriei moderne, cînd steaua lui Kreuger[1] ajunsese la apogeu și Sven Stolpe[2] păşea pe urmele lui Ludvig Nordström ca apologet al marii finanțe.

Fem unga a fost publicată și a provocat o neobișnuit de mare indignare. Coperta cu nume și titlu fără litere mari la începutul cuvintelor au fost interpretate ca o rușinoasă dovadă de snobism și de anarhism, ca o căutare cu tot dinadinsul a noutății, iar apariția în grup ca un pericol pentru cultură și ca un colectivism pe jumătate comunist. În ceea ce privește literele mici, Asklund și cu mine fusesem deja admonestați după ce dovedisem aceeași emancipare pe coperțile de la *Bara en början* și respectiv *Naket liv*. Acum însă, cînd aceleași tendințe apăreau la un întreg grup ca semnal al unei noi generații, era cazul să se dea alarma.

A fost atacată, bineînțeles, forma liberă a versului de parcă s-ar fi văzut în ea o bucată de pînză roșie. Pe de o parte se afirma că nu reprezenta nimic nou (deja vechii greci...), pe de alta că era doar un capriciu al modei care va dispărea în curînd și că, la urma urmelor, nici măcar nu era poezie, ci proză ciopîrțită ! Ceea ce lirica noastră însemna ca trăire, ca semn al vitalității, ca tendință de înnoire și ca luare de poziție în general — părea să fi scăpat celor mai mulți comentatori. De altfel, antologia nu constituia nici ea o selecție prea reușită, numai Kjellgren și Martinson apăreau într-o lumină mai favorabilă.

---

[1] *Ivar Kreuger* (1880—1932), cunoscut industriaș suedez, inginer și om de finanțe.

[2] *Sven Stolpe* (n. 1906), scriitor, cunoscut traducător din literatura franceză. Adept al catolicismului, a alcătuit studii asupra personalităților religioase : Regina Cristina, Jeanne d'Arc, Sf. Brigitta.

În fond noi nu eram pentru desființarea formei ori pentru dislocarea ei (această tendință avea să apară mai tîrziu, cu *Sent på jorden* [1] a lui Ekelöf). A fost simptomatic faptul că cel puțin trei dintre noi am reacționat împotriva lipsei de ținută a suedezilor din Finlanda, în special a lui Björling și Henry Parland care, în revista „Quosego", se dedaseră la exhibiții numite dadaism. Pentru a-i ironiza, Asklund, Kjellgren și cu mine am improvizat rapid cîteva „poezii" și le-am trimis la „Quesego". Au fost publicate în revistă, ceea ce l-a făcut pe Stolpe să declare că e un adevărat scandal : o „poezie" de Asklund se intitula *Gulf* [2] și una a mea trata despre un W.C. De neconceput !

În anul 1930 ai plecat la Paris pentru prima oară ?

Mai întîi am scos o nouă plachetă de versuri, *Svart stad* [3], scrisă iar în grabă și prost alcătuită. Se aflau acolo poezii pline de neliniște, nemulțumite de ele însele și de felul meu de viață, apeluri la desprinderea de rutină și din stagnare, tinzînd către noi și bulversante experiențe. Grație unei burse aș fi putut face o călătorie la Paris și această perspectivă plăcută mă preocupa atunci. Eram de

[1] *Tîrziu pe pămînt*, placheta de debut, cu experimente poetice și o așezare în pagină ce a stîrnit furtunoase comentarii, a lui *Gunnar Ekelöf* (1907—1968). Traducător a lui Baudelaire, Rimbaud, scriitorul a fost influențat de lirica franceză. Într-o fază ulterioară a scris poezie existențială, ca în ultima perioadă să compună o trilogie epico-lirică, eclectică, influențată de mistica orientală islamică și de bizantinism.

[2] *Prohab.*

[3] *Oraș negru.*

asemenea gata să mă reîntorc la proză, mi se părea, pentru moment, că epuizasem posibilitățile liricii. Începusem deja să lucrez la ceva care, speram eu, va întruchipa o nouă formă de proză, mai liberă decît cea a nuvelei și a povestirii obișnuite mai lirică și, în același timp, mai directă. Luasem ca modele operele timpurii ale lui Lagerkvist, pe Sherwood Anderson și pe Isaac Babel (citisem recent, plin de admirație, traducerea în suedeză a cărții *Budjonnys röda ryttararme* [1]).

În grupul „Fem unga", în ciuda temperamentelor lirice ale celor ce îl alcătuiau, predominantă devenise, din ce în ce mai evident, proza : Martinson și cu mine eram singurii care scriam în continuare lirică alături de proză (în cazul lui Martinson cu un succes senzațional, cum se va vedea în curînd). În afara romanelor, Asklund se mulțumea să scrie poezii în proză, Kjellgren devenise în bună măsură prozator și Sandgren fusese de la început scriitor epic. Ceea ce demarase în primul rînd ca o revoltă lirică a depășit imediat granița, extinzîndu-se asupra povestirilor, romanelor, descrierilor de călătorie. Revolta a jucat și aici un rol deloc neglijabil ca impuls a dezvoltării ulterioare.

Chiar pe 1 aprilie am început călătoria spre Paris. După o vizită scurtă la rudele mele în Tyringe, am călătorit două nopți și o zi în vagoane de clasa a III-a pînă la Paris, schimbînd de nenumărate ori trenul și făcînd o pauză mai lungă la Hamburg. În afară de cîteva portocale n-am mîncat nimic și am dormit foarte puțin, dar nu-mi păsa, făcea parte din experiența călătoriei, amplificînd-o chiar ; trăiam o stranie stare de irealitate, foame, lipsa de

[1] *Cavaleria roșie a lui Budionîi.*

somn combinîndu-se cu o cantitate copleșitoare de noi impresii. Zona Ruhr-ului mi-a lăsat o impresie mai covîrșitoare decît orice altceva : călătoream cu trenul printr-un peisaj industrial sălbatic, coșuri de fabrici, limbi de flăcări, fum, șine de cale ferată într-un vuiet intens de trafic și uzine. Era industrializarea ca un gigant și ca un polip, aceeași care la Marx aducea promisiunea revoluționară a catastrofei și care trepida în Chicago-ul lui Sandburg, în ciclul lui de poezii *Smoke and steel*.

Odată ajuns la Paris m-am folosit de o adresă și o scrisoare de recomandare din partea lui Eyvind Johnson. (Eyvind se întorsese pentru un timp în Suedia și era înconjurat de către noi, cei mai tineri, cu o admirație plină de respect : el reprezenta atît un model literar, în special prin romanul *Kommentar till ett stjärnfall* [1], cît și un model uman prin studiile sale, prin evoluția sa europeană. Era tăios dar și prietenos, cînd cald, cînd rece, fidel ca prieten, mușcător ca rival.) Adresa m-a dus la un mic hotel pe Rue de Tlemcen, în cartierele populare aproape de cimitirul Père Lachaise. Acolo mi s-a dat o cameră mică, cu un pat mare și un dulap cu oglindă pe ușă, un robinet și un bec, un scaun instabil și o masă la fel. Se afla departe de acele părți ale orașului care mă atrăgeau pe mine în primul rînd, dar chiria era modestă și am rămas acolo pentru tot restul ședерii mele la Paris, adică peste trei luni.

Prima mea dificultate a fost ca dimineața, așa înfometat cum eram, să găsesc mîncare gătită. Am încercat la mai multe restaurante dar am fost refuzat din motive pe care nu le înțelegeam bine.

[1] *Comentariu la căderea unei stele.*

Se repeta cuvîntul Déjeuner și îmi arătau partea de sus a ceasului, pînă atunci trebuia să aștept : pînă după 12. Bagajul meu de cuvinte franțuzești era neînsemnat de mic și pronunția îl făcea inutilizabil. Luasem cîteva lecții particulare de franceză înainte de călătorie, dar nu ajunsesem prea departe. Cu greu puteam să citesc fie chiar și un text mai simplu. Umblam tot timpul și îi invidiam pe francezi pentru limba lor, blestemînd faptul că mă născusem vorbitor al unui dialect de la Polul Nord.

Hoinăream prin Paris, nu luam niciodată tramvaiul sau autobuzul (metroul a rămas un timp îndelungat un mare mister pentru mine). În fiecare zi mergeam în Place de la République, obișnuiam să mănînc acolo, undeva în apropiere, la un restaurant prix-fixe ieftin. Adesea îmi prelungeam plimbările către marile bulevarde, unde erau atîtea lucruri ispititoare de văzut. Sau urmam bulevardul Sébastopol pînă în Sena, treceam peste poduri și intram în cartierul latin cu buchiniștii și tarabele lor unice. Uneori rămîneam pînă la miezul nopții în Montparnasse, apoi noaptea tîrziu făceam tot drumul prin centrul Parisului, printre prostituate, beți și lucrători de noapte, fără ca cineva să mă stinghereasca. Mă opream fascinat și priveam diversele munci de noapte, descărcarea cărnii, reparația străzilor, coborîrea în canale sau accidentele, scenele dramatice. De asemenea îmi făceau o impresie deosebită trenurile lungi de mărfuri, cu locomotive care scoteau fum, trecînd zgomotos, noaptea, prin oraș.

Absorbeam cu aviditate tot felul de impresii, inclusiv pe cele din străduțe, din traficul pe canale și locurile de agrement popular. Singurii care mă deranjau uneori erau vînzătorii de ilustrații porno-

grafice, deosebit de insistenți. Cîteodată atrăgeam atenția și stîrneam uimirea trecătorilor pentru că mergeam rîzînd de unul singur. Eram atît de singur și izolat cu impresiile mele, încît nu mă puteam abține întotdeauna : rîsul sau vorbele îmi ieșeau pe gură fără să-mi dau seama.

Continuam să scriu la cartea mea în proză, care devenise o colecție din ce în ce mai pestriță de bucăți simboliste și destine vag schițate alături de idile sătești și imagini pariziene. I-am dat titlul de *Jordisk prosa* [1] și am trimis-o la Bonniers, care, printr-un avans, mi-a consolidat punga secătuită de călătorie.

Am făcut cîteva încercări să mă apropii de noua literatură franceză, dar n-am reușit. Mă impotmoleam în ceea ce era depășit ori secundar : Cocteau, Delteil, Soupault, Morand. Mă atrăgeau suprarealiștii, însă n-am putut stabili un contact cu ei, îi găseam greu de citit, aproape inaccesibili. În schimb, am continuat să mă hrănesc cu literatură anglo-saxonă. Am căutat librăria Sylviei Beach, Shakespeare and Co., pe Rue de l'Odéon și acolo, răsfoind și citind cărți, am petrecut momente pline de satisfacție. Vizitele s-au dovedit a fi costisitoare de fiecare dată, căci nici un fel de calcule nu m-ar fi putut determina să plec din acel loc fără un teanc de tomuri sub braț.

Prima carte pe care mi-am cumpărat-o a fost, se înțelege de la sine aproape, rîvnita, legendara *Ulysses* de Joyce, în binecunoscutul volum albastru deschis, ca un pătrat. Cartea s-a dovedit că „ține" la lectură, am atacat-o în repetate rînduri și m-am întors la ea mulți ani după aceea. Mi-am îmbogă-

[1] *Proză lumească.*

țit cunoștințele cu H. D. Lawrence (citisem destul de recent *Sons and Lovers* și *Lady Chatterley's Lover*, nimic altceva). Mi-am cumpărat cîteva culegeri de nuvele de Sherwood Anderson și volumul de poezii în proză *A new Testament*, din care am tradus o parte, inspirîndu-mă din el. Apoi o antologie cuprinzătoare din poeziile lui Ezra Pound, *Personae*, volume de poezii de Cummings și Langston Hughes, o serie de numere din revista „Transition" și multe altele.

Văzusem la Stockholm o expoziție a unui tînăr sculptor, Bror Hjorth, care mă atrăsese în mod deosebit, în primul rînd, poate, prin ruralismul lui metamorfozat și elevat, prin primitivismul lui artistic rafinat. M-am simțit înrudit cu el și această impresie mi-a fost confirmată de Stina Aronson care îl cunoștea și care mi-a dat adresa lui de la Paris. Învingîndu-mi timiditatea și reținerea, l-am căutat la Paris pe Bror Hjorth, la locuința sa, aflată destul de departe, în cealaltă zonă a Montparnasului. A fost greu să descopăr casa, ori mai bine zis locuința ; deși într-o grădină am recunoscut una sau două din sculpturile sale, nu găseam totuși nici o ușă cu numele lui. Pînă cînd o portăreasă m-a ajutat, strigîndu-l pe „le sculpteur suédois". Și, într-adevăr, acolo era Bror Hjorth, robust, așa cum mă așteptam, dar, în același timp, cu ceva fragil și vulnerabil în persoana lui. Purta încă de pe atunci breton, o frizură care cred că i se trăgea din admirația pentru Albert Engström.

La început a părut puțin surprins și stînjenit, am avut senzația că picasem într-un moment nepotrivit, a apărut și soția lui daneză, fiind parcă suspicioasă față de mine, aproape jignitoare. El era prietenos, calm, nu auzea prea bine și mă privea cer-

cetător, dar cu ochi strălucind de căldură și, uneori, de umor. Cînd am ajuns să vorbim despre Nietzsche, citit de el în franceză, ne-am descoperit punctele comune prin admirația ce-o aveam amîndoi pentru filosof. Probabil că am vorbit și despre Picasso, de care eu începusem să fiu foarte interesat. Bror Hjorth era mult mai în vîrstă decît mine, un artist format și cu experiență și simțeam bunăvoința lui ca pe un fel de sacrificiu. Cred că după aceea nu ne-am mai întîlnit decît după vreun an, la Stockholm, cînd i-am servit drept model, fără alt rezultat decît o figură de lut nereușită, spartă de el pentru ca apoi să facă din memorie o sculptură în lemn (comparată de un oarecare critic cu un totem indian).

Pentru mine, cel mai de seamă eveniment în timpul ședерii la Paris a fost sosirea Stinei Aronson pentru două săptămîni, într-o călătorie în grup. Noi corespondasem timp de un an și ne întîlnisem de cîteva ori la un mic hotel în Stokcholm, cînd ea venea de la Östersund, unde era căsătorită cu un medic. La început am privit-o ca pe o nouă Victoria Benedictsson, prototipul femeii căsătorite din provincie, însetată de viață și cu o dragoste pătimașă pentru literatură. Avea un trecut literar de care aproape că se jena, preferînd să-l treacă sub tăcere. Pentru a sublinia schimbarea în starea ei sufletească, reorientarea ei, și-a luat pseudonimul Sara Sand și, în perioada aceea, ea însăși se prezenta și era cunoscută de toți ca Sara Sand. Ceea ce scria era încordat, puțin artificial, cu multe reticențe, dar cu un caracter autobiografic mult mai pronunțat decît s-ar fi putut bănui la prima vedere. Am constatat curînd că Stina era o ființă deo-

sebită, profund talentată și pasionată. Îmi trezise admirația și respectul, în persoana ei se îmbina genuinul cu distincția, aveam multe de învățat de la ea în autoeducația mea continuă. Cu cît ne cunoșteam mai bine unul pe celălalt, cu atît devenea mai puțin deranjantă diferența de vîrstă.

În special atunci, revăzîndu-ne vara la Paris, ne-am simțit egali, înconjurați de anonimatul marelui oraș, liberi și independenți, fericiți cu hoinărelile și descoperirile făcute împreună care însemnau, în același timp, și o continuă descoperire reciprocă. În fiecare zi petreceam alături cea mai mare parte din timp, colindam prin oraș, stăteam prin cafenele și parcuri, făceam excursii cu vaporul pe Sena ori în zone înverzite, la bufete, în grădini unde artiști, cicliști și barcagii stăteau ca în tablourile impresioniste ori în nuvelele lui Maupassant. Eram pe punctul de a începe o relație de dragoste, care însă, dintr-un motiv oarecare, nu s-a împlinit niciodată, nici atunci, nici mai tîrziu. Ceea ce ne-a unit în primul rînd, în afară de simpatia reciprocă, a fost afinitatea de păreri și interesul pentru manifestările de avangardă din literatură, artă și psihologie.

Cum a fost cînd te-ai întors de la Paris?

Expoziția din Stockholm se afla în plină desfășurare și ceva părea să se fi schimbat dintr-o dată în climatul cultural și social. Funcționalismul se manifesta ca expresie a unui nou spirit al vremii, stimulînd arta și literatura. Bernhárd Greitz, fostul secretar de redacție la „Social-Demokraten", fundase independentul și îndrăznețul săptămînal „Fön-

stret". Alte multe reviste literare, „Spektrum", „Fronten", erau pe cale de a fi editate, urmate curînd de „Bonniers Litterära Magazin". Era o vară neobișnuit de frumoasă, luminoasă și plină de promisiuni, străbătută de impulsuri și puteri redeșteptate.

Pentru mine aterizarea la Stockholm a fost de foarte scurtă durată ; Asklund îmi scrisese de la Åland [1], unde se afla la Diktonius, că eram binevenit acolo, așa că am luat imediat vaporul către Mariehamn. Diktonius se instalase la văduva unui pescar, într-un mic golf, la Lumparland, ținut izolat și sălbatic, cu păduri virgine, gospodării părăsite și părăginite (rezultat al emigrărilor în America) și ape bogate în pește. A fost o fortificantă reîntoarcere la natură, Asklund și cu mine trăiam rolul de sălbateci veseli ai verii. Vîsleam în barca șubredă a văduvei și, ca să nu ne scufundăm, unul dintre noi trebuia tot timpul să arunce apa care intra înăuntru. De cîteva ori, pe cînd trăgeam plasa (unul din noi stătea la vîsle și celălalt se ocupa de plasă), absorbiți fiind de pescuit, apa s-a ridicat în barcă pînă aproape de marginea de sus și peștii înotau printre picioarele noastre.

Eu stăteam separat într-o căsuță, unde noaptea mă luptam cu țînțarii. Luasem cu mine și studiam cărțile de la Paris, Diktonius se uita neîncrezător la ele, adoptînd o atitudine de-a dreptul primitivă. Am discutat mai puțin decît mă așteptasem lucruri importante, Diktonius ținea tot timpul să ne pună la locul nostru de „băieți" și expedia în glumă cele mai multe subiecte. Încerca să ne șocheze cu grosolănia lui și se menținea lingvistic în domeniul

[1] Insulă finlandeză în Marea Baltică.

excrementelor cu o perseverență ce ne-a determinat să-i spunem excrementistul Diktonius în loc de expresionistul Diktonius. Fiind preocupat de demnitatea și de superioritatea lui de scriitor ajuns mai departe decît noi, ne făcea să simțim această diferență la modul său bizar și indirect. Mergea desculț, cu pantalonii ridicați foarte sus, ars de soare și nebărbierit, greu și masiv, cu statura lui scundă, stătea uneori pe stînca dinspre golf și cînta la vioară, concentrat și expresiv ca o sculptură. Cînd se ducea la oraș (la Marienhamn sau Helsingfors [1]), era bățos și corect îmbrăcat ca un mic director, cu pincenez și pălărie de culoare deschisă.

Diktonius lucra la două cărți, un volum propriu de poezii, *Stark men mörk* [2], și o selecție de traduceri din Eino Leino [3]. Lucra cu sîrguință dar încet, ajusta și rescria la nesfîrșit. Ceea ce trebuia să pară ca fiind scris cu ușurință, neglijent și drăcește de improvizat era calculat în detaliu și conceput pas cu pas. Idealul lui stilistic îl constituia expresionismul ca și sentimentul pe care voia să-l transmită, dar metoda lui de lucru se dovedea a fi aproape opusă, studiată, cîntărită amănunțit. Era tăcut și misterios în privința artei sale, ca și cum ar fi avut o venerație sfioasă față de poezie, el care, în alte privințe, putea fi direct și extrem de deschis. Cu mine, aveam impresia, întîmpina oarecari dificultăți, pentru că eu nu puteam fi plasat atît de ușor în categoria „băiat". Asta mergea cu Asklund aparent chiar și cu Kjellgren, care ne-a făcut o

[1] Numele suedez pentru Helsinki.

[2] *Puternic dar întunecat.*

[3] *Eino Leino* (1878—1926), scriitor finlandez, poet cunoscut, cu un deosebit simț al limbii. Sînt renumite culegerile lui de balade *(Helkasånger).*

scurtă vizită, părînd, ca de obicei, ușor rezervat cu felul lui mîndru de a se minimaliza.

Un taur tînăr din vecini îi oferea lui Diktonius un excelent prilej de distracție. Taurul păștea împreună cu cîteva vaci pe pășunea de lîngă casa văduvei și lui Diktonius îi plăcea să-l atîțe, scuturîndu-i scrum de țigară în nări pe cînd acesta își scărpina capul ori își încerca, pe scîndurile porții, coarnele. Taurul devenea atît de furios încît mugea, izbea pereții cu coarnele și parcă ar fi vrut să intre în casă prin ferestrele deschise. Cînd treceai prin pășune, trebuia să ai un băț lung pentru a-l ține la distanță. Într-o zi, fiind ceva mai departe de casă, taurul m-a surprins fără nimic în mînă cu care să mă apăr. Am început să fug pentru a ajunge la adăpost în spatele porții, unde stăteau Diktonius și Asklund, rîzînd cu poftă. Dar am fost obligat să-mi schimb direcția și să-mi găsesc refugiu într-o mică privată de țară, vopsită în roșu, care se afla în mijlocul pășunii, înconjurată de cîțiva mesteceni tineri. M-am strecurat înăuntru și am închis ușa exact în momentul în care taurul a început să atace căsuța, împungînd cu coarnele în scînduri de săreau așchii în toate părțile, zgîlțîind pereții și făcîndu-mă să mă tem că va răsturna mica latrină, ce nu era foarte stabilă. După un timp s-a liniștit însă și a plecat. Eu am putut să ies și m-am grăbit să mă îndrept spre poarta unde cei doi camarazi se tăvăleau de rîs, iar Diktonius profera fantezii mustoase cu excremente.

Trebuie să fi fost către mijlocul lui august cînd Asklund și cu mine am părăsit Lumparland și am luat vaporul la Åbo, continuînd apoi drumul cu trenul pînă la Helsingfors. Am locuit în apartamentul lui Diktonius, unde ne-a primit discreta și

practica lui soție. Și în timp ce noi duceam într-un fel, o viață de petreceri, cu chefuri noaptea și ore neregulate de somn, ea ne îngrijea ca o soră de caritate înzestrată cu răbdare.

În Helsingfors trebuia să ne întîlnim și să ne cunoaștem mai bine, în scurt timp, cu o serie de persoane. Criticul de teatru și anticarul Erik Olsoni, pe care îl întîlnisem în Stockholm, ne-a luat cu el la Gunnar Björling, în locuința sa pitorească de la subsol, în Brunnsparken. Björling avea ochi căprui și era vioi, vorbea cam cum scria, într-o aglomerare frenetică de fraze întrerupte, ca și cum gîndul mergea prea repede ori era prea complex pentru a putea fi redat în întregime. Era o natură naivă și spontană, complet diferită de a lui Diktonius, un boem cu un mod deschis de a trăi, camarad cu toți, filosof de cafenea pentru cine voia să-l asculte. Lipsit de apărare, vulnerabil pînă la patetism, ridiculizat de unii, Björling avea însă un șarm și o amabilitate irezistibile. Pe rafturi și pe mese se aflau teancuri de bucăți de hîrtie și cartonașe, adesea pachete de țigări desfăcute, toate acoperite cu un scris mărunt : erau „work in progress" ale lui, poezia lui în devenire. Avea o mașină de scris hodorogită, căreia îi lipsea o literă (o completa de mînă în manuscrisele trecute pe curat). La orice oră din zi sau din noapte era gata să-și întîlnească prietenii și să declame poezii (bîlbîindu-se, fără intonație, dar într-un stil personal de neuitat). Odată s-a stîrnit o dezbatere furtunoasă și cu această ocazie Björling s-a dovedit a fi aproape reacționar pe plan politic, vechi adept al gărzilor albe în timpul războiului civil. Respingea cu înfocată vehemență radicalismul roșu al lui Olsoni, explicînd că

pe mine mă ierta, eu fiind suedez din Suedia și neputînd ști despre ce era într-adevăr vorba.

Rabbe Enckell era o persoană cu totul diferită, fiind însă încă de pe atunci prieten apropiat cu Björling. Fiul unui artist consacrat, el era cel mai tînăr dintre cei trei frați. Întîi i-am cunoscut pe frații săi, Olof și Torger — primul critic și cercetător literar, al doilea artist. Însoțiți de Björling, l-am căutat pe Rabbe în periferia Grankulla, unde l-am găsit ca pe tată al unei familii idilice, îmbrăcat într-un costum sport și cu cizme înalte, de vînător. Era înalt și palid, stăpîn pe sine și pasionat, logic și profund intelectual în felul lui lent de a judeca. Rabbe se considera și era privit ca artist, ca pictor în primul rînd, dar scria și poezii scurte, impresioniste, „poezii de chibrit", cum le caracteriza el însuși. Chiar atunci începuse să scrie primele volumașe de proză, meditative și greu de înțeles, țesături de cuvinte cețoase și gri ca perla. Rabbe Enckell părea un tip de aristocrat, rafinat și introvertit, puțin străin de realitate. Era greu să ți-l imaginezi suporter al lui Björling pe linia dadaistă din Quosego.

Din cercul moderniștilor de limbă suedeză mai făceau parte atît Kerstin Söderholm, o urmașă mai puțin sentimentală a lui Södergran, cît și Barbro Mörne, pe atunci funcționară la bibliotecă, cu înclinații către extaze, mai brunetă și mai severă în comparație cu blonda ei soră Gudrun, actriță. Ambele erau fiicele unui respectat poet mai în vîrstă, Arvid Mörne, și ne-au luat cu ele într-o vizită acasă la părinți, undeva înspre coastă. Am avut timp să facem și o excursie cu mașina la Lovisa, unde Ulla Bjerne, „celibatara" și boemul literar al generației

ei, ducea atunci o viață ceva mai liniștită, căsătorită fiind cu un medic francez.

Dar cele mai furtunoase întîlniri le-am avut cu tinerii scriitori finlandezi din grupul Tulenkantajat, un cerc de moderniști de altă factură decît cei fino-suedezi, activi politic și practicînd un curios amestec de naționalism cu internaționalism. Erau provocatori și agresivi la modul studențesc, juvenil, beau vîrtos și păstrau obiceiul finlandez de a scoate cuțitul din teacă și de a-l învîrti în mînă ori a-l înfige cu putere în masă.

— Orice ați zice, v-am luat înapoi Âland-ul, suedezii dracului ! a strigat unul din ei, aprobat imediat de mulți alții — subliniere care ne-a lăsat total indiferenți pe Asklund și pe mine (noi nu bănuiam că vechea problemă de la sfîrșitul războiului mondial cu insula Åland mai era încă de actualitate). Printre cei pe care mi-i amintesc cel mai bine și pe care i-am revăzut după aceea se numără criticul Viljanen, apoi agitatul polemist Paavolainen, mai tîrziu scriitor de povestiri de călătorie, poeta Katri Vala, sumbră ca și cum s-ar fi aflat în umbra morții, și radicalul ei frate, Erkki Vala.

Cele mai strînse relații cu tinerii finlandezi le întreținea Hagar Olsson. Ea le era deosebit de apropiată pe mai multe planuri prin orientarea politică și internaționalismul său extatic. Noi vedeam în ea în primul rînd pe adepta Edithei Södergran, o sibilă enigmatică ce îngrijea și perpetua memoria marei dispărute. Culegerea sa de eseuri *Ny generation* [1] se afla printre cărțile mele de căpătîi, dar îmi venea mai greu să-i apreciez povestirile în

[1] *Noua generație.*

proză, ca de exemplu romanul *Kaanan-expresen* [1], în care dezbateri de mare tensiune se împleteau într-o manieră rigidă cu tendințe jurnalistice și simboliste. Hagar Olsson era pe cît de combativă, pe atît de sensibilă și vulnerabilă ; era de admirat pentru perspicacitatea și entuziasmul ei, dar devenea ușor suspicioasă și pesimistă. Nu am întîlnit-o niciodată împreună cu ceilalți moderniști din Helsingfors, părea sfioasă și retrasă, ne-am văzut separat la o ceașcă de ceai.

După ce m-am întors la Stockholm am scris cîteva articole în „Fönstret" care, probabil, au constituit prima apreciere în Suedia a poeziilor lui Björling și Enckell.

[1] *Expresul de Kaanan.*

A URMAT APOI O PERIOADĂ DOMINATĂ MAI CU SEAMĂ DE DEZBATERI, POLEMICI ȘI APARIȚII DE NOI REVISTE, NU-I AȘA?

Ba da. Noile tendințe afirmate în diferite domenii implicau contradicții, formări de grupuri, dezbateri culturale neobișnuit de vii.

În direcția în care activam începuseră ciocnirile sindicaliștilor la Casa de cultură Klara, ceea ce a și atras rapid interesul marilor ziare. În cele mai multe cazuri dezbaterile erau spectaculoase, cu participare și exprimare liberă, fără echivoc al părerilor. Se putea discuta orice, important era să ai un subiect sau o problemă de dezbătut și să vrei să participi.

Combatanții exchibiționiști țineau trează atenția publicului, chiar dacă sabotau subiectele serioase ale discuțiilor. Printre aceștia se aflau veșnicul șomer, actorul Charley Almlöf, autointitulat unicul anarhist al Suediei, ce-și etala tot timpul temperamentul asemănător unui foc de artificii, precum și un tînăr blond, pe nume Rydqvist, un talent înnăscut, cu priză la public și care se considera poet, deși nu scrisese nimic. El intra în concurență chiar și cu Harry Martinson în a incita publicul și a primit aplauze spontane cînd a strigat cu emfază:

„Harry, aș vrea să merg desculț cu tine în zăpezile din Alaska !"

În repetate rînduri au avut loc la Klara bătălii în jurul modernismului în literatură. De cele mai multe ori eu mă aflam pe baricade, angajat în apărarea versului liber și a subiectelor de actualitate. Blîndul anarhist Emil Manus prezida de obicei dezbaterile, conflictele îl distrau copios, stătea cu bărbuța de țap peste ciocanul de președinte pe care nu-l întrebuința niciodată. Carl-Emil Englund participa cu declamații din poemele lui satirico-nostalgice în proză, fiind pe loc declarat un talent literar, ceea ce s-a și confirmat curînd prin volumul *Remsor ur Norrland* [1].

Una din marile încăierări s-a declanșat din cauza criticii negative făcute de Ture Nerman la cea de-a doua plachetă de versuri ale lui Martinson, *Nomad*. Nerman era susținut de insolentul demagog Nils Flyg și, împotriva acestor doi abili polemiști, noi tinerii am început un atac eroic. Cu entuziasmul și forța noastră de convingere mai mare am reușit să ne descurcăm mai bine decît ne-am așteptat. Începusem să avem reputația că ne puteam apăra și adversarii ne-au arătat ceva mai mult respect. Harry Martinson a participat el însuși la disputa cu Nerman dar fără să intre direct în luptă : el și-a citit în primul rînd poeziile în modul lui patetic și prin asta a cucerit publicul.

O altă dispută s-a încins în legătură cu lucrarea lui Lo-Johansson *Jag tvivlar på idrotten* [2], Torsten Tegnér fiind cel mai critic. Noi, tinerii, uniți, am deschis din nou focul, în afară de Ivar Lo care stă-

[1] *Imagini din Norrland.*
[2] *Nu am încredere în sport.*

tea palid și zdrobit în fundul sălii și nu era în stare să scoată un cuvînt. Era un lucru periculos să ataci concursurile sportive cînd toate partidele și asociațiile sociale încercau să se pună bine cu mișcarea sportivă, chiar scriitorii și criticii stăteau cu capul plecat din respect pentru această largă mișcare populară, considerată pe cît de educativă moral și fizic pe atît de plăcută estetic. Noi aveam curajul să susținem că sportul dădea naștere în primul rînd la cultul stelelor, la nebunii colective fără conținut, la sedentarism și satisfacție prostească a maselor — pe scurt, consideram sportul ca opium pentru popor. Din păcate n-am reușit să schimbăm curentul de opinii, frenezia sportului fiind de nestăvilit.

Tot împreună am încercat să scoatem o revistă proprie și din acest motiv Englund ne-a determinat să intrăm provizoriu în Uniunea anarhistă. A fost publicat un număr din revistă, „Kontakt", dar a trebuit să admitem compromisul de a publica materiale și de la anarhiști din alte cercuri. Eu am participat cu unul din manifestele mele moderniste (se afirma cu plăcere că eu nu scriam altceva decît manifeste) și Sandgren cu o bucată de proză mai lungă în care el se plimba pe Katarinavägen, purtat de dorința cunoașterii, ceva à la Joyce. Revista a fost repede abandonată și în continuare „Brand" avea să pună cîteva pagini la dispoziția poeziei tinere. Dar această bunăvoință nu a dus la nimic important.

Apoi grupul nostru a avut o controversă cu „Social-Demokraten", al cărui redactor era pe atunci Arthur Engberg. Nu-mi amintesc precis ce s-a petrecut mai întîi — atacul lui Engberg împotriva

literaturii tinere, respinsă de el, într-o cuvîntare la Skansen [1], ca fiind violent futuristă, sau protestul nostru împotriva suplimentului de duminică al cotidianului „Social-Demokraten", considerat de noi scandalos de neîngrijit și cu nivel scăzut. (Era perioada cînd suplimentele duminicale publicau, în mod obișnuit, multă literatură). Vänlund inițiase, de fapt, protestul, urmat fiind de un adevărat boicot din partea tinerilor scriitori.

Värnlund se dovedise de asemenea foarte interesat în formarea unei grupări mai largi în care noi, tinerii moderniști, să ne unim cu un număr de scriitori mai evoluați ai clasei muncitoare, în primul rînd cu însuși Värnlund apoi cu Eyvind Johnson și Lo-Johansson. Ne-am întîlnit la cofetăria Feith, peste drum de noul Centrumbyggnadem, și, așezați în scaunele de nuiele care scîrțîiau, am discutat programul grupării Dynamisterna, cum ne gîndisem să ne numim. Existau proiecte de a prelua săptămînalul „Fönstret" ce aveau greutăți economice și pentru asta am contactat un om de afaceri tînăr și misterios, care s-a retras însă în momentul cînd a trebuit să fie inițiată afacerea.

Cu Dynamisterna nu s-a ales nimic. Unii se îndoiau chiar și de posibilitatea formării grupului. Eu însumi aveam rețineri în ceea ce privea desființarea demarcației dintre moderniști și scriitori ai clasei muncitoare : erau două categorii diferite și eu nu voiam nicidecum să am de-a face cu o bună parte din scriitorii clasei muncitoare, mult prea compromiși din punct de vedere literar, social și religios. Ceva mai tîrziu divergențele au ieșit la iveală : cînd a trebuit să se publice volumul *An-*

[1] Muzeu de etnologie din Stockholm.

sikten[1] cu eseuri autobiografice, Asklund, Kjellgren și cu mine am refuzat să participăm. Martinson și Sandgren s-au lăsat însă convinși sau chiar au dorit să participe, lucru pe care, eu cel puțin, li l-am reproșat, socotindu-l ca pe o trădare. Martinson s-a dezvinovățit spunînd că, de fapt, contribuția lui fusese minimă, ceea ce se putea considera aproape ca un sabotaj și că el avea mare nevoie de bani. Sandgren și-a apărat independența și a considerat că eu nu aveam dreptul să mă amestec.

După un timp, întîmplarea respectivă a putut părea un fleac, dar la început n-a fost considerată așa. Ea a însemnat sfîrșitul solidarității dintre „Fem unga". Începea să fie evident faptul că modernismul era pe cale de a se dispersa, fiecare dintre noi urmîndu-și propriul drum, fără coeziune sau considerație reciprocă. Eu mizasem poate mai mult decît ceilalți pe unitatea noastră și simțeam cea mai mare amărăciune.

Și revistele ?

Dintre noile reviste „Fönstret" ne oferea spațiu de publicare nouă, dar și adversarilor noștri, ceea ce ducea la o neîntreruptă polemică, adesea exagerată. Acolo am scris despre cărți dar și mai mult despre film. În toamna lui 1930, cînd m-am reîntors după o lună de concentrare militară pe insula Gotland, l-am întîlnit pe criticul de film Stig Almqvist, care a contribuit la sporirea interesului meu

[1] *Chipuri.*

pentru film și care m-a convins să-i iau locul la „Fönstret", el trecînd la „Vecko-Journalen" [1].

Sven Stolpe a editat la Bonniers o revistă proprie, cultural-politică, „Fronten". Ea a devenit în primul rînd un organ unde Stolpe își exprima diverse opinii, ca și opoziția sa. Noi, în pagina modernistă, îl consideram pe Stolpe ca pe o persoană în care nu poți avea încredere, foarte labil, cînd dușman înverșunat, cînd partizan de ocazie. Sven era licențiat, dar se afla adesea în conflict cu lumea universitară, un umanist creștin, un rebel din multe puncte de vedere, un tip ce stîrnea indignarea. Pozeur și exhibiționist intelectual, Stolpe era, în mediocritatea generală, adesea incontestabil inteligent și plin de idei, un temperament aprins și un fervent. Tocmai atunci avusese un mare succes de critică și de public cu romanul autobiografic *I dödens väntrum* [2], ceea ce însă nu a dus la dispariția neîncrederii noastre în el, ba chiar dimpotrivă.

Eu, prin polemica purtată în corespondența personală, am reușit totuși să ajung la o anumită înțelegere tacită cu Stolpe, la o neutralitate înarmată și am suspendat, pentru un timp, atacurile reciproce, axîndu-ne pe coexistență pașnică. Din acest armistițiu au rezultat, printre altele, atît studiul lui Stolpe, echivoc însă surprinzător de pozitiv asupra grupului „Fem unga", apărut în volumul de eseuri *Livsdyrkare* [3] cît și contribuția mea la primul număr din „Fronten", cu articolul *Icke ett program men en riktning* [4], ce a stîrnit senzație în special în cercurile universitare.

---

[1] „Jurnalul săptămînal".
[2] *În anticamera morții.*
[3] *Adoratori ai vieții.*
[4] *Nu un program, ci o direcție.*

Articolul reprezenta de fapt o sinteză a tendințelor generale din acea perioadă, privite cu simpatie de mine, și o prezentare a relațiilor dintre acestea și poezia tînără suedeză. Torsten Fogelqvis, în „Dagens Nyheter“ [1], a găsit cu cale să mă combată în vreo zece articole, dîndu-și silința să riposteze și să contraargumenteze fiecare detaliu. El a fost susținut de către Hammenhög, un scriitor agreat în momentul respectiv de critica mic burgheză și de cititori, și din care a citat cu satisfacție concluzia următoare : Cine vrea să scrie pentru poporul suedez trebuie să scrie în așa fel ca poporul suedez să înțeleagă ! O asemenea platitudine, la îndemîna oricui, era foarte ușor de atacat și nu am ratat ocazia.

În curînd a venit timpul să intre în joc și „Spektrum“. Intenția fusese ca „Spektrum“ să fie o revistă culturală radicală, avîndu-i ca promotori pe Karin Boye și Erik Mesterton. Dar frații Riwkin, oameni de afaceri, au luat repede conducerea și, fără să ezite, au profitat de revistă în propriul beneficiu. Ei au recrutat tineri scriitori ce promiteau și care aveau capital (Ekelöf, Tage Thiel și alții), folosind în parte, pentru a-i avea în mînă, chiar și metode psihanalitice.

„Spektrum“ însă a avut suficient timp pentru a publica lucrări importante înainte de a intra pe drumul aventurilor riscante. Aici a fost publicat volumul *Det öde landet* [2] de Eliot, în traducerea lui Boye și Mesterton (scandalos ! după părerea lui

[1] „Noutățile zilei“, ziar liberal de limincață, fondat în 1864, azi unul dintre cele mai importante cotidiene suedeze.

[2] *Tărîm pustiu.*

Stolpe și Svensson de la Bonniers). Apoi prezentările moderniștilor englezi (familia Sittwell, Graves), făcute de Mesterton, traducerea poemelor în proză ale lui Rimbaud semnată de Ekelöf, o analiză detailată a lui Sven Stolpe, scrisă de tînărul psihanalist Per Henrik Törngren și un număr special dedicat lui Martinson. Ca editură, Spektrum s-a impus în primul rînd prin publicarea celei dintîi plachete de poezii a lui Ekelöf *Sent på jorden* și prin continuarea seriei de romane *Fröknarna von Pahlen* [1] de Krusenstjerna, pe care Bonniers, cu o situație economică dificilă în primii ani ai deceniului trei, nu avea curajul s-o editeze.

Mult mai importantă pentru mine a fost însă inițierea „Magazinului literar al lui Bonniers" (B.L.M.).

Prin intermediul lui Hammenhög am cunoscut un tînăr funcționar la editură, Georg Svensson, hotărît să plece de la „Natur och Kultur" pentru ca de Anul Nou 1932 să scoată o revistă la Bonniers. Dorea să mă aibă colaborator și chiar în primul număr din „Bonniers Litterära Magazin" am scris un articol despre primul film sonor sovieto-rus *Vägen till livet* [2]. Georg Svensson a rămas în continuare protectorul meu și eu am scris cu destulă regularitate în „Bonniers Litterära Magazin", în primul rînd despre literatura americană.

Svensson studiase istoria artei și se pricepea la literatură. Aparent noi nu aveam multe lucruri în comun. El era o persoană cu tact și flexibilitate, elegant ca un gentleman englez și părea extrem de bine crescut. Svensson cultiva în raporturile sale mai curînd un joc sofisticat decît o simplă relație

[1] *Domnișoarele von Pahlen.*
[2] *Calea vieții.*

camaraderească. Dar în colaborarea ce a urmat s-a dovedit că te puteai bizui pe el, cu mine și-a asumat chiar anumite riscuri, promovîndu-mă în ciuda curentului neprielnic. Tot prin intermediul lui am avut un mai mare acces la cărți, în special la cele americane, altfel greu de procurat pentru mine.

Cum a fost cu filmul?

Începuse o perioadă de creștere a interesului pentru film, iar arta filmului cunoștea o puternică dezvoltare. Trăiri adevărate ofereau mai ales o serie de filme sovieto-ruse, în primul rînd cele ale lui Eisenstein și Pudovkin. Nu voi uita niciodată entuziasmul meu pentru opere ca *St. Petersburgs sista dagar*[1] și *Storm över Asien*[2]. Păreau să aibă totul : o copleșitoare eficiență artistică, un ritm de-a dreptul fascinant, o relevantă descriere detailată a oamenilor și a naturii, un conținut revoluționar nemijlocit care incita și stimula enorm. Se demonstra pentru prima oară ceea ce putea fi, într-adevăr, filmul : un mijloc de exprimare artistică de o forță și o originalitate ce-l plasa alături de poezie și care putea fi, în același timp, accesibil pentru mase în cu totul alt mod. Sînt convins că această artă a filmului sovieto-rus a contribuit, mai mult decît orice alt mijloc de propagandă, la trezirea entuziasmului spontan pentru Uniunea Sovietică. Literatura rusă de avangardă a anilor '20 a stîrnit un viu interes prin reprezentanți ca Esenin, Maiakovski, Pasternak, Babel, Ivanov, Pilniak și alții. Una

[1] *Ultimele zile ale Sankt Petersburgului.*
[2] *Furtună deasupra Asiei.*

din greşelile fatale ale politicii staliniste a fost, fără îndoială, curmarea acestei dezvoltări artistice, care, oricum, n-ar fi reprezentat niciodată un pericol politic sau social, dar ar fi putut, în schimb, să asigure Uniunii Sovietice un „good will" de mare importanţă printre intelectualii şi oamenii interesaţi de cultură din întreaga lume.

Dezbaterile suedeze în legătură cu arta filmului s-au amplificat şi, bineînţeles, multe aveau loc la Casa de cultură Klara, eu fiind unul dintre cei mai zeloşi participanţi. Era criticată producţia autohtonă de film şi etichetată drept „film de mîna a treia", ea constînd în cea mai mare parte din comedii populare vulgare, în care comicul Fridolf Rhudin apărea foarte des. Ca urmare a cerinţelor insistente de a i se acorda filmului artistic o mai mare atenţie, cinematograful Sture a fost rezervat pentru programe avangardiste. Au rulat acolo mai ales o serie de filme franţuzeşti şi nemţeşti de o factură aparte.

Pentru mine şi pentru alţi cîţiva scriitori interesul pentru film luase asemenea proporţii, încît am iniţiat o încercare de a lucra direct un film. Noi patru (Stig Almqvist, Asklund, Eyvind Johnson şi cu mine) ne-am dus la directorul Olof Andersson, la Svensk Filmindustri şi l-am întrebat dacă ne putea permite să turnăm un film. Critica şi tărăboiul făcute anterior constituiau un avertisment atît de temut, încît directorul a capitulat imediat în faţa dorinţelor noastre. Plănuisem să facem un film scurt în Gamla Stan[1] şi compania cinematografică ne-a pus la dispoziţie un operator precum şi mijloacele tehnice necesare. Eyvind Johnson a

[1] Oraşul vechi, denumirea unui cartier din Stockholm.

scris un scenariu, Asklund și cu mine eram preocupați să descoperim locuri bune de filmat, Almqvist instruia personalul și a adus o „stea", o tînără croitoreasă șomeră, Inga Lena Larsson (care sub influența noastră a început să citească literatură adevărată și, mai tîrziu, în anii '40, s-a afirmat ca scriitoare). Partenerul ei era un marinar șomer și noi am încercat să înjghebăm o mică idilă în ambianța orașului vechi, dar fata era nervoasă și marinarul greoi ca un cal de povară. O scenă de dragoste, turnată lîngă lacul Raseunda, s-a dovedit atît de stîngace că ea a devenit involuntar comică. Nu cumva începusem să facem film de mîna a treia ? Pînă la urmă a trebuit să renunțăm la tramă și, din zece mii de metri de peliculă, n-am păstrat decît o scurtă descriere a mediului.

Am petrecut multe zile vesele în Gamla Stan, luptînd cu mîndria profesională și conservatorismul operatorului pentru a obține instantanee din viața oamenilor ori secvențe cu pisici și stoluri de porumbei pe acoperișurile caselor, imagini piezișe ale străzilor strîmte, ale turlelor de biserică, ale traficului de mașini ori ale maselor de oameni ce treceau în orele de vîrf pe Västerlångatan sau efecte speciale cu siluete de poduri în amurg. Fotograful se împotrivea în special la această tehnică, asigurîndu-ne că nu putea duce la nimic, doar la peliculă distrusă, noi însă am insistat asupra experimentului și cînd, mai tîrziu, în camera de vizionări, ne-am declarat fericiți de rezultat, operatorul a exclamat iritat :

— Dacă asta e ce doriți, pot să fac oricîte !

Un episod a devenit dramatic pe neașteptate. Trebuia, în mod simbolic, să lăsăm o păpușă să se înece în apa murdară și cînd ne ocupam cu asta, în

apropierea halelor de pește, pe Munk bron, am fost întîmpinați de proteste vehemente.

— Porcărie ! se striga. Scormoniți în rahat ! Încercați să ne faceți de rușine ! În apă cu jegoșii !

Fotograful s-a salvat fugind cu aparatul de filmat, în timp ce noi ceilalți încercam să liniștim oamenii indignați.

Gamla Stan a rulat apoi la Sture ca preludiu la filmul *Jeanne d'Arc* a lui Dreyer și începea cu o poezie scrisă de Asklund în colaborare cu mine. Asklund recita poezia cu cămașa descheiată la gît, în stil proletar, și cu un machiaj care îl făcea la fel de frumos ca pe Gösta Ekman. Noi înșine am găsit încercarea noastră de-a face film ca destul de nereușită, totuși plină de învățăminte. Am înțeles, din proprie experiență, cît de lung este drumul între fantezia poetului și realizarea unui film, cît de dificil este acel drum și cît de ponosită ajunge pe parcurs viziunea inițială.

Cum a evoluat interesul tău special pentru literatura americană ?

Făcînd abstracție de Sandburg, cred că Dos Passos a fost primul american despre care am scris după ce l-am citit în original. Era vorba despre prima parte a trilogiei *U.S.A., The 42-nd Parallel*, descoperită, destul de curios, dintr-un articol redactat de Per Hallström. Curînd după aceea a urmat *Look Homeward, Angel* a lui Thomas Wolfe (de care auzise în același timp și Selander). Hemingway și Bromfield erau deja prea cunoscuți pentru a mai da senzația de noutate. Atuul meu îl constituia, bineînțeles, Faulkner, prezentat în-

tr-un articol de sinteză în „B.L.M.", în toamna lui 1932, pe cînd traduceam și recent apărută *Sanctuary* (alegerea nu fusese a mea, cartea fiind respinsă cu indignare de lectorii de la Bonniers, Siwertz și Selander, și niciodată n-a fost publicată în versiunea mea). După aproape un an Österling a luat în discuție *Light in August*, dar a ajuns la concluzia că preferă nuvelele lui Faulkner „romanelor a căror acțiune se desfășoară la nesfîrșit".

Dintre poeții americani, fusesem atras încă de timpuriu de poeții negri, în special de Langston Hughes, din care am tradus, făcîndu-i și o prezentare detailată. Pe Robinson Jeffers l-am înfățișat ca pe un important primitivist american chiar în primul an de apariție a „B.L.M."-ului, unde am publicat de asemenea articole mai cuprinzătoare despre O'Neill, Lawrence și Virginia Woolf. Au urmat apoi pe rînd studii introductive despre Caldwell, Steinbeck, Saroyan, Farrell, Miller și o duzină de alți americani mai mult sau mai puțin cunoscuți.

În 1932, ca o sinteză a primei mele perioade de studiu a literaturii americane, am publicat volumul de eseuri *Atlantvind* [1], referindu-mă de asemenea și la modernismul suedez în capitolele despre Hedevind-Eriksson, Lagerkvist, Diktonius și Martinson : o încercare de a schița o linie de dezvoltare sau o tradiție.

Literatura modernă tradusă în acea perioadă punea adesea accentul pe divertisment sau pe captivarea cu orice preț a publicului. Și asta în detrimentul scriitorilor originali sau dificili. Dintre americani erau preferați Sinclair Lewis și Dreiser, chiar

[1] *Vînt atlantic.*

Sherwood Anderson, prezent cu *Mörkt skratt* [1] și *Mannen fran Västern* [2]. Multă vreme Hemingway a apărut doar cu *Farväil till vapnen* [3], în timp ce Bromfield fusese tradus aproape integral. Din Anglia se importa în primul rînd Huxley, în schimb Lawrence a fost neglijat mult timp, ca să nu mai vorbim de Joyce și Woolf. Martin du Gard a fost tradus în detrimentul lui Gide și Proust. Nemtii erau reprezentați în cea mai mare măsură prin Thomas Mann, Werfel, Wassermann, Fallada (dar din Döblin nu s-a publicat decît o întîrziată și ciuntită traducere a *Berlin Alexanderplatz).*

Un loc aparte îl dețineau povestirile de război, inaugurate de *På wästfronten intet nytt* [4] a lui Remarque, urmate de un val enorm de cărți despre primul război mondial, în special germane și englezești, aproape toate vehement pacifiste, ca un ecou al sloganului : Niciodată un nou război ! Era ceva exagerat, aproape isteric în acest patos subit antirăzboinic care putea să trezească bănuiala că temerile de război începuseră să se facă din nou simțite. Anii respectivi au marcat, de fapt, o cotitură în perioada dintre cele două războaie : de la oboseala de după război la pregătiri pentru noi agresiuni.

Relativ puține lucruri traduse din literatura epocii puteau interesa o generație tînără, modernistă. Poezia contemporană suedeză nu oferea nici ea multe impulsuri. *Kriser och kransar* [5] a lui Birger Sjöberg s-a impus cu greu, poate că *Frida-vi-*

---

[1] *Rîs sumbru.*
[2] *Omul din vest.*
[3] *Adio arme.*
[4] *Nimic nou pe frontul de vest.*
[5] *Crize și jerbe.*

sorna [1] ca și virtuozitatea formei artistice au constituit și ele un obstacol. Evoluția ulterioară a lui Lagerkvist a fost o decepție, în special în ceea ce privește lirica. Hjalmar Bergman a dispărut după o perioadă de declin. Ludvig Nordström, cu stilul lui total, nu mai putea fi citit. Hellström era de-a dreptul plictisitor. Krusenstjerna captiva în anumită măsură. Pe Hedenvind-Eriksson continuam să-l respectăm și să-l admirăm din multe puncte de vedere. Dintre cei tineri pe Eyvind Johnson îl prețuiam în primul rînd și de la el așteptam cel mai mult.

Critica suedeză ni se părea neevoluată și conservatoare. O practicau în general ziariști de mîna a doua sau persoane cu titlu universitar care se scoteau în evidență pe ele însele. Böök se închistase, din punctul nostru de vedere, atît de mult în conservatorismul său că aproape nu exista. Fogelqvist ne interesa ceva mai mult, dar ne irita prin tradiționalismul lui, prin umanismul difuz, prin retorica sa fără obiect. Carl-August Bolander reprezentase unul din idealurile mele, dar devenise treptat un recenzent de duzină și neangajat, în timp ce Selander se imburghezise rapid și nu era interesat de simpatia tinerilor scriitori radicali.

Coeziunea burghezo-universitară părea invulnerabilă și sufocant de compactă. Toate încercările noastre tinerești de revoltă dădeau senzația unor acțiuni marginale, nesemnificative. Nu exista un radicalism cultural cu sprijin în mișcarea muncitorească. Social-democrații se pregăteau să preia puterea guvernamentală și nu aveau timp să se ocupe de cultură în mod activ.

---

[1] *Cîntecele despre Frida.*

Da, în cercuri restrînse, fără susținere din partea organizațiilor ori a instituțiilor oficiale. Arhitecții avangardiști s-au bucurat de cel mai larg sprijin. Dar în ceea ce privește literatura, critica și mai cu seamă publicul preferau în primul rînd literatura inofensivă și mediocră sau pe cea deja cunoscută și acceptată. Un scriitor din tînăra generație, de importanța lui Eyvind Johnson, avea așa de puțini cititori încît Bonniers, în 1933, ezita să-l publice în continuare.

Indiferent de reproșurile ce i le puteam aduce lui Sven Stolpe, a trebuit să recunoaștem că el se pricepea să producă vîlvă și să stîrnească interesul. Atît în scris cît și verbal făcea prezentări spectaculoase de critică culturală în care folosea cu nonșalanță noțiuni ca adorarea vieții, romantism sexual și primitivism. Cînd dorea să înceapă o polemică, eticheta în acest mod o bună parte din tinerii scriitori. Adoratorii vieții, sexual-romanticii și primitiviștii deveniseră clișee, preluate cu încîntare de critica burgheză și întrebuințate orbește drept arme.

Cîte ceva din aceste caracterizări corespundea totuși realității. Noi aveam o atitudine aparte, mai dinamică față de viață, un raport mai deschis și mai direct față de sexualitate, refuzînd morala dublă și obișnuita ipocrizie. Primitiviști nu eram decît în măsura în care doream să regăsim impulsurile originare și să implicăm fără rezerve *întreaga* ființă umană în procesul cultural. Nu eram, așa cum se afirma tot timpul, dușmanii culturii, ci dimpotrivă, ne simțeam animați de dorința de a reînnoi cultura.

Acele clișee au avut un anume efect negativ, dînd naștere la interpretări greșite, cu sau fără intenție. Dar au avut și o parte bună : ne-au împins înainte, ne-au făcut să ne concentrăm și să întărim coeziunea noastră. S-a ajuns atît de departe, încît scriitorii consacrați precum Eyvind Johnson și Vilhelm Moberg au fost considerați sexual-romantici și primitiviști (în romane ca *Regn i gryningen* [1] și *Mans kvinna* [2].

Discuții în jurul acestor probleme ca și ale altora se purtau într-o atmosferă intimă, în cadrul unui cerc restrîns, numit „Trettonklubben" [3] (deoarece întîlnirile aveau loc pe data de 13 a fiecărei luni). Sub președenția lui Gotthard Johansson aveau loc discuții între arhitecți, artiști, scriitori și critici. În mod obișnuit, înainte de a începe dezbaterile, se țineau una sau mai multe cuvîntări. Eyvind Johnson a analizat acolo criza romanului cu referiri dese la Joyce, Proust și Gide, în timp ce Hammenhög i-a ripostat că Balzac reprezenta un model încă actual. Impetuosul Otto Carlslund, susținut de pionierul cubismului, Adrian-Nilsson, pleda pentru arta abstractă, iar lor le dădea replica Ewald Dahlskog (care, în anumită împrejurare, efectiv l-a azvîrlit pe ușă afară pe Carlslund).

Stolpe, după ce parcursese un drum periculos în mașina lui sport decapotabilă, intra de obicei vijelios, palid și crispat, cu părul negru-lucios lins și ochelari ce sclipeau în lumină. El continua să fie, conform unor reclame zgomotoase ce se făceau la o serie de produse : „în goană după fizionomia

[1] *Ploaie în zori.*
[2] *Femeia bărbatului.*
[3] „Clubul 13".

timpului". Gustav Näsström debita glume în dreapta și în stînga și se simțea atît de încîntat, încît se foia întruna pe scaun. Herbert Grevenius avea o severitate ecleziastică, iar Ludvig Nordström predica teoria lui totalitară cu voce stridentă și monotonă. Herald Beijer tăcea misterios și părea umflat cu aer. Gotthard Johansson, cel mai bun orator dintre noi, prezida, roșu cărămiziu și măreț, binevoitor în toate privințele.

La „Trettonklubben" veneau de asemenea și membri ai grupului Halmstad, pe cale de a deveni suprarealiști. Întîi i-am cunoscut pe Esaias Thorén și Sven Jonsson care, în perioada respectivă, împărțeau o cameră cu chirie în cartierul Söder, tineri modești și cu dorința de a se afirma. Apoi, nu după mult timp, am întîlnit tot grupul și cu cîțiva dintre ei am întreținut relații apropiate vreme îndelungată. Pictura lor și lirica modernistă păreau să evolueze într-o direcție comună, plecînd de la premize asemănătoare. Această convingere am prezentat-o într-o conferință, cu ocazia uneia dintre expozițiile grupului la Stockholm (preferînd să-l las pe actorul Gunnar Sjöberg să citească textul). Acolo am făcut o comparație directă între pictorii și poeții citați mai sus.

De mai multe ori am avut rolul de critic de artă în discuțiile cu membrii grupului ; le-am vizitat orașul și am fost stimulat de un mediu cultural deosebit, în care inginerul de cale ferată Egon Östlund reprezenta forța motrice. Treptat am încercat să împing grupul în direcția unui suprarealism mai radical, către vizionar și fantastic, dincolo de cantonarea în aranjamente decorative și reprezentări placide. Dar aveam optici diferite. Cei mai mulți dintre membrii grupului au fost atrași de mișca-

rea de renaștere Oxford [1] și drumurile noastre s-au despărțit.

Pe cînd ne aflam prinși în dezbateri și în activități de creație s-a produs drama de la Ådal, ca o explozie ce m-a luat prin surprindere. În cursul unei demonstrații pașnice, cinci persoane au fost împușcate de armata chemată să oprească manifestația. Știrea s-a răspîndit cu viteza fulgerului și demonstrații spontane de protest au izbucnit în Stockholm ca și în alte locuri. Era o stare generală de revoltă, singura de acest fel pe care am trăit-o în Suedia. Social-democrații au liniștit însă imediat spiritele și evenimentul respectiv nu a avut nici un fel de repercusiune (ba da, interzicerea de a folosi armata în conflicte de muncă).

Bineînțeles că tragedia de la Ådal nu a constituit un motiv de revoluție, a fost doar un accident revoltător și inutil, provocat de hazard și lipsă de discernămînt. Dar pentru noi, tinerii participanți la acțiunile de protest, a fost un avertisment pentru ceea ce ar fi putut să izbucnească în alte condiții, un indiciu că Suedia ar fi putut deveni și ea un vulcan social în erupție. Josef Kjellgren a reprezentat poziția noastră a tuturor cînd a scris în grabă o poezie și a declamat-o de la tribună, la Gärdet [2].

---

[1] Mișcarea Oxford — o organizație politic religioasă, înființată în 1938 de către Frank Buchman. Condiționa participarea membrilor ei pretinzîndu-le o cinste totală, curățenie sufletească, altruism și dragoste pentru semeni. În timpul războiului rece s-a erijat în singura alternativă la comunismul mondial. Se mai intitulează Moral Re-Armament.

[2] Pajiște în Stockholm unde se țin mitinguri, adunări, conferințe.

Mai tîrziu, Erik Blomberg [1] în *Gravskrift över en svensk arbetare* [2] a scris, în cîteva rînduri dure formulate, un memento pentru drama de la Ådal.

Eu însumi am încercat să folosesc acest motiv cu încărcătură emoțională într-o serie de poezii, concepute pentru a servi drept fundal într-un spectacol al lui Värnlund, *Den heliga familjen* [3]. Drama muncitorească a fost prezentată pe scena Teatrului Național, în regia de factură modernistă a lui Alf Sjöberg, cu secvențe de recitări și secvențe de film. După eșecurile din ce în ce mai mari ca romancier, Värnlund s-a orientat către dramă, decis să se adreseze mai direct publicului. I se părea că vede în societatea suedeză conflicte dramatice reprimate sau ignorate : divergențe aparent aplanate, tensiuni ideologice trecute sub tăcere. Dar el nu era în pas cu vremea și, poate, nici capacitatea lui de creație nu-l ajuta prea mult.

În aceeași perioadă l-ai cunoscut și pe Knut Jaensson, nu ?

La început Knut Jaensson a scris în „Fönstret" semnîndu-și din modestie articolele numai cu inițialele K.J. Pe Asklund și pe mine ne-a interesat în mod deosebit un eseu despre Alfred Döblin și am hotărît să-l descoperim pe acest K.J. (după ce

[1] *Erik Blomberg* (1894—1965), scriitor, traducător, istoric de artă și critic. Face parte dintre polemiștii legați de mișcarea Oxford și este cunoscut mai ales ca traducător al lui Baudelaire, ca și prin cărțile dedicate artei secolului XX.

[2] *Epitaf pentru un muncitor suedez.*

[3] *Sfînta familie.*

am respins ipoteza că ar fi putut fi Klara Johansson). Ni s-a spus că era inginer la Stockholms Gasverk [1], o îmbinare neobișnuită de preocupări, ceea ce ne-a făcut să ezităm în a-l contacta. Apoi Jaensson a scris o recenzie binevoitoare la volumul meu *Jordisk prosa* și și-a exprimat din nou mai categoric aprecierea după ce s-a recitat, la Sala de concerte, din *Sjutton unga* [2] (de fapt recitarea a urmat după prezentarea antologiei lui Asklund *Modern lirik*).

În 1931, spre sfîrșitul verii, l-am sunat pe ingigerul Jaensson la uzină, dar nu era omul căutat de noi, ni s-a dat apoi legătura la funcționarul Jaensson și, în sfîrșit, am găsit persoana care ne interesa. Ne-am înțeles să ne întîlnim la Stureplan și a apărut K.J., un bărbat în primii ani ai vîrstei mijlocii, cu o înfățișare deosebită și cu o personalitate puternică. Avea obrajii roșii, mustață neagră, ochii un pic sticloși și maxilarul de jos atît de proeminent, că-l ploua în gură. Am găsit că aveam, în mare măsură, preocupări și simpatii comune, așa că faptul de a ne fi cunoscut ni s-a părut imediat absolut firesc.

După puțin timp, Asklund și cu mine l-am vizitat acasă, o vilă umbrită de brazi, pe Parkvägen la Lidingö [3], i-am întîlnit de asemenea soția, Tora, care surîdea cu simpatie și clipea interesată din ochii blînzi, albaștri. Atunci nu puteam bănui că această vilă va deveni, pentru următorii douăzeci

---

[1] Uzina de gaze din Stockholm.

[2] *Șaptesprezece tineri.*

[3] Insulă la nord de Stockholm, legată printr-un pod de capitala Suediei. Pe Lidingö se află vestitul parc, devenit muzeu de artă în aer liber, Carl Miles. Aici se găsesc multe din sculpturile artistului.

de ani, locul de întîlnire și refugiu ideal pentru o mare parte din tinerii scriitori și artiști.

Knut Jaensson era fiul unui tăbăcar bogat din Örebro și de timpuriu îndrăgise viața liberă și independentă. A studiat istoria literaturii cîteva semestre la Stockholms Högskola, dar ifosele universitare l-au scîrbit. Trăia precum un rentier și citea cu pasiune. Se căsătorise de tînăr cu profesoara Tora Dahl, care-i împărtășea punctele de vedere și preocupările. Un timp a fost alături de Ivar Conradsson și Adelborg, alcătuind împreună un fel de sectă, ce-și manifesta, prin tăcere și izolare, opoziția față de scara de valori oficiale și de aspirațiile obișnuite. Dar Jaensson s-a desprins din acest fanatism îngust și a început să cultive gîndul de a scrie ceva.

El își păstrase simplitatea caracteristică și aparte, o simplitate francă și exclusivistă, alergică la academism și la orice formă de aroganță culturală. Jaensson era un Almqvist contemporan, ce idealiza și supraestima calitățile oamenilor de rînd, al căror singur neajuns consta în faptul că aproape nu existau cu adevărat. Poate i se părea că găsește aceste calități în noi, autodidacții, dar în această privință ne deosebeam puțin de el. Noi, care ne trăgeam din popor și îi cunoșteam mult prea bine caracterul, nu aveam gînduri prea alese la adresa maselor ; în schimb încercam să ne ridicăm pe noi înșine și să atingem un alt nivel de conștiință.

Knut pierduse capitalul moștenit în speculații și fusese nevoit să se angajeze ca funcționar la Uzina de gaze, unde îi foloseau cunoștințele de limbi străine (sarcina lui principală o constituia corespondența cu străinătatea). Viața monotonă de funcționar îl făcea să sufere, dar se arăta întotdeauna

bine dispus, avea un rîs contagios, era plin de viață, ceea ce-l făcea să fie deosebit de plăcut în societate. (Asta în cazul că se simțea bine : cînd însă nu-i plăcea compania, se închidea total în el și tăcea ca un pește.) Jaensson era de asemenea cald, impulsiv, cu un ascuțit simț de observație, mușcător cînd trebuia, un povestitor strălucit și totuși un ascultător atent, cu un marcat interes pentru oameni și neobișnuit de lipsit de prejudecăți.

Tora Dahl a fost mai rezervată la început. Lipsită de pretenții și naturală, ceva mai în vîrstă decît Knut, părul începuse deja să-i albească, Tora arăta totuși tînără într-un fel aparte, aproape ca o fată, cu zîmbetul ei frumos și privirea nevinovată. Curînd însă s-a văzut că ea nu era nici pe departe doar ecoul lui Knut, avea puncte de vedere proprii, un fond de experiențe personale, o înțelepciune care restabilea echilibrul cînd Knut avea tendința să exagereze. Integritatea și forța ei morală erau, poate, chiar mai mari decît ale lui.

În Tora Dahl se ascundea o scriitoare de o factură aparte, dar lucrul acesta încă nu se remarcase. Sensibilitatea și spiritul autocritic au împiedicat-o un timp îndelungat, prea îndelungat poate, să scrie cu gîndul de a publica.

Casa Jaensson era o casă cultivată în sensul cel mai bun al cuvîntului, fără false pretenții, cu o amprentă clară de ospitalitate și generozitate. Noi, tinerii „primitivisti", găseam acolo spriin efectiv, un mediu deosebit de atractiv, un loc de întîlnire unde ne bucuram de o prietenie camaraderească și de o bunăvoință — pentru a nu spune îngrijire — părintească. Din ce în ce mai multe persoane erau absorbite în această societate. „Jaensson la Lidingö" — devenise o noțiune consacrată în cercul

nostru și începuse să aibă un renume de legendă. S-a vorbit chiar de „un salon literar", ceea ce însă era puțin greșit. Era pur și simplu o casă deschisă pentru un număr de persoane cu idei și înclinații asemănătoare, gazdelor plăcîndu-le anturajul prietenilor, însuflețit de interese comune.

În afara discuțiilor aprinse purtate seara sau în zilele de duminică între cîteva persoane, cu timpul au mai avut loc și petreceri mai festive cu mai mulți invitați. Se mînca și se bea fără etichetă, se dansa după muzica de gramofon și se mai întîmpla — bineînțeles — să se înfiripe ori să se rupă relații de dragoste. Un anumit dramatism al sentimentelor era inevitabil. Cu toată atmosfera adesea încărcată, se menținea întotdeauna un nivel ridicat în discuții și în general în comportare, Knut în primul rînd avînd grijă de acest lucru.

Acolo veneau Eyvind Johnson și Vilhelm Moberg, Sandgren și Kjellgren, Fridegard și Ekelöf, din cînd în cînd apăreau Värnluns și Lo-Johansson, Ferlin și Sven Barthel, apoi Erik Grate, Sven Erixson, Stig Åsberg și mai tîrziu Thorsten Jonsson[1], Tage Aurell, Lindegren și Vennberg. Perioada cu cele mai intense întîlniri s-a situat între anii 1933—1934, apoi s-a produs ruptura între Ekelöf și Eyvind Johnson, ce a dus la scindarea grupului de prieteni. În epoca mai tîrzie a anilor '30, Ekelöf și cu mine eram cei care, în bună măsură, mențineam tradiția. Dar înainte de acest eveniment s-au petrecut multe alte lucruri.

[1] *Thorsten Jonsson* (1910—1950), scriitor cu o bogată activitate de traducător. Prin traducerile sale a introdus scriitorii americani moderni în Suedia.

La început, în serile cînd eu eram singurul oaspete în vila de pe Parkvägen, pe Knut îl preocupa proza lui Lawrence. Citeam în paralel operele lui Lawrence și discutam în detaliu carte cu carte. Knut realmente trăia în și prin Lawrence. Îi împărtășeam în bună măsură preocupările, uneori însă încercam să-i abat interesul și la altceva. În ceea ce îl privea pe Lawrence, Knut era mult mai entuziasmat și mai devotat decît mine. Începuse să scrie la cartea sa despre Lawrence și, în afara vieții de rutină ca funcționar, se dăruise complet acestei lucrări.

Eu eram pe cale să-l descopăr pe Faulkner, care mult timp va exercita o puternică atracție asupra mea. Abia după ce a trecut de primul, colosalul lui entuziasm pentru Lawrence, am reușit să îl conving pe Knut să-l citească pe Faulkner. Treptat a fost captivat și el de Faulkner și a scris cîteva articole despre scriitorul american în „Social-Demokraten", singurele în Suedia în perioada respectivă, în afară de ale mele, care apreciau corect proza lui Faulkner. În același fel Ekelöf i-a trezit interesul lui Knut pentru remarcabila carte de debut a lui Céline, *Voyage au bout de la nuit*. (Ekelöf numea asta „a vinde" autorii unul altuia.) La început am pledat inutil pentru Hjalmar Bergman, Knut refuza să-l accepte spunînd, aproape în batjocură, că este un epigon al lui Hamsun și un virtuoz al divertismentului. Knut venea din același oraș, Örebro, ca și Bergman, și trebuia să învingă anumite prejudecăți ce le avea față de fiul directorului de bancă. Dar a apărut într-o zi după ce citise *Jag, Ljung och Medardus*[1]: era total cucerit, trecînd

[1] *Eu, Ljung și Medardus.*

repede la o admirație pentru Hjalmar Bergman pe care eu acum, la rîndul meu, o găseam exagerată. Cu Olle Hedberg s-a întîmplat invers : acesta fusese atît de mult lăudat de Böök încît eu m-am abținut să-l citesc pînă cînd Knut m-a convins că *Iris och löjtnantshjärta* [1] este o carte excepțională și „popular" atractivă. Astfel ne pasam unul altuia, ca pe o minge, experiențele literare.

Ai participat la o călătorie la Copenhaga de care s-a dus vestea ?

Era în primăvara lui 1932. Asklund, Ferlin și cu mine fusesem invitați la o seară a poeților la Ungarsk Vinhus [2] la Copenhaga.

În perioada aceea nu-l cunoșteam pe Ferlin decît foarte puțin. El reînnoia poezia tradițională într-un stil foarte original, pe care eram înclinat să-l apreciez ca fiind anacronic. Mai în vîrstă decît noi, Ferlin avea o alură aparte, de actor și boem. Dar eu îi recunoșteam meritele și îl apreciam ca pe o excepție excentrică. Ca om, Ferlin risipea imediat orice reținere : avea o personalitate cu totul deosebită și autentică, înclinată mult mai mult către tragic decît spre aspectele ușoare și plăcute ale vieții și își asumase în întregime destinul.

Era ca o epavă, pustiit, cu o înfățișare fizică redusă la esență, o figură de dans funebru al cărei schelet scîrțîia și zornăia sub un înveliș subțire. Putea oricînd să se dezlănțuie într-un step cu convulsii violente, mai mult o demonstrație de forță

[1] *Stînjeneii și inima locotenentului.*
[2] Crama ungurească (în text în limba daneză).

decît un divertisment vesel. Dintr-o împrejurare de mai tîrziu de la Jaensson la Lidingö, păstrez amintirea instinctului său de auto-distrugere, întunecat și furibund. A fost și ceva teatru, cu intenția de a-i impresiona pe alții, dar l-a jucat cu un fel de bravură sălbatică. Întîi a fost împiedicat să se arunce de la un balcon de mansardă, aflată la etajul doi, apoi a amenințat că-și înfige un cuțit de bucătărie în piept, îndreptînd de fiecare dată lovitura către inimă pentru ca, în ultima fracțiune de secundă, să schimbe direcția cuțitului. Era riscant și nu părea a fi, de fapt, numai un joc palpitant, căci nu se știa niciodată unde se oprește.

În noaptea aceea, în trenul către Copenhaga, Ferlin a fost neliniștit și surescitat. S-a luptat tot timpul cu cîteva versuri dintr-o poezie pe care le repeta și le interpreta pentru sine însuși, cu ochii întredeschiși, ca și cum era obsedat de ele. Apoi ni le-a spus de probă, în repetate rînduri, lui Asklund și mie, presîndu-ne să ne pronunțăm asupra diferitelor variante : *așa* era mai bine, ori altfel ? E posibil ca Ferlin să nu-și fi petrecut prea mult timp la vreo masă de scris sau în fața hîrtiei, dar eu am nutrit pe loc convingerea că *lucra* intens la poeziile sale, definitivate printr-o luptă îndelungată, corp la corp cu versurile. Nu erau niște improvizații vesele și rapide, așa cum glăsuia legenda.

Ferlin nu putea să stea liniștit în pat în cușeta noastră comună, se strecura tot timpul pe coridor, în pijama, căutînd parcă ceva : o cunoștință ocazională, o experiență, orice ar fi putut întîrzia căderea în somn. Conducătorul îl aducea înapoi în cușetă, cu reproșuri din ce în ce mai severe. Dimineața s-a întîmplat ceva tipic pentru Ferlin, comic și macabru. S-a trezit însetat și buimăcit și a în-

ceput să caute printre sticlele de bere de pe podea, pînă a găsit una care nu era goală. A dus-o la gură, dar a scuipat imediat conținutul strigînd : „Fir-ar al dracului, ăsta e pișat !“ Asklund a intervenit imediat cu explicația : noaptea, în loc să se ducă la toaletă, întrebuințase el una din sticlele goale.

În timpul recitărilor la Ungarsk Vinhus, Ferlin, cu arta lui declamatorie, a cîștigat publicul, cu toate că era istovit de eforturile călătoriei la Copenhaga. Și totuși în seara aceea, un altul era cît pe ce să polarizeze interesul asistenței, pe cînd noi protestam vehement. Un suedez stabilit la Copenhaga s-a furișat ca participant suplimentar la seara de recitări, cu poezii banale despre sălbatice ținuturi nelocuite, declamate într-o daneză pe jumătate suedeză, scontînd fără jenă pe gustul neevoluat al publicului.

Pe atunci modernismul danez era reprezentat de boemii Jens August Schade și Johannes Welser, de Marcurs Lauesen și Johannes Wulff. Eu scrisesem recenzii despre ultimii doi, iar pe Lauesen îl întîlnisem în Stockholm, tînăr scriitor aproape necunoscut din Sönderjylland[1]. Acum însă ajunsese dintr-o dată renumit cu romanul *Og nu venter vi paa Skib*[2] și nu știa încă bine ce să facă cu succesul și cu banii și ne-a invitat la o cină fastuoasă, la care s-a consumat cel mai scump coniac franțuzesc. Marcus, tînărul sărac de pînă ieri, savura acum rolul de nabab, neimaginîndu-și opreliști în cariera lui de cometă incandescentă.

Johannes Wulff era blajin și plăcut, proaspăt căsătorit și fericit la modul simplu. Ne aflam acasă la el în seara cînd ne-a parvenit știrea că Ivar

[1] Regiunea sudică a părții continentale din Danemarca.
[2] *Și acum așteptăm vaporul* (în text în limba daneză).

Kreuger s-a împușcat la Paris. „Îngrozitor!" a zis Wulff, în timp ce eu am exclamat: „Excelent! Acum se vor găuri mulți saci plini cu bani!"

Aveam tendința să mă comport puțin brusc și provocator, găsind că moderniștii danezi erau prea pașnici. Wulff stagnase într-un romantism tineresc elegiac. Welser fusese influențat de nemți, scrisese poezii pentru o olimpiadă, dar cea mai durabilă impresie mi-a lăsat-o camera lui de la mansardă, cu mirosul infernal de la soba cu gaz. În acea vreme Schade avea mai mult modernism, cu stilul lui superficial și naiv, în *Sjov i Danmark* [1] *și Hjærtebogen* [2]. El își zicea cu cochetărie „Den lyse Schade [3]: un om mititel, cu porniri de satir și cu buze flasce. Apetitul lui pentru fete și erotismul de culoarea vinului roșu l-au condus cu încetul la un succes ușor scandalos și se spune că Parisul, timp de un sezon, a denumit unul dintre „-isme" după numele lui — schadism.

L-am întîlnit și pe desenatorul Adolf Hallman, care locuia la un hotel în Piața Tribunalului, unde era client permanent al barului. Îl cunoștea pe Hjalmar Söderberg și m-a convins să-l vizităm în casa lui din Copenhaga. Hallman însuși a sunat și a stabilit vizita. Eu eram indecis dar Asklund nu (Ferlin nu mai era acum cu noi). Și așa, într-o dimineață, i-am făcut o vizită lui Söderberg.

Am admirat ținuta lui Hjalmar Söderberg, refuzul său consecvent de a accepta „docenten Löök" și dubla morală suedeză, ploconeala la adresa regelui și ipocrizia religioasă. Dar în același timp mă

[1] *Distracții în Danemarca* (text în limba daneză).
[2] *Cartea inimii* (în text în limba daneză).
[3] „Veselul Schade".

simțeam străin de el și am găsit că sîntem lipsiți de tact dacă îl vizităm.

Ne-a primit în halat scurt de casă, politicos și puțin prețios, dar nu exagerat de formal. Ne-a servit cu sherry și și-a cerut scuze că el însuși nu bea nimic, dar era prea devreme. Am vorbit despre *Javes eld* [1] și despre critica lui la adresa creștinismului. Noi am presupus că Söderberg cunoștea bine Parisul, gîndindu-ne la traducerile lui strălucite din Maupassant și Anatole France. Auzindu-ne, a zîmbit în felul lui plin de înțeles și a mărturisit că niciodată nu fusese la Paris, niciodată n-a ajuns mai departe de detestabilul Berlin, asemeni multor altor tineri din vremea aceea. Cînd France a primit premiul Nobel, Academia suedeză a încercat să-l determine pe Söderberg să se ducă să-l întîmpine pe oaspetele francez la Sassnitz și să-i fie ghid. „Din păcate, a mărturisit el, a trebuit să refuz, deoarece eu nu știam să vorbesc nici un cuvînt în franceză."

La Copenhaga am fost adesea în compania unui tînăr maturizat de timpuriu, cu numele de Gustav Munch-Petersen. Avea numai șaptesprezece ani și reprezenta o generație de poeți așa de tînără, că încă nu-și afirmase existența. El avea să rămînă un premergător, singur în cariera lui scurtă, o cometă rătăcitoare, neliniștită care s-a și stins în prima toamnă a războiului civil din Spania. Mama lui Gustav era suedeză și, din punct de vedere al limbii, puteai mai ușor să te întreții cu el decît cu mulți alții din Copenhaga. Gustav fusese influențat decisiv de modernismul suedez și începuse să scrie poezii alternînd limba suedeză cu engleza, nemulțumit fiind de conservatorismul și insuficiența lim-

[1] *Focul lui Jave.*

bii daneze. Se debarasase hotărît de literele mari, o consecvență pe care, în acel timp, o împărțea probabil numai cu fostul dadaist Tristan Tzara. Era radical în toate privințele, atras de extreme, își ardea lumînarea la ambele capete, simțindu-se acasă atît în baruri cît și printre cărți.

Nu a avut timp să ajungă un poet însemnat, se dovedise prea nerăbdător, neputîndu-se hotărî să aleagă între diferitele posibilități. Gutsav a fost menit să rămînă un caz aparte, fără o reală legătură cu atmosfera din Danemarca. Și-a trăit viața în avans, ca să spunem așa, anticipînd concepții și atitudini mult înainte ca ele să devină actuale pentru alții. Mi-l aduc aminte în timpul acelor zile și nopți în Copenhaga ca pe un tînăr înflăcărat, entuziast, solidar, o excepție trufașă într-un mediu de complicitate burgheză și compromisuri agreabile. A venit cu noi la Lund și a participat cu însuflețire la o dezbatere cu personalități universitare de-acolo. Apoi am primit câteva scrisori de la el, dar nu l-am mai revăzut niciodată. Pentru generația de poeți danezi de mai tîrziu, marcată de experiențele ocupației, el a apărut ca un precursor, stabilind o anumită legătură între modernismul suedez dinaintea anilor '40 și noua poezie daneză din deceniul al patrulea.

Cum a fost la Lund?

Pe o stradă în Copenhaga ne-am întîlnit cu un tînăr licențiat de la Lund, Per Nyström. Imediat ne-a și invitat pe mine și pe Asklund să-l însoțim la o seară de poezie cu dezbateri. Ne-am lăsat înduplecați fără mare împotrivire, și eu am rămas

cîteva ore la pensiunea Helmerhus, de unde se auzea grozav de frumos cîntecul clopotelor din Piața Tribunalului și mi-am pregătit în grabă conceptul unei conferințe. Am plecat veseli spre Lund, Per Nysström a luat conducerea grupului, ne zicea echipajul lui, considerîndu-ne ca pe o pereche de cai tineri, nerăbdători și zburdalnici care trebuiau ținuți în frîu. Per era istoric, neobișnuit de proaspăt și neîmbîcsit, marxist fără fanatism, vesel și spiritual, cu gropițe în obrajii roz și cu un vîrtej nestăpînit de păr blond în frunte.

Aceasta a fost prima mea vizită la Lund, oraș universitar legendar ce îmi provocase atîtea neliniști în anii adolescenței, o tentație evitată nu fără anumită amărăciune. Acum simțeam Lundul ca pe un stadiu trecut, depășit printr-o mișcare de ocolire și prin alegerea unui cu totul alt drum. Grand Hotel părea îmbîcsit de aburii de alcool și de fumul de țigară al multor generații de studenți, cu gropi adînci în canapele și zumzetul unei retorici transformate în jargon rigid ori în pălăvrăgeala studenților bătrîni. Se simțeau însă și speranțe vii, visuri de viitor amestecate cu strîngeri de inimă și temeri.

Am avut nenorocul să-l întîlnim chiar de la început pe Per Meurling [1], un talent conștient de valoarea lui, al cărui zîmbet șugubeț trecea repede la un rîs batjocoritor. Ne-am detestat instinctiv de la prima vedere, nu aveam doar caractere total diferite, dar contrastam și fizic. Făcea totul pentru a ne dezbina pe mine și pe Asklund, îl considera pe acesta erotoman — așa cum se socotea și pe sine însuși, dar mie îmi refuza această onoare. „Ai drep-

[1] *Per Meurling* (1906—1984), scriitor și istoric al religiilor, cunoscut polemist al extremei stîngi în anii '30.

tate, i-am spus, eu nu sînt nicidecum erotoman și nici nu am dorința de a fi."

Meurling afirma că modernismul nu a creat nici pe departe o poezie care să se poată măsura cu poezia lui Frans G. Bengtsson [1] *Franske kungens spelmän* [2] și i-am dat dreptate și în asta. Dar nici nu era tipul de poezie pe care doream noi să-l creem și comparația nu avea nici un sens. În aceeași seară, mai tîrziu, aveam să constat că *Franske kungens spelmän* era declamată tot timpul în Lund, părea că nici un student amețit nu pierdea ocazia să se reconforteze cu cîteva din strofele respectivei poezii, melodioase și pline de fiori romantici. Am refuzat propunerea cuiva de a declama *Tattarballad* [3], dar îmi amintesc că Asklund m-a înlocuit ca recitator al poeziei.

În seara aceea Asklund a declamat versuri de diferiți poeți moderniști, iar eu mi-am ținut prelegerea. Îmi aduc aminte că băusem prea mult la masă, ceea ce a făcut ca expunerea să nu fie atît de clară pe cît mi-aș fi dorit-o. Discuțiile ce au urmat au fost confuze și de un nivel inegal, tineri cu convingeri serioase au trebuit să combată licențiați abili, de vîrstă mijlocie, care stăpîneau toate efectele retoricii. Un teolog corpolent, cu lanț de aur la vesta albă, s-a ridicat și s-a produs cu un

---

[1] *Frans G. Bengtsson* (1894—1954), scriitor, influențat la debut de parnasienii francezi. Cunoscut și apreciat pentru eseurile lui, traversate — ca tot ce a creat — de un pesimism istoric de tip Schopenhauer. A scris cea mai bună biografie a lui Carol al XII-lea.

[2] *Trubadurii regelui Franței.*

[3] Tattare — nume dat muncitorilor cu ziua, sezonierilor la sate, fără domiciliu stabil.

discurs zdrobitor ce a culminat cu declarația că poezia modernă îl face să simtă nevoia ca, din adîncul inimii sale cinstite, de suedez, să exclame „Fir-ar al dracului !“

Nu în vara aceea ai locuit
împreună cu Sardgren în Resaró [1] *?*

Am închiriat o casă împreună și ne-am mutat la începutul verii ; făceam menaj de burlaci și fetele noastre veneau la sfîrșitul săptămînii de la Stockholm să ne viziteze. Mergeam prin pădure ca să ajungem la prăvălie și căram mîncarea acasă, pescuiam, uneori cu succes, pe mal, dar exercițiul fizic cel mai important, în afară de scăldat, îl constituia aruncarea săgeților, mărind din ce în ce mai mult distanța, pînă am ajuns, probabil, la 30 de metri.

Sandgren s-a dovedit a fi un bun cunoscător al plantelor și păsărilor și sub îndrumarea lui am mai aflat cîte ceva despre această parte a naturii, pe care eu, cu toată originea mea țărănească, n-o cunoșteam deloc, din păcate. (Se considera că doar studenții și orășenii în concediu aveau nevoie de asemenea cunoștințe : pentru țărani o floare era o floare și o pasăre era o pasăre, plăcute, dar de neluat în seamă atîta timp cît înfloreau pe pămînt sau cîntau în pomi, dar detestate îndată ce invadau ogoarele sau devastau recoltele.) Sandgren își întrerupea adesea bătutul la mașină pentru a cînta la vioară ori pentru a da buzna afară ca să privească norii : el contempla și „colecționa“ și nori, arăta tot timpul diferite formații, preamărindu-le

[1] Insulă din arhipelagul Stockholmului.

frumusețea și originalitatea, prezicînd în același timp vremea ca un vechi vraci de țară.

Citeam bineînțeles mult și vorbeam în fiecare zi despre impresiile de lectură. Eu mă ocupam de americanii mei, dar traversam concomitent și prima mea perioadă Rimbaud. Traducerile făcute de Ekelöf și publicate în „Spektrum" îmi treziseră interesul pentru Rimbaud, așa că mi-am procurat un volum de poezii în franceză, completat apoi cu cîteva biografii și eseuri. Pentru mine poetul era încă foarte greu de citit și a trebuit să-l traduc vers cu vers. În parte și sub influența lui Rimbaud planurile mele de a călători în Africa au luat o formă din ce în ce mai precisă ; îmi făcea plăcere să mă văd ca un urmaș al său în aventura africană, nu atît cu gîndul de a întoarce spatele civilizației, cît pentru a reveni fortificat de trăirea în primitivitate.

Am continuat cu încetul să aprofundez suprarealismul francez ; Breton mă atrăgea în mod deosebit prin programul său, prin ideile lui și aplicarea lor în propria poezie. Dar nu mă simțeam încă suficient de pregătit nici pentru o lectură mai detailată, nici pentru adoptarea fără rezerve a teoriilor suprarealiste. Traducerile din Desnos, făcute de Ekelöf, nu m-au convins total, iar culegerea sa de poezii, *Sent på jorden,* nu-mi părea a fi fost destul de suprarealistă, fiind mult prea ruptă de ambient, negativă și punînd prea mult accentul pe moarte. Îl întîlnisem pe Ekelöf în trecere, la redacția revistei „Spektrum", unde stătea la o masă de scris, dar nu-l cunoscusem încă îndeaproape.

Eu însumi aveam gata o plachetă de versuri, *Vit man*[1], ce urma să fie publicată în toamnă. O colecție pestriță de poezii din ultimii doi ani, pe care Gullerberg, în titlul foarte adecvat dat unei recenzii, a caracterizat-o ca pe o „idilă din Skåne cu vînt atlantic". Volumul cuprindea retrospective nostalgice ale vieții sătești, dar, în același timp, introducea și o abordare deschisă a erotismului, ce se voia romantism sexual, precum și anumite încercări de a face sinteze care doreau să apropie între ele natura și industria, idila și fabricile. Poezia finală se numea *Kulier* și avea un ton profetic antiimperialist, nepunînd revoltele din Asia pe seama propagandei comuniste, ci a foametei și mizeriei. Titlul puțin cam neobișnuit al culegerii îl datoram lui Martinson : cînd povestea despre experiențele lui din țări exotice, obișnuia să vorbească despre el, în glumă, ca despre *Vit man ;* am adoptat expresia și i-am dat un înțeles mai larg. Bineînțeles că nu aveam nimic împotrivă ca titlul să fie interpretat ca o aluzie la Whitman.

În recenziile la carte, mai mulți critici s-au arătat deosebit de ostili : Selander îi recunoștea anumite calități artistice, dar dezaproba o parte din poezii ca trădînd mentalitatea celui care comite un viol. Ture Nerman declara răspicat chiar din titlu : „*Vit man* în stadiul barbariei". Și Victor Svanberg avea un articol malițios în „*Tiden*", cu titlul *Pe jumătate modernist :* cînd într-o poezie se vorbea despre penetrarea sexului unei tinere femei, lui i se părea că amintea de deschiderea forțată a unei

[1] *Om alb.*

cutii de conserve. Pe mine însă critica nu m-a afectat prea mult, aveam sentimentul că poeziile aparţineau unui stadiu deja depăşit, unei perioade care urma să se încheie cu călătoria în Africa. Aceasta îmi apărea atunci mai necesară şi mai firească decît oricînd, trebuia realizată cu orice preţ.

CUM A FOST CĂLĂTORIA ÎN AFRICA?

La început planificasem să merg cu mașina în Africa, împreună cu un profesor de tenis neamț. Trebuia însă ca o firmă să ne pună la dispoziție o mașină ca reclamă, dar nimeni n-a vrut s-o facă. În schimb mi-am procurat bilet pe un vapor suedez de mărfuri care urma să mă ducă pînă la Captown și de acolo aveam să văd eu cum mă voi descurca.

Nu-mi pusesem aproape nici o problemă în legătură cu ce voi întîmpina în Africa și ce fel de echipament îmi va fi necesar. Am luat cu mine un aparat de fotografiat ieftin și un stoc de filme, rămase aproape neîntrebuințate, apoi un pistol militar greu cu nouăzeci de gloanțe (ambele împrumutate de la Knut Jaensson și care au constituit doar o povară). Aveam haine mult prea groase și o pereche de cizme solide pentru excursii în junglă (nu le-am folosit niciodată). În general bagajul a fost greu, nepractic și inutil. Banii de călătorie erau cu totul insuficienți : imprudența de a merge în Africa fără bilet de întoarcere, avea să-mi producă multe neajunsuri.

M-am dus la Sten Dehlgren, redactor șef la *„Dagens Nyheter"*, și i-am spus că doream să scriu pentru ziar reportaje de călătorie din Africa. „În

versuri ?“ m-a întrebat el cu ușoară ironie. Nu ; l-am asigurat că voi scrie în proză și că-mi voi duce sarcina la bun sfîrșit. După cîteva pertractări a acceptat să scriu zece articole pentru un onorariu de 1500 de coroane, jumătate din sumă plătită în avans. Mi-a dat de asemenea o legitimație de colaborator al ziarului, tipărită în engleză. Mă rog, nu era prea mult, dar era mai bine decît nimic.

Plecarea mea a fost sărbătorită cu o masă la Gillett, la care Knut Jaensson a ținut o cuvîntare emoționantă și mi-a dat un ceas de mînă (pînă atunci nu avusesem decît ceasul de buzunar, făcut cadou, în copilărie, de către unchiul meu). Ca lectură pentru drum, în trenul de noapte care mă ducea la Göteborg, aveam cartea, recent publicată a lui Eyvind Johnson, *Bobinack*. La Göteborg am avut greutăți cu schimbarea banilor de călătorie în lire englezești, apoi am continuat drumul pînă la Fredriksstad, în Norvegia, unde vaporul, M/S Gunnaren, aștepta ancorat în golf. Am navigat direct spre Captown și călătoria a durat exact trei săptămîni.

Eu eram cel mai tînăr și mai fără experiență din cei trei pasageri de pe vapor (o norvegiană care mergea să se căsătorească în Africa de Sud și un suedez între două vîrste ce se reîntorcea la Natal în primul rînd pentru a juca la cursele de cai). Căpitanul era un domn mai în vîrstă și coleric și el comanda să se ia felurile de mîncare de la masă înainte ca noi să fi terminat. Serile ne cerea să jucăm bridge cu el, o artă pe care eu n-o stăpîneam mai deloc (ceea ce-i provoca deseori o iritare greu de ascuns). În primele nopți mi-a fost frică de valurile mari și de faptul că vaporul nu va rezista, dar n-am avut rău de mare. Canalul englez ne-a întîmpinat cu ceață și sirene, cu vapoare care

treceau foarte aproape de noi, mărite ca niște umbre enorme și cu vaporașe de pescari ce se strecurau pe lîngă noi, sfidînd moartea. Am făcut cu mîna palmierilor și tramvaielor din Las Palmas, Gran Canaria, apoi n-am mai văzut decît mare și pești zburători, ploi cu descărcări electrice la orizont și căldură înăbușitoare pînă cînd am trecut de tropice și deodată, într-o zi, muntele Taffel s-a înălțat în fața noastră, bleu-gri și zbîrcit ca o piele de elefant. Suedezi cumsecade, conservatori, care au făcut greșeala de a mă crede unul de-al lor, m-au ajutat să mă descurc în Captown, m-au plimbat, prin oraș cu mașina și m-au inițiat în condițiile de viață de acolo. În naivitatea mea am încercat să intru în contact cu negrii și cu populația colorată, dar fără succes, căci m-a întîmpinat un zid de mirare jenată. Avea să fie greu să pătrund în adevărata viață a Africii, pielea mea albă mă condamna la izolare. În trenul către Johannesburg am făcut cunoștință cu un tînăr scriitor bur ce scria în engleză și care tocmai atunci citea corectura primei sale cărți, acceptată spre publicare în America. Idolul lui era Sherwood Anderson și între noi s-a stabilit imediat o înțelegere reciprocă. El m-a introdus într-un cerc cultural radical din Johannesburg, constituit în primul rînd din evrei cu preocupări moderne și orientare internaționalistă.

Printre altele, am fost invitat la un tur de zbor cu un avion ușor de sport și am avut curajul prostesc să accept. A fost primul meu zbor și m-am gîndit că va fi și ultimul. Legat cu centuri de siguranță într-o gaură în fața pilotului, spațiul și abisul erau ale mele, mă agățam crispat de curele, în timp ce avionul se culca pe o parte și încerca să mă verse peste cîmpia Transvaalului, aflată foarte jos sub noi. Pilotul a strigat de cîteva ori în țeava

de vorbit ceva ce eu nu înțelegeam și de aceea nu m-am încumetat să răspund nici da, nici nu. De fapt, el mă întreba doar cum mi se pare.

M-a impresionat munca de sclavi, eficient organizată în minele de aur, ca și faptul că era privită ca ceva de la sine înțeles, ca un lucru normal. Am putut să văd cîte ceva și din viața dezolantă și plină de pericole din cartierele sărace ale negrilor, i-am ascultat cînd pe predicatorii renașterii religioase, cînd pe agitatori; uneori auzeam hohotele de rîs de la cinematografele în aer liber, unde rulau filme vechi ale lui Chaplin. Începusem să-mi dau seama ce aspecte îmi furniza călătoria mea în Africa: mizerie socială și colonialism respingător în loc de a-mi oferi acel primitivism după care tînjeam în visurile mele. În Africa de Sud n-am avut nici un fel de greutăți personale, dar eu nu voiam să mă opresc aici, doream să mă adîncesc în aventura africană, în secretele negre. Și, încordat, am luat trenul către Lourenço Marques, în colonia portugheză Mozambic: mă gîndeam că acolo, în sfîrșit, avea să mă întîmpine sălbatica junglă africană.

Dar în loc de asta am constatat că nimerisem pe un drum fără ieșire; nu puteam să părăsesc Lourenço Marques, nu mă puteam întoarce în Africa de Sud, nu puteam să merg în interiorul țării ori către Rhodesia și nici să iau vaporul în sus, spre Tanganika [1]. Mă loveam de legile de imigrare: înainte de a-mi putea continua drumul, mi se cerea să depun 50 de lire pentru călătoria de întoarcere acasă și 50 de lire în plus nu mai aveam. Am telegrafiat la „Dagens Nyheter" să-mi expedieze banii,

[1] Artur Lundkvist folosește numele pe care, pe atunci, le purtau regiunile din Africa aflate sub dominație colonială engleză sau portugheză.

restul onorariului pentru articole (din care deja trimisesem o parte). Am primit numai o telegramă de răspuns, asigurîndu-mă că ziarul garanta cele 50 de lire, ceea ce însă nu a impresionat autoritățile, o asemenea telegramă putea fi trimisă de oricine, nu erau bani.

Mă aflam într-o situație realmente dificilă. Atunci am întîlnit un englez, deținătorul titlului onorific de consul suedez, dar fiind, de fapt, angajatul unei companii navale, și el mi-a aranjat călătoria la Dar-es-Salaam în Tanganika. Un vapor britanic vechi făcea curse între Durban și Bombay, cu domni și doamne în alb la clasa I-a, cîțiva indieni bogați, tovarășii mei de călătorie la clasa a II-a, care mă priveau cu superioritate și, în sfîrșit, clasa a III-a unde se înghesuiau familii indiene sărace (sau puse pe economii), „culi" cum le ziceau marinarii englezi.

Într-o dimineață, în laguna umed-tropicală din Dar-es-Salaam, m-am găsit din nou în fața autorităților de imigrare, mînioase și neinduplecate de data aceasta. Nu mă lăsau să intru în Tanganika, trebuia să continui drumul cu vaporul la Bombay și pe urmă înapoi la Lourenço Marques ; compania de vapoare trebuia să-și asume toată răspunderea. S-a făcut totuși un compromis și mi s-a permis să cobor sub paza poliției pentru a aștepta următorul vapor care să mă ducă înapoi. Mi s-a dat astfel o binevenită ocazie să văd ceva din Dar-es-Salaam și Tanganika, pentru că de fapt, poliția s-a mulțumit doar să noteze adresa hotelului și mi-a pus în vedere să mă prezint la o anumită dată cînd trebuia să sosească vaporul.

Camera de hotel nu era altceva decît o despărțitură ce dădea către grădină, cu o perdea subțire pentru a proteja patul împotriva țînțarilor și o

pernă rotundă, de ținut între genunchi contra transpirației. Imediat ce-am ieșit în oraș mi-am procurat, cu totul involuntar, un „boy", un băiat negru care nu avea pe el decît o pereche de pantaloni scurți, rupți. Vorbea engleza învățată de la misionari și voia să mă inițieze în suaheli, îmi era călăuză în cartierele băștinașilor și în satele negrilor și îmi cerea, din cînd în cînd, un șiling pentru serviciile lui. Ca printr-un miracol, chiar atunci mi-a sosit un onorariu trimis de Albin Lind de la „Konsument-bladet" și mi-a dat posibilitatea să mai respir puțin.

Am fost nevoit să mă întorc la Lourenço Marques, de data asta singur la clasa a II-a, unde eram privit cu neîncredere de către servitorii indieni, expresia feței lor spunîndu-mi că-i incomodam. În fiecare dimineață eram trezit de un om cu pielea de culoare închisă, cu un prosop de baie pe braț și care țipa ca o trompetă, nazal : „Bath is ready, sirr !" și trebuia să-l urmez la ritualul băii. Mă neliniștea ceea ce mi se putea întîmpla la Lourenço Marques. N-aveam altă soluție decît să merg direct la consulul suedez onorific și să-i cer să mă trimită mai departe la Durban în Africa de Sud, unde era un consul suedez titular care putea să preia cazul meu. A înjurat, fără a-și pierde însă calmul său englezesc. A trebuit să semnez o hîrtie și apoi am fost din nou îmbarcat pentru continuarea călătoriei, spre iritarea crescîndă a indienilor, cu atît mai mult cu cît trebuiau să facă și curat în cabina mea.

Odată ajuns la Durban nu mi s-a permis să părăsesc vaporul, a trebuit să aștept să vină consulul suedez să mă preia. Dar s-a constatat că acesta plecase la vînătoare, de unde nu s-a întors decît a treia zi. Îmi era teamă că nu va ajunge în timp

util și că voi fi silit să rămîn pe vapor, cînd acesta va pleca înapoi în India : îmi imaginam deja lungile călătorii forțate, în condiții din ce în ce mai neplăcute. Indienii începuseră să se răstească la mine, îmi aruncau mîncarea pe masă și ritualul băilor de dimineață încetase. Mi s-a permis însă ca, sub pază, să mă plimb pe punte și să admir panorama minunată a Durbanului : plajele, acoperișurile de țiglă roșie, casele dispuse în terase, urcînd către înălțimile înverzite.

Cînd, îmbrăcat în alb, șchiopătînd dar în viteză, a sosit consulul, el mi-a strigat încă de la distanță : „Ce-i asta ? Ce-ați făcut ?“ L-am lămurit destul de repede că nu eram un aventurier care comisese infracțiuni și s-a liniștit, a depus o sumă de bani drept garanție pentru mine și așa am putut debarca. În așteptarea banilor din Suedia am fost cazat la o pensiune a misiunii suedeze, unde m-am simțit excelent. Între timp am făcut o călătorie în țara zulușilor, în compania unor misionari, ceea ce m-a îmbogățit cu o experiență valoroasă. Într-un tîrziu mi-au sosit banii și am putut să încep călătoria către țară, pe un cargou suedez, Kolsnaren, care arăta mic și învechit, dar cu care, după șase săptămîni, cu multe escale binevenite în porturi sud și vest africane, am ajuns acasă.

Călătoria în Africa n-a fost ceea ce gîndisem eu : o pătrundere în inima Africii, uitînd de timp și de mine. După o mult prea rapidă întoarcere acasă și după o lecție antiromantică dată de realitățile lumii coloniale, am scris volumul *Negerkust* [1].

[1] *Coasta negrilor.*

Ce ai făcut după sosirea din Africa?

Pe baza seriei mele de articole am redactat cartea *Negerkust*. Fără să-mi falsific experiențele am încercat să salvez, pe cît se putea, frînturi din visul meu despre Africa. Confruntarea cu primitivismul și romantismul sexual, la care se așteptau unii, n-a avut loc. Dar pentru mine o modificare s-a produs, a început o altă orientare, în lumea ideilor mele au pătruns noi aspecte ale realității. La această transformare au contribuit situația brusc schimbată din Europa și, dependent de ea, schimbarea climatului politic acasă, în Suedia. Hitler luase puterea, nazismul triumfa în Germania. Pentru noi, tinerii, asta însemna o trezire brutală din visurile frumoase de viitor și intrarea într-un coșmar din ce în ce mai concret. Nazismul suedez începuse și el să se pună în mișcare și luase deja aspecte alarmante. Discutînd despre aceste lucruri la Lidingö, am simțit nevoia unor informații mai directe și Knut Jaensson, Eyvind Johnson și cu mine am mers împreună la o întrunire nazistă la, pe atunci numitul, Auditorium, unde, în mod obișnuit, numărul de atracție îl constituiau concursurile pașnice de cîntat la acordeon. Un colonel, Ekström, din Finlanda, urma să fie prezentat ca viitorul Führer suedez. Dar omul nu era orator, părea cumsecade și dezorientat, n-ar fi putut ajunge niciodată un conducător de temut. Această impresie ne-a liniștit în bună măsură; n-aveam de ce să ne temem.

În viața de fiecare zi însă se făcea simțită o anumită febrilitate, un zel și-o grabă de a profita de toate ocaziile pînă nu era prea tîrziu, o înflorire prematură a vieții idilice suedeze, în timp ce nori de furtună se adunau la orizont. Festivitățile de la

Lidingö s-au reluat cu o și mai mare ardoare, oamenii își căutau reciproc compania cu mai puține reținere ca înainte și totuși tensiunea, atît între indivizi cît și între grupuri, creștea. Printre noi cei tineri se remarca tendința din ce în ce mai evidentă ca fiecare să meargă pe drumul propriu, coeziunea și comuniunea dispăruseră în mod inexplicabil, dar evident.

A început o evadare în natură, o descoperire a ceea ce satul putea oferi, o orientare către trecut, copilărie și adolescență : o privire înapoi nostalgică și lipsită de prejudecăți asupra unei lumi și a unui timp care, dintr-o dată, păreau sfîrșite, pierdute, existînd doar în memorie. Au apărut multe povestiri autobiografice, unde scriitori autodidacți își descriau evoluția. A fost perioada literară cea mai propice pentru istorisirile de la țară, a „căsuțelor cu lilieci", cum le numea Asklund. Tocmai Asklund, atît de marcat de copilăria petrecută în Stockholm, devenise primul dintre scriitorii rurali. El se stabilise la Mörkö, unde se afla și Kjellgren și în aceeași direcție au mai fost atrași și mulți alții : Sandgren, Stig Åsberg, Ekelöf și, pentru o scurtă perioadă, chiar și eu.

La începutul verii am locuit cu chirie, cîteva săptămîni, la o gospodărie țărănească, și acolo am scris *Negerkust*. Scriitorii continuau să se distreze la Mörkö făcînd băi și excursii în insulițe izolate, organizînd seri de dans într-un hambar de care dispunea Asklund. Wilhelm Moberg dansa cu îndîrjire polcă și vals, adesea cu muzicuța între buze, pentru a amplifica muzica gramofonului. Värnlund, pentru că nu dansa, se cățăra imprudent pe pereții hambarului. Ekelöf, cu capul lui în formă de ou, aparent fragil și permanent expus pericolelor, venea îmbrăcat ca un englez sportiv cu studii univer-

sitare, cu ciorapi lungi și pantaloni bufanți. Ne zbenguiam cu toții, tineri încă și fără griji, arătînd că bucuria de a trăi nu dispăruse dintre cei ce adorau viața. Eyvind Johnson s-a dovedit a fi dansatorul cel mai neobosit, dansa adeseori cu o frenezie crispată, ca și cum ar fi trebuit să supună un adversar. Pe Kjellgren mi-l amintesc ca fiind mereu puțin rezervat, iar dacă Ivar Lo era prezent el nu se dezlănțuia în același fel ca noi, uneori părea puțin pe dinafară.

Asklund se îndepărta de mine pe măsură ce devenea din ce în ce mai mult iubitor al naturii și „sătean" ; drumurile noastre nu mai erau comune, mergeau în direcții diferite. Cu nici unul dintre tinerii colegi nu m-am simțit atît de apropiat precum cu Asklund, ne completam unul pe celălalt, era flexibil și vesel, stimulativ prin energia sa impetuoasă, prin ușurința lui de a se entuziasma și de a adera la diverse proiecte. Puteam să înțeleg exaltarea lui pentru viața la țară ca o compensație pentru copilăria la oraș, cu experiențe și orientare limitate, dar această stare îmi rămînea străină și din punctul meu de vedere, lua adesea forme comic de exagerate și naive.

Nu mă puteam împiedica să-l consider altceva decît oaspete de vară ori turist la țară și totuși trăirea lui era fără îndoială autentică și rodnică : în perioada aceea a scris *Lilla land* [1], una din cărțile lui cele mai liric-sentimentale și mai fermecătoare. Asklund scria pe atunci cu mult mai mare ușurință decît mine. În timp ce eu mă luptam cu greutățile în exprimare, el bătea ușor la mașină, avea un stil sigur și elegant, scria repede și dispunea de mult timp liber în plus. Mai tîrziu avea să

[1] [illegible]

treacă și el prin greutăți, cu perioade de depresiune care-i întunecau bucuria creației. În epoca respectivă aceste variații în starea lui de spirit se remarcau foarte puțin, dar eu aveam sentimentul prezenței lor.

În cîteva ocazii la Mörkö m-am simțit apropiat și de Kjellgren. Hoinăream împreună, numai noi doi, și atunci obișnuita lui reticență dispărea. Atitudinea sa ironică și inaccesibilă, din care-i era, evident, greu să iasă, constituia de fapt un sistem de auto-apărare. Era o reacție firească a sensibilității și delicateței lui interioare și din această cauză putea să pară puțin încordat, puțin artificial. Kjellgren se arăta întotdeauna exagerat de masculin, dur și nepăsător. Ca urmare își impunea să joace rolul de salahor, de scriitor nerealizat și rupt de mase. S-a înhămat în repetate rînduri la munci grele cu care nu era obișnuit și pentru care nu avea nici antrenament : a fost fochist pe vapor, a lucrat la construcția podului Väster, s-a expus vieții de vagabond, plină de aventuri, în Spania și în alte locuri.

Avea plămînii vătămați din copilărie și fiind conștient de prezența bolii, fără însă a o recunoaște deschis, nega slăbiciunea și riscul, din imperativul de a se încerca pe sine însuși pînă dincolo de orice limită. Bucuria muncii, mai mult programatică decît reală la el, ca și glorificarea efortului corporal dinamic erau rezultatul unei exigențe. În acest context trebuia privită de asemenea și idolatrizarea camaraderiei în muncă : era nu numai o idee ce-l lega, într-o oarecare măsură, de comunism, ci și un lucru rîvnit în mod special, fiind pentru el greu de obținut, scump plătit. Cît de scump a plătit avea să se vadă curînd, cînd boala de plămîni începuse să-l doboare. În perioada respectivă aproape că nu

suportam să-l întîlnesc : eroismul de care dădea dovadă în înfrîngerea lui fizică îl resimțeam deosebit de dureros.

Dar în vara aceea, la Mörkö, Kjellgren s-a deschis în fața mea într-un mod de neuitat, dezvăluindu-și toată sensibilitatea, finețea naturală, contururile clare ale caracterului său. Era timid în abordarea subiectelor literare, le ocolea, apoi se apropia de ele treptat, le atingea în treacăt, ca și cum l-ar fi ars. Atunci atitudinea lui obișnuită de negare a valorilor literare și de bagatelizare a propriilor potențe creatoare dispărea ca o mască pe care o scoți. Fără îndoială, iubea profund poezia, cu o pasiune artistică ce-l speria pe el însuși și care-l făcea adesea s-o reprime. Niciodată n-am considerat că Kjellgren și-a dovedit adevărata valoare ca scriitor : era ceva încătușat în forța lui, o ineficiență în exprimarea personalității. Romanul său despre construcția podului Väster, *Människor kring en bro* [1] mi se părea sec și lipsit de viață, un reportaj de la locul de muncă, ambițios, dar lipsit de inspirație, o încercare, poate, de „realism socialist". Povestirile de mai tîrziu, despre viața pe mare, se apropie mai mult de trăirea reală și devin uneori captivante, chiar dacă nu din motive artistice.

I-ai putea caracteriza mai amănunțit
și pe ceilalți camarazi ai tăi dintre scriitori ?

De ce nu. Despre Harry Martinson am spus prea puțin, după ce-am povestit prima noastră întîlnire. El a evoluat surprinzător de rapid în acei ani împreună cu Moa, în casa din Ösmo, care devenise

[1] *Oameni care construiesc un pod.*

un adevărat loc de pelerinaj nu numai pentru colegi dar, poate în și mai mare măsură, pentru snobi și diverși profitori. Harry, amabil și deschis, îi primea pe toți cu aceeași generozitate plină de farmec. Moa era uneori mai aspră, capricioasă, atît ca stare de spirit cît și în alegerea persoanelor cărora le arăta simpatie, dar putea fi de asemenea deosebit de fermecătoare. În această perioadă ea își pregătea debutul literar cu *Kvinnor och äppelträd* [1], o surpriză pentru cei ce citiseră ceva din scrierile ei alambicate și dificile. Moa avea să concureze cu Harry în ceea ce privește popularitatea printre scriitorii suedezi, apărînd adesea în fața publicului ca o perfectă sirenă a estradei. Personalitatea ei întruchipa o uluitoare îngemănare între femeia proletară, brutal de liberă la gură, și aristocrata de o naturalețe nativă, între sălbatica primejdioasă și doamna demnă, cu maniere elegante.

Harry s-a maturizat sub îngrijirea lui Moa ; ea îl proteja și-i dădea liniștea necesară scrisului, îl ajuta să treacă peste prima perioadă de criză, cînd leziunile pulmonare, căpătate în timp ce era fochist pe vapor, se făcuseră simțite. Fără îndoială, prin temperamentul ei, Moa îi oferea de asemenea acea tensiune zilnică ce constituia un element de dinamizare în terna viață cotidiană și care trebuie să fi ajutat la stimularea activității creatoare. Martinson devenise din ce în ce mai pasionat de studiul naturii și mai obsedat de amintiri. Studiul naturii însemna pentru el atît observarea directă asupra celor mai mici insecte și plante, cît și familiarizarea cu ipoteze științifice despre alcătuirea și rostul universului. Amintirile-i aduceau la supra-

[1] *Femei și meri.*

față experiențele anterioare pe care le analiza cu minuțiozitate — o retrăire deosebit de activă ce a dat naștere unui fel de mit personal și speculativ despre nomadul universal, despre ceea ce se întîmpla în lumea întreagă. În acest timp el își făurea propria limbă și devenea maestrul expresiilor ingenioase și plastice. Critica poate că-i atribuia lui Martinson prea multe merite în reînnoirea limbii ; respectiva preocupare era mai mult sau mai puțin comună moderniștilor. Martinson nu cucerise singur această victorie, într-o anumită măsură ea se datora tuturor scriitorilor din noua generație.

Poeziile sale din *Nomad,* scrise cu atîta vervă, atît de spirituale, de pline de observații și atmosferă, au cedat locul amintirilor de călătorie, o proză suplă și completă, desăvîrșite goblenuri alcătuite din fantezie și trăiri, cum sînt de exemplu *Resor utan mal* [1] și *Kap Farväl !* [2] Cînd Martinson s-a întors la poezie, în culegerea *Natur,* critica a vorbit de artificiozitate ; se pierduse ceva din binecuvîntata armonie și-au trecut unsprezece ani pînă cînd a apărut cu un nou volum de versuri. Și-a luat revanșa, întorcîndu-se în copilărie pe calea amintirilor și scriind *Nasslorna blomma* [3], o capodoperă complexă și profundă.

Soarele bunăvoinței generale îl încălzea pe Harry Martinson, ceea ce se întîmpla rar în țara noastră. Toți păreau să-l iubească și să-l admire, camarazi și colegi, critici și cercuri culturale oficiale, chiar și marele public, care aproape nu citea cărți. El era unic, incomparabil, un geniu ce-i umbrea pe toți ceilalți. Un timp această situație a

[1] *Călătorii fără țintă.*
[2] *Cu bine, promontoriu !*
[3] *Înfloresc urzicile.*

putut părea adevărată și corectă : noii camarazii cei mai apropiați, nu-l invidiam niciodată pentru succese, chiar dacă le găseam pe nedrept atribuite doar lui. Harry era copilul fericit care iradia în fața admiratorilor, sărmanul fără adăpost ce fusese luat în brațe de întregul popor suedez, cel care-și căuta mama și găsea mereu noi mame peste tot.

E greu de spus dacă această poziție de idol, cu toate consecințele ce decurg de aici, nu l-a împins să trădeze ceva din sine însuși : experiențele amare, mînia împotriva sărăciei și injustiției, sfidarea profitorilor de toate spețele. Era tentat să facă totul prea frumos, prea emoționant, prea conciliant și plăcut. Succesul îi dădea aripi, devenindu-i, în același timp, un dușman subtil și perfid.

În ceea ce mă privește, n-am avut decît o obiecție la adresa lui Harry Martinson : că nu poseda un caracter destul de ferm. Se lăsa ușor dus și îmbunat, nu putea opune o rezistență suficient de dură. Slăbiciunea caracterului său se răzbuna prin depresiuni și îndoială de sine, nesiguranță interioară și indecizie, stări ce, treptat, au avut un impact negativ asupra productivității sale, făcîndu-l să renunțe la multe din încercările lui cele mai cutezătoare. Aceste obiecții ar fi revoltător de nedrepte dacă nu s-ar referi la un talent de excepție.

Într-o anumită măsură Harry a fost sufocat de bunăvoință, terorizat de adoratori. Bineînțeles că a avut și el partea lui de vină. Și undeva în sinea lui a fost tot timpul conștient de acest lucru. Chiar în anii ascendenței rapide, Harry nu părea să fie așa de independent și fericit cum s-ar fi putut crede la prima privire. Moa îl ținea din scurt cu fermitate, el se complăcea și se supunea, pînă cînd a început să aibă motiv să vorbească despre

ea ca despre „Moa constrictor". Era greu pentru noi, vechii lui prieteni, să-l întîlnim, Moa era geloasă pe influența ce-o aveam asupra lui Harry și-i interzicea să fie în compania noastră. Din cînd în cînd evada de sub supravegherea ei, ne întîlneam în secret și atunci avea mustrări de conștiință.

Din cei „fem unga", Gustav Sandgren a părut a fi la început un talent la fel de aparte, viu și complex ca Martinson. Era însă incapabil să se concentreze ori să se dedice unui țel, părea să-și ia sarcinile în ușor și în joacă, se eschiva, îl găseai cînd ici, cînd colo, se mulțumea lesne cu primele idei ce-i veneau în minte și cu improvizații. Îi lipseau stabilitatea, rădăcinile, orientarea decisă a energiei lui neliniștite și nervoase. Părea să se adapteze cu ușurință, dar era poate mai curînd un mod de a-și ascunde dezorientarea. Avea, în mult mai mare măsură decît s-ar fi putut crede, firea unui eremit, aparent fiind însă vioi și comunicativ.

S-a retras din ce în ce mai mult, s-a mutat de la oraș și a devenit scriitor la țară, apoi, căsătorit și cu copii, s-a statornicit ca proprietar de casă în sat. Era cu totul altfel decît te-ai fi așteptat : pe Sandgren l-ai fi văzut burlac și cîntăreț vesel, greier jucăuș căruia nu-i păsa de iarnă. Dar lipsa lui de griji era mimată și nu autentică : intra în panică dacă n-avea cîteva sute de coroane în portofel și dacă pleca la Paris se întorcea după numai o săptămînă din cauza nesiguranței de sine. Existau în el, de fapt, un fond sumbru, o amărăciune ascunsă și o melancolie, o teamă cînd se afla printre oameni, un sentiment de sufocare în societate, o neliniște cosmică resimțită și ca o consolare, un refugiu.

Aceste trăsături răzbeau foarte puțin din cărțile sale, dar puteau fi remarcate în sumbra autobio-

grafie *Du bittra bröd* [1] și stăteau la baza volumului *Skymningssagor* [2]. Pare paradoxal ca tocmai Sandgren, cel mai ezitant în privința romantismului sexual și al primitivismului, să fie cel care le va folosi cel mai mult timp. Dar și aici se ascundea de asemenea o logică tipică pentru el.

Eyvind Johnson îmi dădea din ce în ce mai mult impresia că se voia un altul decît era : impacienta lui se dovedea a fi în primul rînd o nerăbdare cu sine însuși. Sau avea o natură dublă, care nu putea accepta să se manifeste numai într-un fel, el trebuia să demonstreze și contrariul. Combătea instinctele cu voința și voința cu instinctele. Propriului intelectualism îi opunea talentul său artistic, patetismului — ironia și demonismul. Fiind coleric, încerca să se comporte foarte cumpătat. Preocupat de sine însuși, așa cum sînt scriitorii, își dădea însă silința să asculte și să arate interes pentru alții, se străduia să lege prietenii și să-și arate solidaritatea, lucruri care, în fond, îi erau, poate, destul de indiferente.

Eyvind avea puțină răbdare cu cărțile altora, dar își făcea datoria să le citească (preocuparea lui pentru lectură nu era de așa natură încît să-l facă un critic pătrunzător). Cînd răceala și jocul artistico-intelectual păreau să-i amenințe opera — atunci schimba tonul și devenea sentimental și implicat. Cînd demonismul părea să devină dominant — atunci el se transforma în umanist și idealist, propovăduia bunăvoința și înțelegerea între oameni. O primă, evidentă schimbare de decizie s-a petrecut pe neașteptate, în jurul lui 1934 : de la

[1] *Tu, pîine amară.*
[2] *Povești în amurg.*

Bobinack și *Regn i gryningen* [1], la nuvelele din volumul *Än en gång kapten !* [2] și la seria de romane autobiografice începută cu *Nu var det 1914* [3]. El întoarce spatele, ca să nu spunem că trece de la rătăcirile primitivismului și ale romantismului sexual la contactul cu ceea ce era suedez, cu ceea ce ținea de Norrland, de viața aridă, cu oameni simpli, de nădejde. Lucrul acesta a însemnat, bineînțeles, și o autodescoperire, o recunoaștere și o relevare a ceva negat : revenirea la origini, cercul care se închide după lupta de însușire a culturii, a modului de dezvoltare european.

Părea imposibil să spui despre Eyvind Johnson cînd anume mima și cînd era sincer, cînd era fals și cînd cinstit. Așa era alcătuirea lui, dialectica sa interioară : imprevizibil, impenetrabil. Putea fi afectat și obositor, implorînd cu privirea, cu o voce joasă, povestind detaliat și deodată o străfulgerare-i trecea prin ochii întredeschiși și fața-i îngustă căpăta o ascuțime periculoasă, tăioasă ca un cuțit. Atunci apărea brusc celălalt Eyvind Johnson, profundul și poate adevăratul, cel demonic, iute și periculos ca o pisică.

După experiențele comune din tinerețe, Eyvind continua să-l considere pe Rudolf Värnlund ca pe prietenul său deosebit de apropiat. Värnlund părea mai degajat și mai întinerit în perioada aceea, reușise să se debaraseze de încăpățînarea și ținuta lui voit rigidă. (Se spunea că refuzase să stea de vorbă cu camarazii simpli de muncă, motivînd că asta ar putea dăuna limbajului său.) Devenise mai vesel și mai deschis, renunțase în bună măsură la pesi-

[1] *Ploaie în zori.*
[2] *Încă o dată, căpitane !*
[3] *Este 1914.*

mismul și deziluziile anterioare. Nu se mai lua atît de mult în serios, cum o făcea în anii tinereții. Poate că nutrea sentimentul că a pierdut, după ce jucase cu o miză mult prea mare, ceea ce însă nu-l făcea să-și piardă buna dispoziție. Acei „Dostoievski din sudul Stockholmului", drept care trecea el, nu mai exista și nici nu dădea semne că-i duce lipsa. Se apropiase mai mult de el însuși și de alții, și dacă pierduse ceva ca scriitor, părea, în schimb, să fi cîștigat ca om.

Interesul lui pentru discuții nu scăzuse însă. Mă vizita uneori, venea neanunțat și suna la ușă, rîdea și declara că avea chef de vorbă. Dar niciodată în discuția dintre noi n-a fost vorba de pălăvrăgeală, întotdeauna erau schimburi ample, intense de idei, în timp ce construiam cu argumente și contrargumente un eșafodaj ingenios de speculații, un fel de joc de șah. „A fost plăcut să stăm de vorbă, îți mulțumesc !" spunea la sfîrșit, zîmbind cu subînțeles, scuzîndu-se dar fiind, în același timp, mîndru de performanța noastră.

Treptat, ca urmare a insuccesclor din ce în ce mai mari și a faptului că-l părăseau puterile, resemnarea lui Värnlund devenise greu de neutralizat. Era trist, decăzuse, se dezintegra. O tragedie plana asupra lui, o soartă nemeritată îl pîndea. Din ce cauză de fapt, n-am înțeles niciodată cu adevărat, căci Värnlund nu ducea lipsă nici de talent, nici de voință.

Ivar Lo-Johanson, cu aparenta lui blîndețe, era ca o stîncă, enorm de ambițios și cu o voință puternică. Părea să-și fi planificat viața cu mult timp înainte și să se fi decis, aproape în detaliu, ce avea să facă : apoi înfăptuia planurile pas cu pas, cu o consecvență impresionantă. Poate că-i lipseau

spontaneitatea reală, posibilitatea de a se dedica clipei, capacitatea ca, din cînd în cînd, să uite de sine, de Hotărîrea sa, de Sarcina sa, de Povara sa de poet. Era foarte sistematic, cu obiceiuri de neclintit, ducea o autentică viață de burlac, într-o mică locuință pe strada Bastu, avea un program zilnic de lucru, respectat cu strictețe, o metodă de a scrie bine stabilită ; cu stiloul umplea foaie după foaie cu un scris ferm și înghesuit, pînă cînd cartea era gata și se odihnea pe masă și putea să înceapă rescrierea, pe curat, la mașină.

Ivar nu trata cu superficialitate nici o temă, nici un material ; se pregătea temeinic înainte de a începe, acumula un fond de experiențe care-i dădeau distanța adecvată față de subiect și o strategie de lucru, se exersa în meseria de reporter, antrenîndu-și spiritul de observație, își forma un stil propriu — toate acestea în timp ce purta în sine „marele și întunecatul Subiect". Primul său roman, *Mana är död* [1], a însemnat tributul special plătit romantismului sexual, critica acestuia și despărțirea de el. (Poate prea devreme și în grabă : ceea ce a dus la revenirea, cînd Ivar era mai în vîrstă, la romantismul sexual în surprinzătorul roman *Lyckan* [2].)

Acum Lo-Johanson era gata pregătit să scrie marea poveste a copilăriei *Godnatt, jord* [3] — această introducere în adevărata lui tematică, alcătuită din descrierea vieții unui muncitor agricol și a propriei biografii. El era de fapt copil de mici arendași, părinții săi fiind proprietarii casei unde se născuse ; diferența între micii arendași și mun-

---

[1] *Mana e moartă.*
[2] *Fericirea.*
[3] *Noapte bună, pămînt.*

citorii agricoli nu era prea mare, dar aceștia din urmă, cu care Ivar Lo s-a identificat și al căror prim purtător de cuvînt a devenit, constituiau din punct de vedere social un subiect mai generos. *Godnatt, jord* a fost unul dintre primele și dintre cele mai ample romane autobiografice, gen aparte și cu rol important în literatura anilor '30. Ivar Lo va pleda mult în favoarea romanului colectiv și în *Traktorn* [1] se apropie puțin de el, dar, fiind mult prea individualist, nu-l va putea realiza. Se întorcea mereu la scrierile monografice sau autobiografice de la *Kungsgatan* [2], *Bara en mor* [3] și *Geniet* [4], la lunga serie de istorisiri autobiografice unde, cu o fermecătoare încetineală, înfățișa anii copilăriei cu un tată analfabet și ajungea pînă la realizările personajului principal, negustor ambulant, locuitor al Stockholmului, ziarist, scriitor socialist și soldat. O performanță egocentrică, dar magnifică.

Lo-Johansson era un om mai retras decît mulți alții, chiar și printre scriitori. Izolat în încăpățînarea sa, în ambiția necurmată, în tendința de a se preamări pe sine, ascunsă în spatele unei aparente obiectivități : o izolare în care, de fapt, rezida forța lui, dîndu-i tăria să ducă povara grea a scriitorului. Visul de a scrie romanul colectiv ca și consecvența lui de a avea muncitorii agricoli drept subiect predilect — pot fi văzute ca simptome ale acestei izolări, dar constituie încercarea sa eroică de a rupe această izolare.

Pe Wilhelm Moberg l-am întîlnit prima dată într-o zi pe la sfîrșitul anilor '20, pe calea Svea, în-

[1] *Tractorul.*
[2] *Strada regală.*
[3] *Numai o mamă.*
[4] *Geniul.*

tre editură și bibliotecă. Ne-am recunoscut imediat unul pe celălalt, doi băieți de la țară, de o parte și de alta a graniței Smålandului, întîlnindu-se bucuroși în exilul din Stockholm. Amîndoi eram fii de soldați și de mici agricultori și ne croisem un drum în viață prin a scrie la ziare, făcusem universitatea populară, ne-am exersat scriind povestiri sătești și am plecat de acasă pentru a cuceri capitala și un loc printre scriitorii de cărți. Faptul că el scria romane impunătoare iar eu mai mult poezii ciudate și critică nu implica o contradicție între noi, ba mai degrabă ne apropia.

Moberg (nu mi-a venit niciodată la îndemînă să-i zic Ville : el era prea solid pentru un diminutiv, i se potrivea numele de soldat, moștenit de la tată) arăta ca o namilă masivă, cu amîndouă picioarele bine înfipte în pămînt, la fel de stabil în pămîntul pietros al Smålandului sau în asfaltul din Stockholm. Nu putea fi doborît de nici o furtună (pe lîngă el eu mă simțeam ca o tulpină firavă) și nimeni nu-l putea păcăli în înțelepciunea lui simplă, țărănească. Era naiv într-un fel, dar și în mai mare măsură era viclean, circumspect și practic în felul țăranilor și al oamenilor din Småland (aici mă simțeam mai puțin înrudit cu el). Se uita de jur-împrejur cu priviri jucăușe, în timp ce un torent de cuvinte îi ieșeau din gură, presărat cu întrebări pur retorice : un monolog care învăluia, egocentric dar plin de viață.

Trăiai un sentiment curios vorbind cu Moberg : era ca și cum te-ai fi lăsat în vîltoarea unui curent, pe jumătate împotriva propriei voințe, dus undeva pînă cînd te găseai singur, părăsit pe un liman. Era și distractiv și instructiv în același timp : ceea ce spunea era plin de substanță și sinceritate și nu vorbea neapărat despre sine însuși.

Moberg nu se dădea bătut, îmbina forța cu tenacitatea, nu se lăsa redus la tăcere sau impresionat. (O singură dată l-am văzut pentru moment uluit și fără grai. Într-o seară, tîrziu, grupul nostru rătăcea în căutarea unui club de noapte, undeva în cartierul Östermalm și Moberg s-a adresat fără reținere unui polițist : ar putea polițistul să ne spună unde se află un club de noapte pe aici, prin apropiere ? Și polițistul i-a răspuns, înainte de a se întoarce elegant și a pleca : „Nu, nu vă pot spune ! Și eu sînt tot de la țară !“)

Moberg își expunea cu plăcere logica lui complicată și obstinată în care se încurca și pe sine dar și pe alții, uneori poate mai mult decît avusese intenția. Avea o înclinare către avocatură, fiind obișnuit cu procesele, o calitate dublată de o dorință dîrză de libertate, un spirit de revoltă țărănească moștenit de la Dacke [1] ; această revoltă însă n-a devenit niciodată o trăsătură revoluționară, el rămînînd mereu, cu setea lui de dreptate, un individualist și un nesupus. Știa în același timp foarte bine să-și asigure în spate o majoritate ori un număr sigur de adepți. Cu toate gesturile sale provocatoare, nu avea în realitate dorința de a merge împotriva curentului, de a se afla, singur și expus, în opoziție.

Nu, Moberg nu era atras de cei excluși de societate, de cei în afara legii ; el rămînea printre săteni ca domn la gospodăria lui, un stăpîn independent dar în siguranță și un tată de familie. În povestitorul cu stil captivant se simțeau atît tatăl cît

[1] *Nils Dacke*, conducătorul revoltei țărănești din Småland, Östergötland și Öland împotriva regelui Gustav Vasa, între anii 1542—1543. A devenit de atunci simbolul dîrzeniei, rezistenței și a demnității țărănești.

și tînărul bărbat căruia-i plăcea să danseze, cel care inspira siguranță dar și cel ce-ți putea oferi un vals irezistibil, cu mișcări ample. Tot așa mi-l amintesc și la numeroasele petreceri camaradерești : un dansator plin de vigoare, falnic și jovial, un adevărat bărbat.

Mai erau și alții care făceau parte din acest cerc ?

Jan Fridegard [1] a început să apară după așa-zisul nou debut cu *En natt i juli* [2], o carte care ne-a atras imediat atenția, de o factură originală, atestînd o personalitate scriitoricească deosebită. Fridegard, ca narator al vieții muncitorilor agricoli, se deosebea de Lo-Johansson așa cum și Moa Martinson, în felul ei, era de o altă factură. Fridegard nu avea pretenții de a reprezenta o colectivitate, nu era un militant al clasei lui sociale. El reprezenta individualistul ce voia să se afirme și care a intrat în conflict cu societatea, făcînd închisoare ca urmare a unei erori. Acum dorea să se răzbune în modul cel mai eficient : prin scrisul său să se ridice deasupra condițiilor ce l-au ofensat și umilit.

Fridegard era un bărbat falnic, mîndru fiu de soldat, cu strămoși polonezi, cu păr de culoare închisă și cu un fizic aparent solid, dar cu sănătate șubredă, avînd probleme cu plămînii. Se deplasa cu o anumită rigiditate, ca și cum sub haine se ascundea ceva fragil, întotdeauna foarte corect îm-

[1] *Jan Fridegard*, pe adevăratul nume *Johan Johansson* (1897—1968), a practicat multe meserii pînă a devenit scriitor și majoritatea cărților s-au inspirat din propriile experiențe de viață.

[2] *O noapte în iulie.*

brăcat, aproape elegant. Avusese un anticariat care însă a dat faliment și a fost ajutat în prima lui perioadă de creație, dificilă din punct de vedere economic, de prietenul lui, Anders Aleby, autor el însuși al unor cărți scrise ceva mai tîrziu, proprietarul unui anticariat prosper. Toți aveau respect pentru experiențele lui Fridegard, el fiind ceva mai în vîrstă decît noi. Nu era un debutant necopt, ci un scriitor deja format, sigur pe mijloacele lui de exprimare, lucrînd încet, dar cu tenacitate. Se știa că-și scrie cărțile de mînă în catastife mari, cam zece rînduri în medie pe zi, fără bîjbîieli și divagații, precis și direct la subiect.

En natt i juli m-a făcut, cel puțin pe mine, să întrevăd în el un scriitor suedez de o natură înrudită cu cea a lui Faulkner, un poet de un dramatism sumbru și de mare profunzime. Trăsături ce se pare că au fost intuite de asemenea de editorii și criticii care și-au făcut, ca de obicei, datoria de a se opune pe cît au putut publicării lui. Îl numeau „bădăran" și îl caracterizau drept autor de literatură violentă. Knut Jaensson a fost printre primii care i-au luat apărarea. Fridegard s-a însurat și a înjghebat o idilă casnică firavă, expusă neajunsurilor sărăciei. Cu cele trei mici cărți despre Lars Hard a reușit să înfrîngă rezistența edituri-lor și a început să se întrevadă încă de pe atunci reconcilierea cu societatea.

În acea perioadă morala suedeză a recăpătat un rol important în societate, stimulată de rugurile de cărți, de îndepărtarea elementelor nedorite din artă și de noua morală nazistă de fier, din Germania. Tendința era ca Suedia să urmeze aceeași cale de evoluție și s-a constituit un fel de cenzură morală a literaturii, un sistem asemănător listelor negre,

cu scriitori moderni indezirabili. Modul de a acționa lua diverse forme iar „creștinii", retrograzii și naziștii mergeau mînă în mînă. Reacția lor se îndrepta împotriva unei serii de tineri scriitori, dar mai ales împotriva editurii Bonniers, ca o consecință a antisemitismului și a urii pentru literatura avansată. Exista un ziar nazist care făcea colectă de bani, folosiți apoi într-o campanie de combatere a editurii Bonniers și în fiecare număr se prezenta cîte o ilustrație cu demolarea, bucată cu bucată, a editurii.

Bonniers se văzu obligată să fie mai prudentă cu ceea ce publica. Volumul meu *Floderna flyter mot havet* [1] a fost refuzat pe motiv că nu era un climat moral propice și că editura s-ar fi expus în acest caz. Seria de romane *Fröknarna von Pahlen* a lui Krusenstjerna a încetat să mai apară la Bonniers și a fost preluată de „Spektrum". David Sprengel [2] a socotit că a sosit momentul să se lupte pentru soția lui și a adunat contribuții de la scriitorii tineri ca să publice o antologie a lui Agnes von Krusenstjerna. A profitat de ocazie însă și pentru a se răfui cu adversarii mai noi ori mai vechi, ceea ce, în oarecare măsură, a deviat scopul inițial al acțiunii.

Sprengel și Krusenstjerna erau oarecum excluși din cercurile care dădeau tonul în viața culturală, ei apărînd deci ca eroi și modele pentru mulți din tînăra generație. Și renumitul cuplu nu ezita să fraternizeze cu cei tineri, îi invitau acasă și organizau petreceri orgiastice, uneori cu scene mai mult sau mai puțin scandaloase. Era palpitant să fii

[1] *Fluviile curg către mare.*

[2] *David Sprengel* (1880—1941), ziarist și critic ,eseist și traducător, căsătorit cu cunoscuta scriitoare *Agnes von Krusenstjerna.*

oaspete la Sprengel — Krusenstjerna ; nu știai niciodată ce se va întîmpla ori pînă la ce limită se ajungea. Adesea petrecerea se termina cu o vizită la un club de noapte sau degenera total, Agnes se dezlănțuia, se năpustea afară în stradă, era prinsă și apoi adormită. Dar în alte ocazii, atmosfera rămînea senină și veselă, demonii erau ținuți în șah, aveai plăcerea să-l asculți pe Sprengel, un om foarte cultivat, plin de idei, povestind sau conversînd cu maliţiozitate, în timp ce Agnes ședea cuminte și detașată ca într-o pictură de Renoir.

Odată, Sprengel și Moberg au fost pe punctul de a-și măsura în mod violent forțele și s-au retras într-o cameră, noi așteptînd să auzim bufniturile și trozniturile încăierării, dar a continuat să fie o tăcere suspectă, pînă cînd și-au făcut apariția, îmbrățișîndu-se reciproc, împăcați. Oare forța lui Moberg l-a determinat pe Sprengel să renunțe în ultimul moment sau, poate, totul n-a fost decît unul din obișnuitele, atițătoarele jocuri demonice ale lui Sprengel ? Căci îi plăcea să încerce pînă la ce limite îi putea provoca pe ceilalți.

Altădată mi-a venit mie rîndul ; Sprengel a afirmat că ar trebui să fiu castrat și a repetat tot mai amenințător această idee. Nu l-am luat foarte în serios, dar nu pot să neg că n-am avut o senzație dezagreabilă. Sprengel era persoana pe care puteai s-o crezi în stare de aproape orice. (Cînd se afla în străinătate cu Agnes telegrafia editorului : „Agnes bolnavă, trimite bani", și dacă banii nu veneau ori nu-i ajungeau, nu se jena să telegrafieze : „Agnes moartă, trimite bani".) Ideea cu castratul o puneam în legătură cu interesul vădit pe care, în mod intenționat, îmi permisesem să-l arăt pentru frumoasa și tînăra fată în casă a lui Agnes, invi-

tind-o, printre altele, la dans și amestecînd-o astfel cu oaspeții. Agnes avea adesea două fete în casă și se mîndrea cu ele, însă în aceeași măsură le și purta de grijă, iar eu cred că, de fapt, ea era geloasă pentru că le făceam curte, chiar dacă o făceam în glumă.

Nu-mi aduc aminte dacă Gunnar Ekelöf venea la Sprengel, dar pentru mine cei doi aveau un trecut asemănător, o copilărie într-o familie de tradiție burgheză. Gunnar locuise în cartierul peste care se auzeau sunetele clopotelor de la biserica Johannes (eu însumi locuisem un timp pe Kammakaragatan, chiar pe strada în pantă ce ducea către biserică), într-o casă cu atmosferă încărcată și amenințătoare, de izolare, alături de un bătrîn paralitic. Ekelöf părea să poarte în sine o conștiință a morții și a bolii, ceea ce exercita asupra mea ceva din atracția necunoscutului. Cînd ne-am cunoscut mai îndeaproape, în timpul multelor seri comune de la Lidingö, el povestea adesea, pe un ton distractiv și macabru, despre asemenea lucruri. Lăsa să se înțeleagă că avusese trăiri și experiențe ciudate la Paris și Londra, în cercuri de boemi și înaltă burghezie. Spleenul și dezgustul lui pentru viață purtau atît o pecete engleză cît și baudelairiană, avînd și o latură, acceptată doar pe jumătate, a plăcerii aspre, o atracție către extaz și înflăcărare. Cu toate că la prima vedere Ekelöf părea delicat și fragil, el avea o sănătate destul de robustă, o vigoare ce-i permitea să traverseze înot dus-întors lacul Kottla, unde vara făceam adeseori baie, sau să facă lungi plimbări sau tururi cu schiurile pe pămîntul înzăpezit.

Pe mine mă interesau în mod deosebit părerile lui despre suprarealism, căci îl cunoscuse pe Bre-

ton și pe mulți alții din nucleul suprarealist de la Paris. Dar Gunnar era destul de rezervat în atitudinea lui față de suprarealism, oscilant, favorabil mișcării într-o anumită măsură dar și respingînd-o, fiind în primul rînd critic la adresa lui Breton, numit de el papă și dictator. Cu toate acestea Ekelöf făcea tot timpul traduceri din poeții suprarealiști, pe care apoi le publica. Avea o deosebită slăbiciune pentru Robert Desnos, acest „somnambul" printre suprarealiști, despre care Breton credea că se va împinge singur către nebunie și sinucidere. În cîteva poezii din *Dedikation,* influența lui Desnos este evidentă, cu el Ekelöf simțindu-se mai înrudit decît cu ceilalți. În perioada aceea avea încă o mare admirație pentru Rimbaud, pe care continua să-l traducă, în cîteva împrejurări oral chiar, direct din textul original, în timp ce noi ascultam plini de admirație.

O decepție în viața particulară l-a făcut pe Ekelöf mai melancolic și mai trist decît înainte. Rămînea seri întregi adîncit în meditație tăcută sau asculta la gramofon muzică de Mozart sau Stravinski (în special *Sacré du printemps).* Eu cred că o parte din poeziile din *Dedikation* au fost scrise pe cînd se afla în amintita stare de spirit. Acest volum de poezii a stîrnit multora din cercul nostru în mult mai mare măsură admirația decît *Sent på jorden.* În *Dedikation* Ekelöf se arăta mai puțin disperat, era mai liric și mai vizionar, păstra ceea ce avea mai bun suprarealismul, rămînînd totuși profund personal.

Inevitabila ruptură cu „Spektrum" s-a produs și Ekelöf a început să fie acel outsider, cum se denumește el singur mai tîrziu. Și-a găsit o a doua casă la Jaensson la Lidingö, unde locuia, din cînd

în cînd, într-o cameră la mansardă. S-a apropiat din ce în ce mai mult de cercul nostru literar, contribuind din plin la transformarea și reducerea lui. Mulți prieteni din anturajul nostru s-au retras și ca urmare a conflictului personal dintre Ekelöf și Eyvind Johnsson. Dar au existat și alte cauze: schimbări de orientare, direcții divergente în evoluție.

Am început să discutăm proiectul unei reviste, dedicată însă numai literaturii și care să înlocuiască „Spektrum". La propunerea mea s-a adoptat titlul de „Karavan", obișnuit pentru publicațiile din străinătate, eu fiind redactor șef, iar Ekelöf și Jaensson co-redactori. Și tot noi trei vom fi cei care vom da tonul în revistă prin articolele și contribuțiile noastre; cînd a apărut primul număr a fost prezentat în presă și s-au publicat fotografii cu noi, intitulate „cei trei șeici". Revista a fost editată la Bonniers iar Kaj Bonniers a cenzurat personal fiecare număr: era împotriva cuvîntului „a urina" și nu voia ca o ramură bifurcată să evoce organul genital feminin.

Printre prietenii introduși la Lidingö de Ekelöf s-au numărat în primul rînd Stig Åsberg [1], Erik Grate [2] și Bertil Bull Hedlund [3], trei artiști cu un simț deosebit pentru literatură. Stig Åsberg, îmbrăcat în pardesiu subțire de vară, prototipul artistului famelic, avea ceva de schimnic în independența lui față de tot ce reprezenta lumea materială

[1] *Stig Åsberg* (1909—1968), desenator, grafician, ilustrator de carte.

[2] *Erik Grate* (1896—1952), sculptor, influențat de Maillol și Despian, de Brâncuși și Klee.

[3] *Bertil Bull Hedlung* (1893—1950), grafician, desenator, pictor, foarte cunoscut ilustrator de cărți.

Fiul unui inginer, cu care rupsese orice legătură încă din adolescență, el și-a asumat toate consecințele fără a se plînge și fără compromisuri. Această probă de caracter probabil că i-a afectat viața sufletească ; sub aparența unei veselii nepăsătoare se ascundea un pesimist cu trăsături accentuat negative, amenințat oarecum de împietrire și sterilitate. Ca o mărturie în acest sens pot fi socotite desenele lui din „Karavan" : desene de pietre ori sculpturi abstracte de stînci, efectuate cu minuțiozitate, admirabile ca artă a desenului, dar deplorabil de pustii, înspăimîntător de lipsite de viață. Ajunsese în acel moment la un punct de cotitură, atît în viața personală cît și în artă, ilustrațiile lui la *Skymnigssagor* s-au bucurat de prețuirea generală și curînd a devenit un gravor deosebit de apreciat. Åsberg le-a introdus pe cele trei surori Hybinett la Lidingö, fiicele blond-albe ale unui om de afaceri, crescute un timp în Italia. Cea mai tînără dintre ele a devenit soția lui Åsberg, iar celelalte două au provocat cîteva pasiuni dramatice.

Grate era suedezul parizian, om de lume elegant, plin de idei și talente, vioi și sclipitor, deloc lipsit de originalitate și căldură. Bull Hedlund arăta masiv ca cei din Dalarnö, sensibil ca o vioară în ciuda masivității și a aparentei lui siguranțe. A fost un artist cu marcat interes pentru literatură, lucrînd în stilul gravorului Fridell, cu predispoziție spre macabru, obsedat de viziuni apocaliptice, expresiv pînă la limita expresionismului simbolic sau, de ce nu, a suprarealismului.

Un tip aparte, a cărui companie aproape că numai eu o suportam, era Gunnar Erikson, un tînăr exaltat, cuprins de fervoarea trăirii, alb-palid, aproape albinos. Refuza cu încăpățînare să scrie

ceva și nu a publicat decît pe la mijlocul anilor '40 o carte de poezii, *Skådarsånger* [1]. Dorea să facă din viață un experiment continuu sub semnul trăirii extatice, refuzînd să ducă o existență normală și să renunțe la independența absolută. Lucrul acesta l-a împins însă la o dependență involuntară, sub alte aspecte, și l-a determinat ca, în numele consecvenței, să-și ia viața în 1952. Erikson a fost unul dintre cei mai deosebiți oameni pe care i-am cunoscut, cînd maniacal de activ, cînd stins și indiferent (era probabil un tip maniaco-depresiv). L-am întîlnit prima oară în trecere pe la „Fönstret" și „Spektrum", făcuse înainte o călătorie în America și, după propriile-i mărturisiri, leșinase de foame pe o stradă din Harlem ; a fost luat în grijă de negri și după un timp s-a simțit cucerit de sexualitatea ca și de muzica lor de jazz.

Interesul comun pentru jazz a fost cel care ne-a apropiat. Prin anii '20 eram deja partizanul noului jazz, care ajungea pe-atunci în Suedia pe discuri : Armstrong, Ellington și alții. Gunnar Eriksson avea o colecție unică de discuri cu jazz și le ascultam în diverse ocazii. El era un pasionat al jazzului și nu putea să stea liniștit ori să-și rețină strigătele în timp ce cînta muzica. Pentru Gunnar jazzul era ca o evanghelie, strîns legată de sexualitate, el însuși practicînd erotomania ce nu părea să cunoască limite. Eriksson trăia pentru (și într-o măsură din) aventurile lui sexuale ; a încercat, și nu fără succes, să organizeze un fel de harem de femei tinere ce lucrau în comun pentru interesele sale, în timp ce el le oferea orgasme.

Acest aspect îi irita pe mulți, dar pe mine mă lăsa destul de rece. Găseam stimulentă lipsa lui to-

[1] *Cîntecele unui martor.*

tală de scrupule, critica lui neînduplecată și adesea realmente pătrunzătoare la adresa culturii, a scriitorilor și a modului de viață în general. De multe ori, cîte o zi întreagă, purtam discuții furtunoase, devastante, răscolitoare și totuși întotdeauna înviorătoare și incitante. Am conlucrat la un studiu asupra jazzului, publicat în „Karavan", probabil primul de felul acesta, în care jazzul era considerat ca o formă de artă independentă și avansată. Eriksson mi-a furnizat informațiile, iar eu am redactat materialul (într-o formă considerată de el mult prea literară și în același timp nemotivat reținută).

Ce mai poți povesti despre anii 1934—35?

M-am mutat în repetate rînduri, uneori numai cu unul sau două geamantane, nici o avere personală, cărțile împrăștiate în vînt. M-am angrenat serios într-o relație așa-zisă „în loc-de-căsătorie" cu o femeie tînără, recent divorțată. Legătura aceasta mi-a dat ceea ce se putea aștepta, fiind în același timp dificilă și obositoare. Am locuit o perioadă în afara Stockholmului, întîi cu chirie într-o casă țărănească, apoi într-o vilă închiriată la Vändelsö. Duceam o viață puțin în stilul Lawrence și mi-am lăsat un cioc provocator care, întîmplător, avea culoarea roșcată. (Pe atunci nu se prea obișnuia să porți barbă și era cît pe-aci s-o pat în Spania, unde am fost luat drept rus, așa că am sacrificat-o de 1 Mai la Barcelona, înainte de a ieși în agitata și aglomerata Plaza Cataluña). Într-una din perioadele petrecute la țară, în peisajul Roslagului, între zăpezile iernii și sezonul estival am terminat de scris primul meu roman *Floderna flyter mot*

havet, aportul meu la povestirea autobiografică liberă. Nu avusesem forța necesară să-l scriu și poate că am dorit să și realizez prea multe deodată : autenticitate realistă și stilizare artistică, tendința de a fi consecvent și sinceritate fără rezervă. Critica a fost destul de necruțătoare, mai mult sau mai puțin pe drept, și am ajuns la concluzia clară că nu eram un scriitor de romane (ceea ce nici nu crezusem cu adevărat vreodată).

Mi-am adunat apoi nuvelele în volumul *Himmelsfärd* [1], majoritatea scrise anterior, una din ele în cursul unei deplorabile zile la Dar-es-Salaam ; alte două nuvele noi, și cele mai lungi, reflectau starea de conflict sentimental în care mă găseam atunci. În timpul verii, la Vändelsö, am scris și cele mai multe poezii din volumul *Nattens broar* [2] ce rezuma experiența mea suprarealistă cea mai avansată. Le-am scris cu multă bucurie, descoperind noi posibilități de exprimare. Dar eram încă prea dependent de francezi ca sursă de inspirație. Îmi procurasem deja cele mai importante cărți ale lui Breton, Eluard, Tzara și, în afară de ele, cîteva antologii suprarealiste unde, pentru prima dată, am întîlnit nume ca Perse, Michaux, Char. Am scris primul meu articol mai lung despre Breton și suprarealism în „B.L.M.", am tradus și publicat cîteva texte suprarealiste în „Karavan" și l-am determinat pe Carlsund să traducă un pasaj important din volumul lui Breton *Les vases communicants*.

O reîntoarcere temporară și puțin curioasă la Sandburg a constituit-o publicarea, la inițiativa Annei Lenah Elgström, a unei selecții din poeziile lui,

[1] *Înălțarea.*
[2] *Podurile nopții.*

Dikter i urval [1], eu răspunzînd pentru mai mult de jumătate din traduceri, restul fiind tradus de Erik Blomberg [2] și de Diktonius. Pentru mine Sandburg nu mai era actual, dar găseam în continuare în versurile sale substanță și o prospețime naturală. Cu Blomberg avusesem înainte o polemică în scrisori, mă învinuia mereu de furt și pastișare, el fiind, o lungă perioadă, unul dintre criticii mei cei mai înverșunați. Am fost foarte prudent în privința selecției traducerilor din Sandburg, lăsîndu-l pe Blomberg să aleagă primul ceea ce și-a dorit, pentru restul avînd eu mînă liberă (partea lui Diktonius era deja gata). Dar cu toate astea Blomberg m-a acuzat mai tîrziu că am luat cele mai bune poezii pentru partea mea.

Activitatea de traducere, în special proză, nu mă încînta și nici nu mi se potrivea. Poate și din cauza lacunelor mele în cunoașterea limbilor, dar mai cu seamă din cauza dificultăților mele de a mă subordona, de a mă implica suficient în lucru. Traducerile de romane, făcute în ciuda reținerilor mele, presupuneau adesea o muncă lipsită de plăcere și le acceptam constrîns fiind de motive economice. Cu Lawrence îmi era cel mai ușor și am tradus din el marile romane *Kvinnor som älska* [3] și *Den befjädrade ormen* [4], iar ceva mai tîrziu antologia de nuvele *Mannen som dog* [5]. Încă din 1933 traduse-

[1] *Selecții de poezii.*

[2] *Erik Blomberg* (1894—1965), scriitor, critic literar și de artă. Este unul dintre cei mai importanți poeți ai deceniei '20, cunoscut traducător din lirica universală, în special din poezia chineză, autor de substanțiale monografii de artă.

[3] *Femei care iubesc.*

[4] *Șarpele cu pene.*

[5] *Bărbatul care a murit.*

sem cu greu *1919* a lui Dos Passos, dar cartea nu a apărut decît în 1939, ceea ce a fost în detrimentul meu. Gustav Hellström a atacat traducerea cu o vehemență evident exagerată, găsind astfel prilejul binevenit de a-și arăta iritarea, printre altele, și pentru faptul că eu mă ocupam de literatura americană, încălcîndu-i domeniul.

În 1934 am făcut o nouă călătorie în Finlanda, tot în compania lui Asklund. Atmosfera în Helsinki era mult diferită de cea care ne-a întîmpinat în 1930, printre moderniști se remarcau o apatie și o nemulțumire apăsătoare, tinerii finlandezi păreau să-și fi pierdut orientarea internaționalistă, devenind sau ultranaționaliști sau prudenți, mișcarea reacționară Lappo era în floare și agresivitatea cu iz fascist împotriva Uniunii Sovietice devenise izbitoare. Asklund și cu mine am părăsit în grabă Helsinki și am plecat într-o călătorie de vară în interiorul Finlandei, cu vaporul pe lacuri și am mers atît de mult că am ajuns la Savonlinna. Acolo eu m-am îmbolnăvit și Asklund a continuat singur drumul.

Am rămas cîteva zile la un hotel, chinuit de dureri în gît și de sete, pînă cînd a venit un doctor și a constatat că aveam difterie, după ce, pentru a nu se contamina, m-a consultat de la distanță, întinzînd cît a putut de mult lingura cu care îmi apăsa limba ca să se uite în gît. Spitalul de boli contagioase se afla pe o limbă de pămînt ori pe o mică insulă și-am fost transportat acolo cu o trăsură ce făcea să sune înfundat podurile de lemn peste care trecea. Am stat internat singur în secție cîteva săptămîni frumoase de vară, îngrijit de surori ce vorbeau numai finlandeza. Furtuni scurte se declanșau și se potoleau fără ca eu să am puterea să le iau în seamă, surorile mă spălau cu

spirt pe corp și începusem să mă simt aproape ca un Cristos dat jos de pe cruce.

Cînd m-am făcut mai bine a venit o studentă finlandeză care îmi citea cu voce tare și a început cu *Vladimir den store*[1] de Stagnelius[2], receptată de mine, cu suprasensibilitatea bolii, ca o operă în versuri emoționantă și de o frumusețe stranie. La această impresie a contribuit și accentul finlandez cîntat al cititoarei ca și pronunția ei nesigură ce o făcea uneori să-și muște buza de jos pentru o greșeală reală sau închipuită, pînă cînd buza începea să sîngereze și ea o ștergea cu regularitate cu o batistă albă împăturită. Mă întreba tot timpul dacă înțelegeam ce citea, pentru că erau multe cuvinte necunoscute pentru ea — învățase suedeza doar la școală și nu avusese ocazia niciodată să o vorbească.

Curînd am putut să fac plimbări într-o barcă cu vîsle pe apele care străluceau sub soare, pe lîngă vechiul castel, către insulițe singuratice, cu mesteceni în iarba înaltă unde ne opream și beam cafeaua adusă cu noi. Într-o zi m-am urcat în tren și am plecat, luînd cu mine recomandarea de a fi prudent și avertismentul că la orice efort o să am palpitații. Am făcut opriri scurte pe parcurs, am schimbat trenul cu autobuzul la Rovaniemi și am continuat drumul prin ținuturile lapone unde domnea o stare de vis : suprafețe de apă ca niște oglinzi limpezi, nemișcate, păduri care miroseau puternic a rășină, nori fremătători de țînțari și soarele roșu-înflăcărat al nopții polare. De la Kirkenäs am luat vaporul în jos, pe lîngă Nordkap către Narvik, am

[1] *Vladimir cel Mare.*

[2] *Erik Johan Stagnelius* (1793—1823), poet suedez. Lirica lui este mistică, adînc colorată de platonism creștinesc dar și de un senzualism intens.

găsit de mai multe ori vederile pe care Asklund le lăsase pentru mine, dar el și-a păstrat avansul.

În toamna lui 1935 s-a ținut „o întîlnire a poeților" la Sigtuna, unde urma să se dezbată tema conflictelor morale contemporane și eu am fost invitat să-mi prezint punctul de vedere. Din fracțiunea radicală a participat de asemenea și Karin Boye și-mi amintesc că aripa conservatoare nu a avut nici un succes. Gruparea creștină începuse să rupă relațiile ei confuze cu naziștii și tindea spre o înțelegere cu toate forțele „pozitive". Marele eveniment literar l-a constituit apariția volumului de poezii *Dikter vid gränsen* [1] de Bertil Malmberg [2] care, fără îndoială, putea fi citit în mai multe feluri : era un discurs sibilinic în strofe bătute în cuprii cu o lucrătură nobilă. Găseai acolo amurgul culturii și presentimentul catastrofei din vest, înfiorarea solemnă în fața inevitabilei treceri. Se putea de asemenea sesiza un avertisment la adresa căderii în banal, a sterilității și a lipsei de sentimente — ceea ce se potrivea destul de bine cu ideile criticii culturale primitiviste și cu atracția către sursele autentice.

Malmberg stătea cu un picior în fiecare tabără, ambivalent și misterios, dar tocmai de aceea deosebit de captivant ; era în același timp barometru sensibil al prezentului dar și mistagog oficiind rituri, revenit după experiențele făcute în Germania și care constituiau pentru el atît un balast cît și un cîștig. Malmberg a însemnat, într-un fel, o cumpănă de ape literare între scriitorii mai în vîrstă și

[1] *Poezii la hotar.*

[2] *Bertil Malmberg* (1889—1958), poet, povestitor, dramaturg. Lirica lui a fost influențată de estetism, apoi de idei creștine ale grupului Oxford, mai tîrziu de existențialism.

cei tineri, între academism și modernism, creînd în același timp noi legături între ei.

„Karavan" a dispărut după cinci numere ; Ekelöf, pe drumul către romantismul suedez al naturii cu *Sorgen och Stjärnan* [1], se afla pe punctul de a renega atît suprarealismul cît și pe Rimbaud. Eu am considerat acest lucru drept o înfrîngere și ca atare am luat o poziție critică : trecuse de fapt printr-un moment critic de resemnare, depășit prin *Färjesång* [2], de data asta însă mult schimbat ca poet.

Mă îndepărtasem din ce în ce mai mult de cercul de scriitori unde înainte mă simțisem ca un membru de familie. Încercam un sentiment de neliniște și insatisfacție pe care ceilalți nu păreau să-l împărtășească, ei continuînd să scrie cărțile lor nostalgice și să culeagă roadele în timp ce viața idilică era tot mai amenințată. Simțeam că la noi, în Suedia, posibilitățile de manifestare se diminuaseră și găseam necesar să mă desprind, să-mi caut un drum nou în afară, singur și liber de orice legături, putînd să aleg din nou între diverse tentații. O traducere din Lawrence și o bursă mi-au dat posibilitatea să plec în străinătate. Am plecat în noiembrie 1935 și nu m-am mai întors decît după doi ani.

---

[1] *Tristețea și steaua.*
[2] *Cîntec de vapor.*

UNDE AI FĂCUT NOUA CĂLĂTORIE?

De la Antwerpen am luat un vapor german care transporta pasageri și fructe tropicale către Las Palmas, Gran Canaria. Se spunea despre căpitan că era antinazist, dar în sala de mese am fost totuși siliți să stăm sub supravegherea unui portret aspru al lui Hitler. Cîțiva dintre pasageri nu erau nemți și printre ei se afla un doctor ceh și un tînăr cîntăreț danez cu care am devenit amic. În prima zi am vorbit englezește cu danezul, pînă cînd ne-am descoperit originea comună scandinavă. El urma să petreacă o iarnă în climatul insulelor Canare pentru a-și îngriji răgușeala ce-l deranja. Nu a devenit niciodată un cîntăreț mai cunoscut dar, cu timpul, a început să scrie cărți de călătorie, numele lui fiind Hans Andreasen. Primul port unde ne-am oprit a fost Funchal, în Madeira, și aici comandantul unui grup german local s-a îmbarcat cu tot ceremonialul de onoare nazist ce se cuvenea. Apoi interesul nostru a fost atras de înălțimile abrupte ale insulei, de femeile care croșetau dantele, de leproși, de căruțele pe tălpi trase de boi și de vinurile dulci, escala terminîndu-se într-o beție cu gălăgioase cîntece germane intonate în cor.

Gran Canaria reprezenta o lume mică, dar deosebită, izolată și în stagnare, în ciuda intensului turism internațional. Andreasen și cu mine am umblat pe jos ori cu autobuzul, am descoperit mici orașe somnolente ori sate idilice ascunse în verdeața bananierilor, am mers în cîteva grote locuite de oameni, pe povîrnișul unui munte și am băut vin negru pe vîrful unui vulcan stins ; ne închipuiam că sîntem în deșert printre dunele de nisip din imediata apropiere a portului și făceam baie printre barierele de lavă vulcanică. Autobuzele erau deschise și primitive, cu rînduri lungi de bănci unele după altele, controlorul de bilete făcîndu-și drum printre ele, agățat ca o maimuță de barele de susținere. Am făcut cunoștință cu un fotograf danez plin de răbdare și cu două frumoase actrițe germane fugite, la timp, de Hitler. Climatul social pe insulă avea o notă aspră de conflict și contradicții. Camioane cu grupuri compacte de muncitori în picioare treceau fără țintă precisă, de colo-colo, în timp ce muncitorii, cu pumnii ridicați, cîntau cîntece de revoltă. Poliția era în același timp vigilentă și exigentă. Într-o seară a intrat în hotel un polițist beat care voia să ne ia pașapoartele și ne-a cerut să-l urmăm la secția de poliție. Proprietarul hotelului a intervenit și ne-a salvat, explicîndu-i că noi sîntem prietenii lui personali.

Eu am plecat într-o excursie eroică pe jos, să traversez insula în compania a două doamne provocator sportive, una dintre ele — o profesoară nemțoaică cu pete brune pe piele și care-l citea pe Rilke, cealaltă o scriitoare engleză cu obrajii ca cireșele, mușcați de vînt (din păcate n-am ajuns niciodată să citesc vreuna din cărțile ei). Am umblat prin munți și văi, încărcați cu provizii și sticle de vin,

am petrecut o noapte într-o grotă, unde s-ar fi putut întîmpla să găsim craniile populației băștinașe, guanche, și, în sfîrșit, am fost surprinși sus pe înălțimi de o vijelie cu zăpadă și frig. Englezoaica era puțin puritană sau victoriană cu toată alura ei sportivă și într-o împrejurare a spus despre mine: „N-am văzut niciodată un om atît de sălbatic!" la care nemțoaica a rîs cu subînțeles.

Ajunși la hotel ni s-a spus că tocmai atunci sosise un scriitor danez pe numele de Söderberg. Nu cumva era suedezul Hjalmar Söderberg de la Copenhaga? S-a dovedit a fi însă un bărbat mult mai în vîrstă, ce amintea ca aspect de o șopîrlă cu ochi bulbucați și piele zbîrcită. Își petrecuse cea mai mare parte din viață în Australia și își povestea experiențele atît de interesant încît nu m-am putut abține să nu scriu o nuvelă despre el. Era înțelept și ateu, se închina numai soarelui căruia îi scria imnuri cu nuanțe filosofice. La propria cerere a fost găzduit într-o construcție de lemn supraetajată, asemănătoare unui turn; acolo își efectua ritualurile solare și se simțea fericit în izolarea lui. Lua mereu cu el un mic vas de tablă cu lapte pe care-l încălzea la o lampă de spirt. În zilele înnorate tremura ca într-un frison și nu scotea o vorbă.

După un timp, am trecut în insula vecină, Teneriffe, al cărui vîrf vulcanic, ce se vedea la orizont acoperit de zăpadă, mă ademenise de mult. La Santa Cruz l-am căutat pe suprarealistul Eduardo Westerdahl, pe care-l credeam suedez; era angajat la o bancă și nu știa un cuvînt în altă limbă decît spaniola. Dar era cetățean suedez și mi-a arătat un pașaport suedez (acesta i-a salvat viața în următorii ani, în vremea războiului civil). Tatăl lui fusese suedez, stabilit în Santa Cruz și căsătorit cu o fată

din insulele Canare ; acasă mama purta încă haine de doliu după moartea soțului petrecută cu mulți ani înainte și un mic steag suedez stătea pe masă, lîngă pașaportul lui.

Eduardo era în primul rînd critic de artă și edita „Gazeta del Arte", organul suprarealiștilor din Teneriffe. Avuseseră de curînd o vizită de inspecție a însuși Maestrului, André Breton, care apoi într-un eseu entuziasmat și-a descris impresiile despre vibranta insulă vulcanică, unul dintre centrele lumii în ceea ce privește impulsurile magnetice fine. Grupul suprarealiștilor era alcătuit din poeți, critici și artiști (printre cei din urmă se afla și Oscar Domingues, cel ce se făcuse remarcat în mod special la Paris ; el ducea o viață violent de mistuitoare, fiind un vizionar al imaginii, în stilul lui Max Ernst). Unul dintre membrii grupului avea o mașină veche cu care am făcut cîteva excursii deosebite spre culmile împădurite ale munților, sus la vulcanul Teide, unde cu ușurință confundai abisul spațial de deasupra cu cel al prăpastiei, sau în sate de pescari și orășele din zone viticole, în valea Orotava cu verdele bananierilor și la Puerta de la Cruz, pe atunci o așezare neînsemnată cu un șirand de lavă neagră, ce nu-și putea imagina ce stațiune turistică de lux avea să devină peste douăzeci și cinci de ani.

Pe insulele Canare m-au urmărit amintirile a două cărți citite în adolescență : *En sommarfärd till de lyckliga öarna* [1] de Gustav Mattson și *Eusebia, den kanariska skökan* [2] de Nils Wilhelm Lundh. Încercam să retrăiesc ceva din fanteziile acestea îndepărtate în timp, pentru ca astfel să dobîndesc o perspectivă romantică dublă care mi se părea ne-

[1] O călătorie de vară în insulele fericite
[2] *Eusebia, țîrfa Canarelor.*

cesară. Mult mai tîrziu, într-o seară la PEN — Club, am întîlnit un domn mai în vîrstă, corpolent care m-a salutat ca pe un compatriot, într-o scaneză cultă și a adăugat : „Cu siguranță, nu știi cine sînt. Dar mă numesc Nils Wilhelm Lundh !“ Și atunci i-am mărturisit acestui scriitor complet uitat că, în timpul adolescenței, iubeam cărțile lui și l-a surprins faptul că am putut chiar să-mi amintesc cîteva titluri *Den vita kyrkans by* [1], *Fran Etna till Vesuvius* [2] și *Eusebia, den kanariska skökan*. Această ultimă carte am găsit-o către sfîrșitul anilor '50 la Sverre Holmsen la Teneriffa și am început să o recitesc plin de speranțe. Pih !

Am plecat apoi în Spania ; am început cu Barcelona unde-am văzut o coridă, l-am vizitat pe artistul Miró, am întîlnit un grup de moderniști pentru care Westerdahl îmi dăduse o scrisoare de recomandare, am auzit pentru prima dată vorbindu-se despre poeții García Lorca și Rafael Alberti, dar din păcate, nu puteam încă să citesc din opera lor. Barcelona fremăta de neliniște și de un fel de așteptare încordată, plutea ceva în aer, era gata să se întîmple, numai că nimeni nu știa încă ce va fi. Anarhism, comunism, reacțiune, revoluție : totul părea posibil. (În Andaluzia am văzut mase de muncitori venind de pe cîmpii cu buchete de maci roșii, ținuți în mîinile ridicate, cu pumnii încleștați). Dar eu stăteam în siguranță la o pensiune și traduceam un nou capitol din *Women in love* de Lawrence, pentru a cîștiga bani și a-mi putea continua călătoria. Serile beam adeseori cîte un pahar de bere într-un local cu dansatoare de flamenco (o activitate deghizată de bordel cu prețuri populare,

[1] *Satul cu biserica albă.*
[2] *De la Etna la Vezuviu.*

accesibile), așteptînd masa de seară ce se servea către miezul nopții.

Cu graba impusă de necesități, am călătorit via Madrid, Sevilla și Algeciras către Tanger și Maroc (pe care îl voi descrie ceva mai tîrziu, stimulat fiind de *Anabase* a lui Perse). După cîteva săptămîni m-am întors via Marsilia, Paris și m-am oprit la Copenhaga. În momentul acela mai aveam exact o coroană și-am luat un mic dejun de întremare cu cafea și foietaj vienez la restaurantul Gării centrale. M-am dus apoi la pensiunea Helmerhus, unde locuisem în timpul vizitei făcute cu cîțiva ani în urmă și unde am fost recunoscut. Situația mea financiară a fost salvată pentru cîtva timp de oferta lui Olof Molander de a traduce cîteva piese de teatru : *Winterset* de Maxwell Anderson și *Waiting for Lefty* de Clifford Odet ; le-am predat rapid dar, din cîte știu, nu s-au jucat niciodată. O grafoloagă plină de fantezie, analizînd scrisul meu neregulat, mi-a prezis un viitor senin și mi-a propus să-i întîlnesc pe Paul la Cour și pe Halldór Laxness [1], ceea ce eu, din păcate, am refuzat, poate și din cauză că nu le cunoșteam încă suficient opera. Altă ocazie de a-l întîlni pe la Cour n-am mai avut niciodată, iar pe Laxness l-am întîlnit prima oară după sfîrșitul celui de al doilea război mondial.

Nu aveam deloc chef să plec la Stockholm și am hotărît să rămîn o perioadă mai lungă la Copen-

---

[1] *Halldór Kiljan Laxness* (n. 1902), romancier, eseist, poet islandez. Convertit de tînăr la catolicism este influențat în scrierile lui de Strindberg, filozofia și expresionismul german, Freud și Joyce. Personalitate controversată, profesînd radicalismul politic și literar, Laxness este unul dintre remarcabilii scriitori ai secolului XX. În 1955 a primit Premiul Nobel.

haga. Acolo era ca și cum aș fi fost și acasă și în străinătate, liber și necunoscut, însă mai puțin expus presiunii politice și culturale în creștere. Volumul meu de poezii pe jumătate suprarealiste *Nattens broar* apăruse în primăvară, dar nu mă sinchisisem să citesc vreo recenzie, nu-mi făceam nici un fel de iluzii, criticii puteau să scrie ce doreau. L-am vizitat pe artistul suprarealist Vilhelm Bjerke-Petersen, cu care fusesem în corespondență și prin el l-am întîlnit pe ciudatul Freddie, pe Richard Martensen și pe alții. Aveam să mă împrietenesc în primul rînd cu pictori și nu cu scriitori. Bjerke-Petersen, fiul corcolit al unui director de muzeu de artă, găsea că Danemarca este înapoiată și sufocantă, își făcea visuri exagerate despre Suedia și mai tîrziu, într-adevăr, avea să se suedizeze. Capul lui avea forma perfectă a oului, reușea să fie în egală măsură intelectual, poet și artist și era însuflețit tot timpul de idei noi. Deoarece Kjeld Abel avea atunci mare succes cu *Melodin der blev vaek* [1] și cum Riddersalen urma, cu timpul, să-și schimbe repertoriul, lui Bjerke-Petersen i-a venit ideea să scriem împreună o piesă de teatru. El mi-a dat o serie de schițe, eu le-am dat o anumită formă, le-am îmbogățit cu propriile-mi idei și astfel am realizat cîteva tablouri ce aveau ca personaj principal o tînără femeie. Am intitulat piesa *Kvinnan väntar* [2] și am tradus-o împreună în daneză, după ce am pus să mi se monteze pe mașina mea de scris literele daneze æ și ø. Lucrarea n-a fost însă acceptată, am stabilit cu aproximație aportul fiecăruia pentru reglementarea drepturilor de autor iar eu am refăcut partea mea, adaptînd-o pentru radio și

[1] *Melodia care a dispărut*, în text în limba daneză.
[2] *Femeia așteaptă*.

mai tîrziu s-a şi jucat pe scena Studioului dramatic. Este singurul meu păcat în ceea ce priveşte teatrul şi-a fost comis la îndemnul altuia.

În vara aceea a început războiul civil în Spania, o nouă mişcare de şah a fascismului european, din ce în ce mai extins. Cămăşile negre ale lui Mussolini invadaseră brutal Etiopia fără ca puterile din vest să facă vreo încercare serioasă pentru a le opri. Acum era rîndul Spaniei şi o tragedie revoltătoare începuse să se desfăşoare. Un punct luminos îl constituia rezistenţa îndîrjită şi, pînă la un anumit moment, încununată de succes, a partidelor de stînga şi a majorităţii poporului spaniol. Cinismul şi dispreţul afişate atît de evident de către aripa reacţionară ar fi trebuit să deschidă ochii celor mai mulţi. Dar continua să fie un ciudat, înjositor şi deprimant timp al orbirii generale.

Cum ai întîlnit-o pe Maria, care avea să devină soţia şi camaradul tău pentru mult timp?

Într-o frumoasă zi de iunie am luat trenul către coasta nordică a insulei Själland ca să găsesc un loc unde să-mi petrec vara. La Hilleröd se schimba trenul şi o fată blondă, pistruiată s-a întîmplat să mă întrebe care era trenul spre Rörvig. Am informat-o imediat pentru că exact în acea direcţie voiam să merg şi eu. Am stat destul de aproape unul de celălalt în acelaşi compartiment, am împrumutat o revistă de la ea şi ea s-a înroşit pentru că-i venea greu să înţeleagă suedeza. Cînd am ajuns la Rörvig, după ce-am traversat cu vaporul strîmtoarea la Hundested, am plecat fiecare în direcţia lui. Eu am închiriat o cameră pentru vară de la proprietarul

— ce aducea cu un elefant și suferea de boala somnului — cîrciumii vechi și alungite din sat ; de cîrciumă ținea și grădina de vară, unde se servea, ca și pista de dans — ambele aflate de cealaltă parte a drumului de țară.

După aceea m-am reîntors la Copenhaga și n-am revenit în sat decît după o săptămînă. Printre oaspeții cîrciumii se afla atunci și fata din tren ; ne-am întîlnit la „masa cu aperitive" și nu părea să regrete revederea. Aveam cu mine o bicicletă închiriată și, într-o zi, cînd intenționam să mă duc la malul mării pentru a face baie, am întrebat-o pe fată dacă nu dorea să vină cu mine. Mi-a răspuns că nu avea bicicletă, dar nici nu am ajuns bine la mare cînd a apărut și ea — împrumutase o bicicletă. Și astfel ne-am cunoscut.

Fata nu voia totuși să spună cum o cheamă. Auzisem că era strigată domnișoara Petersen și numai cînd a fost gata de plecare acasă mi-a dat o hîrtie cu numele și adresa ei, scrise cu caractere drepte, de fată : Karla Petersen. Mai tîrziu am aflat că-i displăcea numele ei ; fusese crescută la un orfelinat unde numele Karla suna ca o lovitură de bici, dur și rece. Petersen nu era numele ei „adevărat", ci un nume adoptiv, cel al unui chelner din Copenhaga. Lucra la o firmă de optică și locuia acasă la familia chelnerului și acesta fusese primul ei concediu petrecut de una singură, în deplină libertate.

A continuat să suporte numele de Karla cîțiva ani încă, pînă cînd a debutat cu o plachetă de versuri în suedeză. Atunci a început să folosească al doilea prenume, Maria, și și-a luat numele de familie al mamei, Wine. Schimbarea de nume a însemnat pentru ea mai mult decît s-ar putea crede :

reprezenta metamorfoza ei încununată de succes, desprinderea definitivă de „copilul de la orfelinat" ca și de „fiica" adoptată în casa chelnerului, de tînăra fată înconjurată de o grijă exagerată, de atmosfera de linguşiri şi opresiune. Mie-mi făcea plăcere să fiu un instrument în scopul acestei eliberări şi transformări şi, în acelaşi timp, mai mult fără intenţie, aveam să stimulez la ea o înclinare lirică, finalizată în scrierea de poezii.

În vara respectivă, cu excepţia cîtorva întîlniri duminicale, am păstrat legătura numai prin scrisori. Eu am stat în gazdă la un negustor de blănuri care îmi zicea Mr. Remington, după marca maşinii mele de scris ; el povestea cu mîndrie că traduceam cărţi din engleză, în schimb nu credea prea mult în scrierile mele. Am cunoscut şi un funcţionar tînăr de la poştă individualizat prin două trăsături definitorii : citea cărţi şi rareori era treaz. Fiind un adevărat băutor de bere danez, sticlele în faţa lui se goleau una după alta cît ai clipi. Pe de altă parte nu era niciodată realmente beat, dar vorbea tare şi puţin nedesluşit, ceea ce pentru mine constituia o ocazie excelentă de a învăţa să înţeleg daneza în forma ei cea mai dificilă. Knut Jaensson a venit la Rörvig pentru vreo două săptămîni de concediu şi a fost impresionat de iscusinţa mea în conversaţia cu funcţionarul de la poştă. (Knut hotărîse ca în drum spre casă să-l viziteze pe mult admiratul Vilhelm Ekelund, care locuia aproape de Helsingör, dar a constatat că acesta se mutase recent la Lidingö !)

Pe atunci tocmai îmi procurasem poemul epic *Anabase* de Saint-John Perse, într-un volum bilingv, cu traducerea în engleză a lui Eliot alături de original. Poemul a fost o revelaţie pentru mine

și am încercat imediat să-l traduc în suedeză. Nimeni nu părea să fi auzit vorbindu-se de Perse și timp de mulți ani nu am reușit să transmit nimănui entuziasmul meu pentru el. Traducerea mea din *Anabase* a fost refuzată atît de „B.L.M." cît și de „Ord och bild" [1] și a trebuit să mai aștept pînă cînd să-l strecor la sfîrșitul volumului meu de eseuri *Ikarus flykt* [2]. Cînd am terminat povestirea de călătorie, sau mai bine zis fantezia de călătorie *Drakblod* [3], aceasta împrumutase stilul și culoarea de la Perse. Amprenta lui Perse am găsit-o și la Eliot și poate tocmai acest element mi-a plăcut cel mai mult la el (în special corurile în *Murder in the Cathedral).* Am tradus primul „cvartet", *Burnt Norton,* dar și acesta a trebuit să aștepte cîțiva ani.

Cu Karla Maria m-am căsătorit în decembrie, în clădirea Tribunalului din Copenhaga, o ceremonie simplă, unde doar am semnat cîteva hîrtii, înconjurați de o grămadă de mirese, evident gravide, și gineri jenați. Eu fusesem constant sceptic în privința căsătoriei și-am reușit să infirm prezicerile unei țigănci ce-mi ghicise că mă voi căsători la douăzeci și doi de ani și voi fi tatăl a mulți copii. Căsătoria rămînea în continuare pentru mine un compromis pe care-l disprețuiam și la care pusesem, clar și răspicat, condiții : trebuia considerată ca de circumstanță și o curată formalitate, nu ne lega și nu ne obliga pe nici unul dintre noi și nu vom face copii.

Condițiile erau poate dure, mult prea dure avînd în vedere faptul că era implicată și o altă persoană

[1] *Cuvinte și imagini.*
[2] *Zborul lui Icar.*
[3] *Sînge de dragon.*

dar se știa că ele exprimau cele mai profunde convingeri ale mele. Karla Maria le-a adoptat ca și cînd ar fi fost ale ei, chiar dacă uneori s-au dovedit a fi mai grele decît poate că-și imaginase la început. Un scriitor nu-și putea permite să aibă copii, asta constituia o axiomă pentru mine, mai ales cînd era vorba de un scriitor sărac ce trebuia să-și completeze singur pregătirea și pentru care nevoia de libertate era mai presus de orice discuție. De asemenea trăiam cu convingerea că nu eram potrivit ca tată, mă temeam că voi deveni un tiran dezechilibrat în casă și un nevrotic care să-i marcheze definitiv pe copii. „În „bunătatea" mea nu te puteai încrede, nu ar fi rezistat la încercări mai serioase. Nu simțeam „nevoia" de copii (cărțile însemnau în suficientă măsură copii pentru mine, cu bucuria nașterii și dificultățile creșterii lor).

Căsătoria era de asemenea o manevră împotriva părinților adoptivi ai Mariei, o provocare pentru teama lor mic burgheză că eu, un aventurier fără o meserie de încredere, un visător, le-am sedus nevinovata „fiică". Decisesem s-o ajut să iasă dintr-un mediu și o dependență sîcîitoare pentru ea, iar ceea ce se putea întîmpla după aceea avea mai puțină importanță. Masa de nuntă a plătit-o tatăl adoptiv, un chelner mai în vîrstă, alb ca varul și cu false maniere de om fin. S-a ținut la un restaurant popular, eu dansam vals cu Maria în înghesuială, „tata" bea vîrtos, în timp ce „mama" devenea din ce în ce mai palidă de teamă. La timpul potrivit noi am plecat cu tramvaiul spre noua noastră locuință, pe Vesterbrogade.

Acolo aveam să stau de multe ori la fereastră uitîndu-mă după poștașii cu paltoane carmin care veneau în lungul străzii, împingînd bicicletele cu gențile de scrisori, căci așteptam avizele poștale roșii sau alte vești bune. Făceam plimbări cu Maria la Södermarken și ne abonasem la „Politiken". Ea nu mai lucra la opticieni, făcea acum contabilitate la măcelăria Holberg și-o chinuia faptul că în fiecare zi trebuia să treacă printre corpurile animalelor și pe lîngă băieții din măcelărie.

Cu totul pe neașteptate s-a ivit tatăl natural al Mariei. Era un om de afaceri înstărit, cu familie, și-ar fi preferat ca ai lui să nu știe de existența Mariei. Gras și gifîitor, și-a arătat autoritatea la restaurantul unde ne invitase. Mi-a cerut să fiu harnic ca să o pot întreține pe fiica lui (pentru care el însuși niciodată nu-și luase vreo răspundere). O găsea jenant de slabă și-o îndemna să mănînce mai mult unt și i-a pus o bucată mare de unt pe farfurie. „Ar trebui s-o vezi pe sora ta !" a spus, descriind grăitor cu mîinile curbele bustului. Mama Mariei avea înclinări artistice și era boemă, a evocat el cu o nuanță de nostalgie. În ceea ce-l privea, continua tatăl să-și amintească luminîndu-se la față, începuse ca muncitor obișnuit și treptat a fost avansat. Aparținea veteranilor social-democrați și pînă la o anumită limită, simpatiza cu radicalismul tineretului.

După întîlnire, Maria s-a simțit ușurată atît pentru ea personal cît și pentru faptul că tatăl ei și cu mine ne-am înțeles bine. Era aproape ca și cum ar fi căpătat doi tați noi, ca și cum ei ar fi recunoscut-o prin a se accepta unul pe celălalt.

În această perioadă au început contactele cu Henry Miller?

Întîi mi-a scris un suedez din Paris dornic să-mi trezească interesul pentru Henry Miller, pe atunci aproape necunoscut. La scurt timp după aceea mi-a scris Miller însuşi şi a început să-mi trimită cu generozitate cărţile şi copiile manuscriselor sale. Era neobosit şi m-a expus la un adevărat bombardament cu scrisori care mă măgulea şi mă surprindeau. Se aştepta la prea mult de la mine, auzise ce făcuse Brandes pentru Nietzsche şi se aştepta ca eu să fac ceva asemănător pentru el. Da, el poate că era Nietzsche, dar eu realmente nu eram un Brandes. Am ezitat înainte de a introduce primele lui două opere *Tropic of Cancer* şi *Black Spring*, într-una din cronicile mele literare din „B.L.M". Redactorul, Georg Svensson, care ştiam că mă susţine, avusese cu siguranţă destule neplăceri din cauza contribuţiilor mele, prost văzute în multe cercuri. Şi dacă acum vreun moralist lezat ar fi tras alarma asupra lui Miller, ar fi fost poate prea mult. Dar se pare că nici un moralist literar nu-l citise pe Miller, astfel că nimeni n-a zis nimic.

În vremea aceea, în Suedia, era aproape inimaginabil să poţi edita o carte, ori măcar un fragment din Miller şi din acest punct de vedere mă simţeam constrîns să-l dezamăgesc tot timpul. Iar aprecierea mea personală nu-i putea fi de mare folos. Sincer vorbind, la început am ezitat puţin în faţa modului său de a scrie : mi se părea prea insistent în stil american şi puţin mecanic, mai mult o revărsare de material decît o orientare critică. Dar curînd m-a cucerit temperamentul lui, lipsa totală de reţineri, fantezia adesea galopînd sălbatic, vita-

litatea debordantă. Încă nu remarcasem un fapt care cu timpul avea să-mi repugne într-o oarecare măsură : reclama nestăpînită ce și-o făcea, activitatea intensă de a se face celebru pe sine însuși. În cursul iernii lui 1937 Miller m-a anunțat că va sosi la Copenhaga pentru a mă întîlni și de asemenea pentru a vizita Helsingör unde voia să vadă castelul lui Hamlet (în perioada respectivă tocmai aveam un schimb intens de scrisori pe tema Hamlet și corespondența noastră urma să apară într-un volum de exact 1000 de pagini, dar cînd acesta în sfîrșit, a apărut se redusese la o pătrime). I-am oprit cameră la un hotel și mi-am cumpărat un costum nou, incitat de întîlnirea cu el. Miller n-a apărut însă deloc, o scrisoare m-a informat că se îmbolnăvise de gripă.

Nu ne-am întîlnit decît un an mai tîrziu, în primăvara lui 1938, la Paris. Locuia destul de departe de Montparnasse, pe un fel de stradă privată cu numele Villa Seurat. Noi (eram cu Maria) am căutat adresa, i-am găsit cartea de vizită pe o ușă, într-o scară întunecată, și am ciocănit (nu avea sonerie). Dinăuntru nu se auzea nici un sunet, dar o femeie a scos capul pe o altă ușă și ne-a spus să batem mai tare : monsieur Miller era acasă, probabil însă că dormea. Așa a și fost : după o clipă s-au auzit niște mormăieli și Henry Miller și-a făcut apariția în deschizătura ușii cu o grimasă somnoroasă, îmbrăcat doar în halat de casă. Ne-a poftit înăuntru și a pus pe masă o sticlă de vin roșu pe jumătate golită.

Miller avea ochi intens albaștri pe o față ofilită, dinții erau stricați și aproape nu avea fir de păr pe cap (avea atunci 47 de ani). Arăta, de fapt, mai mult a om cumsecade decît a geniu, vorbea o americană tărăgănată, ce amintea mai curînd de statele

din sud decît de Brooklynul unde crescuse. Se arăta a fi o persoană caldă și prietenoasă, părea surprinzător de calm și aproape timid. Unde-i erau impetuozitatea și frenezia ? Poate numai în propria lui fantezie. Ți l-ai fi putut eventual imagina drept autorul cărții *Tropic of Cancer,* omul care bătuse asfaltul marelui oraș, oaspetele lăzilor de gunoi, cavalerul prostituatelor. Dar părea prea firav pentru rolul de atlet erotic, nu arăta nicicum a tip robust, cu ceafă de taur.

Ne-am mai întîlnit apoi de cîteva ori în timpul aceleiași vizite la Paris. Venea pe bicicletă în mijlocul traficului intens, cu șapcă pe cap și cu un pulover albastru pe gît (amintea puțin de Jean Gabin în rolurile de proletar din filmele de la începutul carierei). Stăteam prin cafenele și vorbeam relaxat despre literatură, puțin nepăsători, ca și cum nu ne-ar fi privit mai îndeaproape pe noi. Miller pomenea de prietenii lui Anaïs Nin, Lawrence Durrell, Michael Fraenkel, dar nu i-am întîlnit pe niciunul (am citit în schimb cărți de ei și am scris în „B.L.M." despre *The Winter of Artifice The Black Book* și *Bastard Death).* Aveam senzația că Miller era foarte decepționat de mine (și nu mă mira), contactul dintre noi nedevenind ceea ce ar fi trebuit să devină.

Odată ne-a dus și în lumea aventuroasă a Parisului necunoscut, fără ca totuși să ni se împlinească așteptările. Cel mai bine îmi amintesc un local arab dubios, la subsol, cu un miros bizar, dulceag-pătrunzător, care mă făcea să mă gîndesc la kif [1], dar poate că era doar un soi de tămîie. Indivizi posomoriți stăteau la bar, atmosfera se vădea a fi mai

[1] Plantă cu efecte halucinogene cînd este fumată.

curînd tristă decît amenințătoare sau periculoasă. Miller părea cunoscut acolo și a schimbat cîteva cuvinte cu proprietarul. Am fost conduși într-o cameră interioară unde femei arabe de vîrste foarte diferite (poate femei din aceeași familie, de la fata de zece ani pînă la bunica osoasă și cu fața de cal) se dezbrăcau în timp ce dansau rigid și își dezvăluiau corpurile gri-murdar, înghețate. Noi beam bere și afișam indiferența blazată a cunoscătorilor. Hm, Parisul !

Corespondența noastră a continuat încă un timp, apoi s-a răcit treptat, ca să înceteze cînd Miller a părăsit Parisul, la declanșarea războiului. Se arăta foarte interesat de eseul pe care-l scrisesem despre el în *Ikarus flykt*, cu pretențiosul titlu *Henry Miller och myten om den skapande döden* [1]. Mi-a scris și m-a întrebat în mod special ce însemna „den skapande döden", părîndu-i-se că aceste cuvinte ar putea veni dintr-o limbă nordică veche. Titlul se referea la una din ideile lui principale, scoasă în evidență de mine : bucuria de a trăi trebuia să fie atît de totală, încît, prin extindere, să cuprindă și moartea, binecuvîntînd metamorfoza, făcînd moartea roditoare, creatoare. În acest spirit Miller aproba catastrofa mondială care se apropia, văzînd-o ca o purificare prin foc sau o reînnoire apocaliptică. Și sigur că putea s-o spună, dar cînd războiul a devenit o realitate, Miller s-a gîndit că este american

[1] *Henry Miller și mitul despre moartea creatoare.*

și s-a salvat părăsind Europa. Era evident că el personal nu dorea să suporte consecințele ideilor lui despre catastrofă.

Cînd și cum te-ai reîntors în Suedia?

Mă apropiam de țara mea parcă tatonind. Întîi am făcut o vizită de cîteva zile la Lund împreună cu suprarealiștii danezi și cu Erik Olsson, membru al grupului Halmstad, care locuia în apropiere de Copenhaga. La galeria de artă din Lund se deschisese o mare expoziție internațională a suprarealiștilor și eu m-am angajat să țin o conferință de prezentare generală a mișcării suprarealiste. Am vorbit mai mult de o oră, cu siguranță mult prea repede, în fața unui public numeros și răbdător. La sfîrșit am primit cuvinte de laudă de la Ragnar Josephson, l-am văzut pentru prima oară pe Sven Alfons, cel care avea să devină poetul anilor '40, l-am întîlnit pe Sten Broman și m-am certat cu el, găsindu-l nazist, am făcut cunoștință cu bijutierul artist Viven Nilsson, cu sculptorul abstract Christian Berg și cu Nils Webel, artist din Göteborg. Am petrecut cîteva zile vesele, amenințarea războiului părea din nou îndepărtată și curentele moderniste erau pe cale de a se afirma — acum în primul rînd sub forma suprarealismului. Maria se afla pentru prima dată într-un asemenea mediu și s-a simțit atît de apreciată, că a lipsit de la serviciu și fără să stea mult pe gînduri a telefonat la măcelăria din Copenhaga și și-a dat demisia.

Ne-a venit ideea să petrecem o vară în Skåne și-am plecat la Båstad, mai bine zis la ferma Hemmeslöv, în regiunea Halland. Am petrecut o ade-

vărată vară suedeză la țară, am dansat în hambar, am mers la mare cu un Ford vechi ca să facem baie, am băut cafea în grădina bogat înverzită, am organizat excursii în sus, către coama Hallandului și-am colindat prin pădure pînă la Båstad. Am terminat traducerea volumului *Șarpele cu pene* de Lawrence și apoi m-am apucat de cartea lui Karen Blixen [1] *Afrikansk pastoral,* primită în manuscris, cu schimbări și adaosuri pe care autoarea continua să mi le trimită prin scrisori. Am avut de asemenea timp să termin volumul de poezii *Sirensång* [2], aici stilul meu suprarealist devenind mai epic și cu o tendință mitologizantă. La sfîrșitul verii ne-am decis să nu ne mai întoarcem la Copenhaga, unde, după ce încetase mirajul noutății, începusem să mă simt străin. Trebuia să facem o încercare cu Stockholmul, eu am plecat înainte acolo singur pentru a găsi o locuință, în timp ce Maria s-a întors pentru vreo lună la părinții adoptivi.

Am luat parte la o nouă întîlnire a scriitorilor la Sigtuna unde punctul culminant l-a constituit cuvîntarea lui Bertil Malmberg despre *Diktaren och hans demon* [3]. Prințul Wilhelm stătea și asculta cu mîna la ureche, la sfîrșit a clătinat din cap și-a zis că lui chestiile alea cu demonii nu-i plac. În cursul dezbaterii mi-am schițat cîteva puncte de vedere care sprijineau în mod clar ideile lui Malmberg și acesta a fost începutul unei relații fructuoase. Malmberg nu era un monument de egocentrism

[1] *Karen Blixen* (1885—1962), scriitoare daneză, cunoscută mai ales prin romanul *Out of Africa,* unde, ca și în nuvele și alte scrieri, retrăiește experiența africană a autoarei, fermieră în Kenia.

[2] *Cîntec de sirenă.*

[3] *Poetul și demonul lui.*

cum greșit s-ar fi putut crede de la distanță. El putea fi surprinzător de impulsiv și direct, fără înfrumusețări și atitudine studiată. Am avut imediat sentimentul că se situa pe o poziție destul de singulară în generația sa, înclinat să se lase în voia ispitelor periculoase, o pasăre străină și stranie. Cu o siguranță de somnambul părea să ezite în fața drumului adevărat și a arătat o indecizie ciudată în următorii ani cînd a căzut sub influența lui Sven Stolpe, fiind atras în mișcarea Oxford ; la o mare întîlnire la Visby și-a mărturisit schimbarea radicală a opiniilor și a fost prezentat într-un larg reportaj în „Vecko-Journalen". A scos volumul de poezii *Sångerna om samvetet och ödet* [4], atît de deosebit de *Dikter vid gränsen* — un act de voință, o încercare de a se ridica la nivelul cerințelor impuse de moda confesiunilor din lumea bună, de a se transforma moral în fața amenințării care venea de la Hitler. Într-o seară m-am dus să-l văd pe Malmberg în noul său rol ; citea poezii într-un mod forțat, chinuit, trecînd parcă peste propria-i persoană, cu ochii roșii ca și cum abia plînsese, în timp ce Sven Stolpe și soția sa — amîndoi se spovedeau cu plăcere în public — se ridicaseră în picioare și făceau de bună-voie mărturisiri în fața asistenței.

Locul lui Malmberg nu era acolo și o nouă schimbare nu avea să întîrzie mult. A revenit mai mult sau mai puțin la eul poetic dinainte, un hoinar solitar prin parcuri tomnatice, printre vînturi care șuierau a pustiu și voci șoptind misterios, ispitind la renunțarea de sine, la anihilare — un dans funebru cu demoni.

---

[4] *Cîntece despre conștiință și soartă.*

El îmi declarase brusc chiar de la prima noastră întîlnire : „Știi ce, tu ar trebui să devii conducătorul nostru !“ L-am privit întrebător crezînd că glumește, dar era evident că suna ca un fel de rugăminte. Puteam realmente să fac ceva pentru Bretil Malmberg ? m-am întrebat după aceea în mai multe împrejurări. Părea imposibil, un gînd aproape ridicol. Făceam un adevărat complex atunci cînd venea vorba de rolul meu de lider, subliniat în mod special de Stolpe. Niciodată n-am fost încîntat de rolul de conducător, așa cum s-a afirmat, eu am încercat doar să promovez în primul rînd o activitate comună într-un grup sau într-un cerc. Imediat ce simțeam că totul depinde de conducerea mea, mă retrăgeam. Optasem pentru singurătate și izolare, voiam să rup relațiile și solidaritățile care nu se dovedeau totale, mă întorceam împotriva adepților și urmașilor. Mi se spunea uneori cu maliție „general fără trupe“, dar nu eram nicicum un general și nu doream să am nici un fel de trupe. Mai degrabă îndepărtam, respingeam pe cei din jur, mă sabotam pe mine însumi, adoptînd poziții extreme.

Într-una din primele veri ale războiului, Maria și cu mine l-am vizitat pe Malmberg la Sotholmen, unde Wenner-Gren îi dăduse în dar o locuință pentru poeți. Am venit pe biciclete de la Dalarö și fiind plini de praf și transpirați am vrut să găsim un mic golf unde să facem baie. Bertil însă nu știa un asemenea loc și ne-a îndrumat la baia, bine dotată, a casei. Am rămas la el peste noapte și, cu toată vara ispititoare de afară, n-am ieșit din casă. Locuința era înconjurată de pomi bătrîni, noduroși, avea ferestre verzi și Bertil ne-a asigurat că noaptea umblau stafii dar că, noi, probabil, nu le vom

remarca. O cameră specială era rezervată unui altar de recunoștință către doamna Wenner-Gren, iar portretul ei mărit, purtînd o dedicație plină de afecțiune, domina încăperea. Noua soție a lui Malmberg, rece și de o frumusețe detașată parcă, apărea în camere precum femeile din tablourile lui Dardel [1]. Pe o masă mare se afla mîncare din abundență, puteai să mănînci cînd găseai de cuviință. Bertil declama din noile sale traduceri din Hölderlin și George cu voce groasă, monotonă, marcînd puternic ritmul. La un moment dat am fost atît de entuziasmat încît am dat cu capul într-un abajur din sticlă șlefuită care a căzut, făcîndu-se țăndări. Bertil a continuat însă netulburat recitarea.

I-am vizitat apoi pe Knut Jaensson și Tora Dahl la Lidingö, dar nu mai era aceeași viață animată acolo. De cele mai multe ori Maria și cu mine eram singurii oaspeți, petreceam după amiezi și seri de duminică intime, uneori puțin melancolice. Ascultam cu neliniște noutățile zilei la radio. Knut citea din cînd în cînd cu voce tare, în felul lui alert și amuzat. Într-un tîrziu Tora și-a făcut debutul ca scriitor, prima ei povestire am publicat-o eu în „Karavan" și am sfătuit-o să nu abandoneze. Rezistența ei s-a atenuat, a renunțat la reticență și la spiritul autocritic exagerat. Nici măcar atunci cînd recenzentele, mai ales, o tratau parcă ar fi fost o autoare ratată de literatură de divertisment, Tora nu s-a lăsat doborîtă. Devenise mult mai sigură pe sine, căpătase o încredere din ce în ce mai mare în propriile puteri. În cărțile sale povestea în primul rînd despre viața proprie și va continua să povestească

[1] *Nils von Dardel* (1888—1943), pictor modernist; a cultivat în creația sa motive existențiale și onirice.

pînă la bătrînețe cu o acuitate a memoriei, o agerime și o sensibilitate care creșteau cu vîrsta. Și în sînul familiei personalitatea ei puternică se manifesta din ce în ce mai pregnant, emana o liniște demnă și un farmec ciudat, instinctul său moral era deosebit de dezvoltat, combinat în mod fericit cu un adevărat liberalism al ideilor.

Acum ai făcut călătoria la Paris despre care ai mai citit ?

Da, era în primăvara lui 1938 și am călătorit prin Germania, într-un compartiment de clasa a III-a. Staționările la Hamburg și Köln ne-au făcut să sesizăm atmosfera amenințătoare, cu parade naziste, colecte obligatorii, agresivitate și mobilizare generală. Trenul era supraaglomerat, noi stăteam înghesuiți între nemți solizi care nu-și scoteau nici paltoanele, nici pălăriile, rămînînd nemișcați în căldura din ce în ce mai înăbușitoare. Eu mi-am permis să mă ridic și să deschid ventilatorul din plafon și mult timp m-au fulgerat priviri mînioase într-o tăcere mocnită : ca și cum gestul meu ar fi fost o provocare, critica unui străin la adresa noii Germanii. Ne-am decis pe loc ca, la înapoiere, să luăm vaporul din nordul Franței spre Esbjerg și așa am și făcut, cîteva luni mai tîrziu.

Parisul, ca de obicei, era preocupat de primăvară, artă și prezentări de modă, nu părea să dea vreo importanță pregătirilor de război ori problemelor politice. Dar era numai o fațadă, burghezia egocentrică distrîndu-se la adăpostul pactului de neintervenție în Spania și a înțelegerilor iluzorii cu Hitler. Sub această aparență, în straturile mai conștiente ale populației, clocotea neliniștea și nemulțumirea,

se pregătea formarea unui front popular împotriva fascismului și războiul din Spania era urmărit cu sufletul la gură.

Am găsit o cameră ieftină la un hotel pe malul de vest al Senei, o cameră la mansardă cu o vedere frumoasă asupra fluviului, a catedralei Nôtre Dame, a cheiurilor și a buchiniștilor. În cameră era frig în ploioasa vreme de aprilie, stăteam înfășurați în pături și mîncam prînzul rece. Maria rămînea mai mult în pat cu caietul de note alături, lucrînd la prima ei plachetă de versuri (scrise în daneză și politicos refuzate de Gylendal). Eu mă încăpățînam să stau la masă și să scriu la mașină, încotoșmănat împotriva frigului, încercînd să scriu cu mănușile pe mînă. Lucram la cîteva din eseurile ce urmau să fie incluse în *Ikarus flykt*.

Ne plimbam de obicei în zona cheiurilor unde întotdeauna aveam multe de văzut, de la cărți și tablouri afumate la pescari cu undița, vapoare pe care locuiau oameni, expoziții de păsări în colivii și de pești în acvarii. O luam apoi în sus pe Bulevardul Saint Michel, prin grădina Luxembourg spre Montparnasse sau pe Bulevardul Saint Germain, la Café Deux Magots, cafenea literară și loc de întîlnire al suprarealiștilor. Împreună cu Christian Berg (un tip plăcut cu barbă roșie) vizitam saloane de artă și expoziții. Johannes Edfelt [1] și Carl-Emil Englund au venit cu soțiile și împreună am făcut excursii în pădurea Boulogne (aveam cu noi sticle de vin roșu și un aparat de filmat cu peliculă îngustă al lui En-

[1] *Johannes Edfelt*, scriitor și critic literar, membru al Academiei suedeze, președinte al PEN-Clubului. Este considerat unul dintre cei mai importanți lirici suedezi ai perioadei interbelice, cel care prin traduceri a introdus poezia germană în cultura scandinavă.

glund), am studiat, într-o măsură, viața de noapte a Parisului, dar am rezistat tentației de a vedea diferite „specialități".

Familia Englund locuia la un hotel bun unde, noaptea, se întîlneau cu șobolani mari pe scară. Așa ceva hotelele ieftine nu-și permit să plătească, obișnuiam noi să spunem. Carl-Emil era tăcut, cu ochi rotunzi ca un copil și își ținea soția de mînă în situații mai dificile, comanda la cafenele cacao cu lapte în suedeză neaoșă și i se aducea. Edfelt trecea printr-o perioadă autocritică și era pe punctul să facă un act disperat. Într-o dimineață, în zori, a venit la noi la hotel ca să ne spună la revedere : voia să plece voluntar în Spania. Umblase toată noaptea cu mașina, șoferul taxiului îl cunoștea pe Aragon și putea să aranjeze formalitățile. L-am sfătuit să se mai gîndească pînă a doua zi, ceea ce a și făcut, renunțînd apoi la Spania.

Părerea mea era că voluntarii în Spania aveau doar o importanță simbolică, fiind o acțiune cu o semnificație personală în primul rînd. Realizam cu amărăciune că democrațiile vestice trădaseră atît Spania cît și pe ele însele și nu se mai putea face nimic, căci se ajunsese prea departe pe acest drum. Spania nu avea cum să mai fie salvată, aripa republicană era scindată, așa cum totul era scindat în țară. Și cu toate astea Spania continua să frămînte conștiințele, să se facă simțită cu suferința ei.

Ce ți s-a întîmplat în ultimul an înainte de război ?

Ne-am mutat la Fredhäll unde, pe malul apei, fuseseră construite blocuri înalte și arcul noului pod, Traneberg, se proiecta îndrăzneț în spațiu. Străzi cu

nume de poeți treceau printre alei de pini și stejari, peluze de iarbă se întîlneau pretutindeni și totul părea pașnic, luminos, plin de speranță. Dar amenințarea din afară nu reușea să dispară cu adevărat, aveam sentimentul unei amînări de moment în această ultimă vară de pace, un răgaz ce ascundea încordarea și așteptarea. Ne imaginam deja cum avioanele aveau să se arunce asupra orașului și bombele să distrugă casele.

Făceam planuri de călătorii la care apoi renunțam, ne gîndeam să încercăm o evadare înainte de a fi prea tîrziu. Fredrik Ramel, un tînăr plin de fantezie, cunoscut de noi mai demult, revenise de la Paris în compania unui artist tunisian, Ali Ben Salem. Ali era un bărbat scund, plin de energie, cînd agitat, cînd calm. El ne-a propus un proiect destul de atrăgător ce urma să ne îndepărteze de război și de presupusa catastrofă : trebuia să investim împreună un capital și să cumpărăm o plantație de curmali în partea cea mai sudică a Tunisiei. Acolo, departe de bombardiere și de război, am fi avut tot timpul soare și pacea deșertului, iar plantația urma să ne asigure existența. Astfel am fi putut supraviețui în afara unei Europe ce se sfîșia pe sine însăși într-o luptă care nu părea să ne privească cu adevărat pe noi, căci, după cît se întrevedea, nimic bun, just sau dezirabil nu avea să rezulte din această înfruntare.

În ceea ce mă privește, am reflectat serios la perspectiva oferită și am conchis că nu voi accepta. În ciuda opoziției mele pe toate planurile, în primul rînd față de nazism și fascism, dar și față de comunismul stalinist și de iremediabilele democrații vestice, îmi repugna să fug și să mă sustrag consecințelor comune. Mai tîrziu opoziția mea s-a dovedit înțeleaptă dintr-un punct de vedere cu totul neaștep-

tat : Tunisia a fost ocupată de nemți și țara a devenit teatru de război.

Culegerea mea de eseuri *Ikarus flykt* a apărut la începutul iernii lui 1939, o grevă a tipografilor împiedicînd editarea ei în toamnă. Nu era însă timpul propice pentru o asemenea carte. În loc să fie o portavoce ce anunța triumfal victoria noilor orientări, a literaturii moderne încă deficitar cunoscute, părea să ofere mai curînd o privire retrospectivă și să constituie o recoltă întîrziată, de ultim moment. Un război mondial era pe cale de a se declanșa și nimănui nu-i mai păsa atunci de modernism literar sau experimente artistice. Criticii afirmau că eu exagerasem, nu aveau încă încredere în Joyce, Eliot și Faulkner, unii considerau că-i puteau expedia cu ironie pe Perse și Miller. (Peste cîțiva ani, cînd am publicat o poezie mai lungă de Lautréamont, un critic se întreba — și cu toate acestea a supraviețuit fără probleme — dacă poetul nu era o figură pe care eu însumi o inventasem !)

Ikarus flykt mi-a oferit totuși prilejul de a-l cunoaște pe Erik Lindegren [1]. Ne-am întîlnit pentru prima oară la o petrecere dată de Olof Lagercrantz, pe care îl văzusem o singură dată, în trecere, la una din reuniunile scriitorilor de la Sigtuna, un poet al păsărilor, palid și subțire. Erik începuse să scrie de puțin timp critică în „Dagens Nyheter", apoi după o evoluție de zece ani la „Svenska Dagbladet" "s-a întors din nou la primul ziar ca redactor cultural. Dintre toți cîți se aflau la petrecerea de la Olof,

[1] *Erik Lindegren* (1910—1968), reprezentant de frunte al literaturii anilor '40 în Suedia, membru al Academiei suedeze și traducător din Eliot, Dylan Thomas, Shakespeare și suprarealiștii francezi.

Lindegren mi-a făcut cea mai puternică impresie. Mi-am dat seama pe loc că era un adevărat poet, o forță naturală.

Citisem volumul lui cu poezii de tinerețe, *Posthum ungdum* [1], dar nu mi se păruse deosebit de semnificativ, cu stilul lui sofisticat gen Dardel. Acum însă îl găseam exploziv ca o încărcătură de trotil, suplu și rapid ca o panteră gata să atace, conștient pînă la disperare de situația generală. Se căsătorise recent, avea să împlinească în curînd treizeci de ani, fără o ocupație stabilă, fără venituri, fără nici un fel de perspectivă sigură de viitor — era un fiu care dădea probleme tatălui, inginer cu situație bună. (Mai tîrziu am discutat adesea cu el „problema" Erik.)

Erik a tradus, mai mult sau mai puțin din plăcere, dar din proprie inițiativă, cartea lui Faulkner *Light in August*. Era cel puțin la fel de mare admirator al lui Faulkner ca și mine, poate cu mai multă îndreptățire, el fiind într-un mod special înrudit cu disperarea faulkneriană și putînd să se identifice în mare măsură cu bastardul și ucigașul Christmas din romanul tradus. Alte cărți de Faulkner discutate de noi cu pasiune au fost cele două capodopere timpurii *The Sound and the Fury* și *As I Lay Dying*. Aici, ca și în multe alte domenii, existau puternice afinități între noi, oricît de deosebiți ne dovedeam a fi în alte direcții. Auden făcea și el parte dintre autorii ce ne interesau pe amîndoi și Erik mi-a împrumutat *The Orators*, care m-a captivat în mod deosebit.

Am apreciat mult faptul că Erik, într-o recenzie, a afirmat că volumul *Ikarus flykt* ar fi rezistat la

[1] *Tinerețe postumă.*

o lectură în viitoarele tranşee : eu am interpretat cele spuse în primul rînd ca o speranţă că aspiraţiile poeziei moderne vor putea supravieţui, într-un fel vor trăi şi după război.

Între timp scriam poemele în proză din volumul *Eldtema*[1] în care căutam o anumită corespondenţă între mitologie şi viziunile mele asupra catastrofei. Multe poeme s-au născut din revolta pricinuită de măcelărirea oamenilor în Spania şi probabil că se pot descoperi urme ale impresiilor făcute asupra mea de pictura zguduitoare a lui Picasso, *Guernica*. Mie mi se părea a fi o carte foarte actuală, plină de zbucium şi coşmaruri rău prevestitoare. Dar cînd a apărut, Polonia fusese deja ocupată de trupele naziste, Spania încetase să sîngereze şi generalul Franco triumfa peste ruine. Nici un fel de închipuiri nu puteau rivaliza cu asemenea realităţi, la ordinea zilei era pregătirea — psihologie grosolană — în vederea apărării şi nimeni nu avea disponibilitatea de a se ocupa de scenariile de spaimă în stil suprarealist. Într-o serie de publicaţii cartea nici măcar n-a fost recenzată.

Înainte de a se dezlănţui furtuna, avînd presentimentul a ceea ce va veni, Maria şi cu mine am plecat într-un tur pe bicicletă prin Suedia şi Danemarca. Era un fel de călătorie de despărţire de lumea noastră nordică aşa cum fusese ea pînă atunci. de sistemul social uman cu iluziile lui socialiste, de peisajul cu natura în general încă nealterată. Că trăiam ultima vară de pace nu aveam cum să ştim, dar presimţeam mai mult sau mai puţin acest lucru : îmi amintesc că în repetate rînduri m-am mirat că nimeni nu părea să dea semne de neliniştе, totul

[1] *Tema focului.*

se desfășura normal, totul mergea mai departe cu rutina obișnuită.

Ne-am îndreptat în sud, către Småland, pe coasta de est, dormind în locuri idilice ca Söderköping, Valdemarsvik, Mörtfors, uneori și la hotele, alteori la case pentru turiști. După ce am făcut înconjurul insulei Öland am urmat drumul către vechea, izolata cetate daneză, Kristianopel [1], unde acum păștеau vacile pe valurile de pămînt înverzite și intrau apoi pînă departe în apa puțin adîncă a mării ce sclipea sub soare. Ne-am continuat drumul prin nord-vestul Skåneului și prin împădurita coamă Halland la Halmstad și la Haverdal, unde se aflau mai mulți pictori din grupul de la Halmstad. Acolo am făcut o pauză de cîteva zile și i-am auzit pe Thorén [2] și pe Axel Olsson cîntînd operă, improvizînd parodii cu cuvinte proprii și se dovedeau a fi foarte pricepuți la așa ceva.

Sub aparența bunei dispoziții, neliniștea și scindarea începuseră să se facă simțite în grup. Lorentzon [3] se comporta deja ca un evanghelist al salvării oxfordiene și Erik Olsson [4] era pe cale de a aluneca în catolicism. Cred că încă de pe atunci res-

---

[1] Oraș întemeiat de Kristian al IV-lea, ca bastion de apărare danez împotriva suedezilor, reprezentînd cea mai nordică graniță a regatului danez și situat pe coasta baltică a Suediei. A fost cucerit și ars de suedezi în 1611.

[2] *Esaias Thorén* (1901—1981), pictor, membru al grupului Halmstad, reprezintă varianta suprarealistă suedeză care îl avea pe Salvador Dali ca model.

[3] *Waldemar Lorentzon* (1899—1984), pictor, membru al grupului Halmstad. A cunoscut în creația sa mai multe etape : cubistă, abstracționistă, suprarealistă și, în ultimii ani, realistă.

[4] *Erik Olsson* (1901—1986), pictor, membru al grupării Halmstad, influențat de Fernand Léger, de purism. În 1930 s-a afiliat la suprarealism.

pingea întreaga literatură, considerînd *Biblia* singura carte necesară și declarînd pictura lui de pînă atunci drept o rătăcire : începuse din nou să picteze cu simboluri de crucificări în peisajul gospodăriilor țărănești din Halland. M-a deprimat în mod deosebit „căderea" lui Erik Olsson pe care îl apreciam mult atît ca artist cît și ca om și priveam convertirea lui religioasă ca pe o înfrîngere și o evadare iluzorie din dificultăți.

(În tot timpul am avut pe perete un tablou primit mai demult de la Erik Olsson. Fusese refuzat la expoziția comună a grupului, deschisă la Liljevalchs [1], pictorul însuși părînd pe jumătate îngrozit de propria-i creație. Reprezenta un fel de portret simbolic al lui Hitler, capul îi ședea pe un corp de cal bizar, deformat, un centaur triumfînd demențial, cu partea din spate sîngerînd. Pictura era chinuitoare la vedere, eu o suportam ca pe un memento zilnic, binefăcător.)

Am continuat drumul pe biciclete prin Hälsinborg și Helsingör la Copenhaga, unde am întîlnit cîțiva prieteni vechi și am participat la un chef obositor într-o noapte de vară, într-o vilă pe malul strîmtorii. Am mers apoi prin Själland și Jylland, ne răcoream cu lapte degresat de pe la numeroasele fabrici de prelucrare a laptelui întîlnite pe drum și savuram mesele bogate de la casele pentru oaspeți. Pentru mine, Jyllandul însemna în primul rînd peisajul lui Johannes V. Jensen, cîmpii uscate și aride, poieni mlăștinoase, unduitoare, prin care galopau turme de cai și peste care zburau, țipînd, păsări de baltă. Aalborg era un oraș îmbietor, un mic Paris, unde ai mai fi rămas cu plăcere, dar noi am pedalat către nord, spre ultima limbă de pămînt de la Ska-

[1] Cunoscut salon de artă din Stockholm.

gen, am lăsat bicicletele la far și ne-am făcut drum printre dunele înalte, acoperite de iarbă pînă la fîșia de nisip unde se întîlnesc Kattegatt și Skagerack. Vremea în timpul călătoriei de întoarcere prin Värmland și Bergslagen a fost ploioasă, ca și cum vara deja se terminase, răgazul luase sfîrșit.

Într-o frumoasă zi de septembrie, colindînd prin Fredhäll am văzut titlurile enorme ale știrilor din ziare care anunțau izbucnirea războiului, invazia Poloniei și bombardarea Varșoviei. Ceea ce era de așteptat se întîmplase, rămînea să te împaci cu gîndul războiului ca fiind inevitabil. Mi-am dat întîlnire cu Lindegren și am discutat situația, ne-am pus de acord să ne mutăm de la Stockholm pentru a evita atmosfera încordată, așteptînd să vedem ce se va întîmpla cu Suedia. Ne-am dus la Dalarö să vizităm o vilă de închiriat, ne-am decis să o luăm și ne-am mutat acolo la întîi octombrie. Familia Lindegren la parter, Maria și cu mine la primul etaj, de unde o punte ducea direct la o stîncă înaltă, paravan protector ce dădea către pasajul de trecere al vapoarelor. Acolo ne gîndeam să supraviețuim, cît timp vom putea, războiului.

CARE ERA ATUNCI CONCEPȚIA TA POLITICĂ?

Mă consideram aproape anti politic. Eram atît de decepționat de modul cum se făcea politica în diverse părți ale lumii că nu puteam decît să mă întorc împotriva ei. Germania, întregul nazism și fascism îmi apăreau ca un adevărat infern. Puterile din vest se dovedeau adînc corupte cu capitalismul lor înapoiat și democrația lor decăzută. Nu aveam ce să aștept de la ele. Îl vor combate fără prea multă convingere pe Hitler care însă, într-o anumită măsură, se bucura totuși de simpatia lor ascunsă și se spera, în același timp, că furia nazistă se va îndrepta împotriva Uniunii Sovietice, considerată de capitalism oricum drept inamicul cel mai însemnat.

Această atitudine generală față de Soviete justifica, într-un fel, în ochii mei politica greu de înțeles a lui Stalin și îmi atenua reacțiile împotriva regimului său de abrutizare. Cu toată degenerarea în teroare și abuzurile dictaturii, Uniunea Sovietică reprezenta încă o mică speranță de viitor. Dar această licărire nu părea prea orbitoare.

Cînd s-a încheiat faimosul pact între Uniunea Sovietică și Germania hitleristă, în lumea vestică au

izbucnit proteste vehemente. Ce trădare, ce născocire infernală ! Dar despre ce trădare era vorba ? Împotriva a ce toată indignarea ? Fuseseră spulberate în primul rînd speranțele puterilor din vest, aproape deloc binevoitoare și foarte puțin secrete, ca Hitler să atace Uniunea Sovietică ? O trădare a frumosului gînd că cele două fiare sălbatice se vor sfîșia una pe cealaltă lăsînd astfel capitalismului spațiu liber de acțiune pentru perpetuarea colonialismului și a profitului ?

Dar, în loc de acest final, capitalismul trebuia să lupte acum să-și apere viața împotriva armatelor naziste, ceea ce-i deranja în mare măsură pe liberalii și social-democrații suedezi. Cîțiva naivi în domeniul politic au respirat totuși ușurați : acum cel puțin tot ce era rău se adunase într-o parte și tot ce era bun, intențiile nobile, caracterul curat, în cealaltă. În ceea ce mă privește nu mi-a fost greu să înțeleg ce lovitură cinică, însă de mare abilitate politică, îi reușise lui Stalin cu acest pact. A pus efectiv capăt speranțelor celor din vest, i-a prins în propria capcană. El a dorit să cîștige un răgaz de care Uniunea Sovietică avea, fără îndoială, mare nevoie.

O încercare grea a constituit-o și războiul din timpul iernii al Uniunii Sovietice împotriva Finlandei. Părea atît de revoltător de inutil și lipsit de sens. Este adevărat că, atunci cînd călătorisem prin Finlanda, sesizasem cu spaimă militarismul agresiv, fascismul latent de acolo, astfel încît războiul nu-mi părea total inexplicabil. La nevoie aș fi putut deci să înțeleg intențiile preventive ale lui Stalin, străduința lui ca, la adăpostul pactului cu Germania, să anihileze unul din posibilii săi aliați. (Desfășurarea ulterioară a evenimentelor i-a dat dreptate în acea-

stă privință sau poate că acțiunile lui au decis cursul evenimentelor ?) Din punct de vedere uman simpatizam cel puțin la fel de mult cu rușii ca și cu finlandezii. Primii păreau victime neajutorate ale mașinăriei de război, în timp ce finlandezii se lăudau cu măcelul și cu setea lor de sînge. [1]

Din cauza convingerilor mele, mă simțeam destul de izolat și constatam cu durere că majoritatea prietenilor mei mai apropiați refuzau să înțeleagă punctele mele de vedere. Chiar și Knut Jaensson și Tora Dahl, care îl alte situații judecau limpede, fuseseră acum cuprinși de isteria generală și o ușoară răceală se strecurase în relațiile noastre. Ivar Lo- Johansson a fost singurul prieten necontaminat întîlnit în acea iarnă grea. Ca și mine simțea aceeași răceală în jurul lui și mi-a spus : ai remarcat și tu cît de diferit se comportă toți ? Mă consideră, așa dintr-o dată, comunist !

O seară de recitări la care am participat la Universitatea din Stockholm a devenit în primul rînd un prilej de a se demonstra aversiunea împotriva

---

[1] La 30 noiembrie 1939 U.R.S.S., emițînd pretenții teritoriale la adresa Finlandei, a pornit un război de agresiune împotriva acesteia, bombardînd orașul Helsinki și declanșînd astfel — fără declarație de război — ostilitățile împotriva vecinului său. Intervenția armatei sovietice a fost condamnată în unanimitate de opinia publică mondială (de altfel, la 1 decembrie 1939 U.R.S.S. a fost exclusă din Societatea Națiunilor) ; micul stat finlandez a opus o rezistență dîrză forțelor agresoare, 15 divizii finlandeze ale generalului Mannerpheim rezistînd eroic, timp de trei luni, în iarna 1939—1940, asaltului a 100 de divizii sovietice ; prin pacea de la Moscova, din martie 1940, Finlanda a fost nevoită să cedeze U.R.S.S. — care era departe de a constitui idealul de stat pașnic imaginat de autorul acestei cărți — Karelia și o parte din Laponia (n.r.).

Uniunii Sovietice şi de a se cere participarea Suediei la războiul finlandez. Mă simţeam ca un şarpe într-un muşuroi de furnici şi-am încercat, pe cît posibil, să-mi susţin neutralitatea mea suspectă. Eyvind Johnson şi Harry Martinson au plecat prin ţară să recruteze voluntari pentru Finlanda sub patronajul armatei : atît de mult ne îndepărtasem unii de alţii — vechii mei camarazi şi cu mine ! Mi se părea aproape de neînţeles, dar alături de ei se aflau cei mai mulţi radicali. Toţi păreau să-şi fi pierdut cumpătul şi nu vedeau mai departe de vîrful nasului. Chiar şi muncitorimea organizată devenise activă. Din fericire, Per Albin Hansson, prim ministru şi tactician înţelept, a împiedicat participarea suedeză în războiul finlandez. Dar să mă întorc puţin înapoi pentru a-mi explica mai bine poziţia mea politică.

Eu n-am fost niciodată interesat în mod special de marxism, socialism sau comunism ca teorii, ca sisteme ideologice. De cele mai multe ori mă respingea siguranţa de sine a universitarilor radicali în prezentarea unor asemenea teorii, în care idei abstracte se aplicau realităţii cu rezultate absurde. Era o metodă prea rigidă, prea dogmatică, prea speculativă şi fanatică în ortodoxismul ei. Eram însă marxist în sensul că înţelegeam transformările revoluţionare ca fiind înglobate în viaţa reală, ele putînd fi grăbite ori facilitate prin conştientizare.

Pentru socialism au avut o predispoziţie naturală, în care se regăseau atît înclinaţia mea raţională cît şi cea romantică. Pentru mine capitalismul nu reprezenta doar un sistem profund inechitabil care exploata omul, risipind orbeşte resursele, dar era şi profund contradictoriu. Nu credeam că fiinţa umană constituie un dat imuabil, ci o vedeam în continuă

schimbare, o expresie a forțelor și tendințelor mediului.

Această convingere a mea s-a consolidat treptat prin lectura antropologilor moderni, de la Frazer și Malinovski la Levi Strauss, Ruth Benedict, Margaret Mead și alții. Prin citirea respectivelor antropologii am devenit realmente conștient de *cît de mult* poate fi format omul, cît de în voia împrejurărilor este, capabil de orice, în bine sau în rău. Constatarea de mai sus a devenit pentru mine un argument irefutabil în favoarea socialismului, nu ca dogmă, ci ca principiu fundamental : o orînduire socială cu posibilități egale pentru toți — atît indivizi cît și rase și popoare într-o democrație real practicată, în concordanță cu principiul ajutorului reciproc în loc de concurență la sînge.

Eu aparțineam unei generații puternic influențate de psihanaliză. Venisem în contact cu cîțiva din propăvăduitorii psihologiei abisale și citisem mult în materie. Freud devenise un nume mai actual decît Marx. În multe cercuri radicale se purtau discuții aprinse în jurul problemei marxism *sau* psihanaliză, rezultînd uneori compromisul marxism *și* psihanaliză. Eu adoptasem în principiu această alternativă. Psihanaliza era privită atunci ca o aplicare pe plan interior a marxismului și deci o completare indispensabilă a acestuia. Și în ființa umană exista un fel de luptă de clasă, în care proletariatul oprimat al instinctelor și dorințelor se lupta împotriva tiraniei eului. Nevrozele erau interpretate ca un simptom al acestui conflict, o stăvilire și o blocare a impulsurilor primare.

Ekelöf, încă din 1932, sintetizase în trei puncte un program considerat de el ca fiind comun suprarealismului și comunismului iluminat :

„societatea trebuie subordonată omului ;
morala trebuie subordonată instinctelor ;
și nu invers
arta trebuie subordonată inspirației libere".

Descătușarea omului din interior — constituia o parte a procesului revoluționar de eliberare. Transformarea ființei umane din interior și schimbarea totală a societății în exterior reprezentau două elemente ce conlucrau în cadrul aceluiași proces. Unul fără celălalt nu era de conceput, altfel s-ar fi ajuns fie la reverie metafizică, fie la teroarea dictaturii. Mulți dintre psihanaliști nu vedeau însă în acest mod problema, ei tratau nevrozele pur și simplu ca pe o formă de inadaptabilitate la societate și măsurile lor erau menite să readapteze individul, să restabilească conformismul eliberat de conflicte. Majoritatea dintre noi ceilalți consideram metoda respectivă ca reacționară, o trădare a adevăratei meniri a psihanalizei. Pînă la urmă au cîștigat psihanaliștii și s-au instalat ca șarlatanii de succes (în special în America, după război, în timpul prigoanei tuturor formelor de radicalism).

De regulă îi găseam pe psihanaliști, ca și pe marxiști, prea siguri pe dogmele lor, blocați de sisteme și de obligativitatea de a se ține de litera evangheliilor lor. Freud rămînea un simbol al indignării și al eliberării, în timp ce adepții lui se pierdeau adesea în sisteme închise, în conformism sau în decadență anarhică (goana după orgasm, isterie sexuală, excese individualiste). Dar și Freud avea părți retrograde de rigiditate burgheză și puritanism, gîndirea liberă și adevărata realitate erau transformate de cele mai multe ori în dogmatism absurd. Pe Adler nu l-am putut niciodată înghiți pentru că explica instinctul de autoafirmare ca fiind rațional și pen-

tru că gîndirea lui asupra spiritualizării instinctelor era exagerat de idealistă. La Jung îmi displăceau unele trăsături popești și metafizice, dar teoria lui despre subconștientul colectiv m-a fascinat un timp. Era o ipoteză care putea fi ușor raportată la ideea suprarealistă a inspirației ce vine din subconștient.

Oricum, față în față cu noul război mondial trăiam sentimentul că toate încercările de a transforma omul și societatea, atît din interior cît și din afară, eșuaseră. Metodele se dovediseră sau greșite, sau insuficiente, speranțele neîntemeiate ori premature. Războiul se întrevedea ca o perioadă de măsurare a forțelor externe și de declanșare a agresivităților, urmată de suferință, nebunie, întunecare : un timp căruia, dacă este posibil, îi supraviețuiai fără să te lași pradă falselor speranțe, în așteptarea noilor condiții ce aveau să fie după înclestare.

Am fost de acord cu gestul poetului englez Auden care plecase în America, departe de războiul numit de colegul lui, Day Lewis, „o luptă pentru ceva mizerabil și împotriva a ceva și mai rău". Eu nu doream să particip la nici o luptă în apărarea a ceva mizerabil atîta timp cît nu eram absolut obligat să o fac. Poate nu era o poziție pe care s-o pot justifica total, dar așa simțeam, într-atît eram de dezamăgit de trădarea politică în general. Nu puteam uita că Spania fusese lăsată să sîngereze, dată pe mîna călăilor fasciști. Ca o consecință logică a urmat cedarea Cehoslovaciei și apoi agonia Poloniei abandonate — totul ca rezultat al orbirii și egoismului puterilor din vest. Cînd acestea au fost în sfîrșit obligate să ia în serios combaterea nazismului și a fascismului era deja prea tîrziu, jertfele fiind enorme și devenind mult prea mari. O distrugere care, cu puțină luciditate, ar fi putut fi împiedicată, avea să lovească mari părți ale lumii.

E adevărat că în Norvegia te-ai aflat pe punctul de a fi implicat în război?

Viața noastră la Dalarö devenise izolată și liniștită în timpul iernii deosebit de geroase și trebuia să facem din plin foc în sobele de teracotă ale vilei. Erik Lindegren și cu mine stăteam în fiecare zi o oră-două în pivniță, tăiam lemne cu fierăstrăul și cu toporul și vorbeam adesea despre războiul din Finlanda. Nu împărtășeam întru totul aceleași convingeri, Erik era în mai mare măsură decît mine de partea finlandezilor, divergență ce ne atița în muncă, făcîndu-ne mai eficienți. Ne petreceam timpul în general plimbîndu-ne cu schiurile, citeam cam aceleași cărți și le discutam, iar serile beam ceai împreună.

Noi stăteam cumva ca la teatru, fără să remarcăm ceva din războiul mondial, în timp ce cadavrele se tot adunau în pădurile înzăpezite ale Finlandei. Autobuzele foloseau gaz generator drept carburant și călătoriile la Stockholm deveniseră ceva mai dificile, în afară de faptul că orașul nu mai era la fel de atrăgător. Erik a fost mobilizat pentru starea de urgență și viața la Dalarö a devenit și mai însingurată. S-a reîntors pe neașteptate după puțin timp pentru că făcuse o cerere de a pleca voluntar în Finlanda, ceea ce însemna automat cîteva săptămîni de concediu. A avut însă norocul neașteptat ca războiul din Finlanda să ia sfîrșit înaintea datei prevăzute pentru plecarea lui.

Esaias Thoren a venit la Dalarö și mi-a pictat portretul (în care păream că plutesc în aer cu un anumit efect de decapitare) și cu această ocazie am discutat posibilitatea de a pleca într-o călătorie, în ciuda războiului intrat parcă într-o fază de expectativă, transformat într-o pîndă reciprocă. Am ales

nordul Norvegiei, decizind să mergem la Lofoten să vedem cum se pescuiește codul. Era către primăvară, una dintre primele zile de aprilie. După o scurtă oprire la Narvik am traversat cu un mic vapor cu aburi la Svolvaer, unde zăpada pe cale de a se topi ne orbea în lumina soarelui, obligîndu-ne să ne cumpărăm ochelari negri. Ne aflam într-un loc interesant, cu troiene de zăpadă mai înalte decît acoperișul caselor, copii zburau pe schiuri, pescarii de cod umblau în cizme înalte și galbene de cauciuc iar vapoarele cu fîn care treceau pe apă arătau ca niște căpițe plutitoare. Pentru a privi mai îndeaproape pescuitul de cod am plecat la Hemmignsmer, o mică localitate în apropierea apelor bogate în pește de la Vestfjorden. Dar am avut ghinion, era furtună și vasele nu ieșeau la pescuit, așa că ne-am întors la Svolvaer cu un vapor cu aburi ce se clătina violent. Acolo, îmbrăcat în cojoc din blană de oaie, cojoc purtat de voluntari în războiul finlandez, ne aștepta artistul Evald Dahlskog [1], cu o atitudine autoritară de ofițer „alb". Evald îl admira pe Quisling [2] și era adept al Adunării Naționale ; eu nu mi-am ascuns niciodată neîncrederea în el pe cînd Thorén îl trata neutru, ca pe un camarad artist.

Îmi amintesc că într-o marți dimineață am coborît să luăm obișnuitul mic dejun în sala de mese a ho-

---

[1] *Evald Dahlskog* (1894—1950), pictor ce s-a remarcat cu pictura sa decorativă, a lucrat mult într-o fabrică de sticlă unde a inovat procedeele de decorat sticla.

[2] *Vidkem Quisling* (1887—1950), om politic norvegian, atașat militar la Petrograd și Moscova. Reîntors în țară în 1933 a fondat Adunarea Națională pro-nazistă și în timpul ocupației germane în Norvegia a fost șeful guvernului. După război a fost condamnat la moarte și executat, numele lui devenind simbolul trădării.

telului. Şi, fapt destul de curios, nu era nimeni acolo. Am aşteptat puţin, avînd într-un fel o senzaţie ciudată. A apărut apoi o tînără femeie care ne-a privit curios, ca şi cum s-ar fi mirat că ne aflam acolo. „S-a întîmplat ceva ? am întrebat-o. De ce nu e nimeni azi la micul dejun ?“ Femeia s-a uitat la noi uimită şi cu reproş : „Nu ştiţi ce s-a întîmplat ? Nemţii au ocupat Norvegia azi noapte.“

Ne venea greu să ne credem urechilor, ceea ce se întîmplase părea să fie imposibil, survenise atît de rapid şi fără nici cea mai mică avertizare. Am cules toate informaţiile pe care le puteam primi, am ascultat toate ştirile la radio. Situaţia la Narvik părea neclară, drumul nostru de întoarcere în Suedia era, probabil, deocamdată închis. Ce era de făcut ? Nemţii puteau să sosească în orice moment la Svolvaer şi noi nu aveam nici un chef să ajungem sub ocupaţia lor. A venit şi Dahlskog, puţin nehotărît : pe de o parte se bucura că evenimentele se desfăşurau într-o direcţie bună, pe de altă parte îl neliniştea faptul că nemţii loviseră cu atîta forţă. Acum, cînd se petreceau evenimente mari, nu dorea să rămînă în continuare la Lofoten. Pînă aici aveam interese comune şi am plecat să vorbim cu pescarii, poate se găsea vreunul care să vrea să ne transporte pe acolo cu barca. Am descoperit unul dispus să ne ia cu el pînă la Harstad, mai la nord, unde am fi fost mai aproape de Narvik şi ne-ar fi fost mai uşor să trecem în Suedia.

Am plecat în zori şi am mers aproape toată ziua cu barca de pescuit al cărei motor pocnea mai tot timpul, urmînd linia ţărmului pe apele strălucitoare sub soare. Ne uitam să descoperim vapoare sau avioane nemţeşti, dar n-am văzut niciunul, totul arăta aproape nenatural de paşnic şi pustiu. Am ajuns la Harstad, un mic orăşel cum sînt toate în

nord, cu case de lemn, înconjurat încă de troiene de zăpadă. Am găsit camere la Grand Hotel, situația părea destul de normală și nu era nici urmă de panică. În salonul hotelului se afla însă neobișnuit de multă lume care nu avea altceva mai bun de făcut decît să aștepte. Se ascultau toate emisiunile de la radio, dar norvegienii se abțineau să le comenteze. Tăcerea lor te frapa, aveai sentimentul că oamenii, neavînd încredere unii în alții, erau circumspecți.

Sau poate erau în mod special prudenți în fața noastră, a suedezilor ? Greu de crezut. Oricum, cei mai mulți se arătau foarte prietenoși. Noi fusesem surprinși de ocupația germană în timpul unei vizite la Lofoten și acum așteptam să se deschidă Narvik pentru a putea pleca acasă : era un fapt acceptat fără rezerve. Dahlskog ne complica însă situația . el nu-și putea ține gura, trebuia să-și vînture cu voce tare simpatia pentru Quisling, în vreme ce norvegienii tăceau tot mai stînjeniți și mai tensionați. Eu nu mă puteam abține să nu-l contrazic și să-mi arăt poziția opusă. Norvegienii rămîneau tăcuți în continuare. Se crease o situație destul de jenantă.

A trecut o săptămînă și nimic special nu părea că se va întîmpla. Ne plimbam prin oraș, pe drumuri, printre nămeții de zăpadă. Dahlskog avea un aparat de filmat cu care lua imagini ici și colo. Adesea pleca singur, eu refuzam să-i țin companie mai mult decît o impuneau împrejurările, dar Thorén nu împărtășea total atitudinea mea reprobatoare față de prietenul artist. Într-o seară, în holul hotelului, lui Evald i s-a declanșat brusc o hemoragie, i s-a rupt o arteră și sîngele a început să-i curgă șiroaie din nas : stătea lungit într-un fotoliu cu un cheag mare cît un pumn sub nas. A fost apoi transportat cu mare prudență la un spital. Un timp

n-am mai auzit nimic de el. Au intervenit însă și alte lucruri la care a trebuit să ne gîndim.

Într-o bună zi din mai multe vase de război ale aliaților aflate în fiord au fost debarcate trupe franceze și engleze — cinci mii de oameni din cîte se spunea. În același timp hotelul nostru a fost invadat de ofițeri și s-a transformat rapid în statul major al aliaților. Oaspeții civili au dispărut, am rămas doar Thorén și cu mine, aveam camera noastră și nimeni nu ne-a spus să o părăsim. Statul major ne deranja mai cu seamă somnul de noapte, se vorbea tot timpul, se scria la mașină, se telefona. În oraș era de asemenea agitație și gălăgie. Curînd au început alarmele aeriene, noi ne înghesuiam printre militari și civili în subsoluri și improvizam adăposturi unde nisipul și rumegușul începeau să curgă la primele explozii. Nu erau atacuri de proporții din partea aviației germane, numai puține avioane se apropiau tatonînd, aruncau cîteva bombe, trăgeau cu mitralierele și apoi se retrăgeau, evitînd focul artileriei antiaeriene de pe navele de război. Pe uscat nu exista artilerie antiaeriană, se montaseră doar cîteva mitraliere automate pe acoperișurile caselor, unde pușcașii, lungiți pe spate, trăgeau în avioanele care zburau pe deasupra lor. După unul dintre primele atacuri se spunea că unui pușcaș îi împușcaseră nasul.

Într-o zi Thorén a propus să-l vizităm pe Dahlskog la spital, oricum era și el suedez și artist amic și nu-l puteam părăsi în voia soartei în felul acesta. Eu n-am vrut, dar i-am spus că cel puțin îl voi conduce pînă la spital. Acolo am fost primiți cu multă răceală de un doctor care ne-a întrebat *de ce* doream să-l întîlnim pe Dahlskog. Nu l-a convins motivul invocat de Thorén că eram prieteni, nu ne-a lăsat la el, adăugînd că starea lui e în afară de orice

pericol. Ni s-a părut puțin bizar și ne-am întrebat dacă nu-l suspectau pe Dahlkog de ceva. Ajunși înapoi la hotel ne-a întîmpinat un ofițer care ne-a oprit și ne-a întrebat : „Ce fac domnii aici ?“ I-am răspuns că locuiam acolo. „Locuiți aici ? izbucni ofițerul mirat. Nu știți că aici e statul major al aliaților ?“ Ba da, remarcasem asta. Dar ocupam camera în continuare, nimeni nu ne ceruse să ne mutăm și, în afară de asta, nu aveam unde să ne ducem. „Trebuie acționat imediat, a spus ofițerul, veți fi evacuați afară din oraș.“

Și chiar în aceeași dimineață ne aflam pe drum în afara Harstad-ului, împreună cu alți refugiați, cărîndu-ne o parte din bagaj, restul urma să ne vină cu un transport. După ce am trecut un munte și am ajuns la un mic golf, ni s-a repartizat o locuință mansardată, la un țăran care era și pescar, și tot acolo trebuia să luăm și masa. Am fost primiți ca un fel de rude regăsite, mîncam împreună pește și cartofi, beam cafea fiartă și jucam cărți ; bărbatul nu avea multe de făcut în perioada respectivă din an și părea să aprecieze compania noastră. Noi bineînțeles că trebuia să-i plătim, dar gazda ne-a spus destul de repede că lucrul acesta nu avea importanță și dacă aveam nevoie de bani ne împrumuta cu plăcere.

Ieșeam cu barca împreună cu el, culegeam ramuri de mesteacăn pe povîrnișurile munților, pentru ca oile să aibă ceva de mîncare. Ne țineam tot timpul în apropierea țărmului ca să nu atragem atenția aviației germane. De cîteva ori am văzut formații de avioane zburînd către Harstad, întîmpinate prompt de artileria navelor de război și un avion în flăcări s-a prăbușit în mare. Noi stăteam lîngă peretele casei și priveam spectacolul, pămîntul se cutremura de explozie și dintre oile lqsate libere,

una mai înțeleaptă, cu miel, a intrat pe ușa deschisă a casei, căutînd protecție omenească în primejdie.

Într-o seară, chiar cînd ne culcam, am primit o vizită în camera noastră de la mansardă. Era un jandarm de țară în uniformă și un soldat cu baioneta pusă la armă. Polițistul ne-a citit numele pe o foaie de hîrtie. Da, noi eram, despre ce era vorba? Ne-a spus că trebuie să-l urmăm imediat la oraș, avea o mașină ce ne aștepta pe drumul principal. Eram arestați și trebuia să ne luăm lucrurile cu noi, pentru că nu credea că ne vom reîntoarce! Nu știa nimic altceva și nu arăta să aibă chef de vorbă, părea îngrijorător de serios. Ne-am luat rămas-bun de la gazdele noastre cu tristețe și-am plecat.

La poliție ne-au tratat cu bruscheță și ne-au luat toate lucrurile chiar și curelele de la pantaloni și șireturile de la bocanci. Înainte de a fi închiși în celule separate ni s-a spus că sîntem acuzați de spionaj. M-am gîndit imediat la Dahlskog, apoi am încercat să-mi potolesc uimirea și să iau viața de arestat ca pe ceva normal. Celula era încăpătoare, avea un bec în tavan, un pat cu o pătură și o găleată pentru nevoile firești. Poate vom fi împușcați în zori, mă gîndeam, dar gîndul părea ireal, nu mă neliniștea prea mult și curînd am reușit să adorm.

A doua zi am primit mîncare, dar nu mi s-au dat nici un fel de lămuriri. Sub pat am găsit un vraf de reviste vechi și-am început să citesc neghiobiile alea pentru a-mi trece timpul; tratau surprinzător de mult despre spioni și execuții. Cei ce fuseseră arestați înainte scriseseră pe marginea lor proteste, amenințări și provocări pornografice, unul notase că tocmai înghițise cîteva lame de ras și urma să fie dus la spital pentru operație.

Deodată au început să sune sirenele de alarmă, am auzit polițiștii plecînd spre adăpost; dar de deținuții din celule evident că nimănui nu-i pasă, cîțiva începuseră să bată în pereți și să țipe. Era o casă din lemn și s-ar fi putut aprinde cu ușurință. Bombardamentul a început într-o larmă infernală de artilerie antiaeriană și de motoare de avion. Fereastra celulei ce se afla la nivelul solului nu avea geamuri ci doar gratii și cîteva explozii au împroșcat zăpada de pe stradă în celulă. Am căutat adăpost într-un colț, în unghiul orb. A fost un moment extrem de neplăcut și totuși nu mi se părea pe deplin real. În ziua aceea aviația germană nu s-a mai întors. Dar a venit și sîmbăta în care Hitler a împlinit cincizeci de ani, mi-am adus aminte acest lucru și, în același timp, mi-am amintit de promisiunea lui amenințătoare că în ziua respectivă va distruge toate orașele Norvegiei. Din fericire a fost viscol și Harstad nu a fost atacat.

Într-o după-amiază, tîrziu, Thorén și cu mine am fost scoși din celule; lumina zilei și albul zăpezii ne orbeau, astfel că ochii ne lăcrimau iar picioarele le simțeam moi. Am fost duși la interogatoriu la un funcționar tînăr care ne-a interogat întîi separat, apoi a declarat, de față cu noi amîndoi, că sîntem liberi. Și-a cerut scuze pentru neplăcerile pricinuite, dar Norvegia se afla în război și situația era confuză. Autoritățile primiseră denunțuri împotriva noastră, bazate, pare-se, în mod special pe aparatul de filmat al lui Dahlskog și pe declarațiile lui de factură nazistă. Thorén și cu mine eram suspecți în primul rînd pentru că se întîmplase să venim la Narvik și Lofoten imediat înaintea invaziei și apoi pentru că declarasem că sîntem pictor și scriitor — profesii ce ar fi putut masca alte activități. În bagajul lui Thorén s-au găsit cîteva schițe de la Nar-

vik, poate nevinovate, dar putînd însemna și altceva. La mine au găsit o carte curioasă în franceză, pe care nimeni nu o înțelegea — era cartea lui Lautréamont *Les chants de Maldoror,* luată cu mine ca lectură substanțială pentru drum și a trebuit să țin un mic discurs informativ asupra acestui scriitor romantic de povestiri de groază de pe la 1860.

Acum, cînd totul fusese clarificat, printre altele și cu ajutorul unei telegrame din Suedia, fusesem eliberați, dar ne-am ales, din motive de siguranță, și cu expulzarea din Norvegia. Mai rămînea doar întrebarea *cum* să ajungem acasă. Nu eram destul de buni schiori ca în felul acesta să putem trece granița peste munți. Norlandet, zona unde ne aflam, se găsea practic izolată, nici un vapor nu mergea către sud, iar legăturile de cale ferată pe la Narvik fuseseră întrerupte pe timp nelimitat. Rămînea posibilitatea să călătorim spre nord, pe lîngă Capul Nord pînă la Kirkenes și de acolo să trecem în Finlanda. Ne pierise orice chef să rămînem la Harstad și eram gata să plecăm în orice direcție. Instalați la o pensiune a trebuit să așteptăm cîteva zile un mijloc de transport, timp în care, de mai multe ori, am coborît în pivniță în momentul raidurilor aviației, nefinalizate însă niciodată.

Toți păreau să aștepte ca Suedia, în orice clipă, să fie implicată în război și noi am început să discutăm alternativa de a participa direct la războiul norvegian. Acum eram destul de furioși din cauza atacului nazist pentru a ne simți îmboldiți să ne aducem o contribuție personală. Dar oare am fi fost noi acceptați ca voluntari și am fi fost apți pentru acțiunile militare ? Puțin probabil, așa că impulsul inițial nu s-a finalizat în nimic. De asemenea se zvonea că unitatea și voința de rezistență norve-

giene nu erau cum ar fi trebuit să fie, existau prea mulți naziști și norvegienii din nord îi înjurau pe slăbănogii din sud că s-au dat bătuți prea ușor.

Am fost luați pe un vapor ce transporta recruți la Tromsö și în alte locuri din nord, unde urma să fie instruiți și echipați. Călătoria a durat o săptămînă, cea mai mare parte a drumului am mers de-a lungul țărmului, printre insule, iar primele zile a nins și a bătut vîntul, ceea ce ne-a protejat de aviația germană. Cu toate că marea era agitată, ne-am simțit bine pe vapor, mîncam cod din belșug și ne petreceam timpul jucînd cărți (din cînd în cînd eu mă adînceam în Lautréamont care se potrivea foarte bine în situația dată). Cînd se făcea escală în cîte un port, pentru îmbarcare sau debarcare de recruți, ni se permitea, cu toată amabilitatea, să facem o mică plimbare pe uscat sub pază înarmată : trebuia să nu evadăm, ei fiind răspunzători pentru expulzarea noastră din Norvegia. În apropierea Capului Nord soarele strălucea și, stînd pe punte, ne-am lăsat pătrunși de căldura lui blîndă, fără ca în tot acest timp să vedem un singur avion german. În aer și în lumina ce creștea plutea ceva de primăvară arctică în așteptare.

Cînd am ajuns la Kirkenes și am fost predați poliţistului local pentru a ne transporta peste rîul ce forma granița cu Finlanda, acesta păru îngrijorat. Gheața pe fluviu era nesigură, fiind acoperită de apă înaltă de o palmă, măcar de am fi venit mai devreme cu o săptămînă ! Eram gata să ne cerem scuze pentru această întîrziere fără voia noastră și ne-am declarat pregătiți să ne asumăm riscul traversării. Și astfel ne-am așezat într-o sanie, înconjurați de voluminosul nostru bagaj și un cal cu păr lung a păşit în apa ce ascundea gheața. Uneori intra atît de adînc cu picioarele în apă că noi credeam că

gheața cedase — ceea ce însă nu s-a întîmplat. Sub apă gheața apărea ca o masă gri, poroasă, înmuiată, pe cale de a se topi, dar încă groasă și destul de rezistentă.

Pe malul finlandez așteptau cîteva mașini militare și oameni cu haine și căciuli de blană au coborît ca să ne primească. Cum ne-am dat jos din sanie ni s-a comandat : „Halt ! Sus mîinile !“ Și uite așa, stăteam acolo anihilați, cu cîteva mitraliere îndreptate împotriva noastră. După ce am fost percheziționați ne-au băgat într-o mașină și am plecat fără un cuvînt.

Am călătorit direct spre sud, într-o tăcere totală, parcurgînd tot nordul Finlandei cu viteză și aproape fără oprire. Ceea ce vedeam era o țară devastată de război, pădure pîrjolită de proiectile, sate total distruse, poduri înlocuite de construcții din lemn, cratere de bombe pe care mașinile trebuiau să le evite. Finlandezii au avut tot timpul o atitudine aspră și păreau că ne consideră niște delincvenți periculoși ; curios e că nu ne-au pus cătușe, dar se bizuiau probabil pe mitralierele lor și pe faptul că erau mai mulți ca noi. Am ajuns la Rovaniemi către miezul nopții și nu am recunoscut nimic din ceea ce văzusem în vizita mea făcută acolo cu șase ani în urmă. Noi am pronunțat cu fermitate cuvîntul „Hotel“, dar finlandezii au zîmbit batjocoritor și ne-au arătat o cameră de arest : „Hotel, hotel !“ Era o încăpere cu pereți de lemn gol, cu o găleată și un pat de fier cu o piele veche de capră peste arcurile somierei — nimic altceva. Am petrecut noaptea șezînd cu rîndul pe pielea de capră, mișcîndu-ne prin cameră și tremurînd de frig.

În cursul zilei următoare am fost scoși din cameră și predați unui polițist obișnuit care ne-a dus la tren și ne-a însoțit pînă la Torneå, unde am fost din nou încuiați într-un local de arest. Am protestat și am cerut imediat să fim duși peste graniță, la Haparanda. Nu, nu se putea fiindcă pașapoartele noastre fuseseră trimise la Helsingfors și trebuiau să aștepte directive de acolo. În arest Thorén a avut un atac depresiv de mania persecuției și a regretat că a contribuit la ajutorul pentru Finlanda. Un gradat care ne păzea a întredeschis ușa și ne-a spus că dacă doream puteam să comandăm mîncare. După un scurt timp a intrat o chelneriță cu o tavă cu mîncare, ne-a privit cu curiozitate și suspiciune, dar nu părea să se teamă de noi, ne-a spus chiar un scurt mulțumesc pentru bacșiș. După ce am mîncat, ne-am culcat îmbrăcați pe paturi și ne-am înfășurat în pături, izolîndu-ne resemnați de lumea exterioară.

De-abia adormisem că au început să bată în ușă; trebuia să ne sculăm pentru a pleca la Haparanda. Șeful poliției devenise mult mai uman și ne-a explicat că din proprie inițiativă a sunat la Helsingfors, de unde a primit directive să ne treacă imediat în Suedia, fără să aștepte pașapoartele (pe care nu le-am reprimit niciodată). Chinuindu-ne cu bagajul, am traversat lungul pod pînă la stația de poliție suedeză. Acolo am fost primiți cu căldură și relatarea călătoriei a fost bătută la mașină, în timp ce se făceau comentarii pline de compasiune. Am mers apoi la hotelul orașului unde ne-am putut continua somnul în condiții mai prielnice. Suedia nu intrase în război și curînd ne aflam din nou la Dalarö.

Ce lucrare literară te-a preocupat în perioada imediat următoare?

A fost o perioadă de expectativă. Ceea ce se întîmpla în Europa era așa de răscolitor, încît nu aveam liniștea necesară scrisului. Franța căzuse ca un castel din cărți de joc, începuse bătălia pentru Anglia și terorizarea Londrei prin bombardament, armatele naziste înaintau în diferite direcții și păreau invincibile. La Dalarö venise vara, o vară neobișnuit de frumoasă, aproape ireală în pacea ei netulburată, dar în spatele acestor zile frumoase bătea pulsul neliniștii.

Erik Lindegren și cu mine am început să lucrăm împreună la un volum de traduceri intitulat *Sjustjärna* [1], în care poeziile alternau cu eseuri de prezentare și sumarul îi cuprindea pe Eliot, Rilke, Eluard, García Lorca, Hart Crane, Auden și Spender. De regulă, lucram fiecare propriile traduceri, dar pentru *Elegiile duineze* ale lui Rilke am făcut un efort comun : eu traduceam după versiunea engleză a lui Leishman și Spender, în timp ce Erik lucra cu textul original. Din cîte îmi amintesc eu am scris introducerile la Rilke, Eluard, Lorca, Crane. Pe Crane îl cunoșteam de mult, dar pe Erik tocmai dificultatea de a-l traduce l-a determinat să participe la lucrare. Pe Lorca l-am găsit într-o ediție engleză bilingvă, în traducerea lui A. L. Lloyd, volum descoperit în standul de cărți de la salonul de expoziții de artă Liljevalch. Am făcut o versiune suedeză a *Klagosang över en tjurfäktares död* [2] (publicată în „BLM") și a cîtorva din baladele țigă-

[1] *Scînteioara.*
[2] *Elegie la moartea unui matador.*

nești. A rezultat astfel un tom destul de voluminos, la a cărui editare Tor Bonnier s-a opus cu fermitate : evident că-l găsea bun de publicare, dar spunea că o asemenea inițiativă trebuia finanțată de către stat. Tor ne vorbea despre interesul lui pentru poezia de tinerețe a lui Rilke, mărturisind că nu înțelegea lirica de mai tîrziu a poetului. Atunci Lindegren și cu mine am fragmentat manuscrisul, publicînd părți din el în diverse locuri.

Brusc m-a apucat dorința aproape perversă de a învăța germana, o limbă pentru care, mai înainte, nu arătasem nici un interes. A mă apropia de clasici ca Hölderlin și Novalis, a filosofa asupra conținutului real la Rilke și George mi se părea a fi un fel de înfruntare a nazismului. N-am reușit totuși să pătrund aceste texte și curînd am lăsat germana în plata Domnului. În loc de asta, am trecut la Stagnelius (despre care de asemenea am scris o poezie mai lungă) și am citit tot ce a scris Almqvist, un mai vechi favorit al meu, cunoscut cu adevărat abia acum. Apoi am descoperit că Biblioteca Nobel (pe care Thorsten Jonsson mi-o semnalase) avea o ediție completă a lui Melville și am citit toate volumele groase, albastru-violete ; din respectiva lectură a rezultat un eseu (publicat, un an mai tîrziu, în „B.L.M."). În proza lui Melville am găsit corespondentul lui Whitman pentru secolul al nouăsprezecelea american, un realism simbolist de o factură încă actuală. Din punctul de vedere al contactelor literare aceasta a fost perioada cea mai izolată, după care au început să vină din ce în ce mai multe cărți noi din străinătate. În contextul dat, proaspăt înființata British Council a jucat un rol nu lipsit de importanță, în special după ce directorul așezămîntului a fost numit energicul poet Ro-

nald Bottrall, un intelectual cu spirit critic, ironic în spatele fizionomiei de poet.

De Thorsen Jonsson am mai amintit. L-am întîlnit în trecere în mai multe ocazii ; el era din Norrland, închis la culoare, cu trăsături pe jumătate negroide, mîini fine, agile. Făcea parte din prietenii de facultate ai lui Erik și l-am cunoscut mai bine cînd ne-a vizitat de cîteva ori la Dalarö. Om de bază în cercul generației sale, Thorsen se făcuse respectat pentru gîndirea lui limpede, pentru discernămîntul său, fiind îndrăgit pentru generozitatea și interesul afectuos manifestate pentru alții. La prima vedere putea părea greoi și închis, dar foarte repede dezvăluia o mobilitate intelectuală și un șarm natural ce te cucereau.

Cu toate că nu-și terminase studiile universitare, era un bărbat deosebit de instruit, cu o memorie de elefant, întreținută tot timpul prin lucrul la lexiconul de conversație a lui Bonnier și printr-o lectură deosebit de diversă. Thorsen era în același timp un critic independent și avizat, în primul rînd al literaturii americane, susținîndu-și activitatea critică prin traduceri exemplare din „noii", pe atunci, americani. Dintre scriitorii cunoscuți de mine el e singurul pe care îl distra activitatea de traducător, făcîndu-i plăcere însăși procedura de traducere și profitînd de cel mai neînsemnat moment liber pentru a se dedica plăcerii sale.

Prin Thorsen Jonsson am ajuns în legătură cu Torsten Gårdlund, pe atunci redactor la periodicul „Tiden", cu un deosebit interes pentru literatură (ceea ce a făcut să pot publica, în cursul următorilor ani, un lung șir de articole în ziarul respectiv). Ingmar Wizelius se afla și el pe acolo, tăcut și liniștit, dar temut pentru logica lui stringentă,

considerat un talent strălucitor care ar fi putut să ajungă departe „numai să fi vrut". Herbert Tingsten [1], profesorul încă puțin cunoscut în momentul respectiv, apărea și el din cînd în cînd în acest grup : îmi amintesc că imediat m-a atacat vehement pentru că am fost destul de imoral să asist la o coridă în Spania. Ceva mai tîrziu am fost și eu prezent cînd Tingsten a început polemica împotriva lui Gunnar Myrdal, pe care l-a demolat cu totală lipsă de scrupule, reducîndu-l la rolul de copil lipsit de apărare : Myrdal era mult prea blînd pentru a se putea opune frenezie lui Tingsten.

Hotărîrea de a scoate o publicație literară bianuală, „Horisont", s-a datorat, în primul rînd, discuțiilor dintre mine și Thorsten Jonsson. Periodicul nu trebuia să reprezinte o anumită fracțiune ci să unească diversele tendințe din lirica de atunci. În afară de mine și de Thorsten, în comitetul de redacție mai intrau Johannes Edfelt și Gerard Bonnier, ultimul nu ca simplu figurant, ci ca membru foarte activ al grupului.

Bineînțeles că faptul de a avea în grupul nostru un tînăr bărbat din conducerea editurii ne dădea un atu în plus, cu atît mai mult cu cît Gerard Bonnier constituia o promisiune deosebit de frumoasă de reînnoire literară a dinastiei de editori. Noi am fi dorit să vedem în el un nou Karl Otto Bonnier, cu rol decisiv în creșterea și dezvoltarea literaturii tinere. În cazul lui nu ne-am înșelat : în curînd Gerard avea să-și merite titlul de onoare de primul din generația '40. Fără el acest deceniu literar

[1] *Herbert Tingsten* (1896—1973), publicist și sociolog, timp de paisprezece ani redactor șef la „Dagens Nyheter". A scris istoria social-democrației suedeze, iar memoriile sale au stîrnit discuții aprinse.

atît de îndrăzneț și polivalent ar fi arătat, cu siguranță, altfel. Între noi se afla un editor tînăr care nu numai că făcea să apară cărți, dar contribuia pur și simplu la scrierea noii istorii literare.

Primul volum din „Horisont", avîndu-i în frunte pe Eyvind Johnson și Harry Martinson, a apărut în primăvara anului 1941 și a constituit o veritabilă realizare. Acolo Erik Lindegren a publicat patrusprezece sonete moderniste din volumul *Mannen utan väg* [1] (provizoriu intitulat *Limbo*), o adevărată bombă literară ce a explodat abia mai tîrziu. Dintre scriitorii străini se regăseau Faulkner, Lorca și Miller. „Horisont" și-a încetat existența cu numărul din primăvara lui 1944, cînd Thorsen Jonsson a plecat în America și Lindegren i-a urmat în comitetul de redacție. Revista „Decada '40" era pe cale să se înființeze și avea să-i reprezinte pe noii scriitori într-un mod mai special. Dar în acel moment primele păsări ale furtunii apăruseră în „Horisont": Olov Jonason cu cîteva din minunatele sale nuvele cu atmosfera prevestitoare a războiului, Ragnar Thoursie cu o selecție de poezii care anunțau volumul *Emaljögat* [2], Karl Vennberg [3] cu unul dintre primele și cele mai bune studii despre Kafka scrise în suedeză. „Horisont" a constituit momentul de tranziție între anii '30 și '40, între perioada de dinainte și de după război. Se făcea astfel legătura între ceea ce era mai nou și ceea ce era mai vechi, chiar și pe planul literaturii universale. Cu toate că a dispărut atît de repede, pu-

[1] *Omul fără drum.*

[2] *Ochiul de email.*

[3] *Karl Vennberg* (1910), una din figurile proeminente ale poeziei moderniste. A făcut parte și din comisia de traducere a *Bibliei.*

blicația a jucat un incontestabil rol în timpul acelor ani de izolare și de tensiune.

În primăvara lui 1941 am stat la Sigtuna cîteva luni, cu o bursă. Zăpada se topea și pomii fructiferi înfloreau în idilicul nostru orășel în timp ce războiul continua să bîntuie, Iugoslavia era devastată, în Africa de nord luptele purtau combatanții, precum spicele unduite de vînt, cînd într-o parte, cînd în alta a deșertului. Am încercat să mă concentrez la scrierea povestirilor din volumul *Vandrarens träd* [1] unde, printre altele, am redat pe cît am putut de limpede experiențele mele în războiul din Norvegia (caracterizate mai tîrziu de către Stolpe ca o manifestare de suprarealism lipsită de răspundere).

Lucrul la acest volum a continuat la Dalarö, către vară, în vreme ce armatele naziste invadau Uniunea Sovietică, sprijinite pe frontul de nord de finlandezi. În sfîrșit ! Mulți respirau ușurați chiar dacă situația dădea naștere la diverse conflicte sentimentale. Acum existau perspective ca nemții să-și consume forțele în est și să dea puterilor din vest răgazul necesar pentru izbînda finală, timp în care Uniunea Sovietică ar fi fost, în cel mai bun caz, zdrobită. Unii pledau, fără să se gîndească prea mult, ca Suedia să intre în război împotriva Uniunii Sovietice, pentru a-i ajuta pe finlandezi (și prin asta de asemenea pe nemți) să obțină o posibilă victorie. Comuniștii, pasivi pînă atunci, au devenit activiști zeloși și în multe locuri au luat conducerea în mișcările de rezistență. În ceea ce mă privește, din nefericire, mă aflam din nou în contratimp. Sufeream din cauza îngrozitoarei jertfe de sînge a po-

[1] *Copacul drumețului.*

porului sovietic și găseam respingătoare manevrele prudente ale puterilor din vest. Puteam să înțeleg faptul că mișcările de rezistență erau o expresie a furiei neîmblînzite, dar niciodată nu am putut fi convins că ele meritau prețul atîtor jertfe. Nu credeam nici în viitorul lor, deoarece se aliau cu tot felul de elemente cu care nu aveau în comun decît „patriotismul".

Cu tot mirosul de sînge ce ți se părea realmente că-l simți în vîntul de vară, la Dalarö a fost un timp productiv din punct de vedere literar. Între chemările la serviciul militar, Lindegren a început să scrie sonete, lucrînd din ce în ce mai intens. După o perioadă lungă și chinuitoare de gestație, o tăcere care trebuie să fi fost sufocantă și înjositoare, zăgazurile s-au rupt și el s-a pornit să scrie ca un posedat, o poezie se năștea din alta, într-un soi de reacție în lanț. Lindegren era o ființă sălbatică, măcinată de sentimente contradictorii, ca figura sumbră a lui Christmas din Faulkner, suprasensibil și violent, vizionar entuziast și cu ascuțită conștiință a realității, greoi ca un urs și totuși agil ca o felină, meditativ ca cei din Norrland și exuberant exotic. Cu profil indian și ochi mongolici, impulsiv și pasionat, era totuși înzestrat, într-o măsură neobișnuită, cu luciditate intelectuală, avînd o înțelepciune sănătoasă ce putea să apară drept autocenzură exagerată.

El căuta o formă care să-i disciplineze descărcările și a găsit-o, aparent din întîmplare, într-un ciclu de poezii, *Sonnets to Hamlet,* a lui Laurence Durrel, publicate într-un număr al revistei „Delta" trimis mie de către Miller — probabil, ultimul număr apărut înaintea căderii Parisului. Lindegren s-a entuziasmat pe loc de sonetele fără rimă, de

cîte șapte strofe a cîte două versuri : contrastul dintre ermetism și deschidere, între ruptura conștient declarată cu tradiția și implicarea ei totuși în text constituia forța acestui gen de poezie. Lindegren l-a depășit pe Durrel căci forma poeziilor sale era mult mai îndrăzneață iar lirismul lor mai substanțial. El avea să-și intituleze volumul *Omul fără drum,* deși el, ca poet, își găsise propriul drum.

Citeam aceste poezii pe măsura în care îmi parveneau, le admiram, credeam în ele și-l îndemnam pe Erik să continue. Totuși nu întotdeauna puteam să le înțeleg cum ar fi trebuit și să arăt suficient entuziasm (cîteodată mă lăsam prea mult prins de propriile-mi probleme). Erik mi-a reproșat mai tîrziu că descoperise uneori o anumită indiferență a mea față de poeziile lui și se simțea decepționat de faptul că unele dintre ele nu făcuseră asupra mea impresia la care se așteptase, deși recunoștea că el însuși era în perioada respectivă deosebit de tensionat. Thorsen Jonsson s-a numărat printre cei care, de la început, au apreciat noile poezii ale lui Erik, citindu-le, de cele mai multe ori, cînd de-abia fuseseră scrise. Johannes Edfelt de asemenea admira fără de rezerve această artă a sonetului modernist și împreună am reușit să învingem ezitările lui Gerard Bonnier cînd a fost vorba să se introducă o selecție din poezii în „Horisont".

Dar, cînd am propus publicarea volumului *Omul fără drum,* cererea noastră comună făcută editurii n-a ajutat la nimic : a fost categoric refuzată după ce cartea fusese tratată ca o glumă proastă pe coridoarele editurii, unde anumite părți erau declamate în timp ce se rîdea batjocoritor (odată, din întîmplare, mă aflam acolo și la un astfel de moment distractiv am intervenit prompt împotriva

acestei atitudini). Deoarece volumul fusese refuzat și de o serie de alte edituri, Erik a împrumutat bani și l-a publicat pe cont propriu. A fost întîmpinat mai mult cu tăcere și uimire (nici măcar Ekelöf în „B.L.M." nu a arătat mai multă sensibilitate pentru el). O recenzie tîrzie semnată de Stig Åhlgren a fost prima care a început să-i facă dreptate *Omului fără drum,* analizînd volumul în contrast cu poeziile actuale, pe atunci, ale lui Gullberg, ce aminteau mai curînd de ritmul alert al publicisticii.

Trei ani mai tîrziu *Omul fără drum* a apărut într-o nouă ediție la Bonniers și a devenit opera de senzațională afirmare a generației lui Erik. Probabil că niciodată înainte nu s-a schimbat atît de radical un destin literar. Era uimitor să vezi cum cei care îl denigraseră pînă ieri s-au transformat dintr-o dată în cei mai entuziaști admiratori. Sigur că pe de o parte m-am bucurat, dar pe de altă parte a fost și o lecție deprimantă și deplorabilă.

În aceeași vară, în 1941, Thorsten Jonsson a fost oaspete, în timpul cîtorva săptămîni de concediu, la Dalarö, unde a locuit împreună cu soția, Else, într-o căsuță, iar țăcănitul mașinii lui de scris acoperea de dimineață pînă seara țîrîitul cosașilor și orăcăitul broaștelor. El a stabilit un record în materie de ritm în munca literară, ceea ce m-a impresionat enorm. Thorsten își notase ideile pentru un volum despre delincvența populară, cu titlul provizoriu *Förbrytaralbum* [1] (mai tîrziu schimbat în *Fly till vatten och morgon* [2]). El adunase o anumită cantitate de material din viața cotidiană și voia să-l pre-

[1] *Album de delincvenți.*
[2] *Șterge-o către apă și dimineață.*

lucreze într-un mod asemănător cu cel al lui Martin Kock din *Frumoasa lume a lui Dumnezeu*, o împletire de studiu sociologic și fabulație liberă. Scria de regulă o astfel de nuvelă pe zi, complet definitivată, perfectă din punct de vedere tehnic și cu o uimitoare putere de transpunere. Nu cred că refăcea ceva dar a eliminat cîteva nuvele mai slabe. Părea să aibă un psihic perfect echilibrat cu foarte multă bună dispoziție, nu era nici stresat, nici tensionat, găsea timp să joace badmington în grădina sălbatică și să stea la taifas la un ceai.

CE A URMAT IMEDIAT DUPĂ PERIOADA DE LA DALARÖ ?

În toamna lui 1941 Maria şi cu mine ne-am mutat la Stockholm, în timp ce familia Lindegren a rămas în vila de la Dalarö. În locul călătoriilor în străinătate, am început să fac drumuri la Göteborg, oraş care mi se părea mai deschis şi mai deosebit decît Stockholmul. Am legat noi cunoştinţe, în primul rînd cu artişti plastici, acolo locuind atunci şi vechii mei prieteni Gunnar Erikson şi Bertil Schütt.

La început Erikson m-a determinat să călătoresc la Göteborg : el se instalase în oraş şi se aranjase foarte bine, aşa cum îşi dorise de mult timp şi m-a invitat să-i fiu oaspete o vreme pentru a-i admira modul de viaţă. Avea un apartament frumos pe Eklandagaton şi trona acolo ca un şeic peste un mic colectiv compus din trei femei şi un copil. Gunnar practica ideea mariajului liber, influenţat de cultul bărbatului la Lawrence. Bărbatul era centrul purtător al ideilor, păstrător al moralei, puterea spirituală şi amantul sigur de sine. Femeile trebuiau să se mulţumească la a se împlini şi a-şi găsi rostul vieţii prin bărbat, să se subordoneze lui şi să aibă grijă de traiul familiei.

Gunnar Erikson reușise pe atunci să realizeze toate astea. Două dintre femei lucrau la birou, a treia se afla în turneu ca pianistă, iar copilul lui cu aceasta era îngrijit de celelalte două rămase acasă. Toate trei puneau ceea ce cîștigau în punga comună de care avea grijă și de care răspundea Gunnar. În casă domnea o disciplină efectivă, Gunnar veghea drastic să nu se încalce obiceiurile și avea mult dintr-un pedant. El dormea dimineţile pînă tîrziu, apoi rămînea în pat, scriind la mașină epistole zilnice către femeia aflată în turneu (pentru ca dorința și adorația ei să nu se stingă). După aceea se îmbrăca într-un ritm lent, făcea o plimbare și se reîntorcea pentru un prînz tîrziu. Serile ieșea adesea, după ce dăduse celor două tinere femei, ce lucrau ca funcționare, instrucțiuni să-i aștepte revenirea pentru a supa împreună. În sfîrșit începeau și faptele iubirii zilnice pînă cînd somnul își intra în drepturi.

Gunnar era convins că femeile se simțeau fericite cu acest mod de viață și că nu-și puteau dori altceva mai bun. Așa susțineau și ele însele, dar într-un mod cumva mecanic sau somnambulic, care însă nu convingea total. Gunnar exercita o sugestie asupra lor, un mod aparte de spălare a creierului, ducea o neîncetată muncă de propagandă. Le întreba tot timpul despre experiențele lor, le analiza sentimentele și gîndurile, ridiculiza cu răutate toate formele de trai burghez sau mai convențional, îi numea pe toți bărbații obișnuiți „boi" și nu le recunoștea nici un fel de potență. Cu voința și cu fanatismul lui era un credincios care avea capacitatea să-i determine și pe alții să creadă.

Eu aveam unele rezerve și l-am supus unui tir de critică ce nu i-a convenit. Toată treaba se do-

vedea prea frumoasă din punctul de vedere al bărbatului pentru a fi realmente și adevărată. Modul de trai al lui Erikson nu era chiar atît de liber consimțit și spontan cum se vedea la suprafață, dresura se făcea simțită. Gunnar avea nevoie de această critică și și-o dorea : îi satisfăcea masochismul, îi îndrepta atenția către punctele slabe, îl obliga să-și consolideze argumentele. Eu recunoșteam cu plăcere că se implicase într-o experiență interesantă și plină de învățăminte, într-o încercare îndrăzneață, chiar dacă era și dubioasă, conținutul ei fiind în mai mare măsură reacționar decît radical.

Pentru moment respectivul aranjament îi rezolva problemele practice, Gunnar nu avea de ce să-și trădeze decizia sfîntă ca niciodată să nu muncească. Putea gîndi, citi, face plimbări după chef. Ducea o viață plăcută. Ar fi avut nenumărate ocazii să scrie ceva în cazul că s-ar fi decis să o facă. Era din ce în ce mai aproape de a recunoaște dreptul de a exista al poeziei, funcția ei terapeutică, dar încă nu se dădea bătut de tot.

Pe Bertil Schütt l-am întîlnit prima dată în compania lui Gunnar Erikson. El era din Vasastaden, pe jumătate evreu, înalt și subțire, cu un pas impunător, blînd și supus în mod obișnuit, dar avea și accese de mînie. Blănar de meserie, făcuse box ca amator, era întreprinzător din punct de vedere erotic, se entuziasma repede, își făcea ușor idoli din oameni și idei, avînd în același timp simțul umorului, ceea ce-i submina patetismul. Probabil că Bertil ar fi putut deveni un mare actor comic — de fapt, într-o oarecare măsură, asta și era în viața obișnuită. Dar ambițiile lui vizau altă țintă. În el Gunnar Erikson își găsise elevul și discipolul po-

trivit. Gunnar savura acest cult al personalității al cărui obiect era el însuși, însă a împins dorința de subordonare prea departe. Îl folosea pe Tristan (nume pe care Gunnar îl obligase să și-l ia), făcînd tot ce putea pentru a-i putea modela personalitatea în concordanță cu dorințele sale și, sub pretextul că-l elibera, realmente îl subjugase. Tristan avea sensibilitate, constatase Gunnar, el însă nu trebuia să gîndească — de asta avea grijă Gunnar însuși! Tristan trebuia să se limiteze doar la *a trăi* cu intensitatea lui genială, avînd grijă să nu înceapă să scrie (domeniu pentru care el începuse să arate o anumită înclinare)!

Sub influența lui Gunnar, Tristan a renunțat la firma de blănuri și a plecat în America pentru *a trăi* (negrii, jazul, extazul), dar s-a reîntors de acolo mai puțin supus și mai puțin dependent de autoritatea lui Gunnar. Erikson și-a pierdut ascendentul asupra lui, Tristan s-a căsătorit fără permisiunea lui Gunnar cu o artistă și a fost nevoit să rupă legătura cu demonicul lui prieten.

Așa se prezenta situația atunci în Göteborg. Tristan devenise burghez și era pierdut din punctul de vedere al lui Gunnar. L-am reîntîlnit apoi abia mai tîrziu, într-o vizită. Evoluase mult, rămăsese în continuare un sentimental cu o accentuată nevoie de a avea un ideal, dar, de asemenea, și cu un umor exuberant, o intuiție fină și destul de ingenios cu toată naivitatea lui. Începuse să se preocupe serios de scris și părea decis să devină scriitor. La Göteborg am petrecut împreună multe zile demne de amintit.

A fost de fapt ideea lui Gunnar Erikson ca eu să-l vizitez pe profesorul Segerstedt la „Handelstid-

ningen“ [1] (admirat de mine pentru curajul lui politic) și să-i propun să scriu articole la ziar. (A fost nevoie de puterea de convingere a lui Gunnar ca să-mi pot învinge timiditatea în atare situație). Segerstedt m-a primit fără nici o etichetă, am discutat și am fost cooptat drept colaborator la pagina culturală. Îmi amintesc că am debutat acolo cu cîteva articole despre opera lui Laxness, destul de necunoscut pe vremea aceea în Suedia dar tradus în daneză. Din diverse motive, nu am devenit niciodată un colaborator asiduu la „Handelstidningen“, începînd total colaborarea cînd, cîțiva ani mai tîrziu, am fost angajat la „Stockholms-Tidningen“ [2].

În timpul iernii lui 1942 am scris cele mai multe poezii din volumul *Korsväg* [3], nu puține dintre ele chiar la Göteborg. Cartea era alcătuită în mare măsură din cicluri de poezii dedicate lui Stagnelius, Hölderlin, Lautréamont, Freud și tatălui meu, mort de curînd. (Îl vizitasem cu cîteva luni înainte de dispariția lui, cînd l-am găsit alb ca varul și împuținat, devorat de cancerul la stomac: o imagine patetică, insuflîndu-mi nevoia de o împăcare tîrzie și definitivă.) Lirica din carte alcătuia un soi de poezii-portret, cu interpretări personale, reprezentînd un bilanț retrospectiv al valorilor și, de asemenea, plata în rate a unei datorii de recunoștință. Ca poezie poate că era totuși prea didactică, dar în cazul meu avea și o funcție eseistică.

În aceeași perioadă am fost angajat critic de film la revista săptămînală „Vi“ [4] (după ce colaborasem

---

[1] „Ziarul comerțului“.

[2] „Ziarul Stockholmului“, cotidian liberal, apărut între 1889—1966.

[3] *Răscruce de drumuri*.

[4] „Noi“.

cu regularitate, timp de cîţiva ani, cu cronici de film la revista „Ord och Bild“ [1]. În plus, editura Kooperativa Förbundet mi s-a adresat cu propunerea de a scrie o carte despre literatura americană. Am scris-o rapid, în vara respectivă, practic citisem deja tot ce era necesar pentru întocmirea lucrării şi, în afară de asta, organizasem o parte a materialului prin cîteva articole publicate în „Verdandi“. A rezultat astfel tomul *Diktare och avslöjare i Amerikas moderna litteratur* [2], apărut în acelaşi timp cu volumul de studii *Sex amerikaner* [3] de Thorsten Jonsson. Nu m-a amuzat prea mult această muncă, am încercat, pe cît mi-a fost posibil, să-mi cenzurez ideile prea personale pentru a realiza caracterul obiectiv al unei cărţi de informaţie. Ceea ce a fost apreciat de numeroşi critici, printre care Gustaf Hellström.

Probabil că lucrarea amintită i-a determinat în primul rînd pe Grevius şi Näsström să-mi propună, în primăvara lui 1943, să încep colaborarea la „Stockholms-Tidningen“. (Se afirma de asemenea că cererea lor avea legătură cu faptul că după Stalingrad ziarul începuse o reorientare spre americani, după ce mai întîi fusese de partea nemţilor.) A fost prima oară că am avut ocazia să scriu regulat într-un cotidian, ceea ce a îmbunătăţit considerabil precara mea situaţie financiară de pînă atunci. Am avut astfel şi prilejul să urmăresc în mod mai sistematic atît literatura suedeză cît şi cea străină. Am încercat însă să nu mă las total absorbit de critică, nu-mi doream să devin critic de meserie şi rămî-

---

1 „Cuvînt şi imagine“.
2 *Poeţi şi demascatori în literatura modernă a Americii.*
3 *Şase americani.*

neam la ideea că, totuși, sînt doar un amator în domeniul respectiv. Cu toate acestea anii '40 aveau să fie dedicați în cea mai mare măsură lucrărilor de critică literară. Am continuat să scriu poezii, mai mult sau mai puțin împotriva curentului, în perioada de înaltă înflorire culturală a anilor '40, dar n-am mai scris proză între volumele *Copacul drumeților* și *Malinga* (1952).

În toamna lui 1942 m-au pocnit cu un ordin de mobilizare pe o perioadă de patru luni. Am constatat că fusesem repartizat la intendență și, după cîteva săptămîni de exerciții în tabăra de corturi de lîngă Boden, am nimerit la Morjärv, un sat cu stație de cale ferată, în pădure, la cîteva zeci de kilometri de granița finlandeză și de cercul polar. Făceam parte dintr-o echipă care avea grijă de magazie și expedia alimente la diverse tabere militare din împrejurimi. Noi ne vedeam singuri de treabă și ofițerii veneau foarte rar. Am descoperit repede că era mai avantajos să ne împărțim în două echipe și să lucrăm în ture, o săptămînă între 6—14 și săptămîna următoare între 14—22. Programul mi se potrivea de minune, deoarece îmi lăsa mai mult timp liber și mă făcea mai independent.

N-am dormit nici o noapte în baracă ci am închiriat o cameră mansardată la o văduvă, la marginea satului. Era o casă de lemn prost întreținută, unde șuiera vîntul printre crăpături, frigul intra nestingherit și apa pătrundea prin tavan. Aveam o mică sobă de fontă pe care o încălzeam pînă se făcea roșie, dar căldura aproape că nu se simțea la o distanță de doi metri. Noaptea se făcea uneori așa de frig că apa înghețа pînă la fund în căldare, părul îmi înțepenea de ger și genele amenințau să mi se lipească în somn. Încercam să dorm

cu căciula din piele de oaie pe cap și cu două perechi de ciorapi în picioare sub un munte de pături atît de grele că mai că nu puteam să mă mișc sub ele. Preferam să îndur frigul dar să fiu singur și să nu împărtășesc „spiritul camaraderesc" sufocant din baracă, unde soldații jucau cărți și se masturbau.

Cărțile și mașina de scris constituiau pentru mine evadarea cea mai importantă, îmi scriam ca de obicei articolele și-mi petreceam restul timpului liber compunînd o dramă în versuri, abandonată mai tîrziu. Trata despre o mișcare religioasă din Norrland și într-una din scenele cheie am lăsat un predicator curajos să învingă un bețiv care trăsese cuțitul. Camarazii mei de suferință din serviciul militar, în general cumsecade și de nădejde, își făceau fiecare partea lui de muncă, așteptînd nerăbdători să se întoarcă acasă. Jargonul folosit de ei era însă de speriat și nu am avut o relație mai apropiată cu nici unul, dar din cînd în cînd îmi ieșeam din fire și atunci îi surprindeam pe unii cu radicalismul meu dur.

Bătălia Stalingradului se desfășura din plin și acțiunile Uniunii Sovietice erau în creștere. Ceea ce puterile din vest nu fuseseră în stare să realizeze, realizaseră rușii, cu prețul unor enorme suferințe însă : oprirea ofensivei naziste. Cu toate că ne aflam destul de aproape de Finlanda, țară prinsă în război, aproape că nu aveam sentimentul desfășurării acestuia. La întoarcerea dintr-o călătorie la Haparanda cineva a povestit că văzuse îndeaproape avioane în luptă. Dar noi trăiam un fel de sentiment ireal de siguranță între troienele de zăpadă din pădure. Iarna ce ne înconjura în Norrland constituia o realitate mult mai concretă decît

războiul din partea cealaltă a graniței. Cel mai direct ne afectau schimbările capricioase ale vremii, vijeliile șuierătoare de zăpadă și zilele încremenite de ger, nopțile bizare cu aurora boreală, drumurile cu zăpada scrîșnind sub pași, termometrul în jur de —40°. Zilele erau atît de scurte că soarele abia ajungea să se ridice puțin și dispărea din nou, roșiatic și lipsit de putere printre vîrfurile copacilor. Cea mai mare parte a timpului ne înconjurau întunericul și lămpile aprinse.

Cum a început decada literară a anilor '40 ?

Trăiam, ca să zic așa, în plină perioadă '40 fără să fim conștienți de asta ; da, nici măcar orientarea literară nu era conștientă de sine. Lindegren și Thorsten Jonsson se numărau printre speranțele cele mai promițătoare ale acestei decade. Realizările timpurii ale lui Jonsson și Thoursie erau de dată recentă. Lars Ahlin și Sivar Arnér abia debutaseră. Sven Alfons și Karl Vennberg deveniseră deja cunoscuți, dar nici unul nu se revendica drept exponent al generației '40, fiind doar tineri scriitori ce apăreau individual, fără o apartenență specială la o grupare.

Ca noțiune și conștiință colectivă, mișcarea '40 s-a născut la mijlocul decadei respective și a fost legată de revista „Anii '40", redactată în primul rînd de trei tineri, aproape necunoscuți : Werner Aspenström, Lennart Göthberg și Claes Hoogland. Dintre ei Aspenström a ajuns un poet remarcabil și un critic cultural echilibrat, în timp ce Göthberg, după o scurtă și controversată activitate critică, a

murit într-un accident de automobil, iar Hoogland a optat pentru teatru.

În timpul războiului, cînd caracteristicile mișcării '40, angoasa și pesimismul critic, se definitivau, mișcarea ca atare nu exista. *Omul fără drum* apăruse prea devreme, *Halmfackla* [1] a lui Vennberg ardea aparent de una singură, debutul lui Thoursie fusese întîrziat de refuzul editorilor de a-l publica. Cel mai remarcabil dintre prozatori era considerat Peter Nisser cu romanele sale exaltate despre război, pînă cînd volumul *Parabellum* al lui Olov Jonason a deschis noi drumuri. Această culegere de nuvele cu subiecte din actualitatea suedeză de pregătire militară reda, cu sensibilitate și forță, trăirile cele mai importante ale tinerei generații. Cartea fusese scrisă cu mijloace stilistice care continuau și modernizau linia lui Hemingway și Thorsten Jonsson. Părea puțin probabil ca Jonason, cu această unică operă, să-și fi epuizat resursele, totuși el nu a mai publicat nimic. Acest accident s-a făcut simțit în evoluția literaturii anilor '40.

Romanul de debut al lui Ahlin, *Tabb med manifestet* [2], se vădea interesant și original în primul rînd prin dorința de a dezbate, prin polemica ideologică. Volumul lui de nuvele *Inga ögon väntar mig* [3] surprindea prin amplul său registru uman și artistic în timp ce romanul *Min död ar min* [4] demonstra o vînă de povestitor care i-a consolidat poziția. În scurtă vreme Ahlin s-a dovedit a fi personalitatea cea mai vitală și bogată în resurse dintre

---

[1] *Torța de paie.*
[2] *Tabb cu manifestul.*
[3] *Nici un ochi nu mă așteaptă.*
[4] *Moartea mea e a mea.*

noii prozatori, cu o cunoștință a societății și o experiență de viață aperent mai bogată decît a celorlalți. El făcea senzație peste tot unde apărea, cu prospețimea sa blondă, cu farmecul evident, cu umorul lui exuberant și siguranța de sine bine exersată. În plus se știa că are concepții originale, ciudate, cu puternică tentă de creștinism și teologie și o metodă artistică psihologică, bazată pe cele două idei preferate ce și le cultivase despre sine cum că este „cel ce se identifică" și „cel ce se închină pentru alții".

La debut, Sivar Arnér era deja un scriitor format și o persoană cu la fel de multă experiență ca și Ahlin, mai puțin spectaculos însă, neincitînd imaginațiile în aceeași măsură și neavînd dorința, sau capacitatea, de a crea mituri în jurul propriei persoane. Antologia lui de nuvele, *Skon som krigaren bar* [1], aducea multe cuceriri stilistice și subiecte noi, așa cum nu se va mai întîmpla decît parțial în romanele de mai tîrziu. Arnér trezea respect prin caracterul lui ferm, prin ținuta intelectuală mobilă, iar în romanele sale pe temă matrimonială a cultivat din ce în ce mai mult intensitatea strindbergiană.

Maria, persoana cea mai apropiată mie după cum simțeam eu, începuse să scrie din nou poezii, indecisă între daneză și suedeză ca limbă de creație. Eu mai mult am descurajat-o decît am stimulat-o, doream ca scrisul să apară ca o necesitate firească la ea și nu în primul rînd ca un reflex al mediului literar de care era înconjurată. Maria însă i-a arătat poeziile lui Thorsten Jonsson, care imediat s-a oferit să publice o selecție din ele în „Horisont".

[1] *Încălțămintea purtată de războinic.*

Eu nu m-am pronunțat în nici un fel și poeziile au fost tipărite. Mai tîrziu Maria a trimis o culegere bilingvă la Bonniers, cu o parte daneză ce urma după cea suedeză. Editura s-a declarat dispusă să le publice cu condiția ca poeziile în daneză să fie traduse în suedeză. Le-a tradus cu ajutorul meu și Maria Wine a debutat cu volumul *Vinden ur mörkret* [1]. Astfel, fără să fi putut prevedea acest lucru, aveam alături de mine o membră a mișcării '40.

Gunnar Erikson devenise străin și outsider al mișcării '40. Abandonase brusc modul de viață artistic conceput la Göteborg și se dedicase unei singure femei, la Stockholm. Începuse în același timp să scrie, renunțînd la rezistența lui și hotărîndu-se să devină poet cum se deciseseră să o facă și mulți alții, exact în acel moment. Ca și în alte direcții și aici el se înhămase sistematic la muncă, poeziile urmau să fie accentuat rituale, cu un fel de formă sincopată, apropiată de cea a jazzului cu o tematică profund psihologică, apelîndu-se la Freud și la materialul antropologic din Frazer. Modul lui de a simți viața și experiența lui urmau să fie încorporate într-o mitologie universală și atemporală avînd drept nucleu jertfa și reînnoirea simbolică a vieții. (Erau gînduri care-mi trecuseră și mie prin cap, dar Gunnar considera că eu nu le dădusem importanța necesară.)

A rezultat o poezie oarecum stranie, aparte, foarte stilizată și hieratic decorativă, însă destul de fascinantă în felul ei, cu o față ce părea întoarsă către Malmberg și o alta către Perse. A apărut în

[1] *Vintul din întuneric.*

1945 sub titlul *Skådarsånger* [1] și eu am fost, probabil, singurul care i-am dedicat o recenzie mai amplă. Ceilalți scriitori din mișcarea '40, căreia de fapt ar fi trebuit și el să-i aparțină la fel de mult ca Lindegren și Vennberg, l-au trădat și au preferat să-i ignore cartea de poezii. A fost nedrept și poate că acest lucru a și decis soarta lui de mai tîrziu.

Gunnar Erikson a încercat să grupeze în jurul său figuri mai proeminente de scriitori ai mișcării '40 sub denumirea de „Initiationisterna" [2] și a editat o carte program. *Initio* făcea eforturi să edifice o nouă concepție de viață. Gunnar devenise din ce în ce mai mult predicator și profet, se apropiase în cîteva rînduri de organizațiile religioase libere dar a dat imediat naștere la scandaluri cu obsesia lui sexuală. În toiul perioadelor de seriozitate se sabota tot timpul pe sine însuși prin elemente de egocentricitate demonică, clovnerii grotești, vanitate naivă. Teoriile lui nu au dus la nimic, căci era cu douăzeci de ani prea devreme (în 1965 el ar fi putut să sconteze pe un cu totul alt succes pentru evanghelia sa sexuală).

Acum Erikson nu mai era atît de tînăr și-și consumase mult din resursele vitale, perioadele maniaco-depresive devenind tot mai întunecate, mergînd spre mania persecuției. Avea fantezii nerealiste în legătură cu mari proiecte, călătorii prin țări îndepărtate, o viață total nouă, trăită undeva, foarte departe. Dar, în loc de toate astea, a urmat sinuciderea. Pusă în scenă cu deosebită grijă, cu fiecare detaliu la locul lui. S-a întîmplat în 1952, la un

[1] *Cîntecele privitorului.*
[2] *Inițiatorii.*

hotel în Falun : stătea lungit frumos în pat, mort după o doză letală de somnifere, iar pe noptieră se aflau cecuri de călătorie, chitanțe de la spălătoria chimică și o scrisoare către poliție care informa că s-a sinucis din convingerea definitivă că nu era apt pentru viață, semnătura putînd fi verificată în catastiful hotelului.

Dispariția lui Gunnar Erikson a lăsat pentru mine un mare gol. Era o persoană dificilă atît pentru sine cît și pentru alții ; putea să fie iritant și insistent pînă la refuz, atras de tot ce era scandalos dar în același timp el a rupt barierele rutinei și ale obișnuitului cu frenezia lui, mergînd direct la esențe, nemenajînd nici un fel de sensibilități, obligînd la activitate și luptă. Nu era comod să fii în compania lui, cerea mult dar și dădea înzecit înapoi. Erikson avea o fire mai pasionată decît cei mai mulți dintre oamenii întîlniți de mine. Și-a împlinit experimentul vieții cu o consecvență îndîrjită, obsesiv și, în același timp, deplin conștient.

Ce ți s-a întîmplat sau ce ai întreprins în ultimii ani de război ?

Am format un fel de club, numit Symbiosis, ce ne avea pe Gunnar Erikson și pe mine drept forțe motrice. Această asociație, slab închegată, trebuia să organizeze dezbateri și alte diverse manifestări. Cu diferite ocazii Symbiosis a adunat destul de mulți intelectuali, artiști și tineri interesați. În anume fel, clubul fusese conceput ca un colectiv psiho-dramatic, cu autoanaliză practicată deschis, în scop terapeutic, cu participarea întregului colectiv, ședințe în care-ți învingeai inhibițiile și alte

reţineri de natură psihică. Bineînţeles că adunările noastre erau într-o oarecare măsură exhibiţioniste şi absurde şi totuşi s-a dat naştere aici unor impulsuri, preluate apoi de succesorul clubului Symbiosis, numit Klubb 44.

La conducerea lui a venit Arne Häggqvist, un om cu capacitate organizatorică, energie şi legături în lumea universitară. El se ocupa de un domeniu nou, cercetarea stilului, şi analizase poezia lui Ferlin, dar rezultatul obţinut prin amintita metodă a fost controversat. Arne nutrea ambiţia de a deveni conducătorul generaţiei '40 şi se exersa în club prin conferinţe cu un conţinut îndrăzneţ. Häggqvist avea un cap neobişnuit de rotund, privea fix cu ochii mari, negri şi, nu se ştie din ce motiv, se expunea întotdeauna la tracasări şi şicane.

La „Klubb 44" Häggqvist şi-a dezvăluit multe talente şi a constituit o sursă de energie indispensabilă. Au fost organizate o serie de dezbateri aprinse, cam în vechiul stil de la Klara, unde printre alţii, s-a desfăşurat în toată libertatea tînărul şi excentricul poet Bernt Eriksson, cu ironia lui ucigătoare la adresa „cerebralelor maimuţe albe". Totuşi cel mai mult am avut de cîştigat de pe urma conferinţelor ţinute de Erwin Berg de la Copenhaga. I se spunea „profesor" pentru că predase teorie muzicală la Moscova înainte de a deveni conducătorul unei mişcări psihologice în Danemarca. Din cauza acestei ultime activităţi intrase în conflict cu un paragraf de lege referitor la conduita imorală şi fusese condamnat la închisoare. Erwin apărea acum ca un martir pentru evoluţia sexual psihologică, un bărbat uşor încărunţit deja, constant de blînd şi prietenos — chiar dacă putea fi tăios în argumente.

Magistrul apropiat al lui Erwin Berg fusese un norvegian ciudat, Iversen, o combinație de aventurier politic și psihanalist. Avea ceva de ascuns în trecutul lui de comunist în Uniunea Sovietică și păstra tăcere asupra acestui lucru, iar după sfîrșitul războiului a fost acuzat că a tratat ofițeri naziști ce sufereau de stări nevrotice, dar el a scăpat cu fața curată susținînd că, de fapt, le-a făcut mai mult rău decît i-a ajutat. (Am avut plăcerea să-l întîlnesc odată și nu mi-a făcut o impresie deosebită : un bărbat dogmatic, încrezut și cenușiu.)

Iversen reprezenta pentru Berg întruchiparea tatălui căruia încerca să-i semene pentru ca apoi să devină independent. Una din ideile preluate de Berg de la el era cea despre importanța onaniei : aceasta, eliberată de interdicții și mustrări de conștiință, trebuia să fie legitimată și practicată deschis, de preferință ca un act colectiv de obiectivare. În timpul unei asemenea ședințe, de practicare în colectiv a onaniei ca terapie, a intervenit poliția daneză împotriva lui Berg. În Suedia, după cîte știu, el s-a mulțumit doar cu propovăduirea teoretică a acestei metode de eliberare. În general vehicula ideile lui Bleurer, un pionier elvețian al psihanalizei, pe nedrept ignorat cu ipoteza lui despre „psihoid", ca răspuns la teoria freudiană despre subconștient. Respectiva teorie mă interesase mult într-o vreme și mi se părea că se potrivea cu propriile mele idei despre autoanaliză.

Erwin Berg a rămas în Suedia pînă la sfîrșitul războiului și a avut o mare influență printre membrii de bază ai „Klubb-ului 44". Scria pe atunci o operă remarcabilă ce ar fi trebuit să devină, după părerea sa, o bombă atomică în domeniul psihologiei, dar nu a avut forța să o termine. Mai tîrziu

a început în Danemarca o cu totul altă carieră, fără însă a-şi trăda vechile idealuri : s-a specializat ca fotograf de copii. Berg avea un prieten mai tînăr, evreu, care scria dramă şi era ferm hotărît să se căsătorească cu Ginger Rogers. Imediat după război el a plecat la Hollywood cu această intenţie dar, evident, a avut un eşec. După o vreme a dat semne de viaţă din Australia : lucra la propria bombă atomică (după expresia lui Berg), însă forţele lui pozitive au întîmpinat obstacole insurmontabile, s-a îmbolnăvit de cancer şi a murit subit.

Am întîlnit mulţi dintre scandinavii aflaţi într-o anumită perioadă a războiului în Suedia. Cei mai demni de amintit sînt Sandemose, Helge Krog, Carl Dreyer, Ebbe Neergaard. Sandemose era pe atunci un mitoman în floare, imprevizibil şi violent, întîlnirile cu el fiind întotdeauna palpitante căci ne şoca cu istoriile sale terifiante despre crimele comise şi despre femeile pe care le iubise (mai tîrziu Sandemose afirma că este ameninţat de orbire pentru că-i intrase spermă în ochi). Veşnic în jurul lui proliferau anecdote şi aveam impresia că în toate îşi asuma un rol spectaculos pentru a justifica aşteptările pe care el cîndva le îndreptăţise. Uneori putea fi blînd şi ascultător ca un miel şi atunci îţi destăinuia liniştit cum ar fi vrut să devină *cel mai mare poet al lumii* dar cu timpul s-a resemnat şi s-a rezumat la proză.

Helge Krog era un intelectual strălucit, agil, spontan şi spiritual, atît de norvegian şi totuşi fără amprenta specifică a naţiei, cu trupul zvelt, aducînd a „englez". Dreyer, marele regizor de filme arăta ca un bărbat obişnuit, neevidenţiindu-se cu nimic din mulţime cînd ne-am întîlnit la Sturehov. Îşi trata cu severitate soţia şi în privirile lui pu-

teai remarca uneori o scăpare de cremene alb-albastră. În practică Dreyer nu putea fi clintit din hotărîrile sale, fiind un fanatic al artei sub aparența modestiei. Neergaard, în schimb, era un danez de tipul jovial și neglijent, foarte vioi și volubil.

Printre vizitatorii de marcă din timpul războiului s-a numărat și T. S. Eliot, o persoană neobișnuit de accesibilă și naturală. Eu am avut sarcina să-l prezint la Klubb 44 și el a fost de acord să vină : a recitat impresionant o poezie proprie și a răspuns cu bunăvoință la întrebările din sală. Imediat după război a sosit și un alt viitor laureat al Premiului Nobel, Halldór Laxness. Deși atunci l-am văzut prima oară, ne-am simțit de parcă am fi fost cunoștințe vechi și așa a început lunga și fructuoasa noastră prietenie. Cu tot internaționalismul lui, Laxness era în primul rînd profund islandez, un reformator modernist al mîndrei tradiții de un mileniu al poeziei islandeze, un bărbat care iubea libertatea și nu se lăsa înfrînt, un revoluționar cu un umor acid, devastator.

În vara lui 1944, împreună cu Bertil Schütt am închiriat o vilă în stil clasic, cu pilaștri la fațadă, pe povîrnișul unei coline deasupra Båstadului. Acolo am terminat placheta de versuri *Dikter mellan djur och gud* [1], după ce am reușit să obțin o amînare la un ordin de concentrare. Înștiințarea îmi parvenise ceva mai tîrziu din cauza schimbării de domiciliu și am ajuns la Stockholm la cîteva zile după data de încorporare. Bertil Schütt a mers cu mine și m-a ajutat să intru bine în rolul de epavă nervoasă, de om foarte stresat, care nu ar fi putut face față serviciului militar. Arătam de parcă nu aș fi

[1] *Poezii între animale și Dumnezeu.*

fost în stare să-mi port singur de grijă, ci trebuia să fiu condus și îngrijit de camaradul meu. Mă simțeam într-adevăr deprimat de această chemare, căci ea îmi amenința vara și poezia. Pe Bertil îl distra copios situația respectivă și mă trata ca pe un idiot. Eu puteam să mă deconectez total, să mă las complet în mîinile lui și atunci chiar că semănam cu un nerod. Mai tîrziu el a afirmat că niciodată nu am arătat atît de bine și că ar trebui tot timpul să mă comport în acest mod deconectat, de imbecil neajutorat.

Am simulat atît de bine, încît un doctor particular mi-a dat imediat un certificat cu recomandarea de odihnă și liniște. Cu acest certificat m-am dus la medicul militar, un om mai în vîrstă care avea probleme cu un picior și stătea cu el întins pe un scaun. Ne-a informat imediat că nu primea pacienți decît la Jeärva : dacă doream să mă duc acolo era gratis, altfel trebuia să plătesc cincisprezece coroane. Am plătit bineînțeles cu plăcere și doctorul mi-a scris imediat o scutire pe trei luni. Un sergent a făcut remarca, pe jumătate șoptită, că „omul" se prezentase prea tîrziu, dar medicul l-a întrerupt cu bruscheță și i-a spus că treaba fusese clarificată. Noi am întins-o repede și eu deja începusem să mă simt mult mai bine. Bertil a insistat, totuși, să mențin stilul deprimat cel puțin pînă voi ajunge înapoi la Bâstad și cel mai bine ar fi fost să o țin așa toată vara.

Volumul *Poezii între animale și Dumnezeu* avea să cuprindă o parte din versurile mele cele mai mohorîte și încărcate de meditație, efect al profundei îndoieli și a sentimentului de sufocare din timpul anilor de război, varianta mea specială de angoasă din anii '40. Stabilisem ca tomul să fie ilustrat cu

cîteva desene de Adja Yunkers, un plastician de origine letonă, stabilit în Suedia în mijlocul anilor '30 și care, imediat după sfîrșitul războiului, avea să emigreze în America. Yunkers apărea adesea în cercul nostru, era o persoană ce gîndea mult și avea preocupări literare și poate că în anumită măsură inducea în eroare dar era, fără discuție, inteligent și plin de talent. Lucra mai cu seamă linogravuri și gravură policromă în lemn, întotdeauna se dovedea plin de gust, provocator și îndrăzneț uneori, dar nu cu o independență convingătoare față de alți artiști. De o vîrstă indefinită, gri ca guma și departe de a fi frumos, avea, cu toate acestea, mult succes la femei. A doua zi, după o petrecere furtunoasă la Rönald Bottrall, el a fost cel care a trimis flori și o carte de vizită cu cuvintele „Excuse me for my Swedish, friends !"

Adja Yunkers a venit la Båstad cu propuneri de desene ce m-au decepționat. A făcut altele noi dar nici acelea nu m-au încîntat, însă m-am simțit nevoit să le accept. Ceea ce-mi plăcuse cîndva în mod deosebit fuseseră desenele făcute aproape mecanic, în timp ce stăteam de vorbă, pe o față de masă din hîrtie la un restaurant. Dar ceva la fel de bun nu putea, evident, să creeze cînd făcea eforturi conștiente. Iritați de fumurile ce și le dădea, Bertil și cu mine l-am expus la un tir psihanalitic concentric care l-a zdrobit și a început să plîngă. A fost poate puțin cam dur, dar nouă ni s-a părut că Adja făcuse destule ca să merite acest tratament.

Am petrecut o vară frumoasă la Båstad ; umbra războiului era pe cale de a se retrage și viitorul se contura mai luminos. Primeam adesea vizita prietenilor și dansam în vilă după muzică de gramofon. Ne venise ideea ca musafirele să fie convinse să

danseze goale, cel puțin pentru un scurt moment. Era un fel de tribut care trebuia plătit pentru emancipare. Și surprinzător de multe au acceptat cu plăcere sau cu slabe proteste această condiționare. Unele dintre ele, stimulate de propria îndrăzneală, nu mai voiau să se îmbrace din nou.

Făceam și tururi cu bicicleta, învățam să cunoaștem zonele din jurul Hallandsasenului, îl vizitam pe Christian Berg în castelul lui original de pe povîrnișurile de sud ale dealului, ne duceam adesea la stîncile Hoos, cu formațiunile lor sculptate de mare, asemănătoare statuilor primitive, gigantice și ne cățăram pe coastele abrupte cu hățiș des. Aina Eriksson, soția pictoriță a lui Schütt, susținută cu zel de noi, încerca să pună pe pînză dramatismul acestor stînci. Odată ne-am dus la o gospodărie țărănească și am cumpărat un cocoș falnic pe care țăranul l-a omorît sucindu-i gîtul, fără ca asta să strice splendoarea păsării. Apoi Aina a pictat în grabă cîteva tablouri cu cocoșul, înainte ca noi să-l fierbem și să-l mîncăm. Dar splendoarea s-a dovedit a fi foarte atoasă.

Bertil Schütt debutase recent cu un roman autobiografic promițător, *Förbjudet att beträda* [1], și lucra la următorul. El însă nu scria ușor, de parcă fantezia, inspirația și humorul se blocau imediat ce încerca să le fixeze în cuvinte, pe hîrtie. Talentul lui original nu voia să se lase canalizat în scris, ci căuta alte moduri de exprimare. Noua sa carte nu se lăsa scrisă și nu a realizat-o decît după ce s-a rupt din căsnicie în timpul unei vizite în Anglia : a scos volumul *Lyktfiskan* [2], plin de fantezie și,

[1] *Intrarea oprită.*
[2] *Peștele-felinar.*

cumva de inspirație milleriană. Pentru un roman polițist, pe care însă nu am ajuns să-l scriem niciodată, am găsit împreună un mod sigur de a ucide fără a fi descoperit : ucigașul își gidila victimele pînă mureau, moartea survenind după hohote de rîs. Ne mai petreceam timpul învățînd să jucăm poker după instrucțiunile din *Lexiconul Nordisk Familjebok*. În septembrie mi-a venit ordinul de concentrare ce fusese amînat și m-am mutat atunci la serviciul bibliotecii, sub comanda amabilei locotenente Bianca Bianchini. Au fost trei luni interesante, îmi făceam serviciul dar în același timp citeam și cărți de recenzii. Am avut mai multe misiuni speciale, printre altele să ușurez biblioteca de vechituri, să scriu o broșură ce urma să fie difuzată în ediție de masă printre recruți, *Kan Du läsa en bok?* [1], să țin o conferință despre literatură pentru 2 000 de oameni la regimentul Svea Livgarde. Eu eram soldat obișnuit și am fost însoțit acolo de un sergent de la serviciul de instruire culturală, iar înainte de a fi prezentat drept conferențiar mi s-a urat bun venit de către un ofițer superior. Am ținut o conferință destul de antimilitaristă, ceea ce a făcut ca grupul de ofițeri să se foiască neliniștit. Trupa tocmai venise de la exerciții și cea mai mare parte dintre soldați au căzut foarte repede într-un somn adînc în bănci.

La sfîrșitul războiului, în august 1945, au fost aruncate de către americani cele două bombe atomice asupra Japoniei. Se deschidea astfel deodată o cu totul altă perspectivă asupra viitoarelor războaie și conflicte, cu posibilități de autodistrugere a omenirii. A fost un eveniment cu consecințe

[1] *Știi să citești o carte?*

total imprevizibile pentru ca implicațiile să poată fi înțelese imediat, o situație radical nouă în care omenirea era pusă pentru prima dată. Se presimțea deja că războiul împotriva fascismului în Europa și în Orientul îndepărtat constituia numai prima mare măsurare de forțe în lupta pentru evoluția în continuare a lumii, evoluție ce urma acum să cunoască un ritm incomparabil. Mai mult decît oricînd avea să fie vorba de înțelegerea contextului global ca o tot mai presantă colaborare a contradicțiilor.

Înainte chiar ca victoria asupra Germaniei hitleriste să fi fost cîștigată, apăruseră tensiuni între lumea capitalistă din vest și cea comunistă din est, cu S.U.A. și Uniunea Sovietică drept supraputeri dominante. Uniunea Sovietică avea un drept moral mai mare, deoarece ea a dat o jertfă incomparabil mai mare, în jur de douăzeci și cinci de milioane de morți. Acest sacrificiu nu putea fi comparat în felul lui decît cu jertfele evreilor europeni, cu cele șase milioane de oameni morți în lagărele de concentrare nazistă și în fabricile de cadavre. Concurența pentru păstrarea secretelor atomice și pentru dezvoltare începuse, acțiunile americane de ajutor se îndreptau în diferite direcții, mai cu seamă în intenția de a consolida influența capitalistă, iar libertatea scump plătită în lupta cu fasciștii a fost uzurpată ca noțiune de puterile din vest. Ceea ce avea să se numească „lumea liberă" era pe cale să se nască.

În cursul anului 1945 m-am ocupat în primul rînd cu alcătuirea unei panorame a literaturii europene interbelice, la comanda editorului Adam Helms, imigrat din Danemarca. Ceea ce s-a dovedit a fi o sarcină dificilă, aproape imposibilă. Evident, criticii suedezi calificați puteau acoperi marile literaturi,

dar pentru cele mai mici și greu accesibile mă vedeam obligat să mă adresez imigranților sau amatorilor, cărora nu le venea ușor să-mi furnizeze informațiile necesare. În nenumărate cazuri a trebuit să prelucrez eu însumi materialul dat și, într-o anumită măsură, să ghicesc ceea ce vroiau să spună. A fost însă o muncă interesantă și am avut posibilitatea să cunosc multe persoane pitorești.

Călătoriile în lumea largă deveniseră din nou posibile și această perspectivă îmi dădea o neliniște crescîndă. Nu mă puteam aduna ca să fac o muncă literară efectivă și am început să mă pregătesc pentru o călătorie în America de Sud și S.U.A.

ȘI ASTFEL AI PLECAT ÎN PRIMA CĂLĂTORIE ÎN AMERICA DE SUD ?

Un vapor vechi al companiei Johnson urma să mă ducă de la Göteborg la Rio de Janeiro. Vasul primise o dispensă specială pentru a mai naviga încă un an, avînd în vedere lipsa de vapoare imediat după război. Dar intrase în port cu avarii la sistemul de încălzire și în alte părți și cînd, a treia zi de Crăciun, m-am prezentat pentru călătorie mi s-a spus că plecarea fusese amînată. Am petrecut o săptămînă de așteptare în Göteborg. Apoi, de Anul Nou, am plecat, pe o vijelie ce nu se mai sfîrșea și care ne-a însoțit timp de zece zile, pe cînd avansam cu o viteză de trei noduri printr-un coridor eliberat de mine ce înconjura Scoția și Irlanda. Călătoream la clasa a III-a, atît din motive economice cît și psihologice și aveam la dispoziția mea o cabină de patru locuri. Tovarășii de călătorie din această clasă erau cu toții supraviețuitori ai lagărelor de concentrare, cu excepția unui pilot suedez, aventurier ce mai fusese în America de Sud.

A fost o călătorie interesantă ce mi-a dat prilejul să cunosc numeroși oameni și printre ei mulți neobișnuiți : persoane aproape renăscute, ființe asemănătoare scheletelor reluîndu-și treptat înfățișa-

rea umană, tineri care pierduseră orice speranță și care acum se îndreptau către un nou viitor. Toți aveau rude în America de Sud și nutreau speranțe iluzorii despre paradisul ce-i aștepta acolo, despre viața minunată ce-o vor duce. Mai tîrziu, în Brazilia sau Argentina, i-am revăzut pe cei mai mulți dintre ei adînc decepționați. Suferințele îi făcuseră în mod paradoxal plini de pretenții : nimic nu se dovedea suficient de bun pentru ei, începuseră să se plîngă imediat că mîncarea pe vapor era mereu aceeași și prea simplă, își imaginau un viitor îmbelșugat, fără probleme, fără ca să lucreze sau să facă eforturi. Ei își făcuseră datoria și li se părea că lumea era obligată să le asigure, pe mai departe, o viață pe roze.

Am remarcat de asemenea cum trecutul continua să-i chinuie pe mulți dintre ei. Nu aveau doar probleme cu inima, stomacul sau dinții, ci și coșmaruri și închipuiri de groază. Făceau eforturi să uite, dar prea multe lucruri erau refulate și adesea se îmbătau pentru a evada din ei înșiși. În cabina vecină cu a mea locuiau două surori poloneze, fete tinere, violate și maltratate de naziști. Cea mai mare avea o grijă maternă pentru cea mai tînără, nedezvoltată fizic, parcă oprită din creștere și care în fiecare noapte avea spasme de plîns cu vomă. Era acolo și o blondină frumoasă, solidă, ce vorbea fără reținere de intenția de a se face tîrfă de lux la Montevideo, ea oricum nemaiputînd deveni niciodată un om obișnuit, o soție, o femeie de casă, o mamă. Aproape toți explicau că, dacă se vor căsători cîndva, atunci partenerii vor trebui aleși dintre cei trecuți prin aceleași experiențe. Nimeni nu-și imagina ca fiind posibilă o reîntoarcere în Europa, acest continent detestat, lăsat, cu fiecare zi, tot mai

mult în urmă, către nord, în furtunile întunecate de ploaie.

La Capul Verde băuturile de pe vapor se termiseră şi am fost nevoiţi să facem o escală pe una din insule pentru a reîmprospăta stocul. Am coborît pe uscat cîteva ore printre stîncile vulcanice de culoare verde-coclit şi masele de lavă, într-un oraş dominat de închisoare şi bordel, cu cîteva buticuri de modă rătăcite, înghesuite pe cîte o bucăţică de trotuar şi cu numeroşi cerşetori fără cîte un picior sau un braţ ce le fuseseră smulse de rechini. Oraşul arăta foarte exotic, dar toţi au fost bucuroşi să se întoarcă din nou pe vapor şi să plece mai departe. Pentru cei mai mulţi arşiţa de la ecuator a constituit o grea încercare, majoritatea preferînd ca, în timpul nopţii, să doarmă pe punte sau să stea acolo într-un scaun. Ceremoniile la trecerea ecuatorului au fost grotesc de exagerate şi destul de brutale, cîţiva dintre refugiaţi s-au închis îngroziţi în cabinele lor şi n-au îndrăznit să mai iasă afară decît în ziua următoare.

Adesea îmi imaginam vechiul vapor Alex Johnson ca pe o variantă a *Den berusade baten* [1], însă cu o semnificaţie uşor schimbată faţă de Rimbaud. Cînd căpitanul şi doctorul vaporului făceau uneori seara o tură de inspecţie, erau mai zdravăn matoliţi ca oricare dintre pasageri. Un tînăr servitor a fost atît de neplăcut impresionat de petrecerile de pe vapor, încît a făcut o încercare disperată de a se arunca în mare ; deşi mai mulţi din jurul lui ne-am unit forţele, cu greu am reuşit să-l imobilizăm, o parte din bord desprinzîndu-se totuşi.

[1] *Corabia beată.*

Într-o zi am trecut foarte aproape de Fernando de Noronha, o insulă-închisoare braziliană din Atlantic. Am putut să vedem clar clădirile închisorii și deținuții ce lucrau păziți de gardieni înarmați. A fost o priveliște care a trezit o anumită neliniște, peste marea strălucind în soare a trecut ca o înfiorare sumbră de presimțiri rele.

Sosirea la Rio a fost întunecată pentru mine de faptul că picioarele mi se umflaseră atît de mult că nu mă mai puteam încălța. Am fost nevoit să rămîn pe vapor și să stau primele douăzeci și patru de ore cît mai mult posibil cu picioarele în apă. Încă nerestabilit am ajuns la un hotel în Copacabana, în toiul unei canicule braziliene, cînd nu puteai face altceva decît să înduri căldura și între două dușuri să stai lungit pe pat în pijama. Imediat ce te îmbrăcai, hainele ți se lipeau de corp din cauza transpirației, fiind aproape imposibil să mergi în oraș, unde convenționalismul sever nu permitea nici măcar să-ți scoți sacoul sau să mergi fără cravată. Pînă cînd n-am ajuns la Petropolis, sus printre înălțimi, unde tempeartura era ceva mai scăzută, nu m-am simțit cu adevărat în apele mele.

Am stat cîteva luni în Brazilia, am zburat la Bahia și am trăit atmosfera amețitoare a carnavalului de acolo, m-am reîntors la Rio și m-am folosit de scrisorile de recomandare primite de la Gabriela Mistral (pe Gabriela o întîlnisem la Stockholm cînd venise să i se înmîneze premiul Nobel și ea mi-a dat cu plăcere o duzină de scrisori către poeți sud-americani). Acest lucru a făcut posibile cîteva întrevederi rodnice cu scriitori brazilieni, în primul rînd cu Jorge de Lima, cel de culoarea tutunului și cu ochii blînzi și cu Carlos Drummond de Andrade, slab, asemănător unei sculpturi în lemn — doi poeți cu care aveam puncte comune : atracția

către suprarealism și radicalismul social. Urma ca în curînd să fie trimis la Stockholm un reprezentant al PEN-Clubului și eu l-am propus pe Jorge de Lima, dar respectivii au fost îngroziți : el era mulatru și destul de întunecat la culoare, ar fi putut fi luat drept negru ! În clubul suedezo-brazilian al oamenilor de afaceri am trezit dezaprobarea cînd am vorbit despre legăturile literare dintre cele două țări și ambasadorul suedez a fost criticat pentru că se ocupa cu asemenea fleacuri cum ar fi găsirea unor traducători pentru Lagerkvist și Krusenstjerna.

Am plecat cu trenul la Sao Paolo, oraș industrializat, apoi la Santos, port de încărcat cafeaua, aflat în foste zone mlăștinoase, bîntuite de malarie. A trebuit să aștept mai multe săptămîni pentru a-mi procura un bilet la trenul internațional ce străbătea interiorul Braziliei și ajungea pînă la Montevideo și, cînd am ajuns să plec, un polițist m-a oprit la intrarea pe peronul gării. Mi-a cerut o ștampilă pe pașaport, ștampilă de care autoritățile mă asiguraseră mai devreme că nu voi avea nevoie. Am bănuit că e vorba de corupție și am scos cîteva bancnote, dar polițistul le-a respins cu mîndrie. Tonul lui însă s-a schimbat, a notat numele cîtorva persoane cunoscute de mine și mi-a dat voie să trec. Cînd m-am instalat în tren, a venit în compartiment, zîmbitor și jovial și a întins mîna, mișcînd degetele : acum, cînd nimeni nu avea cum să ne vadă, putea să primească banii.

Călătoria a durat cinci zile și cinci nopți, drumul străbătînd în cea mai mare parte zone nelocuite, împădurite, iar în mai multe locuri unde înainte se produseseră deraieri, am făcut opriri lungi pentru că se repara terasamentul. Tovarășii mei de călătorie erau un actor vesel de la Porto Alegre și două

învățătoare de la Pittsburg, în drum către Montevideo ca și mine. Cea mai tînără dintre ele, neobișnuit de înaltă, avea înălțimea mea, a insistat să-mi zică Nils cînd a aflat că acesta era unul dintre prenumele mele : suna scandinav, i se părea ei, atît de caracteristic vikingilor.

La Montevideo am stat mai mult decît intenționasem. Era frumos și plăcut acolo, vară tîrzie și puteam, într-o oarecare măsură, să citesc și limba, așa că am cumpărat o antologie groasă din poeziile lui Neruda și am început s-o studiez. M-am reîntîlnit cu o romîncă tînără, cunoscută pe vapor și care îmi stîrnise interesul încă în timpul traversării Atlanticului. În fiecare zi făceam plimbări printre stîncile de la malul mării și mă gîndeam adesea la tînărul Lautréamont ce obișnuia să colinde pe acolo : „Vieil océan aux vagues de cristal". Din Brazilia am scris cinci articole pentru „Stockholms Tidningen", pentru finanțarea necesară călătoriei.

La Buenos Aires pașaportul meu a fost luat de poliția lui Péron și nu mi s-a mai dat înapoi decît în Anzi, la punctul de graniță cu Chile. Martin Rogberg era atașatul nostru de presă în Buenos Aires și nu mi-a arătat nici o reținere după recenzia mea destul de critică la cartea lui *Följ med till framtidslandet* [1]. La o vizionare a filmului lui Sjöberg, *Himlaspelet,* l-am întîlnit pe Jorge Luis Borges, aflat și el printre adresanții recomandărilor primite de la Gabriela Mistral. Pe atunci încă nu era celebru, se vorbea despre el ca despre un băutor și un poet nerealizat.

Ne-am întîlnit de cîteva ori ; Borges vorbea cu plăcere și excelent engleza, avea un viu interes

[1] *Vino cu mine în țara viitorului.*

pentru limbile nordice arhaice și pentru mitologia nordică, cita din vechea poezie islandeză și era, în același timp, un fervent admirator al lui Faulkner. Mi-a arătat o parte din cartierele vechi ale orașului în care se simțeau încă plutind în aer milonga, tangoul, bandeneonul ca și duelurile cu cuțitele. Am făcut de asemenea o călătorie în pampas, la o finca tipică, transformată în restaurant, sumbră și stranie, asemănătoare unui conac din sudul faulknerian. (Cînd după optsprezece ani l-am reîntîlnit pe Borges în Stockholm, celebru în întreaga lume și orb, nu numai că și-a adus aminte imediat de mine, dar am continuat conversația de acolo de unde am întrerupt-o în 1946, la Buenos Aires.)

În Chile venise toamna și era vreme ploioasă. Pablo Neruda m-a invitat la un prînz în casa lui, concepută în mod artistic, afară din Santiago. El semăna atît cu un tapir cît și cu un pinguin în rotunzimea lui, cu ochii mijiți și cu un nas pronunțat indian. Devenise de curînd senator comunist, ales de mineri, și se simțea mîndru de responsabilitatea lui grea, ce l-a determinat să renunțe, pentru un timp, la poezie. Găseam speranțele lui privind Uniunea Sovietică mult prea de neclintit, ceea ce n-a umbrit decît pentru scurtă vreme relațiile dintre noi. În general am întîlnit nenumărați chilieni interesați de cultură, mîndri de resursele poetice ale țării, chiar dacă le evaluau diferit. Tot timpul eram pus în fața întrebării : îl cunoașteți pe marele nostru poet ? Atunci cînd răspundeam plin de speranță „Neruda", mă întrerupeau cu un nerăbdător : „Nu, nu, eu vreau să spun bineînțeles Huidobro !" Și dacă încercam cu Huidobro, atunci ei se refereau la Neruda. Nu părea să existe cineva care să-i considere pe ambii drept poeți mari.

Din lipsă de vapoare a trebuit să zbor la Antofagasta, un port la marginea deșertului de salpetru și, de acolo, cu trenul, urma să continui drumul către La Paz în Bolivia. Dar la Antofagasta mi s-a spus că legătura feroviară era deocamdată întreruptă ca urmare a revoluției din Bolivia, unde, în piața capitalei, fuseseră aruncate capetele celor omorîți. În cețile de toamnă, îmbibate de sare, îmi petreceam timpul așteptînd ca revoluția să se termine, pînă cînd, într-o zi, pe zidul unui bar am văzut o tăbliță neagră pe care stătea scris un salut de bun venit adresat marinarilor de pe Venezuela. Mi-am amintit că un vapor al companiei Johnson se numea Venezuela, l-am găsit în port, m-am urcat și am cerut să vorbesc cu căpitanul. Acesta a apărut, în plină criză de furie, spunînd că trebuia să mă adresez agentului din port și nu lui, și că, în afară de asta, nu avea nici un loc liber în cabine.

La Santiago îl întîlnisem însă pe doctorul vaporului și atunci am întrebat de el. A venit și mi-a explicat imediat că mă putea caza la infirmerie. „Pe răspunderea doctorului", a precizat căpitanul, încercînd totuși să-și schimbe atitudinea. Doctorul se afla în călătorie numai pentru a se deconecta, fusese un nonconformist din Lund și voia să încerce să vadă în ce măsură se liniștise. Seara am ieșit împreună în oraș și am nimerit la un circ, unde el tot trăgea dintr-o sticlă de gin pe care și-o adusese și încerca s-o seducă pe călăreața acrobată. Soțul acesteia se afla prin preajmă și-o ajuta să respingă avansurile ; apoi am continuat aventurile serii în alte locuri.

Călătoria cu vaporul la Callao în Peru a fost demnă de aducere-aminte. Am străbătut curentul rece Humboldt și vasul aproape că-și croia drum

printre meduze gigantice și bancuri de pești. Nori de păsări întunecau soarele și plonjau brusc după pești într-o singură fulgerare de corpuri albe. Stîncile pe care se așezau păsările fumegau ca un altar de jertfă din cauza excrementelor proaspete. La Callao ne-a întîmpinat un om de afaceri suedez, tînăr și impetuos, care m-a dus triumfal pînă la Lima și m-a instalat la hotelul de primă clasă, Bolívar.

Calea ferată, aflată la cea mai mare înălțime din lume, m-a transportat pe mine și pe un alt tovarăș de călătorie pe un drum în zig-zag, la 5000 m înălțime în Anzi, unde grupuri de lame cu gîturi lungi, asemănătoare păsărilor, se desenau în profil pe marginea prăpăstiilor, iar indiencele cu copii în spate și fusuri de tors în mînă trăgeau cîte o dușcă de băutură. Am călătorit într-un autobuz vechi, pentru indieni, așa de scund că trebuia să stăm aproape lungiți și se părea că aveam de ales numai între a muri cu ochii închiși sau cu ei deschiși. Indienii ședeau pe vine, aveau pălării rotunde de pîslă, mestecau coca și rîdeau arătînd cu degetul o madonă din hîrtie de staniol care dansa pe o sfoară în fața șoferului și ne proteja viețile.

Fiul ambasadorului suedez, un student înalt, a participat și el la această aventură. Eu făcusem o atît de bună impresie în familie, încît ambasadorul s-a simțit onorat să-mi poată procura viza mexicană. Asta însă ar fi durat cel puțin o lună și atunci m-a făcut curier regal suedez și m-a trimis cu poșta diplomatică la consulatul general din New York, înarmîndu-mă cu un document de călătorie de mare importanță, care mi-a deschis granițele de-a lungul întregului drum. Am luat avionul, am făcut escale

în Ecuador și Columbia, de asemenea în Panama, Guatemala și într-un șir de alte republici bananiere, pentru a mă opri o lună la Mexico. O perioadă m-am aflat în compania unui misionar rus-american și cu el am împărțit camera mai multe nopți, obișnuindu-mă cu rugăciunile lui în genunchi ; cînd ne-am despărțit i-am donat tot mărunțișul meu latino-american pentru stația de radio evanghelică Vocea Anzilor, gest pentru care mai tîrziu mi-a scris și mi-a mulțumit.

În Mexic, din întîmplare și involuntar, m-am trezit în companie nord-americană și am văzut fresce, piramide și mine de argint ca un balast în suita turiștilor americani bogați. Un atașat diplomatic suedez mi-a recomandat să citesc cea mai bună carte despre Mexic, *The Plumed Serpent* de D. H. Lawrence. I-am mulțumit pentru sfat, din întîmplare însă eu deja o tradusesem în suedeză. Am întîlnit cîțiva artiști, l-am descoperit pe Tamayo ca pe un maestru mai original, alături de triumviratul Rivera, Orozco, Siqueiros (dintre toți pe Orozco l-am găsit cel mai tulburător revoluționar și violent la modul primar și am început să scriu o poezie despre el : o poezie care, mult mai tîrziu, la cerere oficială a fost transmisă telegrafic în Mexic în traducere spaniolă). În trecere l-am întîlnit pe impozantul colonel indian și regizor de film, Emilio Fernández, aflat atunci în culmea gloriei cu filme artistice precum *Maria Candelaria, Flor Silvestre* și altele.

Un tren fierbinte ca jarul m-a dus prin Mexic la San Antonio în Texas, unde ca primă masă americană mi s-a servit înghețată în loc de biftecul comandat. Proprietarul și-a cerut scuze că fetele lui nu erau obișnuite cu europenii. New Orleans fusese invadat de soldați demobilizați și greu te puteai

apropia de cartierele de plăceri. Am intrat la un cinematograf, dar am fost oprit la ușă de o negresă solidă: nu puteam intra acolo, era numai pentru negri! Mie nu-mi pasă, i-am răspuns eu fără prejudecăți, dar femeia m-a asigurat că *nu puteam* să intru, era interzis pentru albi. Pe străzi am remarcat că negrii coborau adesea de pe trotuare și parcă se furișau pe lîngă bordură, aproape întotdeauna cu valize ponosite în mînă. Împreună cu un dentist suedezo-american am mers cu un vapor fluvial cu roată pe Mississippi, însă nu era ca pe vremea lui Mark Twain.

În Saint Louis n-am putut găsi o carte demnă de citit, dar într-o săptămînă am avut timp să văd toate filmele ce rulau în oraș. Dacă intram la un cinematograf la ora nouă dimineața era deja plin de oameni transpirați, în cămăși sau bluze ce păreau să-și fi petrecut noaptea acolo și poate că așa și făcuseră. În ultima seară a trebuit s-o iau la fugă spre hotel pentru că începuse o aversă cu descărcări electrice care a continuat toată noaptea cu trăznete neîntrerupte, hotelul însă era un imens zgîrie-nori și în fața lui fulgerele nu aveau nici o putere. Ziua următoare trenul a traversat un peisaj inundat și am văzut înălțîndu-se din oglinda apei, pe o colină verde, Springfieldul lui Lincoln și Vachel Lindsay.

În Chicago am fost cuprins de teamă și am umblat numai pe Michigan Avenue, unde zilnic aveau loc parade. Cînd am încercat să pătrund mai adînc în oraș m-au îngrozit cartierele sordide, bandele de pe străzi, dușmănia ce te întîmpina la fiecare pas și care părea să-ți amenințe viața. Dacă îndrăzneam să intru într-un bar pentru a bea o bere, o înghițeam rapid, în timp ce în jur se lăsa o tăcere de moarte și simțeam doar priviri străpungătoare.

Ceea ce mai supraviețuise din spectacolele burlești atît de lăudate de Henry Miller erau apariții grosolan de vulgare : femeile își arătau fundul și dădeau vînturi în zgomot de trompetă sub rafalele crude de rîs ale bărbaților grași și transpirați.

New Yorkul părea cu totul altceva : o metropolă care, în multe privințe, nu arăta a fi deloc americană. Acolo m-am simțit bine și am putut să descopăr nenumărate lucruri, zilnic făceam lungi plimbări, uneori tocmai de la Central Park pînă la Greenwich Village. Un american de origine suedeză, cunoscător al Harlemului, m-a luat de mai multe ori în această parte locuită de negri și atît de mult temută de albi : imediat ce mă prezenta nu ca american, ci ca suedez și simpatizant al negrilor, eram binevenițí peste tot. I-am vizitat pe Langston Hughes, un burlac puțin cam gras și indolent ce locuia la maică-sa într-un cartier foarte burghez și pe agerul Ralph Ellison, autorul de mai tîrziu al excelentului roman negru *Invisible Man*.

Am intrat de asemenea în cercul scriitorilor albi mai tineri, unde Paul Goodman era cel care dădea tonul : un evreu homosexual, intelectual de rasă, interesat în mod special de Kafka, îmbinînd în propriile-i romane sociologia și psihanaliza într-o manieră pe jumătate caricaturală. Parker Tyler, critic de film, și Charles Henri Ford, poet suprarealist și critic, aparțineau și ei aceluiași cerc și editau radicala revistă „View". Am descoperit o serie de cinematografe, galerii de artă și cabarete, unice în felul lor, adesea cu o înclinare către „perversiuni", iar la biblioteca orășenească am avut parte de nenumărate surprize, printre altele am reușit să citesc pentru prima oară în întregime *Poeta en Nueva York* a lui García Lorca, o experiență literară la

fel de importantă pentru mine ca și cunoașterea liricii lui Neruda.

Mai mult de jumătate din cele două luni trăite în America le-am petrecut la New York, loc interesant unde plănuiam să mă reîntorc cu altă ocazie. Mă simțeam străin de spiritul american și în mare măsură neplăcut impresionat de America în general, găsind-o sigură și mulțumită de sine la modul burghez, plină de prejudecăți închistate și de un reacționarism de neclintit. Am întîlnit oameni de afaceri vorbind despre Roosevelt ca despre cineva care a provocat mai multe pagube decît Hitler și considerînd că America a purtat război împotriva unui dușman greșit, împotriva Germaniei în loc de Soviete. Părea să existe un unanim dispreț la adresa intelectualilor, evreilor, negrilor și „roșiilor" și îngrozitorul New York era plin de aceștia. Începea perioada războiului rece și a înfrîngerii dureroase a radicalismului. Încă nu-mi puteam explica bine de ce depindea sentimentul instinctiv de aversiune. Lucrul acesta avea să mi se clarifice abia mai tîrziu.

După o lipsă de nouă luni, m-am întors acasă cu un vapor suedez. N-am scris niciodată vreo carte despre respectiva călătorie, poate și din motivul că editura era demonstrativ indiferentă față de călătoria mea. De aceea am făcut aici o trecere în revistă puțin mai amplă a experiențelor americane. Am scris douăzeci de articole despre călătorie în „Stockholms Tidningen" și am reușit să mă descurc bine fără suma de bani cerută de la fundația Suedia-America, sumă pe care președintele acesteia, prințul moștenitor de atunci, a făcut în așa fel încît să n-o primesc. Lui nu-i plăceau scriitorii moderni, cel puțin nu cei de tipul meu și dorea ca banii să fie întrebuințați pentru ceva mai practic. Martin

Lamm și Österling, care mă recomandaseră, au fost atît de indignați de refuz, că mi-au dat o subvenție de consolare de la Academia suedeză. Întîmplarea nostimă a fost că l-am întîlnit pe prințul Wilhelm la PEN-Club și el și-a exprimat aprecierea asupra articolelor mele de călătorie, dar atunci nu i-am putut spune că fratele lui a făcut tot ce-a putut ca să-mi îngreuneze călătoria.

Cum ai găsit situația în Suedia după ce-ai ajuns acasă?

Atmosfera mi s-a părut puțin închisă și provincială. Mișcarea '40 bineînțeles că încă era contestată, dar se îndrepta rapid către consacrare și autosuficiență. Angoasa, pesimismul și negativismul ei dispăruseră, rămînînd fixate la condițiile și experiențele din anii războiului. Lindegren trona deja ca un rege al poeziei, înconjurat de norii de tămîie ai criticilor. Vennberg lupta cu o tactică efectiv de partizan pentru mișcarea '40 în „Aftontidningen“ [1], unde îi urmase lui Stig Ahlgren care nu rezistase ispitei de a fi redactor, la „Vecko Journalen“. Ahlin, dotat cu profunzime genială, dobîndise o autoritate zdrobitoare. Tînărul Stig Dagerman fusese, ca să spunem așa, poetul angoasei și scrutătorul conștiinței anilor 40. Poeți de mîna a doua ai anilor 40 păreau să se fi înmulțit precum ciupercile după ploaie.

La conferința literară nordică de la Vår Gård în Satsjöbaden am simțit nevoia să critic cumva mișcarea '40. Critica a fost apreciată în special de participanții din afara Suediei și a provocat furia scriitorilor anilor '40 : au considerat că i-am ridi-

[1] „Ziarul de seară“.

culizat în fața unui public străin. Lennart Göthberg a scris un articol puternic deformat în „Stockholms Tidningen" și m-a băgat în aceeași categorie cu antimodernistul notoriu Ture Nerman. Cînd am publicat intervenția mea în „Anii '40", Ahlin a trecut la un atac puternic și a susținut că-mi falsificasem propriu-mi text (fără ca el însuși să fi ascultat ce-am spus la conferință). Deci cîțiva dintre cei mai împliniți scriitori ai anilor '40 s-au dovedit a fi deosebit de sensibili la o critică evident considerată ca venind, oarecum, din interior. Eu însă cred că operația a fost pe cît de dreaptă, pe atît de folositoare.

Thorsten Jonsson, după trei ani petrecuți în America pe post de corespondent al ziarului „Dagens Nyheter", se reîntorsese acum și era redactorul cultural și criticul principal al publicației. Herbert Tingsten, devenit membru al partidului popular după ce cariera sa de social democrat eșuase, era redactorul șef al ziarului „Dagens Nyheter". Thorsten îi era deci subordonat, ceea ce a contribuit, alături de americanizarea lui, la modificarea propriului comportament. Experiențele avute nu l-au radicalizat, ci mai curînd l-au îmblînzit, astfel încît, în anumite privințe, îmi venea mai greu să-l înțeleg acum decît înainte. Se înstrăinase de asemenea și de generația sa și de evoluția literară din Suedia, scria o critică bine articulată dar, într-un fel, ca un outsider. Acel stil cu care el însuși inaugurase perioada anilor '40, o adoptare întîrziată a modului de a scrie a lui Hemingway, o proză la obiect și plină de efect, a eșuat apoi în revolta și intelectualismul abstract al anilor '40. Locul lui Hemingway îl luase Faulkner, el fiind maestrul american ce începuse să se impună atunci. În același timp influența lui Kafka se dovedea a fi minoră în pri-

vinţa stilului, dar importantă ca metodă psiho-metafizică.

În iarna lui 1937 am scris cele mai multe poezii din culegerea *Skin över sten* [1], titlul transformat de un mucalit în *Skinnöversten* [2]. În general nimeni nu părea să-şi bată capul să înţeleagă acest titlu: el se referea, bineînţeles, la jocul chinezesc în care cuţitul taie pielea, piatra e mai rezistentă decît cuţitul iar pielea poate acoperi piatra, deci o poate face să dispară. Au fost de asemenea foarte puţini şi cei care au apreciat poeziile: nu coincideau cu gustul predominant al epocii, avînd o tendinţă spre obiectivare şi fiind adesea aproape epic descriptive. Atît forma cît şi conţinutul lor erau dependente de natura subiectelor, furnizată în marea majoritate a cazurilor de călătoria mea în America de Sud şi America de Nord şi, ca atare, complet străine criticii suedeze. Desigur, o bună parte din poezii cuprindea o formă concentrată de descriere de călătorie, dar pentru asta nu era absolut necesar să fie subestimate. În schimb, în acelaşi an, Lindegren seducea publicul literar cu frumosul extaz romantic din *Sviter* [3].

În timpul acelei veri, colectivul nostru literar din Kolmården a stîrnit mare vîlvă, la graniţa cu scandalul. Ebbe Linde [4], care aprecia în mod deosebit poeziile Mariei şi personalitatea dramatică a lui Bertil Schütt, a pus la dispoziţie casa moştenită de la tatăl său, preot în Kolmården, pentru un expe-

---

[1] *Pielea acoperă piatra.*

[2] *Colonel de piele,* joc de cuvinte în limba suedeză, vezi şi nota anterioară.

[3] *Suita.*

[4] *Ebbe Linde,* scriitor şi critic de teatru, pionier al modernismului liric în Suedia. A tradus în special poezie latină, preferîndu-i pe Horaţiu şi Catullus.

riment. De fapt acest experiment nu consta în ceva revoltător, ci în gospodărirea în comun, discuții foarte deschise, un stil de viață mai liber și, din cînd în cînd, nudism în cadrul unor băi colective. Dar asta a fost suficient pentru a neliniști o parte din localnici și a atrage acolo reporteri întovărășiți de fotografi, în special de la săptămînalele pentru femei. S-a ajuns așa de departe încît am decis să aplicăm anumite restricții în formă de taxe pentru interviuri și fotografii.

Bengt Gunnäs, scriitor al unei singure și palide cărți de meditații din decada '40, înainte de a pleca în Cehoslovacia pentru cîțiva ani, se afla și el la Kolmården într-o perioadă de tranziție. (El avea un boxer falnic și cîinele a scăpat odată și a dat iama în puii vecinilor : într-o zi am primit vizita unui bărbat furios ce pretindea o despăgubire pentru pui, iar Gunnäs, cu o amabilitate rece, a întrebat ce-i datorează și i-a întins banii.) Sivar Arnér [1] venea uneori pe bicicletă de la Norrköping. Ne-au vizitat Gerard Bonnier, Rabbe Enckell și mulți alții. Birgitta, care mai tîrziu avea să se numească Trotzig [2], era la cei optsprezece ani ai săi, prematur dezvoltată și a traversat acolo o perioadă de conflicte, măcinată între preocuparea și durerea de ce se petrecea în lume și apetitul ei de viață. Lasse

---

[1] *Sivar Arnér*, scriitor a cărui operă se caracterizează prin analize psihologice și morale de mare finețe. În publicistică a reprezentat „poziția a III-a", remarcîndu-se prin analize politice.

[2] *Birgitta Trotzig*, scriitoare catolică, a trăit mult în Franța. Se încadrează în aceeași tradiție ca Mauriac și Bernanos, dovedindu-se lipsită de iluzii în privința omului și a existenței.

Söderberg [1], un băiat de şaisprezece ani pe atunci, era subţire, înalt de doi metri, îşi plătea întreţinerea prin spălarea vaselor şi-şi petrecea mai tot timpul ascultînd plăci cu jazz la gramofon într-o căsuţă izolată. Ebbe Linde mergea desculţ, în şort şi declama fragmente din propria-i operă dramatică. Nu exista nici măcar o cheie în toată casa, se dormea cu uşile descuiate şi, odată m-am trezit cu un vizitator beat în cameră, o persoană necunoscută care căuta femei. A fost o vară lungă şi foarte călduroasă ce s-a sfîrşit pentru noi abia spre mijlocul lui septembrie.

Dar curînd ai început să călătoreşti din nou?

Toamna, Ivar Öhman mi-a propus să fac o călătorie în jurul pămîntului pe cheltuiala revistei „Folket i Bild" [2]. Era prea mult dintr-odată şi, după ce am reflectat un timp, am decis să încep cu o primă etapă: traversarea Africii. În cinci luni am făcut o călătorie de la Alger la Durban şi înapoi, de-a lungul coastei de est, avînd un buget de călătorie de 15000 de coroane din care, spre surpriza conducerii editurii, am rambursat prompt 1500, bani ce mi-au prisosit. Călătoria a fost descrisă în *Negerland* [3], editată mai întîi ca o carte originală la Bokkluben Svalan, tranzacţie ce a intervenit după ce

[1] *Lasse Söderberg*, scriitor, influenţat în propria operă de literatura spaniolă şi latino-americană din care a şi tradus foarte mult (Alberti, Neruda, Lorca, Borges).

[2] FIB, revistă săptămînală, apărută în 1934 la Stockholm; are şi o editură proprie ce publică poezie clasică şi modernă.

[3] *Pămîntul negrilor.*

Tor Bonnier a ascultat cu interes povestirea experienţelor mele.

Nu a apărut totuşi în carte faptul că eu crezusem că voi muri de apendicită în mijlocul Saharei, apendicită ce s-a dovedit a fi o simplă intoxicaţie alimentară, şi nici imposibilitatea de a folosi în Congo cecurile mele englezeşti în lire, ceea ce m-a obligat să împrumut o sumă de bani de la asociaţia suedeză a misionarilor — deosebit de binevoitoare faţă de mine. (Acolo ca şi în alte părţi m-am aflat printre misionari, am respectat partea socială a muncii lor şi, cu toată poziţia mea antireligioasă, n-am apărut niciodată ca un mîncător de misionari.) Nici de data aceasta călătoria în Africa nu a fost atît de completă şi de edificatoare pe cît aş fi dorit-o, dar s-a deosebit în mare măsură de cea precedentă. Acum cel puţin am străbătut Sahara, cel mai întins deşert din lume, şi mi-am făcut totuşi o idee despre „miezul întunericului", acelaşi Congo (chiar dacă mai modern) traversat de Stanley şi descris de Conrad.

Am participat în anume fel şi la lupta dusă de scriitori împotriva săptămînalelor cu ilustraţii colorate şi am făcut parte dintr-un „comitet" al editurii Åkerlund însărcinat cu epurarea acestor reviste. În comitet mai erau Ingrid Arvidsson, Stig Carlson şi desenatorul Erik Prytz, toţi aflîndu-ne într-o situaţie dificilă, ca purtători de cuvînt ai unei opinii ferme dar fără posibilitatea reală de a rezolva ceva. Îl aveam ca adversar pe Albert Bonnier cu diplomaţia lui plină de sentimentalisme şi cu amplele sale posibilităţi de manevră. Rezultatul s-a rezumat la faptul că noi le recomandam foiletoane şi nuvele mai bune, fără ca aceste sugestii să fie urmate în practică în prea mare măsură. Un săptămînal a cărui popularitate se afla în scădere,

„Vårt hem“ [1], a fost supus de către redacție unei îmbunătățiri lipsite de discernămînt și și-a încetat apariția — o dovadă, probabil binevenită, că recomandările noastre nu erau bune. Onorariul comun pentru munca noastră a fost depus sub forma unui fond de subvenții pentru colaboratorii săptămînalelor, fond care încă mai există.

În timpul verii lui 1948 am plecat într-o călătorie cu mașina în sudul Norvegiei, un fel de completare a voiajului făcut la Lofoten în 1940 și curmat atît de brusc. În februarie 1949 am părăsit „Stockholms Tidningen“ ce urma să aibă o redacție culturală cu o orientare mai religioasă și, la propunerea lui Thorsten Jonsson, am trecut la „Dagens Nyheter“. Acolo l-am întîlnit pe Tingsten, încă de pe atunci un fel de dictator temut la ziar. Se purta cu o superioritate amabilă, așa că Thorsten a trebuit să joace în continuare rolul de amortizor intermediar între noi. Thorsten mi-a cerut de mai multe ori să renunț sau să schimb anumite pasaje din cîte un articol „pentru ca să nu-l irit cu orice preț pe bătrîn“. În felul acesta s-a instalat o cenzură prealabilă de care Tingsten nici măcar n-avea habar. Eu nu doream să provoc discuții inutile și am încercat, pe cît posibil, să schimb formulările.

Ziarul era generos cu redactorii, astfel încît călătoria în Italia, planificată de mine chiar în prima lună de colaborare, am făcut-o pe spezele publicației. Mai întîi am întîlnit o serie de scriitori la Paris și despre întrevederile respective am relatat în articolele mele. Printre aceștia s-au numărat André Breton și Paul Eluard. Breton avea pantalonii găuriți în fund în semn de dispreț la adresa

[1] „Casa noastră“.

celor cu succes în lumea artei, își fuma pipa tăcut, dar atent la ce se întîmplă în jur, mîndru sub coama sa de păr lung și gri. Casa lui arăta ca un muzeu modernist, plină pînă la refuz de lucruri prețioase, iar pe ușă se afla un anunț care avertiza : Nu se acordau interviuri și recomandări. După ce petrecuse anii de război în America (fără ca să vrea să vorbească engleza), Breton părea că este în continuare cumva dezorientat și lupta din răsputeri împotriva curentului pentru a menține coeziunea grupului suprarealist. Singurul rămas fidel din vechea gardă era Benjamin Péret, ce arăta obosit și resemnat, un poet plin de fantezii și pe nedrept lăsat în umbră, în special dacă te gîndești la succesele lui Prévert, mult mai superficial și banal.

Eluard era un om cu ochi foarte albaștri, mare de statură, dînd parcă pe dinafară, cu contururi vagi ca un nor (comparație întrebuințată de el însuși). Îi tremurau mîinile atît de tare că aproape nu putea să scrie și nu putea să ridice un pahar fără să-l verse. Ducea intenționat o viață de proletar, într-o locuință veche, pe o stradă îmbîcsită de funingine, aproape de Gara de Nord și făcea focul cu lemne de mesteacăn într-un șemineu. Se deosebea de Breton, vechi camarad de luptă suprarealistă, prin convingerile lui comuniste, patetice, izvorîte din milă — o necesitate vitală pentru acest bard al dragostei și înfrățirii umane. El întreținea mitul că de fapt se numea Gröndal și că provenea din țările baltice. Un alt mit amintea de călătoria de un an întreprinsă incognito în jurul lumii, timp în care Eluard dispăruse din Paris.

Refuzasem să vizitez Italia în timpul perioadei fasciste și acum făceam prima mea vizită în această țară. Milano, Florența, Roma, Neapole dădeau impresia unei lumi efervescente după război, cu con-

traste între nou și vechi și cu schimbări sociale ce nu se dovedeau a fi esențiale. După cîteva luni petrecute la Taormina în Sicilia, unde am alternat plimbările în locuri încîntătoare cu scrierea poeziilor, avînd în față Etna care fumega, ne-am întors cu un vaporaș. Am trecut pe lîngă insulele Lipare și pe lîngă vulcanul Stromboli, cel cunoscut prin erupțiile lui regulate, dar devenit chiar atunci celebru în lume prin faptul că Ingrid Bergman și Rossellini, renumita pereche de îndrăgostiți, turnaseră acolo un film. La Napoli ne-a întîmpinat Karin de Laval, o traducătoare competentă și o bună cunoscătoare a Italiei și ea avea să mă ajute într-o serie de interviuri literare. Lucrul acesta s-a întîmplat la Roma, doamna de Laval folosind cu frenezie un chestionar întocmit de mine în prealabil și detaliat în mod special la punctele privind convingerile sociale și religioase.

Corrado Alvaro, în locuința lui veche din Piața Spaniei, amintea de Lo-Johansson și mi-a devenit imediat un prieten apropiat. Alberto Moravia a venit la hotel împreună cu soția sa, Elsa Morante — era foarte nervos, ridica adesea vocea pînă la țipăt fără să-și dea seama, se arunca pe pat ca răscolit de dureri, reușind totuși să dea impresia unei anumite răceli. Carlo Levi locuia într-un vechi palat și era plin de impresii dintr-o călătorie în America, de unde abia se întorsese, se manifesta mai mult ca pictor decît ca scriitor, arăta ca un înger de catedrală, cu obrajii rotunzi și părul buclat sau ca un frate abandonat al comicilor de film Marx. Dar avea un intelect viu și concepții ferme, radicale. Pe Silone l-am întîlnit într-un bloc nou, construit la periferia Romei ; dădea impresia că e bolnăvicios, obosit și resemnat, decepționat de evoluția societății de după căderea fascismului, în evi-

dent conflict cu sine însuşi, atît ca element de opoziţie în societate cît şi ca scriitor.

Vittorini devenise de curînd celebru pentru cartea lui *Samtal på Sicilien* [1], dar pentru că locuia la Milano n-am ajuns să-l întîlnesc niciodată, interviul fiind expediat prin poştă. Tînărul Giuseppe Berto se simţea marcat de experienţele lui multiple : începuse prin a primi o educaţie de adolescent fascist, fusese apoi soldat în Africa de nord şi prizonier în Texas. M-am abţinut să scriu despre autori mai tradiţionalişti sau conservatori precum Bacchelli şi Palazzeschi, dar pe primul mi-l amintesc pentru retorica lui magistrală, iar pe al doilea pentru sentimentele lui catolice : ne invitase la un prînz pe care l-a părăsit într-un acces de furie la o remarcă anticatolică făcută de mine.

Ne-am dedicat apoi intens studierii filmelor, am întîlnit cîţiva regizori şi am participat la vizionări private ; am văzut toate filmele noi şi reputate ale lui Rossellini, de Sica, Germi, Visconti, Lattuada şi alţii. Am avut de înfruntat tot felul de greutăţi pentru a putea vedea marele şi controversatul film al lui Visconti despre Sicilia, *La terra trema*. Societatea Lux afirma că se jenează de această producţie care fusese retrasă de pe piaţă şi care cu atît mai puţin trebuia să fie arătată străinilor. Dar interesul meu pentru film s-a dovedit atît de puternic că, pînă la urmă, am reuşit să le înfrîng reţinerile. Era o capodoperă, adevăr astăzi îndeobşte recunoscut. Şederea la Roma a căpătat un plus de dramatism ca urmare a conflictului între băncile italiene şi cele suedeze, eu intrînd în dispută cu două bănci diferite din Roma, parţial pe plan personal pentru

[1] *Dialog în Sicilia*.

că se insinua că, de fapt, nu aveam de unde să aştept nici un fel de bani şi că, niciodată nu voi primi. M-am adresat atunci unor instanţe mai înalte pentru a se iniţia o cercetare. Între timp am început un schimb de telegrame cu Thorsten Jonsson, fără însă ca situaţia în privinţa banilor trimişi şi neajunşi să se clarifice. Asociaţia scriitorilor italieni mi-a oferit un împrumut mult prea mic pentru ca eu să-l pot accepta. Şi atunci m-am adresat ambasadei suedeze, unde se ştia cum stau lucrurile, şi de unde mi s-a împrumutat cu bunăvoinţă suma de care aveam nevoie, cerîndu-mi-se, în schimb, să completez un formular pentru marinari eşuaţi, singura situaţie ce mi se potrivea într-un fel. Cînd conflictul între bănci s-a aplanat, mi-am ridicat cu superioritate banii de la banca mai simpatică, în timp ce am ignorat-o pe cealaltă, în ciuda repetatelor avize trimise. S-a ajuns pînă acolo încît, pe cînd treceam prin faţa băncii, un funcţionar prevenitor a ieşit în fugă pe stradă şi aproape m-a implorat să intru să-mi ridic banii.

Vara lui 1949 am petrecut-o la Båstad împreună cu un tînăr refugiat austriac, Harry Schein, cunoscut de mine cu cîţiva ani în urmă. El venise în Suedia la izbucnirea războiului şi, calificîndu-se la locul de muncă, ajunsese treptat specialist în epurarea apei ; dar nu despre apă vorbea, ci despre literatură, film, probleme culturale, politică, într-o suedeză cu puţin accent străin şi cu o febrilitate şi un patos mobilizatoare. Am călătorit împreună de la Stockholm în Simca lui ponosită, modelul cel mai mic, care ameninţa să se desfacă în bucăţi dacă trînteai uşile. Cîţiva ani mai tîrziu pentru Schein această Simcă era numai o amintire jenantă sau poate comică. El trecea de fapt repede la maşini din

ce în ce mai mari și mai elegante în timp ce se apropia de țelul propus : să devină milionar pentru ca apoi să înceteze să muncească și să se dedice, ca un om liber, adevăratelor lui preocupări.

La Bâstad am adunat și am revăzut poeziile scrise la Taormina : le-am publicat în volumul *Fotspår i vattnet*[1] (recenziile la carte le-am citit abia mai tîrziu, în octombrie, la Casa marinarilor, la Antwerpen, în timpul unei escale pe drumul către India). Călătoria în India a avut un preambul : am fost căutat de un bărbat de o paloare gri, specific tropicală, care petrecuse mai mult de zece ani în India ca angajat la compania de chibrituri suedeze din Calcutta. Se numea Tore Hakansson, era originar din Malmö și se arăta deosebit de interesat de evoluția literaturii din anii '30, el plecînd înainte de război cu visul neîmplinit de a fi scriitor. Se căsătorise cu o bengaleză, străbătuse toată India și se considera cunoscător al țării, întîlnise o mulțime de oameni și știa multe despre cultura din diferite zone. Tore mi-a propus să fac o călătorie prin India și s-a oferit să mă ajute. De un timp eu mă tot gîndeam la un drum în India, așa că lucrurile s-au decis repede cu sprijinul ziarului „Dagens Nyheter". La începutul lui octombrie am părăsit Göteborg cu un cargou suedez și o lună mai tîrziu am pășit pe uscat la Colombo, în Ceylon, unde m-a întîmpinat Håkansson. Timpul petrecut în India, avea să marcheze una dintre cele mai decisive trăiri, să constituie o răspîntie pentru mine, într-o perioadă cînd războiul rece începea să se facă simțit în mod serios.

---

[1] *Urme de pași în apă.*

Nu ar fi momentul să faci o retrospectivă asupra mișcării '40?

În afară de o serie de reprezentanți de prim plan ai decadei '40, am venit în contact și cu mulți alții. Tåge Aurell avea să intre în mișcarea '40 ca un exponent întîrziat al decadei '30, un inovator în pas cu vremea al prozei, de un laconism subtil, tînăr printre cei tineri, cu profilul lui acvilin avîntat și basca pe o parte, deasupra părului rebel. Devenise aproape un mit modul în care Aurell își făcea apariția în capitală, iradiind buna dispoziție. Poetul vorbea dialectul din Värmland cu accent norvegian și avea gesturile unui actor francez. O maturizare artistică deosebită a cunoscut, la jumătatea anilor '40, Stina Aronson cu care am reînnodat contactul după o pauză mai lungă. *Hitom Limlen*[1] a însemnat o frumoasă și meritată afirmare pentru arta ei de narator, din ce în ce mai reflexivă, receptivă la nuanțe și profundă. Parcimonia verbală a celor din Norrland, resemnarea blîndă în fața durității și a frumuseții vieții au fost atît de bine prinse în acest roman și în alte cîteva cărți ce i-au urmat, încît nu și-a mai găsit perechea în alte opere. Mai tîrziu cariera ei literară a fost întreruptă de o boală necruțătoare.

Dintre cei mai tineri și mai promițători scriitori ai anilor '40, doi au părăsit prematur viața: Stig Dagerman și Gösta Oswald. Stig Dagerman, cu o forță de creație evidentă, împletind în operă simbolismul halucinant cu un realism crud, începuse să

[1] *Dincoace de cer.*

concureze cu Ahlín pentru titlul de cel mai important scriitor de romane al anilor tîrzii din decada '40. Și-a cheltuit puterile și ca dramaturg și publicist pînă cînd, deodată, focul s-a stins și și-a supraviețuit timp de cîțiva ani grei, în eforturi sterile. Cînd a murit, Stig întruchipa, mai mult ca oricare altul, mitul scriitorului din anii '40 — tînăr artist talentat arzînd ca o torță în aventura ascensiunii rapide, eșuînd la impactul cu realitatea și cu stîncile propriei limite.

Postum, destinul literar al lui Oswald apare mai important decît al lui Dagerman. Mort la numai douăzeci și patru de ani, el a avut totuși timp să scrie cîteva cărți complexe, originale, erudite, profunde, libere în desfășurarea lor ca o melodie. Mi-l amintesc pe Oswald mai cu seamă dintr-o călătorie făcută împreună cu alți scriitori ai generației '40 la Uppsala : era plin de viață și antrenant, de o grație liniștită în felul lui special de a fi, cel mai tînăr dintre toți și, totuși, mai matur decît cei mai mulți.

Excentricii Harald Forss și Bernt Erikson se făcuseră și ei remarcați în bună măsură, ambii boemi dar deosebindu-se între ei, ahtiați după aparițiile în public. Forss, romanticul lucid și entuziast, știa bine ce vrea sub aparența unui tip capricios și flușturatic, tînăr comunist din burgheza Örebro, care-i elogia cu plăcere pe Almqvist și Atterbom [1]. El era un satiric cu limba ascuțită și ochi pătrunzător și atunci cînd se simțea în largul său putea să dea singur un spectacol, cu tirul îndreptat îm-

[1] *Per Daniel Amadeus Atterbom* (1790—1855), scriitor, deschizător de drumuri în cultura suedeză, cunoscut mai ales pentru drama sa romantică în versuri și pentru studiile sale de istoria literaturii suedeze.

potriva unor oameni importanți și atît de diferiți precum Ture Nerman și Lindegren.

Bernt Erikson obișnuia să înainteze spre tribună palid și provocator ca un îmblînzitor de lei pentru a ținti cu privirea, preț de cîteva nesfîrșite minute de tăcere, animalul sălbatic reprezentat de public. Forma lui de exprimare puternic contorsionată și modul stilistic straniu de acumulare a ideilor îi îngreunau comunicarea, dar, în anume fel, reușea totuși să-și facă înțelese exagerările absurde. Ca poet surprindea tot timpul cu călătoriile lui neobosite prin conștiință și cu „caracterizarea poetului ca un univers infinit". Multă vreme m-am numărat printre cei mai fideli apărători ai lui Erikson, dar cînd, treptat, nu m-am mai putut reține să nu formulez o anumită critică la adresa sa, el s-a simțit profund rănit și s-a întors împotriva mea.

O parte din scriitorii decadei '40 formau aripa așa zis mai „populară", cu legături mai puternice cu clasa muncitoare decît ceilalți : Stig Sjödin, Gustaf Rune Erick, Axel Liffner, Stig Carlson, Gösta Petersson și încă alții cîțiva. Pe mai mulți dintre ei i-am întîlnit înainte de a-și fi părăsit diferitele lor profesii. Sjödin fusese muncitor metalurgist la Sandviken, a devenit apoi poștaș în Stockholm, umblînd în geanta lui de poștaș, cu propriile manuscrise de poezii ; el s-a dovedit un bun camarad, cald și generos și un poet sensibil care aducea în versuri o adevărată experiență de muncitor alături de o trăire mistuitoare în stări obsedante sau total dizolvante. Eriks era, dacă nu greșesc, șofer de autobuz ca și Liffner, în timp ce Petersson era vatman. Eriks avea ceva dintr-un lider literar și intelectual printre ceilalți și poseda un instinct sigur pentru dreptate și adevăr. El reprezenta o nouă variantă a băiatului din sudul Stockholmului, la fel

de tipic pentru generația sa cum fusese Asklund în generația lui. Dar Eriks s-a dovedit a fi mai slab decît dădea impresia la început, nu avea forța necesară pentru descrierile în format mare a realității pe care se axase. În schimb a devenit un nuvelist ce surprindea cu rafinament stările sufletești.

Liffner, tacticianul vorbăreț, își compunea „poeziile în loc de sinucidere" cu un sentiment paradoxal de plăcere, cu exagerare stilistică remarcabilă (chiar și în titlurile unor cărți ca *Opus 0,09* și *Semikolon*[1]). Arta lui de diplomat cu șarm a făcut din el mediatorul între diferitele fracțiuni ale scriitorilor din mișcarea '40 și scriitorii noi ai epocii de tranziție către anii '50 : urmarea firească a acestui lucru a fost faptul că Liffner a „ajuns redactor la revista „Utsikt"[2], înlocuitoarea publicației „Anii '40". Gösta Petersson, la început un social-democrat tipic, s-a transformat apoi, treptat, în boem și scriitor proletar revoltat, poate în mare măsură și ca urmare a dificultăților avute cu editurile. El și-a trăit intens viața și a murit prematur.

Cînd a apărut la Stockholm venind de la Falköping, Stig Carlson era un tînăr subțire și palid. Noi am corespondat pe cînd își făcea serviciul militar la un birou și atunci mi-a trimis și încercările lui timpurii de poezie. Timid și tăcut înainte de a-și însuși obiceiurile capitalei, Stig s-a afirmat apoi rapid — prin relațiile lui ample cu asociațiile de masă și prin politică — drept o forță critică și nu mai puțin ca un educator și pedagog al maselor, un propagandist literar. Poezia sa dovedea oarecare talent dar era destul de comună pentru anii '40, pînă cînd responsabilitatea lui socială i-a dat un profil mai

[1] *Punct și virgulă.*
[2] „Perspectivă".

deosebit şi mai energic. Stig avea să devină un pivot important al generaţiei sale, cu autoritate conferită atît de conştiinţa lui socială activă, cît şi de rolul de organizator al unui club de cărţi ce edita poezii.

Conduşi de Vennberg, scriitorii anilor '40 şi-au celebrat „ieşirea din poiana verii" : jocurile tinereţii se sfîrşiseră, coeziunea încetase, mişcarea '40 îşi îndeplinise misiunea şi evoluţia literară urma alte căi. Poeţii noi care vor contribui la conturarea caracterului anilor '50 stăteau deja în prag : Lars Gyllensten, Lars Forsell, Bo Sotterlind. Mulţi din scriitorii anilor '40 şi '50 aveau să se regrupeze din nou în diverse formaţii, fronturi şi fracţiuni, dar de data asta politice şi nu literare.

ŞI CĂLĂTORIA ÎN INDIA ?

A durat şapte luni, dar i-am dedicat cu totul un an pentru că am citit despre India, am încercat să înţeleg India, am scris cartea *Indiabrand*. La început mi s-a părut că mă aflu în faţa unui enorm haos, fără ieşire, fascinant şi totuşi dezgustător şi era cît pe ce să mă dau bătut. India realmente îţi punea răbdarea la încercare, calitate cu care eu nu fusesem prea bine dotat. În acelaşi timp India mă speria şi această teamă trezise un fel de furie : India devenise ceva ce trebuia învins chiar în mine însumi. Constituia o piatră de încercare, da, o probă a focului de care nu puteam scăpa.

Tore Håkansson mi-a fost de mare ajutor. El organiza, aranja întîlniri, înlătura un număr de obstacole exterioare, era ca un tampon între mine şi realitatea indiană, plină de dificultăţi. Angajat la compania de chibrituri ca achizitor de cherestea, Tore putea să combine deplasările de serviciu cu călătoriile noastre comune şi avea posibilitatea să-şi ia mult timp liber. Locuia la Calcutta, pe Chowringhee Road, alături de întinsul maidan care se dorea a fi un parc dar care nu era, în cea mai mare parte, decît un teren cu iarbă arsă, cu cîte un pom ici şi colo şi cu vaci ce rătăceau înfometate. Locuinţa lui

era originală, se afla sus pe acoperișul unui palat transformat în bancă și se compunea din două turnuri rotunde și o construcție joasă ca bucătărie.

Constituia un refugiu aflat la înălțime, o oază, chiar dacă lipsită de verdeață, deasupra zgomotului, a prafului și a înghesuielii din Calcutta. Acolo sus nu veneau nici cerșetori, nici refugiați și nici vaci sfinte, șerpi sau lăcuste.

Numai gaițe gurăleau trecînd prin aer și concurau în înălțimea zborului cu zmeii țipători colorați, manevrați adesea de pe acoperișul caselor din împrejurimi. Unul dintre turnuri îmi fusese destinat numai mie, avea paratrăznet sus, în vîrf, și cărți de jur-împrejurul pereților. Cîteva șopîrle inofensive fugeau pe pereți și îmi țineau companie. Acoperișul era ca o curte întinsă, cu pietriș și acolo puteam să mă plimb în liniște cînd razele soarelui nu erau prea violente. Aveam chiar și un servitor propriu, adus din sudul Indiei ; el era ocupat însă mai mult cu familia lui Håkansson, ceea ce nu-i făcea plăcere, și mi se plîngea adesea. Acest loc în Calcutta a devenit punctul meu fix de unde, atunci cînd nu citeam sau nu mă odihneam, „atacam" India, călătorind în diverse direcții. Împreună cu Håkansson am străbătut Bengalul cu trenul și cu automobilul, am intrat în Assam prin nord-est, am traversat țara via Delhi pînă la Bombay și înapoi prin Hyderabat și Nagpur. Am făcut o ultimă călătorie în nordul Indiei pînă în Caşmir și după aceea în jos, prin Pakistanul de vest, la Caracci. Sudul Indiei îl știam puțin, chiar dacă în mare trecere, din timpul drumului din Ceylon prin Mysore, Madras, Orissa. Am vizitat aproximativ douăzeci dintre cele mai mari orașe și cîteva din cele mai importante provincii. M-am oprit în multe sate, am intrat în colibele țăranilor și în palate, am văzut

platourile pîrjolite, agricultura primitivă, vegetația de nepătruns a junglei unde pîndeau încă tigri, templele, adevărate opere de artă foarte costisitoare însă pentru țară.

Faptul că Håkansson străbătuse aproape toate regiunile Indiei și știa dinainte ce era de văzut, că, de asemenea, cunoștea persoane interesante și importante aranjînd în așa fel încît să mă întîlnesc cu ele — constituia un avantaj pentru mine, o economie de timp. Nu rareori am fost iritat și dificil, și-am întrerupt o vizită sau o discuție înainte de a se fi terminat și imediat ce-mi dădeam seama că nu servea la nimic, fiind vorbărie goală, formală. Am fost nerecunoscător și am cerut de la Håkansson puterea de a discerne rapid și clar cu cine are de-a face — un lucru deloc simplu în India. Dar, în același timp, cu ajutorul lui am reușit să mă concentrez, iar rezistența sa față de reacțiile și speculațiile mele care nu se mai sfîrșeau mă stimula, mă mobiliza. Adesea îl găseam mult prea angajat în nimicuri, însă pînă și asta a contribuit la lărgirea sferei criticismului meu.

Cu nici doi ani în urmă India devenise independentă și englezii părăsiseră țara. Continua totuși să existe mult din vechea ordine și mentalitate colonială, o birocrație opresivă, ploconeala față de cei bogați și față de cei cu poziții sus-puse. Desprinderea Pakistanului de India dăduse naștere la probleme complicate, la o tensiune aproape de limita războiului, la un militarism destul de agresiv și, în partea indiană, și la invazia unor mase de refugiați, la o multitudine de tragedii umane. Gandhi fusese omorît și gandhismul devenise pasiv, Nehru oscila între loialitatea față de tradiție și cerințele de înnoire. Granițele dintre caste se adînceau, abando-

narea în religie, superstițiile și un reacționarism arogant se întindeau fără stavilă. Forțele radicale se aflau scindate, ezitau și nu aveau nici o putere.

Era greu să întrevezi o posibilitate pentru India de a-și rezolva uriașele probleme : lipsa de alimente, sărăcia, stagnarea agriculturii și a satelor, sistemul de camătă și corupția, letargia paralizantă a maselor. Eram înclinat să-l găsesc pe Gandhi răspunzător de faptul că nu avusese loc o revoluție, o schimbare radicală, profundă pe care el, din teamă de descătușarea energiilor poporului și din respectul pentru vechea ordine, făcuse totul pentru a le evita. Simțeam India ca pe un vulcan adormit a cărui erupție putea fi întîrziată, dar nicidecum stăvilită ; pămîntul părea să vibreze de tensiuni și cel mai neintemeiat pretext putea să declanșeze panică și violențe imprevizibile.

India te revolta în mai multe feluri : pentru că era neajutorată, accepta sărăcia aproape ca pe un ritual, era un amestec derutant de aroganță și umilință, prin sentimentul paralizant al nemișcării timpului, rezistență pasivă, oarbă, evadare în spiritualitate, credință, extaz și speculație abstractă. Era ca și cum India *voia* să sufere, alegînd lipsurile și foamea, făcîndu-și un merit din înapoierea sa, iubindu-și contradicțiile și nedreptățile strigătoare la cer, fiind mîndră de misticismul ei ce deforma și estompa realitatea. Disprețul indienilor pentru sănătosul simț practic occidental părea să nu cunoască margini și îmbrăca tot timpul forme obositoare. India constituia o experiență pe cît de umilitoare, pe atît de răscolitoare, făcîndu-te să te îndoiești în general de posibilitățile de evoluție ale rasei umane. Dar ca un protest împotriva acestei prăbușiri în abis erai obligat să crezi în măsuri

active, în motivarea unei acțiuni revoluționare. Orice schimbare, oricît de radicală ar fi fost, aproape că era de preferat acestei catastrofe lente, continui.

Tangențial am avut contact și cu grupurile suedeze din India și mi-am dat seama imediat că multe au parazitat țara zeci de ani, fără să știe ceva demn de luat în considerare despre condițiile de acolo : își astupau ochii și urechile, își ferecau sentimentele umane firești pentru a nu fi deranjați în starea lor de bine. Articolele mele din „Dagens Nyheter" i-a iritat pe mulți dintre ei și se vorbea cu indignare despre „bădăranul" care deteriora bunele relații dintre India și Suedia. Dar Gunnar Jarring, ambasadorul Suediei la Delhi, mă susținea și îmi aproba opiniile.

Ceea ce însă nu făcea și Tingsten în redacția ziarului „Dagens Nyheter". El știa, bineînțeles, mult mai bine decît mine situația din India : era „democratică" și nu trebuia să fie cercetată în detalii, se cerea doar ca India să fie de partea puterilor occidentale cu mai puțină ezitare pentru ca toate dificultățile să fie depășite. Tingsten nu mi-a publicat un întreg articol deoarece acesta trata și despre relațiile dintre India și Pakistan și a cenzurat părți din alte cîteva materiale, negăsindu-le suficient de favorabile Pakistanului (partea cea mai agresivă, sprijinită de America : de aici veneau probabil simpatiile lui Tingsten pentru Pakistan). Mie îmi displăcea să fiu tratat ca un corespondent extern ale cărui opinii sînt supuse arbitrajului și prelucrării redacției de acasă și am protestat : Tingsten mi-a răspuns cu aroganță că el decidea ce publică ziarul, că toată vorbăria despre libertatea de expresie era nonsens în contextul dat și că, în schimb, eram liber să spun ceea ce doresc într-o carte. Și eu nu am

întîrziat să o fac, dar, înainte ca *Indiabrand* să aibă timp să apară, am fost contactat atît de ambasada britanică precum și de cea indiană. La un prînz, cîțiva reprezentanți englezi mi-au reproșat că am fost prea dur cu Anglia în articolele mele și că m-am lăsat influențat de aversiunea indiană pentru vechiul stăpînitor. Constataseră de asemenea că eu, probabil, eram marxist și au început să-mi dea lecții despre utopia marxismului. La un dineu, reprezentantul Indiei a mers și mai departe, dar în direcția opusă, și m-a învinuit direct de a fi fost cumpărat de englezi. Evident, insulta a fost rapid retrasă, dar numai cu jumătate de gură ; am povestit despre obiecțiile britanicilor și le-am spus că mă simțeam destul de liniștit fiindcă fusesem atacat din ambele părți. După un an, ambasadorul Indiei în Suedia a fost schimbat și noul diplomat mi-a cerut imediat scuze pentru „neînțelegerile" care avuseseră loc. În același timp mi-a cerut permisiunea să publice anumite fragmente din *Indiabrand* în ziare indiene : era vorba, bineînțeles, în special de fragmente în care luam poziții împotriva Pakistanului în conflictul din Cașmir.

Ce ți s-a mai întîmplat la începutul anilor '50 ?

După ce m-am restabilit în urma bolii de stomac complicate (venisem cu ea din India), am scris cea mai mare parte din *Indiabrand* în timpul unei vacanțe de vară la Åhus. Apa era acolo, din fericire, atît de rece că foarte rar te simțeai tentat să faci baie, ceea ce a făcut să am un ritm susținut de muncă. În vara aceea a izbucnit războiul din Coreea și mi-a zdruncinat echilibrul : pentru mine era clar

că America declanșase un război nedrept și ONU ar fi trebuit să facă totul pentru a-l opri în loc să-l aprobe și să-l sprijine.[1] Aventura imperialistă a SUA în Orientul Îndepărtat nu s-a lăsat stopată, Cean-Kay-Shek în Formoza continua să fie susținut de americani, după ce pierduse China în revoluție. Contextul apărea cît se poate de limpede pentru cine voia să-l vadă, dar vestul nu voia și jalnicul război continua.

Războiul rece începuse să se facă din ce în ce mai simțit și în Suedia. Trecerea Cehoslovaciei la comunism fusese ca un șoc pentru burghezia suedeză, șoc care se repercuta și asupra muncitorilor din clasa medie. Din ce în ce mai mulți doreau să fie protejați de sistemul de apărare american ce se întindea asupra Europei de vest. Tingsten țipa cît îl ținea gura cerînd aderarea suedeză la Pactul Atlantic și dădea garanții solide pentru înțeleapta și excelenta politică americană. Guvernul și în special ministrul de externe, Undén, erau batjocoriți pentru neutralitatea lor, etichetată drept periculoasă și imorală.

„Dagens Nyheter" îmi displăcea din ce în ce mai mult, îmi repugna să colaborez la el și cînd Thorrs-

[1] Conflictul armat din Coreea, declanșat în iunie 1950, de Republica Populară Democrată Coreea împotriva Republicii Coreea (Coreea de Sud), a marcat un punct culminant al războiului rece, în cadrul căruia se confruntau, în lupta pentru supremație, cele două supraputeri mondiale, S.U.A. și U.R.S.S. Ofensiva comunismului în această parte a Asiei a fost stăvilită prin intervenția unor trupe Americane sub egida O.N.U., la care au aderat detașamente belgiene, franceze, olandeze, și turcești. Conflictul a luat practic sfîrșit la 27 iulie 1953, prin recunoașterea existenței celor două state coreene de către S.U.A. și U.R.S.S. (n.r.).

ten Jonsson a murit pe neașteptate, după o scurtă boală, decizia mea fusese luată. Pe cînd mă aflam la Åhus am primit telefonic o comandă anticipată ca să scriu un necrolog pentru Thorsten, dar am refuzat să-l fac. Cînd m-am întors la Stockholm, acesta m-a anunțat de la spital că se simte mai bine și că vrea să mă duc să-l văd chiar în aceeași zi; dar, înainte de a pleca spre el, am fost anunțat că a murit subit. Am fost profund mișcat, iar declarația lui Tingsten din „D.N.", făcută pe un ton rece, că Thorsten fusese un bun ziarist, m-a impresionat neplăcut. Sau poate că Tingsten era atît de speriat de moartea prietenului și colaboratorului său încît își pierduse capacitatea obișnuită de formulare?

Oricum eu am decis să accept o ofertă de la „Morgon Tidningen"[1] și mi-am dat demisia de la Tingsten. „De ce pleci? m-a întrebat el. Vrei să fii mai bine plătit?" „Nu, i-am răspuns, ci pentru că îmi displace politica ta!" Deci nu mai era nimic de făcut, eram amîndoi de acord cu asta și de Anul Nou 1951 am început colaborarea la „M. T.". Ragnar Casparsson și Gösta Elfving (ultimul, redactor șef pe atunci la „M. T.") mi-au propus să devin redactor cultural la ziar, dar pe mine nu mă încînta o asemenea formă de angajare și am pus condiții să mi se acorde liber patru luni pe an pentru călătorii.

În locul meu a fost angajat Erwin Leiser și eu am devenit colaborator literar, luîndu-mi sarcina să scriu cincizeci de articole pe an. Leiser, evreu din Berlin venit în Suedia cu puțin timp înainte de război, fusese protejatul lui Ragnar Josephson la Lund. Băiat destul de tînăr, Leiser nu arătase

[1] „Ziarul de dimineață".

încă de ce e capabil, se interesa în primul rînd de teatru, dar era deschis către orice domeniu. La început am fost puțin sceptic la adresa lui însă și-a dovedit capacitatea pe măsură ce solicitările au fost mai mari, demonstrînd foarte repede că are îndrăzneală, spirit de inițiativă precum și abilitate tactică, astfel încît colaborarea a mers excelent.

Dar înainte de a avea timp să încep activitatea la „M .T." s-a întîmplat ceva care cu siguranță că i-a pus pe gînduri pe cei de la ziar. Am primit o invitație ca, împreună cu Maria, să iau parte ca observator la un Congres de pace la Sheffield. Era vorba de organizația numită pe atunci Partizanii păcii și considerată a fi de accentuată orientare comunistă. Contextul politic era de așa natură că mi s-a părut interesantă participarea la Congres așa că am plecat acolo. Tracasările la care am fost expuși în Anglia m-au iritat și au grăbit orientarea mea spre stînga. La Harwich am fost opriți și reținuți la vamă toată ziua, controlați cu minuțiozitate ridicolă și interogați în detaliu. Văzînd cîteva romane suedeze m-au întrebat ce conțineau și cînd pașaportul meu i-a informat că sînt scriitor, m-au întrebat dacă eram cunoscut. Le-am răspuns că nu, dar au continuat insinuant : aproximativ ca Bernard Shaw ?

Abia către seară ni s-a permis să trimitem după ceva de mîncare și se făcuse noaptea tîrziu cînd, în sfîrșit, am putut lua un autobuz care, sub o ploaie biciuitoare, ne-a dus la Sheffield. Acolo ni s-a spus că întrunirea fusese interzisă, că Picasso se întorsese acasă și că noi urma să ne adunăm la Londra în așteptarea unei decizii. Maria și cu mine am luat trenul și l-am schimbat de mai multe ori în timp ce străbăteam țara. Îmi amintesc că stăteam înghesuiți într-un compartiment între domni

asemănători, toți cu pantaloni în dungi și melon, cu „Times“ în fața ochilor și într-o tăcere adîncă. Am ezitat să-i deranjez și să-i întreb de schimbarea trenului. Cînd într-un tîrziu i-am întrebat, toate ziarele s-au închis ca la un semn și domnii mi-au dat în cor informațiile de care aveam nevoie, ca și cum stăteau și așteptau întrebarea.

La Londra am făcut haz de taxiurile special construite, de înălțimea unui bărbat, cu amprenta lor de clasă conservatoare. Taxiul părea să fie făcut pentru a intra în el fără să-ți îndoi partea de sus a corpului, poate chiar și cu o pălărie înaltă pe cap. Îi vorbeai șoferului printr-un tub și bagajul își avea locul într-o nișă specială, pe laterală. În pașapoartele noastre era specificat că trebuie să părăsim United Kingdom după patru zile și nu am avut timp să vedem ce-am fi dorit din acest mare oraș îmbîcsit de fum, fără clădiri înalte, cu multe locuri virane rămase după bombardamente (era prima mea vizită la Londra și în Anglia, dar pe englezi îi văzusem deja în colonii, impresiile fiind însă atît de deosebite !). Ni s-a spus că Congresul de pace urma să se țină la Varșovia și că noi puteam să luăm un avion cehoslovac cu destinația respectivă. Ne-am hotărît repede, am părăsit Anglia în amurg și se făcuse deja întuneric cînd ne aflam deasupra continentului. Avioane cehoslovace zburau zi și noapte pentru a-i aduce pe toți participanții la Conferința de pace de la Varșovia și se spunea că piloții se țineau trezi cu fenedrină. O bătrînă doamnă din California a înghițit cîteva somnifere și a spus : „Treziți-mă dacă ajungem la destinație !“

La Praga am fost primiți la miezul nopții de tineri care dansau, ne invitau să bem vin și ne împodobeau cu flori. Un avion polonez ne-a dus

mai departe la Varşovia, arăta vechi şi şubred şi cînd au fost pornite motoarele a început o dîrdîială de tablă de parcă era gata-gata să se dezmembreze. Dar am ajuns cu bine, am coborît către dimineaţă în iarba albită de brumă, am fost duşi spre camerele noastre, în noile locuinţe ale muncitorilor, acolo unde înainte se întindea ghetoul. Fructe, flori, miros de vopsea, apă la robinete, lumină electrică !

Totul la Varşovia era atît de patetic de plin de speranţă că-ţi veneau lacrimi în ochi, oricît de nesentimental te credeai. Populaţia ne saluta pretutindeni ca şi cum noi am fi ţinut pacea şi viitorul în mîinile noastre, un sentiment care te înflăcăra şi contrasta cu jena de a nu putea face nimic. Bunăvoinţa şi generozitatea erau copleşitoare, emanînd parcă de la fiecare om în parte. Noi trebuia să avem totul din abundenţă chiar dacă ei înşişi aveau foarte puţin. Nimeni nu părea să aibă nevoie de odihnă sau somn, se lucra febril în timpul nopţilor, focuri şi lămpi puternice ardeau în jurul noilor construcţii şi a şantierelor de pe străzi. Participanţii la Congres au fost, la rîndul lor, cuprinşi de acelaşi zel, stimulaţi de acelaşi entuziasm colectiv ; ceea ce ne făcea să ne prelungim întîlnirile pînă la trei sau patru noaptea şi totuşi dimineaţa să fim din nou prezenţi.

Sala de congres era hala unei mari tipografii, golită în grabă şi amenajată cît se putea de bine, cu rînduri lungi de mese, microfoane mobile pentru traduceri simultane în cinci limbi şi un bufet special unde puteai să-ţi reîmprospătezi forţele cu cafea, palincă de cireşe şi alte băuturi. Zilele şi nopţile ni se păreau o sărbătoare continuă, cu spectacole foarte variate oferite de grupuri folclorice din diferite ţări, care se aplaudau reciproc, cu coruri de copii — mărturii înflăcărate împotriva războ-

iului, a violenței și a imperialismului, cu africani și asiatici în costumele lor pline de strălucire, cu dezbateri aprinse. Congresul a fost, bineînțeles, mai mult o erupție de sentimente și propagandă zgomotoasă decît un prilej de analize la obiect sau clarificări amănunțite, de profunzime.

Această manifestare a avut în primul rînd caracterul unei ample demonstrații împotriva războiului. Oratori înflăcărați susțineau teza sovietică a coexistenței pașnice [1]. Eu eram de părere că optimismul se dovedea exagerat și că se minimaliza prea mult conflictul inerent între comunism și capitalism. M-am simțit obligat să-mi exprim cîteva puncte de vedere critice în această direcție și mi s-a dat cuvîntul către ora două noaptea. Am arătat că ideea coexistenței pașnice se baza pe convingerea că, într-o competiție liberă și fără război, comunismul avea să se dovedească superior capitalismului. Asta ar fi însemnat înfrîngerea capitalismului prin mijloace pașnice, ceea ce capitalismul n-ar fi acceptat. Imediat ce capitalismul ar fi simțit o amenințare serioasă în coexistența pașnică, cu siguranță n-ar fi ezitat să recurgă la război. De aceea, probabil că în curînd, coexistența pașnică avea să se dovedească doar o iluzie, o iluzie totuși necesară, ce trebuia folosită pe cît se putea.

---

[1] *Artur Lundkvist* — la fel ca mulți alți intelectuali cinstiți din anii 1950 — a susținut propaganda U.R.S.S., interesată în declanșarea unei campanii în favoarea păcii mondiale, care să înfățișeze opiniei publice imaginea unui stat sovietic preocupat de pacea lumii („U.R.S.S. — bastion al păcii"), în opoziție cu agresivitatea țărilor imperialiste, în frunte cu S.U.A., care se străduia, de fapt, să pună stavilă tendințelor expansioniste, în întreaga lume, ale ideologiei comuniste (n.r.).

Cuvîntarea mea se pare că a trezit interesul printre liderii congresului. Ilia Ehrenburg, cunoscut de mine mai demult, a venit să-mi mulțumească. M-a întrebat de asemenea dacă eram dispus să lucrez pentru pace. I-am răspuns că în bună măsură sînt angrenat în mișcarea pentru pace, dar că aveam și alte preocupări. Către sfîrșitul Congresului au venit la mine diverse persoane și mi-au spus că fusesem ales vicepreședinte. Am rămas surprins, nimeni nu mă întrebase mai serios și nici măcar nu știam ce implica funcția respectivă. Cînd l-am întîlnit din nou pe Ehrenburg el a surîs cu subînțeles și mi-a spus : „Acum va trebui să lucrați !" „Vom vedea", i-am răspuns. Eu încă mă simțeam, în primul rînd, un observator neutru. Dar cînd am ajuns acasă am constatat că „Ny Dag" [1] publicase expunerea mea într-un mod care stîrnise senzație, și cei de la „M. T." erau neliniștiți de angajamentul meu în mișcarea pentru pace.

Acum au început dezbaterile în jurul celei de a III-a poziții ?

Au început ceva mai tîrziu. În ajunul Crăciunului Maria și cu mine am plecat la Paris pentru ca, după un timp, să ne continuăm călătoria către nordul Africii. Am reînnodat o cunoștință făcută anterior cu doi tineri parizieni, Jean-Clarence Lambert și Max Clarac-Séron, care, la vîrsta de 17 ani, vizitaseră Suedia și se contaminaseră de un fel de romantism nordic. Lambert s-a căsătorit cu o suedeză, apoi s-a recăsătorit cu o alta, revenea adesea

[1] „Zori noi".

în Suedia și învățase limba suficient de bine pentru a începe să facă traduceri. Poet el însuși, a devenit cel mai de seamă traducător francez al liricii moderne suedeze. Clarac-Séron se arăta și el interesat de poezie, dar în mai mare măsură de artă, preocupare care mai tîrziu l-a făcut să devină un cunoscut negustor de obiecte de artă, proprietar al galeriei La Dragonne. Acești doi tineri erau foarte zeloși și entuziaști, deschiși către orice experiențe, fără să aibă nimic din îngîmfarea nazală a francezilor. Prin intermediul lor am cunoscut o întreagă serie de tineri poeți și artiști.

Într-o noapte, tîrziu, după ce petrecusem seara în cercul unor poeți și artiști, ne aflam pe drum către casă într-un taxi cu un șofer încotoșmănat ce nu părea să vadă ori să audă mai nimic. Într-o încrucișare mare de drumuri, unde semafoarele nu funcționau, am zărit o mașină venind către noi din lateral, în mare viteză. Am strigat la șofer dar el nu a auzit nimic și a continuat să meargă fără să-i pese. Ciocnirea a fost puternică și pentru cîteva minute ni s-a făcut beznă în fața ochilor. Apoi ne-am trezit în mașina răsturnată, fără ca să putem ieși pînă cînd lumea adunată în jur nu a reușit să forțeze ușa. Am descoperit că nu eram decît foarte ușor accidentați, dar ne-am dus totuși cu o altă mașină la un spital unde ni s-a făcut la fiecare o injecție împotriva șocului. Tînărul doctor ne-a spus pe un ton vesel : „Paris, c'est jolie, n'est ce pas ?“ Nouă ni s-a părut totuși că, pentru un scurt moment, am văzut moartea cu ochii, dar în mod miraculos ne-am reîntors la viață ; spaima de mașini m-a urmărit după aceea un timp destul de îndelungat.

La Geneva am luat parte la o conferință de pace mai restrînsă, într-o vilă aflată pe înălțimile din

marginea orașului, cu vedere asupra lacurilor sclipitoare, înghețate, a pădurilor acoperite de zăpadă și a munților. Ședințele au fost destul de plictisitoare, mișcarea pentru pace arăta deja tendințe de birocratizare și stagnare. Politizarea, considerentele tactice și strategice, formalitățile și ritualul retoric ocupau un loc prea mare ca să fie pe gustul meu.

De la Marsilia am luat un vapor francez spre Oran și am încercat să recunosc orașul din romanul lui Albert Camus *Ciuma*. Nu ne-am oprit, căci ne îndreptam către Agadir, în Maroc, unde intenționam să petrecem iarna și să scriem cărți noi. La stația de frontieră Oudjda ni s-a spus că trebuie să ne dăm jos din tren deoarece nu aveam viză pentru Maroc. O agenție de voiaj din Stockholm ne asigurase că nu aveam nevoie de viză, și acum ne împotmolisem în formalități. A trebuit să stăm trei zile la Oudjda și să mergem mereu la poliție. O viză pakistaneză în pașaportul meu a făcut poliția să mă suspecteze de legături cu arabii și fantezia lor a început să lucreze febril. Pînă la urmă am obținut un permis provizoriu ca să ajungem la Casablanca. Acolo am stat o săptămînă, continuînd să ne ducem des la poliție, pînă cînd, după multe anchete și mare consum de hîrtie, ni s-a eliberat cîte un carnet de identitate și am fost asigurați că erau suficiente pentru a putea merge la Agadir și a sta toată iarna.

Dar chiar din prima dimineață la Marrakech am fost chemați la poliție, unde am întins, cu un gest triumfător, carnetele noastre. Șeful poliției le-a aruncat cu dispreț pe masă și ne-a explicat că erau total lipsite de valoare, că poliția din Casablanca era incompetentă și că va trebui să părăsim țara în douăzeci și patru de ore. I-am răspuns că eram

sătui pînă peste cap și de Maroc și de poliția lui și că vom pleca imediat cu cea mai mare plăcere. De data aceea nu am reușit deci să ajungem la Agadir, și nici nu vom izbuti să o facem pînă în 1960, cînd francezii vor părăsi țara.

Am rămas în schimb în Algeria, întîi la Oran, apoi cel mai mult timp la Biskra, vechi oraș turistic la marginea Saharei, unde se puteau face plimbări interesante în împrejurimi. Eu scriam la cartea care avea să devină *Malinga,* în timp ce Maria stătea în balcon ori în baie și lucra la cartea ei autobiografică *Man har skjutit ett lejon* [1]. Mușteleerau agasante ca în orice zonă de oază. Într-o zi am citit o înștiințare alarmantă într-un ziar local : la un observator astronomic american tocmai se descoperise un corp ceresc necunoscut ce se apropia de pămînt cu mare viteză și catastrofa părea inevitabilă. Izolarea la marginea deșertului amplifica fantezia dezastrului cosmic, dar chiar în ziua următoare a venit dezmințirea : totul fusese o greșeală.

În timpul unei opriri într-un alt oraș din oază, Bou Saada, am fost asaltați de un ghid care voia să i-o vînd pe Maria. Soția lui murise de curînd lăsîndu-l cu doi copii mici și el o găsea pe Maria tocmai potrivită s-o înlocuiască. I-am spus că era prea scumpă pentru el, dar ghidul se credea în stare s-o plătească în rate. Am împins gluma puțin prea departe și ne-am simțit cumva asediați cînd omul, sperînd pînă în ultima clipă, s-a încăpățînat să stea de pază în fața hotelului nostru.

În cursul verii lui 1951, a început să se cristalizeze „cea de a treia poziție". La început nici noi înșine nu știam că sîntem purtătorii de cuvînt ai acestei concepții : demnitatea a găsit-o persoane

[1] *A fost împușcat un leu.*

din afara noastră, ca o formulă concisă ce caracteriza neutralitatea între cele două tabere antagoniste ale războiului rece. Nu constituiam nicicum un grup unitar şi nu aveam un program politic comun, aveam însă aceeaşi orientare generală. Era vorba, de fapt, de un număr de colaboratori la pagina culturală a „M. T."-ului : în primul rînd Paul Lindblom, Sivar Arnér şi Karl Vennberg, dar şi Erwin Leiser şi Stig Carlson. Pentru mine personal, faptul de a fi învăţat să-l cunosc pe Lindblom a reprezentat un lucru important. Rector la Institutul de politică socială din Lund, cunoscător de literatură, cu vederi originale, el era un expert în politică şi un ponderat în radicalismul său. Împreună cu Leiser am planificat elaborarea unei serii de articole sub titlul generic *Eu consider că...*, subliniindu-se astfel caracterul subiectiv al materialelor publicate. Sivar Arnér ni s-a alăturat ca unul dintre cei mai conştienţi, din punct de vedere politic, scriitori din generaţia 40, adversar curajos al americanizării excesive şi al şantajului moral exercitat prin ameninţarea armei atomice. Ca scriitor el avea mare priză la public, dar a sesizat după un timp că librarii refuzau să-i mai vîndă cărţile, cercul cititorilor lui micşorîndu-se simţitor. Despre Vennberg se ştia deja de multă vreme că era un radical din punct de vedere politic cu toate că poezia lua avea un caracter aproape moralizator.

În articolele noastre, editate apoi şi sub formă de carte, cu titlul *A treia poezie,* susţineam idei care astăzi par cu totul normale, dar care pe atunci erau considerate de-a dreptul scandaloase. De fapt nu făceam altceva decît să extindem teoretic politica oficială de neutralitate a Suediei, chiar dacă noi mergeam mai departe criticînd politica americană de forţă şi riscurile ei. În ceea ce mă privea

am susținut în două articole că adevărata democrație este garantată de socialism și nu se poate dezvolta sub capitalism și am criticat ONU ca fiind un instrument politic revoltător de unilateral în mîinile SUA (avînd în vedere în special războiul din Coreea și izolarea Chinei). Spre uimirea mea au existat suspiciuni că Wigforss [1] m-ar fi inspirat sau că el ar fi stat în spatele articolelor mele.

Tingsten și-a asumat rolul de a conduce vînătoarea de vrăjitoare în presă, ceva în stilul răufamatului senator american McCarthy. Într-o serie de articole în „D. N." (publicate de asemenea în broșură) ne-a criticat vehement și, fără considerație pentru adevăr, ne-a pus eticheta de comuniști sau, și mai rău, pe cea de „pe jumătate comuniști" (ceea ce era mai evaziv și deci mai greu de contracarat). Ne prezenta ca pe niște trădători demni de dispreț ai lumii vestice, lepădături morale care subminau cauza binelui în lupta contra răului. În momentul acela nu aveam nici o posibilitate de a riposta la critica lui Tingsten într-un mod adecvat: „M. T." nu punea la dispoziție, decît în foarte mică măsură, coloanele sale pentru polemică și nici nu avea un public numeros, iar la alte ziare mari sau la radio nu aveam acces. Tipic pentru situația de atunci a fost și faptul că ambasada americană (după o informație care, bineînțeles, nu a putut fi verificată), a cerut guvernului să-mi interzică să mai public în „M. T.".

---

[1] *Ernst Wigforss* (1880—1977), una din marile personalități ale social-democrației suedeze, ministru de finanțe între 1932—1949. A fost primul teoretician al social-democrației.

A urmat apoi călătoria în Uniunea Sovietică?

Eu și Maria am primit o invitație de a petrece două luni în Uniunea Sovietică ca oaspeți ai Uniunii Scriitorilor. Nu vizitasem încă Uniunea Sovietică și, evident, eram interesat să cunosc situația de acolo. Îi știam deja pe cîțiva dintre scriitorii sovietici consacrați, ca Ehrenburg, Fadeev, Tihonov, Surkov, și simpatia lor pentru mine nu mi se părea doar o chestiune de tactică.

Din punctul meu de vedere găseam deosebit de potrivit momentul pentru a face respectiva călătorie: era o provocare, pe jumătate scandaloasă, alimenta din plin învinuirile că aș fi fost comunist, rupea alinierea în front impusă de războiul rece. O parte din prietenii noștri apropiați se arătau îngrijorați și speriați și și-au luat rămas-bun de la noi ca și cum nu se așteptau să ne mai revadă. Am ales și drumul cel mai dificil, cu trenul de la o stație ținută aproape secret, la periferia Helsinkiului, pînă la Leningrad și, fără interpret ori alt ajutor, a trebuit să înfruntăm poliția de la granița rusească. De fapt, singura dificultate am avut-o din cauza cîtorva portocale, care au trezit o suspiciune greu de înțeles și au fost străpunse cu un instrument înainte de a ni se înapoia (a fost aproape la fel de ridicol ca atunci cînd vameșii englezi la Harwich au demontat cu grijă rujul de buze al Mariei).

La Moscova scriitorii sovietici au făcut tot ce-au putut pentru a ne distrage cu festivități, amabilități, și spectacole. Dar noi am cerut, după un scurt timp, să facem prin țară călătoriile ce ne fuseseră promise. Eu am prezentat un plan cuprinzător de

călătorie și împreună cu mine reprezentanții Uniunii Scriitorilor au studiat îngrijorați harta. Într-un tîrziu mi-au explicat că o asemenea călătorie era imposibil de făcut, ar fi fost mult prea obositoare și ar fi luat prea mult timp. Atunci mi-am arătat temperamentul de viking și le-am explicat că ori aranjau călătoria, ori vom pleca imediat acasă. S-au dat bătuți și au promis că vor studia posibilitățile mai atent a doua zi.

Ni s-a dat avizul pentru călătorie ; Maria și cu mine eram singuri cu ghidul și translatorul, Valentina Morozova, o fată tînără, încîntătoare, care studia literatura nordică, dar prefera totuși să vorbească engleza și din punct de vedere politic era cît se poate de neutră. Am mers în Crimeea, la Marea Neagră, Tbilisi, Baku, dar nu am putut traversa Marea Caspică și a trebuit să zburăm înapoi la Moscova, ca de acolo să luăm trenul spre Taşkent. Am descris astfel un arc de cerc, trecînd prin Alma Ata, Novosibirsk și Sverdlovsk. Am văzut multe, tot ce am cerut, în afară de lagărele de muncă forțată a căror existență era contestată cu energie. Discuțiile s-au caracterizat prin inflexibilitate și eludare, și de cîteva ori au fost așa de aprinse că mi s-a spus fascist, situația fiind foarte încordată. Ceea ce eu nu încetam să atac era lipsa de libertate artistică și înapoierea culturală, dogmatismul steril al realismului socialist.

Între timp s-a editat *Malinga* și a apărut în două ediții, cu toate că fusese defăimată din punct de vedere politic. În primul capitol — titlul acestuia dădea și titlul volumului — am aplicat în relatare o metodă împrumutată de la antropologie, ceea ce permitea satira socială și critica modului de viață fără ca ele să poată fi respinse ca fiind de factură

comunistă. Cartea despre călătoria în Uniunea Sovietică, intitulată *Vallmor från Taşchkent* [1], am scris-o într-o lună cît am stat într-un hotel la munte, în Storlien. Era în mijlocul verii, dar practic ploua în fiecare zi, lucru pe care scontasem într-un fel şi care îmi convenea de minune. Kai Bonnier a ezitat să editeze cartea şi i-a venit ideea ca editura, pe coperta din spate, să-şi decline răspunderea pentru conţinutul volumului. Dacă prin asta a urmărit să-l îmbuneze pe Tingsten, atunci a fost un eşec, fiindcă Tingsten a criticat compromisul făcut de editură aproape la fel de vehement ca însăşi cartea.

În concepţia lui Tingsten, simplul fapt de a constata că şi în Uniunea Sovietică existau mesteceni şi că iarba era într-adevăr verde şi nu roşie, părea să fie un delict. În realitate cartea nu lua poziţie în probleme politice, fiind o povestire de călătorie de factură neutră, o descriere directă a ceea ce văzusem şi aflasem în Uniunea Sovietică. Dar, în atmosfera supraîncălzită a războiului rece, chiar şi o asemenea scriere era privită ca o acţiune politică. De fapt eu nu aveam nimic împotriva acestei interpretări. O puneam exclusiv pe seama războiului rece. Cred însă că, într-o mică măsură, am contribuit şi eu la destindere şi la coexistenţa paşnică.

Articolul *Professor med megafon* [2] l-am scris însă mai tîrziu, în vara lui 1953, cu ocazia unei noi dispute referitoare la cea de a treia poziţie şi conţinea un portret psihologic al lui Tingsten ; acolo arătam interdependenţa dintre panica violentă de care se simţea cuprins şi agresivitatea lui politică, explicînd înclinaţia sa brutală de a se afirma ca

[1] *Maci de la Taşkent.*
[2] *Profesor cu megafon.*

pe o expresie a disarmoniei şi angoasei lui interioare. Din întîmplare materialul a fost publicat chiar în perioada cînd a avut loc un important Congres social-democrat şi, din cîte mi s-a relatat, a fost foarte discutat. Articolul respectiv demonstra că nu era nevoie de o pilă deosebită sau de o poziţie înaltă pe plan social pentru a îndrăzni să ataci tigrul ale cărui răgete făceau să se înmoaie picioarele multora. *Exit* Tingsten.

Au mai trecut vreo doi ani pînă cînd să faci călătoria în China?

Eu mi-am păstrat integritatea de scriitor, refuzînd să mă implic politic, indiferent dacă am întîmpinat rezistenţă din partea dreptei ori aprobare de la cei de stînga. Între călătoriile din Uniunea Sovietică şi China am scris trei cărţi de beletristică şi am călătorit în alte zone. La începutul lui decembrie 1952 am participat la un mare Congres al păcii la Viena, cel mai interesant cred, după cel de la Varşovia. Au fost prezenţi mulţi scriitori din diferite părţi ale lumii, Suedia fiind reprezentată de Erik Blomberg, aflat cumva în opoziţie, atît din cauza temperamentului cît şi a convingerilor lui ideologice. Erik a scris o cuvîntare ce s-a tradus în engleză sub îndrumarea lui Rut Hilarp şi care a fost gata doar în ultimul moment. Blomberg tocmai atunci s-a întors dintr-o plimbare prin oraş şi a început să povestească încîntat că s-a oprit la un patinoar în aer liber unde erau patinatori şi muzică de vals şi i-a venit o idee cu totul nouă şi că acum voia să-şi rescrie cuvîntarea. Urmarea a fost că a ajuns printre ultimii la tribună, la o oră

nepotrivită și din această cauză s-a considerat revoltător de nedreptățit de mișcarea pentru pace.

De la Viena am continuat călătoria către sud, întîi la Veneția, unde aproape nu se mai aflau turiști, vremea era blîndă și lumina palidă în preajma Crăciunului și a Anului Nou, orașul se contura clar ca într-o gravură, iar viața locuitorilor părea neschimbată. Am plecat apoi în Sicilia pentru iarnă și am stat mai mult timp la Palermo, Agrigento și Siracuza. Am găsit aceste două ultime orașe în mod special incitante pentru fantezie prin vestigiile grecești, ruinele templelor și prin formațiile tăiate în stîncă, obiectele de artă și lămpile arse. Aveam să includ cîteva descrieri ale acestor impresii în cartea la care lucram chiar atunci, *Spegel för dag och natt* [1], o culegere de proză scurtă, cu aspect parțial de jurnal zilnic, cu impresii, transpuse direct sau culese din memorie.

La Siracuza am mîncat scoici culese de pe stîncile din jurul orașului și m-am ales cu o hepatită care m-a urmat pe drumul de întoarcere și m-a obligat să stau la pat, într-o cameră de hotel, la Roma. Au fost chemați doi doctori ce nu păreau însă interesați să-mi dea un tratament eficient și au refuzat să mă trimită la spital. Timp de două săptămîni aproape că n-am putut să mănînc, dormeam numai perioade scurte, tot timpul fiind trezit de o senzație continuă de vomă, ce mă împiedica pînă și să citesc un timp mai îndelungat. Mă făcusem mai galben decît un chinez și slăbisem îngrozitor. Dar oricum, nu m-am curățat, ci am reușit, luptînd din răsputeri, să mă mobilizez și am luat avionul spre casă, la Stockholm. Doctorul chemat s-a îngrozit și m-a internat imediat la

[1] *Oglindă de zi și de noapte.*

Sofiahemmet pentru îngrijire în spital și a calificat comportarea medicilor italieni drept criminală. Mai tîrziu, într-un capitol din cartea *Ur en befolkad ensamhet*[1] apărută în 1958, am prelucrat această experiență cu hepatita. Dintr-un motiv oarecare am plasat întîmplarea la Veneția, cu toate că orașul era nevinovat în acest context. Dar Veneția constituia un fundal de efect pentru suferințele mele hepatice.

După întoarcerea acasă am fost obligat să petrec două luni la pat și am închiriat o noptieră unde puteam să-mi pun mașina de scris. Așa am uitat curînd de boală și în această poziție am scris o mare parte a poeziilor din volumul *Liv som gräs*[2]. Această culegere de poezii încă mai păstrează pentru mine o atmosferă ciudată de convalescență, de reîntoarcere norocoasă la viață. Cîteva dintre poezii le-am scris mai tîrziu, vara, în timp ce mă aflam în Dalarna, unde în fiecare zi aveam în fața ochilor rîul Dala, cu vîrtejurile lui întunecate și povara de bușteni. Altele, ca de exemplu *Näktergaten*[3] au fost create la Båstad, pe cînd auzeam aievea cîntecul frumos al privighetorii printre zgomotele făcute de trenurile ce treceau în viteză la poalele colinelor.

La începutul lui 1954 am făcut o călătorie în Egipt luînd vaporul de la Genova la Alexandria, apoi am parcurs țara cu trenul, mașina și vaporul fluvial pînă la Wadi Halfa în Sudan. Am avut un dialog cu președintele Naguib, pe vremea cînd Nasser aștepta deja în culise. O primă încercare de lovitură de stat a avut loc în timp ce mă aflam la

---

[1] *Dintr-o singurătate populată.*
[2] *Viața ca iarba.*
[3] *Privighetoarea.*

Alexandria, puțin înainte de a părăsi Egiptul, și situația a părut amenințătoare o zi, două pînă cînd s-a ajuns la o falsă conciliere. Deși era un președinte fără putere reală, Naguib devenise mult prea popular pentru a fi înlăturat cu ușurință.

În timpul călătoriei în Egipt am avut uneori încurcături și dificultăți cu diferite controale și cu o birocrație stupidă, dar forurile mai înalte s-au arătat foarte prevenitoare. Ofițeri revoluționari s-au ocupat de mine de cîteva ori, m-au luat la vînătoare de păsări sălbatice, în bălțile cu papirus, într-o șalupă rapidă cu elice. L-am însoțit de asemenea pe ministrul cu problemele sociale la inaugurarea unei lucrări publice unde, spre uimirea mea, am asistat îndeaproape la o ceremonie magică la care s-a tăiat grumazul a două cămile albe și era cît pe ce să fiu împroșcat cu sînge. Dar incidentele dramatice nu s-au încheiat aici, ministrul a trebuit să-și întrerupă cuvîntarea din cauza unor împușcături ce se auzeau în marginea adunării și am fost transportați în grabă de acolo în mașini : „Dușmanii revoluției", a sunat explicația.

Am redactat cam zece articole despre Egipt pentru ziarul „Folket i Bild", însă multe dintre ele n-au fost publicate și s-au pierdut. Nu avusesem intenția să scriu vreo carte despre Egipt, m-a interesat doar călătoria în sine. Dar cînd, pe drumul de întoarcere, m-am oprit la Cannes pentru a scrie o cu totul altă carte, m-am folosit de anumite impresii egiptene. Cartea s-a numit *Darunga,* o povestire imaginară despre o revoluție în America Latină, idee cu care cochetam de mult timp. Voiam să recreez ceva din atmosfera de pregătire a unor mari schimbări, atmosferă trăită în Mexic și în alte locuri.

Un ajutor neașteptat pentru inspirația mea l-a constituit un film documentar despre revoluția mexicană, film ce rula la festivalul de la Cannes. Era o expunere remarcabilă și autentică a unei bune părți din desfășurarea revoluției, cuprinzînd, printre altele, o suită impresionantă de imagini ale renumitului conducător Pancho Villa, prezentat tînăr și vesel, un erou de western, impetuos și fără griji, care în final a fost împușcat pe la spate, într-o mașină. Ni se înfățișa o cu totul altă personalitate decît bădăranul însetat de sînge, așa cum voia să-l prezinte propaganda reacționară sau, într-o oarecare măsură, chiar și Wallace Beerg, în filmul *Viva Villa.* Am citit de asemenea memoriile lui Martín Luis Guzmán din *El águila y la serpiente,* unde apărea a imagine favorabilă a lui Pancho Villa. Acest portret revizuit a constituit un model pentru conducătorul revoluționar Esban Durindo în *Darunga.* M-am inspirat și din amintirile vagi ce-mi rămăseseră din cartea lui Babel *Budjohnys röda ryttararmé,* pe care însă nu o mai răsfoisem de cel puțin douăzeci de ani. Imaginile despre culturile de trestie de zahăr, columbare și cultul șarpelui le-am luat din Egipt.

În cuvîntul înainte scris la ediția populară din 1964 a cărții *Darunga,* mă consideram îndreptățit să constat : „o anumită revoluție, revoluția cubană a lui Fidel Castro, a confirmat ulterior posibilitatea transpunerii în realitate a fanteziei din *Darunga.* O bună parte din cartea mea poate fi citită ca o anticipare a evenimentelor din Cuba, și conducătorul meu revoluționar Esban Durindo, luat peste picior de mai mulți critici, are asemănări evidente cu Fidel Castro." Pe atunci eu nu fusesem încă în Cuba, dar cînd, ceva mai tîrziu, am ajuns acolo, am constatat eu însumi, și mi s-a confirmat din

mai multe părți, cît de surprinzător de bine anticipase *Darunga* evoluția situației din insulă.

La publicarea acestei cărți mai mulți dintre recenzenți au fost necruțători cu ea, găsind numai sete de sînge și falsificare, cultul conducătorului și preaslăvirea dictaturii. La crearea atmosferei respective a contribuit poate și faptul că, în momentul apariției cărții, eu mă aflam în călătorie în China și, conștient sau nu, se încerca să se preîntîmpine relatările mele de acolo. Dar asta arăta de asemenea cum mccarthismul lui Tingsten reușise să se infiltreze și să otrăvească climatul cultural din Suedia în acea perioadă, și cum gîndirea rigidă din vremea războiului rece împiedica analiza echilibrată a necesității proceselor de transformare ce se desfășurau în diverse părți ale lumii. Bineînțeles că *Darunga* nu se voia în primul rînd o carte politică sau ideologică : era o povestire, o plăsmuire a imaginației libere, chiar dacă fusese investită cu o anumită semnificație.

La cîteva săptămîni după reîntoarcerea de la Cannes, Maria și cu mine am plecat în Islanda. Fusesem invitați acolo de Laxness și el ne-a primit foarte bine, ne-a găsit locuință la două domnișoare mai în vîrstă, într-o casă parohială la Reykjavik și ne-a plimbat în Buickul lui alb care mergea numai cu benzină de avioane. Am făcut o călătorie atît de în nord, încît am ajuns la Myggvattnet, lac ciudat cu păsări de baltă, aflat între pășuni joase, verzi și formații spinoase, negre, de lavă vulcanică, cu vulcanii stinși pîndind în depărtare. Pe drumul de întoarcere ne-a surprins o ploaie torențială, violentă, am forțat torentele de apă pe podurile inundate și avalanșele de pămînt și am reușit să ieșim din zonă cu puțin înainte ca drumul să se blocheze (în ziar am putut vedea mai

tîrziu imagini cu mașini turtite sau acoperite de pietre).

Altă dată am avut un accident, terminat însă cu bine. În loc de Buick am luat jeepul, considerat mai de încredere, ca să facem un tur în jurul lacului Tingvalla cu malurile lui stîncoase, abrupte. Abia ne reîntorsesem pe drumul mare, după ce înconjurasem lacul, că jeepul n-a mai ascultat de comenzile volanului și s-a oprit în șanțul, deloc adînc, de pe marginea drumului. Bara de direcție s-a frînt și dacă asta s-ar fi întîmplat puțin mai devreme, ar fi putut să ne fie fatal. Am început să mergem pe jos către oraș, dar curînd am fost luați de un automobilist care-l recunoscuse pe Laxness.

Natura islandeză făcea o impresie copleșitoare și era mult deosebită de ceea ce văzusem pînă atunci. Jeturi de apă fierbinte țîșneau ca fîntîni arteziene în mijlocul unui sat de vile, peste o fîntînă mai mare ; o construcție din metal capta apa clocotită și o dirija într-un șuvoi puternic, cu un zgomot asurzitor, către coasta unui munte, apă sulfuroasă naturală caldă, unde oamenii se scăldau în Reykjavik sub cerul deschis, chiar și cînd fulgi de zăpadă zburau prin aer ; deșerturi de lavă ca niște broderii înflorate în piatră neagră. Toate acestea erau elemente tipic islandeze. Oamenii și mediul alcătuiau o îmbinare de patetic, pitoresc și comic. Aceste trăsături nu se estompau prin faptul că Laxness le arăta ori le descria.

El era ca un gheizer care debita fără încetare amintiri ciudate, informații și anecdote. Ne arăta diferite zone unde se credea că fusese gospodăria din *Nials saga* și unde fusese omorît cîinele, povestindu-ne în același timp despre islandezii care deveniseră dușmani pe viață pentru că aveau pă-

reri diferite asupra locului unde fusese plasată gospodăria respectivă. Ne preciza de asemenea unde anume se petrecuseră episoadele mai importante din romanele lui, ca și cum fuseseră întîmplări din viața reală. Într-o asemenea măsură ne-a făcut cunoștință cu scriitori, artiști și diverși oameni originali, încît pînă la urmă am avut impresia că Islanda era populată numai de ființe deosebite. Imaginea pe care ți-o făceai despre Islanda era aceea a unui popor mic, îndelung oprimat și aflat într-o luptă îndîrjită cu natura dură, cu o mare sărăcie și izolare, biruite însă prin fantezie, umor și neînduplecată încredere în sine.

Laxness însuși întruchipa, la modul concret, aceste calități. Copilul ce păzea oile a început să învețe și a terminat gimnaziul umanistic cu latina ca primă limbă, apoi cu ajutorul catolicilor din Reykjavik a plecat în străinătate, unde de tînăr și-a însușit o formație intelectuală europeană și o experiență internațională pe care nu mulți le au chiar în țări mai mari. Încă de la vîrsta de șaptesprezece ani scria nuvele excelente, iar la treizeci de ani devenise unul dintre marii scriitori epici ai lumii. Totul părea să fi mers ușor și fără probleme, ca și cum de la bun început el și-ar fi știut ținta și ar fi stăpînit mijloacele de a-și ajunge scopul. Talentul lui părea de la debut desăvîrșit și menit să cucerească lauri, să nu cunoască obstacole.

Cînd el afirma că scria cu multe eforturi și dificultăți, că arunca și rescria în mare măsură și că, de fapt, detesta lucrul la masa de scris, cu greu puteai să vezi în aceste mărturisiri altceva decît o exagerare de moment și o cochetărie. S-ar fi putut totuși ca el să spună adevărul. Ușurința în arta lui putea fi aparentă și scump plătită, victoriile lui

fiind rezultatul unor eforturi susținute și a unei munci disciplinate. Farmecul, umorul și dezinvoltura sa puteau uneori să dea impresia unei anumite superficialități, dar era probabil o atitudine intenționată de autoprotecție, o mască pentru a induce în eroare, poate o modalitate de a facilita contactul cu oamenii. Vorbea adesea despre literatură și scriitori cu o lipsă de respect și o nonșalanță vădite, care uneori mă puneau pe gînduri : știa realmente despre ce vorbea ori pentru el se vădeau a fi lucruri fără importanță, cele mai multe bagatele periferice, atîta timp cît nu priveau opera lui proprie ? Asta dovedea oare limitarea la propriul talent, la forța sa de creație a cărei amploare era suficientă pentru a-l satisface total ?

După reîntoarcerea din Islanda ne-am pregătit pentru călătoria în China, începută la mijlocul lui septembrie. (Anul acela n-am stat acasă, în Suedia, mai mult de două luni, un timp neobișnuit de scurt chiar și pentru mine, care, după război, devenisem o pasăre migratoare.)

Aveam bilete numai pînă la Moscova, unde la aterizare nu ne-a întîmpinat nimeni. Au fost ceva probleme pînă am găsit hotelul unde urma să locuim și cînd acest lucru s-a clarificat nu ne-a rămas altceva de făcut decît să-i așteptăm pe chinezi ; au apărut în sfîrșit, cerîndu-și foarte jenați scuze pentru întîrziere. După cîteva zile de așteptare nesigură, într-o seară ploioasă am fost urcați într-un avion cu două motoare pentru a zbura pe lungul traseu pînă la Pekin. Drumul a durat două zile, cu o oprire pentru reparații la Novosibirsk și o altă oprire scurtă pentru dormit la Irkuțk.

Întîi au defilat sub noi pădurile verzi, nesfîrșite ale Siberiei, apoi, către granița cu Mongolia, pădurile de foioase — atunci toamna parcă incandes-

cente — și, în ultima zi, cîmpiile întinse, acoperite de iarbă, transformate, după o oprire scurtă în primitivul Ulan Bator, în deșerturi pîrjolite. Lanțul muntos s-a ivit, brusc, cu zidul chinezesc pe coama lui (traversîndu-l am avut senzația unui gol de aer) și în fața noastră se desfășura China, asemănătoare unei grădini, parcelată, toată imensitatea ei redusă la o miniatură. Pe aeroport sărbătoarea părea să fie în toi, orchestrele cîntau, grupuri de tineri întîmpinau oaspeții cu flori, steagurile fîlfîiau, delegațiile la sărbătorirea lui 1 Octombrie soseau necontenit. Dar noi, care eram singuri, deși invitați, am fost neglijați și aici, pînă am reușit să ne facem înțeleși și să fim introduși în cadrul potrivit.

Pekinul era mare, fără să dea însă această impresie ; părea intim și aglomerat la modul tipic chinezesc. Marile clădiri în stilul vechilor palate păreau mai mici decît erau în realitate, perspectiva te inducea în eroare, așa încît tot timpul te înșelai asupra dimensiunilor și distanțelor. Și în același fel te păcălea prima impresie despre chinezi că sînt copilărești și neajutorați ; la început puteai cu greu să iei în serios eforturile lor. La construcția unui pod ori a unui baraj vedeai zeci de mii de chinezi, toți mici, îmbrăcați în albastru, asemănători unul cu altul, forfotind ca într-un mușuroi, aparent fără plan și ineficient, dînd totuși randament. Aproape totul părea să meargă ușor și degajat, dar în spatele acestei fațade se ascundea o planificare fermă și o muncă tenace.

Chinezii erau înclinați să-i privească pe occidentali ca fiind pompos încrezuți ; ei, în schimb, își supraestimau iscusința tehnică și minimalizau greutățile. Fără nici o reținere abordau orice probleme și le rezolvau rapid. Se credeau capabili ca în cîteva luni să facă din țărani obișnuiți muncitori califi-

cați în industrie sau să îmblînzească rapid forțele naturii (de exemplu revărsările fluviilor), pe care omenirea pînă atunci nu reușise să le stăpînească. Încrederea lor în propriile puteri părea naivă, dar s-a dovedit a fi mai realistă decît ne așteptam. Uneori mergeau totuși puțin prea departe : ca atunci cînd afirmau că accidente de avion se întîmplau numai în țările capitaliste !

Aproape trei luni am călătorit în lung și-n lat prin China, de la orașele industriale din nord-est la zonele subtropicale dinspre Canton, de la Șanhai, de pe coastă la Chung-ching și Cheng-tu în zona muntoasă din vest. La început am fost dezavantajați de faptul că aveam un student total incompetent ca translator și un „comisar" îndărătnic ca ghid, dar la cererea noastră ambii au fost înlocuiți cu alții mai capabili și mai plăcuți. Noul interpret era un tînăr solid și plin de temperament, la mînie se albea la față și fulgera cu privirea ochilor săi negri, un chinez modern, neprefăcut, care nu ținea cu orice preț să „salveze aparențele". Ghidul, un poet blînd de la Pekin, de vîrstă mijlocie, a avut multe de povestit despre istorie și cultură în timpul călătoriei.

Ne-am despărțit de ei cu tristețe cînd sejurul nostru în China s-a terminat și ne-am instalat în expresul transsiberian pentru o călătorie de nouă zile pînă la Moscova. Era în mijlocul lui decembrie, începuseră vijeliile de zăpadă și traficul aerian peste Siberia încetase. Călătoria avea o irealitate de vis, nesfîrșitele păduri acoperite de zăpadă pe care le parcurgeam ne provocau o stare de somnolență și, din cauza frigului, beam ceai tot timpul. Citeam Conrad, Hudson și alți scriitori englezi descoperiți prin bazarele din Pekin.

La Moscova am participat la un congres literar unde am asistat, printre altele, la înmînarea premiului Lenin lui Guillén din Cuba, la discursul ţinut în onoarea lui de către Neruda, la cuvîntarea lui Aragon în care blama poezia modernă franceză pentru că nu folosea forma sonetului sau alexandrinul şi pentru conţinutul ei realist socialist ; l-am văzut de asemenea pe Hans Kirk cu o mustaţă stufoasă admirîndu-l pe cazacul Şolohov, deşi el însuşi semăna mai mult a cazac. La Moscova ne-am debarasat şi de îmbrăcămintea greoaie de iarnă ce ni se dăduse în China : în ce mă privea o căciulă mare de blană şi un palton matlasat, mai lat de 2 m în umeri.

La Stockholm, iarna, timp de trei luni, am scris o carte despre China, *Den förvandlade draken* [1], aceasta fiind o relatare de călătorie, informativă şi echilibrată pe cît mi-au permis condiţiile. N-am ascuns simpatia mea pentru China şi încrederea în viitorul noii orînduiri sociale, atrăgînd atenţia asupra politicii periculoase şi fără perspectivă dusă de America împotriva acestei ţări. Dar cartea nu constituia în primul rînd o luare de poziţie politică, iar observaţiile mele se înscriau pe linia celor relatate şi în alte reportaje din perioada respectivă. Tingsten a evitat să mă atace personal şi a dat reporterului Sven Öste sarcina călăului, acesta rezîndu-se îndreptăţit să constate că acum pierdusem pînă şi capacitatea de a scrie. Editura Bonniers nu s-a arătat deosebit de interesată să publice cartea, drept care m-am dus la Tiden, unde am fost excelent primit de Alfons Gidlund şi cu care am colaborat timp de aproape zece ani.

[1] *Dragonul metamorfozat.*

Ce-ai făcut în perioada de după călătoria în China?

La începutul lui aprilie 1955 am plecat în Spania, nu pentru a trăi experiența contrastului, ci pentru că mi s-a părut că sosise momentul să revăd Spania după aproape douăzeci de ani. Bineînțeles că mă număram printre cei profund decepționați de faptul că, după al doilea război mondial, fascismul spaniol se afla încă la putere. Principala responsabilitate pentru această trădare a poporului spaniol o atribuiam intrigilor de dominație politică ale marii puteri americane. Justețea celor susținute de mine s-a verificat în anii '50, cînd SUA a început tratative cu Franco pentru instalarea de baze în Spania în schimbul unui ajutor economic masiv. Ceea ce însemna de fapt că SUA preluau răspunderea pentru menținerea la putere a regimului fascist și că dispăruse speranța într-o răsturnare revoluționară.

Am considerat că acum venise timpul să renunț, cu conștiința curată, la blocada personală la care supusesem Spania. Nu intenționam să vizitez țara numai de plăcere, ci și pentru a studia situația și a stabili contacte cu scriitori, artiști, oameni din opoziție ce suferiseră pe nedrept din cauza izolării și acum aveau nevoie de sprijin din afară. Cu această motivație m-am situat pe o poziție specială și nu dădeam două parale pe turiștii suedezi ce începuseră, cu inconștiența lor, să invadeze Spania.

Un alt motiv al călătoriei îl constituia, evident, și interesul meu crescînd pentru literatura de limbă spaniolă. Citeam și recenzam din ce în ce mai mult cărți spaniole și sud-americane și m-am orientat spre ceea ce mă atrăgea în primul rînd pe mine, și anume traducerile din lirică. Ajutat de alții publi-

casem încă din 1950 un volum de tălmăciri din García Lorca și Pablo Nerda, *Vistelse på jorden* [1], dar acum încercam să lucrez singur.

Timp de trei luni am locuit ceva mai la sud de Alicante, la Playa de San Juan, alternînd odihna cu lucrul. Autoritatea poliției franchiste se făcea relativ puțin simțită acolo și spiritul de revoltă, îngenunchiat desigur, dar nicidecum biruit, trăia în sufletele multora. Sub resemnarea aparentă mocnea mînia dar și spaima de teroare, de măcel. Făceam plimbări în satele din zonă, vedeam zilnic țărani săraci lucrînd pe cîmp, șomeri șezînd în fața caselor și mutîndu-se de la soare la umbră, de la umbră înapoi la soare sau ieșind în împrejurimi să culeagă melci pentru o masă : am văzut de asemenea cîini și pisici murind de foame.

Majoritatea timpului scriam poezii, unele cu motive locale, altele ca un ecou al călătoriei în China, un ciclu de versuri axate pe impresiile din Islanda și un număr mai mare de poezii cu teme actuale, cu conținut politic și ideologic într-o anumită măsură. Astfel s-a născut volumul *Vindrosor, moteld* [2], culegerea mea cea mai angajată în problemele lumii, dar a cărei semnificație reală mi se părea că scăpase criticii suedeze. Lirica mea începuse să se bucure de atenție în străinătate, ceea ce a făcut să fie tradusă în diferite limbi. Încercam din ce în ce mai mult sentimentul că mă adresam în van cititorilor suedezi : prejudecățile și manevrele literar politice mă împiedicau să mă afirm, iar pe de altă parte experiențele și preocupările mele nu se limitau nici ele doar la un perimetru local sau provin-

[1] *Răstimpul nostru pe pămînt.*
[2] *Roza vînturilor, contraatac.*

cial. Cu voie sau fără voie, eram obligat să mă adresez în bună măsură unui public străin.

Dar am reușit să mă distanțez de aceste probleme și am început să scriu relaxat o carte în proză despre anii copilăriei și ai adolescenței, dînd frîu liber imaginației, ceea ce însemna o concesie făcută bucuriei pure de a povesti. Iarna următoare, în Gran Canaria, am terminat cartea și i-am dat titlul *Vindingevals* [1]. În afară de asta, cît timp am stat la Alicante, am tradus și un ciclu de poezii din Neruda, *Den stora oceanen* [2], fragment oarecum de sine stătător din marea lui operă *Canto general*. Am apelat uneori și la traducerea în franceză, care însă se îndepărta de cele mai multe ori de original. În general însă am tradus pe cont propriu această poezie neobișnuită și adesea foarte dificilă, împletire de forță elementară și viziune extrem de personală.

După o lună ploioasă de vară petrecută la Båstad, m-am reîntors la Stockholm să-mi reiau obișnuita activitate de critic din perioada de toamnă, cînd apărea un număr mare de cărți. În preajma Crăciunului am plecat din nou, de data asta în Gran Canaria, o revedere după exact douăzeci de ani. Am închiriat o locuință într-o casă nou construită pe o înălțime deasupra localității Ciudad Jardin, între Puerto de la Luz și Las Palmas, de unde aveam o largă perspectivă asupra mării și a portului cu vapoarele care veneau și plecau. Stăteam la o masă lungă de trei metri și definitivam *Vindingevals*: spectacolele burlești din sat se aflau acum pentru mine la o distanță ideală în spațiu și în timp. În ziua cînd am împlinit cincizeci de ani cartea a fost practic gata și tot atunci, în martie, la timpul potri-

[1] *Vals din Vindinge.*
[2] *Marele ocean.*

vit, mi-a sosit din Suedia un număr mare de scrisori. Printre altele era și felicitarea comună a prietenilor cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani, care m-a mișcat și m-a încălzit mult. Aflat departe, pe o insulă străină, era o consolare să constați că munca ta nu fusese chiar zadarnică. Pentru a nu se da bătut un scriitor trebuie să creadă în menirea operei sale. Capacitatea de a trăi aproape zilnic cu această credință a fost pentru mine un dar nepreţuit. Nu întotdeauna însă am reușit să-mi mențin iluzia respectivă.

Atunci însă m-am simțit atît de stimulat, încît imediat după *Vindingevals* m-am apucat să lucrez la un volum de proză scurtă, un gen în care mereu am scris cu plăcere și pentru care, se pare, că niciodată nu mi-au lipsit subiectele. Așa am început să scriu *Berget och svalorna* [1], continuat primăvara în Corsica și terminat în peisajul suedez de vară. Pe Maria am întîlnit-o la Cannes la reîntoarcerea mea din Gran Canaria și am plecat împreună în Corsica. Era la începutul lui aprilie, încă rece, munții fiind acoperiți de zăpadă. Cu trenul care circula pe o linie extrem de îngustă, am traversat insula de la Ajaccio la Bastia și Calvi. La Calvi am fost pentru un timp singurii oaspeți într-un mare hotel.

Alternam plimbările pe țărm cu excursii de descoperire a munților unde corbii zburau speriați la apropierea noastră, unde puteam să vedem mistreți sau să ne întîlnim cu bărbați ciudați, unii poate chiar bandiți. Calvi se mîndrea cu casa în care se spunea că s-ar fi născut Columb în timpul ocupației genoveze. Se mai șoptea că în închisoarea asemănătoare unei fortărețe, în cazemate subterane,

[1] *Munţele şi rîndunelele.*

erau închiși deținuți politici, între ei aflîndu-se și cei din nordul Africii. În atmosfera micului oraș de coastă exista ceva ce-ți incita fantezia, ferind așezarea de toropeală și atmosferă idilică sufocantă. Mai tîrziu am încercat să prind această senzație într-un pasaj din cartea *Ur en befolkad ensamhet* [1].

În toamna lui 1956 situația politică s-a înrăutățit. Manevrele americane din Ungaria au contribuit la declanșarea unei revolte acolo și, în același timp, Franța și Anglia, la care s-a aliat Israelul, au atacat Egiptul. Pentru opinia suedeză, evenimentele din Ungaria le-au umbrit total pe cele din Egipt. Simpatiile erau așa de predominant de partea ungurilor, că aproape atingeau recordul din timpul războiului de iarnă din Finlanda. Din nou am încercat să mă opun curentului general și să păstrez o luciditate politică. Violența și vărsarea de sînge mă revoltau și pe mine ca și pe ceilalți, dar nu puteam privi revolta maghiarilor decît ca pe o greșeală tragică. Țara nu avea cum să devină liberă prin asemenea metode, oricît de justificate ar fi fost motivele de nemulțumire. Uniunea Sovietică *nu putea* permite o breșă contrarevoluționară, de inspirație americană, printre democrațiile populare. Ar fi fost ca și cum Mexicul ar fi trecut la un comunism de inspirație sovietică, ceea ce America n-ar fi admis niciodată [2]. Și care ar fi fost alternativa la democra-

---

[1] *Povestiri dintr-o singurătate populată.*

[2] În octombrie—noiembrie 1956 s-a desfășurat în Ungaria o mișcare insurecțională anticomunistă, înăbușită în sînge de tancurile sovietice. Revoluția din Ungaria a constituit unul dintre cele mai importante momente ale luptei anticomuniste din așa-zisele „țări de democrație populară" (urmînd, cronologic, după mișcările anticomuniste din Berlin, din iunie 1953) (n.r.).

ția populară : nimic altceva, din cît se poate judeca, decît un stat anticomunist vulnerabil, unde ar fi triumfat o politică reacționară.

Merită să amintesc că un ziarist de la „Syd svenska Dagbladet“ [1] a făcut o încercare de a mă compromite în fața opiniei publice indignate. M-a sunat la telefon și, pe un ton inocent, a început un dialog despre evenimentele din Ungaria, fără ca în prealabil să-mi ceară permisiunea pentru un interviu sau să dea cel puțin de înțeles că ar fi vorba de un interviu. Prin întrebări provocatoare, iritîndu-mă, m-a determinat să dau cîteva răspunsuri nechibzuite și mi-a explicat apoi, bucuros de ceea ce făcuse, că a înregistrat discuția pe bandă și că avea s-o publice. I-am interzis să o facă, dar lui nu i-a păsat de interdicție, simțindu-se mîndru de ceea ce realizase. Articolul însă n-a trezit ecoul scontat de el ; în schimb, mi se pare, că a fost reclamat la comisia de etică a presei.

Acum ai întreprins noua călătorie în America de Sud ?

La mijlocul lui decembrie am zburat de la Madrid la Caracas. O aveam cu mine pe Lena Jackson, o estoniană suedeză care studiase la Institutul de științe sociale din Stockholm, deosebit de interesată de literatură și excelentă vorbitoare de spaniolă. A fost un colaborator admirabil, a suportat adesea vicisitudinile călătoriei mai bine ca mine, întotdeauna gata să facă fotografii cu aparatul purtat mereu cu ea, alături de caietul de însemnări, pregătit pentru

[1] „Cotidianul suedez de sud“, cel mai important ziar din Skåne, regiune meridională a Suediei.

a nota observațiile mele sau ale noastre în comun. Lena a reușit să se descurce bine și cu dialectele sud-americane, atunci cînd eu aproape că nu înțelegeam nici un cuvînt.

A fost o călătorie dură, într-un ritm rapid și cu un program încărcat. Într-o jumătate de an am parcurs toate cele zece republici sud-americane, în afară de micul Uruguay, considerat de mine ca suficient de cunoscut încă din călătoria anterioară. Aspectele sociale și politice ale impasului în care se găseau multe din țările Americii de Sud îmi apăreau acum mult mai clare decît înainte. Controlul exercitat de către America de Nord se resimțea sufocant peste tot, cu excepția Argentinei, aflată în faza de oblojire a rănilor după căderea regimului Péron și poate, în anumită măsură, a Braziliei. Am început cu Venezuela, unde am dat de o dictatură militară brutală, sprijinită de SUA în cadrul unei colaborări ce jefuia bogățiile minerale și petrolul țării și, în timp ce agricultura era lăsată să decadă, se efectua o falsă industrializare, susținută prin mijloace artificiale. Revolta era iminentă, iar cînd dictatorul Jiménez a fost răsturnat, puterea a fost preluată de un guvern obligat să facă compromisuri și să înceapă curînd războiul împotriva unei părți din propria populație.

Columbia fiind săracă, depindea de singurul produs valoros pentru export, cafeaua, iar prețul acesteia era dictat de SUA. În zonele de munte războiul civil era pe punctul de a se declanșa din nou și gherilele, pe jumătate transformate în bande de tîlhari, se luptau adesea cu armata. În Columbia se instalase dictatura iar Ecuadorul, unde elita culturală fusese expusă la persecuții brutale pentru radicalismul ei ce-i irita pe americani, se afla și el pe cale de a deveni o dictatură. Peru se lăuda cu afaceri în-

floritoare și o politică echilibrată, dar trei pătrimi din populație o constituia proletariatul indian ce trăia la limita foamei cerînd cu disperare să i se dea pămînt sau alte posibilități de subzistență. În Bolivia domnea haosul, producția de cositor era cumpărată de americani care aveau astfel puterea de decizie în economia țării, iar burghezia și minerii se luptau pentru putere, în timp ce masele de indieni așteptau în tăcere rezultatul înfruntărilor. În Paraguay guverna temutul dictator Straussner sprijinit, după cum se spunea, de imigranți naziști nemți. Cuprul chilian se afla sub controlul SUA și reforma agrară, atît de necesară, se tergiversa. Situația în Argentina era nesigură, industria parazita pe agricultură, producția de carne și grîne se găsea într-o situație dificilă. Evoluția Uruguayului stagnase, chiar dacă din punct de vedere politic încă mai era țara cea mai liberă. Dezvoltarea economică a Braziliei se dovedea inegală și problemele zonelor centrale, subdezvoltate, impuneau remedii urgente.

America de Sud era continentul cu cea mai rapidă creștere a populației, iar folosirea nerațională a bogățiilor naturale în strînsă legătură cu frînarea evoluției sociale conducea la o situație din ce în ce mai explozivă. SUA profita din plin de haosul existent și folosea diferite metode pentru a-l menține, începînd cu sprijinul economic acordat militarilor și celor ce dețineau puterea, pînă la propagandă și mită, adesea chiar și sub formă de reclame, aservindu-și astfel ziarele din punct de vedere economic. M-am convins, pe baza unor argumente întemeiate, că Statele Unite purtau răspunderea principală pentru pauperizarea și subdezvoltarea Americii de Sud, stări care generau tensiuni revoluționare.

În afara acestor aspecte am studiat literatura și arta, caracterizate prin originalitate și militantism,

natura impresionantă și foarte variată, peisajul fantastic pe care am încercat să mi-l întipăresc în memorie pe parcursul lungilor călătorii, adesea dificile și uneori foarte periculoase, făcute cu mașina și autobuzul. Bineînțeles că nu putea fi vorba de altceva decît de o rapidă trecere în revistă, iar criticii care mai tîrziu au găsit volumul despre călătoria în America de Sud, *Vulkanisk kontinent*, mult prea sumar și superficial, nu au luat în considerare ceea ce se dorea a fi cartea respectivă : o schiță de portret succint al unui întreg continent. S-a vorbit astfel cu dispreț despre „înfulecarea continentului" ; ca și cînd ar fi fost așa de simplu să cunoști un continent și asta n-ar fi constituit o muncă grea și un efort demn de respect. Nu pot să nu amintesc interesul de care s-a bucurat cartea în străinătate : a fost tradusă în zece limbi și citită de sute de mii de oameni. O parte din materialul cuprins în volumul respectiv a fost publicat întîi sub formă de articole de călătorie în „Folket i Bild". Am definitivat cartea în timpul verii, la Fiskebäckskil (în mod obișnuit cea mai bună perioadă de lucru pentru mine era în momentul cînd alții aveau concediu).

Cum a fost cînd ai primit premiul Lenin ?

De Anul Nou 1958, Maria și cu mine am plecat în insulele Canare, un mod destul de lesnicios de a evita iarna nordică și a avea condiții mult mai bune de lucru. Cea mai mare parte din timp am stat în Gran Canaria ; am închiriat o locuință acolo, chiar în locul unde se termina plaja de la Las Canteras. Mîncarea ni se trimitea de la un restaurant vecin prin doi bărbați zdraveni, ce veneau cu farfurii și castroane în mîini, strigînd încă de pe scară meniul.

Luasem cu mine primul teanc de cărți din „noul roman francez", cumpărate la Paris, pe drumul de venire și scriam acum cele dintîi articole despre Sarraute, Butor, Robbe-Grillet, Simon și alții. Aveam suficient timp pentru a elabora și un „roman despre mine", de fapt o serie bine închegată de povestiri autobiografice cu titlul *Ur en befolkad ensamhet.* Cartea conținea o reîntoarcere în mediul copilăriei, reîntoarcere realmente bazată pe un vis cu nuanțe freudiene, urmată apoi de cîteva episoade destul de prelucrate din adolescență. După aceea am trecut la descrierea serviciului militar în Norrland, a vizitelor la Paris din diferite perioade, am prezentat întîmplări pe jumătate inventate din Corsica și de la Veneția, ca să închei cu sinuciderea unei artiste într-un peisaj de pe coasta vestică, foarte asemănător cu cel de la Fiskebäckskil. Pentru mine această carte avea o amprentă mult mai personală și conținea mai multe semnificații decît *Vindingevals,* care înregistrase un succes mai mare.

Ne-am dus pentru un scurt timp la Teneriffe, unde am locuit în Puerto de la Cruz, de nerecunoscut după cei 22 de ani scurși de la prima mea vizită acolo. Vechiul oraș portuar adormit era pe cale să se trezească la o nouă existență, aceea de stațiune balneară modernă pentru nordicii care fugeau de iarnă, cu toate că nu se prea putea face baie în marea cu valuri înalte ce se lovea în malul stîncos.

Imediat în afara orașului locuia Sverre Holmsen cu familia sa, pe o străduță pietruită, aflată în mijlocul unei plantații de banani. În urmă cu cîtva timp, Sverre, întovărășit de soția, fiica nevîrstnică și cîțiva camarazi plecase către Marea Sudului, spre cîmpiile elizee ale tinereții lui, într-o barcă mică, dar au fost surprinși de un uragan în port la Tanger și abia de s-au putut salva. Dicționarul lui suedezo-

polinesian, aproape terminat, ca și tot ce avea s-a pierdut ; au fost însă ajutați de arabi binevoitori și Sverre a început să învețe araba și să studieze *Coranul*. După un an și-a continuat călătoria către cea mai apropiată „insulă paradisiacă", Teneriffe, un substitut pentru Tahiti, și unde trăia acum de șapte ani, într-o sărăcie acceptată cu seninătate. Cu barba lui albă, cu geanta de umăr plină cu cărți sau lucruri ciudate, găsite, cu îmbrăcămintea lui pitorească de marinar dintr-o epocă apusă, pe cap cu o pălărie de paie specifică zonei, Sverre era cunoscut în Puerto de la Cruz ca „el escritor sueco". Privirea lui era limpede și albastră, zîmbetul cuceritor, vorbea cu oricine cu o voce plăcută, într-o engleză cîntată ori în spaniolă.

Revederea cu Sverre a fost plăcută. Era, mai mult ca în trecut, un filosof, un visător în căutarea adevărului, dar cu o vedere politică clară și radicală. Misticismul lui îngloba și puternice elemente de parapsihologie în legătură cu care aveam discuții aprinse. Odată am citit în ziarele suedeze o polemică în jurul lui Josej Kjellgren, apărat de Asklund împotriva învinuirilor de plagiat. „Bine că Kjellgren nu poate citi așa ceva", am spus eu (Kjellgren murise de zece ani). „De unde știi ?" mi-a replicat Sverre. „Vrei să spui că citește ziare în lumea spiritelor ?" l-am întrebat. „Da, de ce nu, a ripostat Sverre, e foarte posibil, nu știm nimic despre asta !" „Dar atunci, am reluat eu, Kjellgren ar putea foarte bine să și răspundă el direct la învinuiri și să nu se folosească de Asklund ca intermediar." Sverre s-a gîndit puțin, apoi a recunoscut că existau anumite dificultăți pentru cei morți ca să comunice în scris.

Ca om, Sverre Holmsen era și este un adevărat narator, poet și artist de mare idealism, ceea ce însă

îl împiedică să se realizeze ca scriitor. Dorea să spună mult prea mult și, neputînd s-o facă, se cprea la jumătatea drumului ori se dădea bătut în fața imposibilului. Oamenii de genul lui fac viața mai bogată și mai plină de conținut. Vorbea cu atîta ardoare încît putea deveni obositor, dar în același timp n-ai fi vrut să se oprească. Un sprijin efectiv îl avea din partea soției, Agda, o artistă din Bergslagen, isteață și veselă, cu amîndouă picioarele pe pămînt. Fiica, Lena, o fată cu părul blond-alb, conformîndu-se ideilor lui Sverre, nu mergea la școală, ci învăța prin corespondență. Făcuse o încercare de a merge la școala din localitate dar fusese tratată drept „vrăjitoare" din cauza părului blond și a faptului că era străină, în plus nu era nici catolică și nici creștină în adevăratul sens al cuvîntului ci, precum tatăl ei, mai curînd mahomedană sau budistă ori, poate, mai bine zis, universalistă. Cîțiva ani mai tîrziu și-a luat bacalaureatul, scria poezii în spaniolă și i se publicaseră deja povestiri în ziare suedeze.

În timpul ședерii în Canare am primit o scrisoare semnată, printre alții, de Aragon, Ehrenburg și Neruda prin care mi se anunța că fusesem propus de către un juriu internațional pentru a primi unul din premiile Lenin. M-am gîndit să răspund că eu nu mă făcusem în nici un fel vrednic de un asemenea premiu și le-am cerut să retragă propunerea. Mi-au replicat însă că modestia mea era exagerată și că vor lăsa ca propunerea să-și urmeze cursul firesc. Lucrul acesta mi-a creat o dilemă. Nu puteam să refuz premiul fără a primi aplauzele celor de la care nu doream aplauze, iar un refuz s-ar fi interpretat politic, poate chiar ca o demonstrație anticomunistă. Asta nu voiam, ar fi fost împotriva convingerii mele, căci dacă eu nu eram total procomu-

nist, în schimb îi desconsideram total pe anticomuniști. Și nici nu doream să-i jignesc pe prietenii și simpatizanții mei din comisia de premii. Pe de altă parte chiar dacă aș fi fost pregătit să accept discutabila onoare, consideram ca fiind exclus să accept suma de bani acordată ca premiu (120 000 de coroane suedeze). Am cîntărit următoarele două soluții : să aloc banii pentru editarea unei reviste radicale sau să-i donez în beneficiul promovării de traduceri din literatura suedeză în limbi străine[1]. M-am decis pentru ultima alternativă ca fiind cea mai bună și, cu mult timp înainte de a se face public numele laureaților, am trimis la agenția de presă o înștiințare care trebuia să fie publicată în același timp cu anunțarea decernării premiului. În nota respectivă făceam cunoscut modul de folosire a sumei de bani ce-mi revenea. Scopul urmărit de mine a fost să închid gura celor care ar fi vrut să folosească atribuirea premiului împotriva mea pentru a mă condamna. Totul a decurs bine pînă în toamnă cînd urma să se înmîneze premiul. Eu am anunțat că nu doream să merg la Moscova, displăcîndu-mi dintotdeauna ceremoniile publice. În schimb, un reprezentant al comitetului premiului Lenin urma să vină la Stockholm, un doctor în științe rus, ca să-mi înmîneze medalia și cecul. Întîmplător evenimentul s-a petrecut aproape în același timp cu decernarea premiului Nobel lui Pasternak și rușii au reacționat violent. A fost un act nechibzuit din partea Academiei suedeze să acorde premiul lui Pasternak tocmai pentru romanul *Doctor Jivago*, carte scoasă ilegal din Uniunea Sovietică, publicată numai în străinătate și fo-

[1] Pe baza acestui premiu a fost subvenționată și editarea acestei cărți în România (n.r.).

losită ca mijloc de propagandă împotriva țării scriitorului. E adevărat că din punct de vedere politic a fost un gest nesăbuit și provocator, dar reacția sovietică fusese totuși inacceptabil de excesivă și isterică.

Un timp s-a crezut că Pasternak va fi pedepsit, ba poate că și viața avea să-i fie în pericol, în acest context neajutînd cu nimic faptul că Harry Martinson a apărut la TV și a declarat că este de partea lui Pasternak în ciuda oricăror riscuri. Eu mi-am oferit ajutorul într-o acțiune poate mai eficientă : să merg la Moscova împreună cu președintele Uniunii Scriitorilor și să încercăm să schimbăm atitudinea rușilor. Din fericire însă n-a fost nevoie de așa ceva.

Un comitet special a aranjat o festivitate la Stadshuset pentru a mă sărbători cu ocazia acordării premiului Lenin, festivitate unde trebuiau să ia parte, printre alții, și trei membri ai Academiei. Din cauza evenimentelor legate de Pasternak, ei au refuzat însă să vină. Înmînarea premiului a avut loc la Konserthuset și a decurs fără incidente. Ne-a lipsit numai muzica : un membru al cvartetului Kyndel, care fusese angajat, a sabotat participarea în ultimul moment, simțindu-se — fără îndoială — mîndru pe plan moral de fapta sa. Cel mai important lucru a fost însă consfințirea donației : în numele meu s-a instituit un fond de 100 000 coroane pentru traducerea în alte limbi a literaturii contemporane suedeze, plătindu-se festivitatea din restul banilor, iar Comitetul suedez pentru pace a primit o sumă mai mică de bani.

Aceasta este istoria exactă a decernării premiului Lenin. Rușinea pe care premiul o reprezenta în ochii unora a fost compensată de onoarea cu care era privită recompensa de către alții. În orice caz

literatura suedeză a avut ceva de cîștigat din asta : grație fondului înființat cu banii de la premiul Lenin, a putut fi tradus pînă acum un număr destul de mare de cărți de poezii, antologii și chiar cîteva romane suedeze în limbi străine. Bineînțeles că și eu am avut cîteva avantaje evidente, în timp ce prejudiciile sînt mai greu de apreciat.

În vara lui 1958 ai făcut o încercare de a înființa un for cultural în cadrul mișcării pentru pace, nu-i așa ?

Acțiunea respectivă a început la o întrunire de la Paris, unde am propus ca, în cadrul sau cu sprijinul Consiliului Mondial al Păcii, actualul nume al mișcării pentru pace, să se desfășoare o activitate culturală de sine stătătoare. Propunerea a trezit interes și a fost sprijinită în primul rînd de sovietici. Am fost însărcinat să organizez o conferință specială la Viena, fiind împuternicit să aleg un număr de persoane, indiferent dacă aveau sau nu vreo contingență cu mișcarea pentru pace.

Ne-am întîlnit la Viena cam 40 de scriitori, artiști și alți membri și, timp de cîteva zile, am discutat diferite aspecte. Poetul și profesorul Nicanor Porra a venit tocmai din Chile, din Islanda s-a prezentat modernistul Thor Vilhjalmsson, Agnar Mykle a sosit din Norvegia, și Jörn Donner din Finlanda. Unul din participanții cei mai activi s-a dovedit a fi compozitorul Hans Eisler din R.D.G., care credea că ar fi putut să convingă multe personalități să participe la proiectul nostru, de exemplu pe Chaplin să facă imprimări pe discuri. În primul rînd ne-am propus să înființăm un club internațional de cărți ce urma să editeze ori să distribuie opere lite-

rare interesante, al căror conținut putea fi mai mult ori mai puțin raportat la problemele păcii. Aveam în program de asemenea și organizarea unei activități cinematografice ca și publicarea unei reviste internaționale în mai multe limbi care în mod indirect să sprijine cauza păcii prin contribuții literare și artistice.

Proiectele ni se păreau promițătoare și după o excursie la Schönbrunn ne-am despărțit într-o atmosferă prietenească. Maria și cu mine am luat o mașină pînă la granița cehoslovacă. Acolo ne-a întîmpinat un angajat al mișcării pentru pace de la Praga care se numea Svoboda, și el ne-a condus mai departe prin peisajul înverzit de vară. Primisem o invitație pentru cîteva săptămîni și ne-am oprit întîi la Praga, am vizitat locuri care aminteau de Kafka și de Nezval, marele poet suprarealist al cehilor, mort de curînd, am fost la cimitirul evreiesc, am vizitat Lidice, am călătorit prin regiunea Sudeților oprindu-ne în stațiunile Marienbad și Karlsbad, odinioară atît de cunoscute. Am continuat apoi vizita la Bratislava în Slovacia, unde se bea mult vin și unde oamenii erau mai plini de viață, am locuit într-un castel sumbru, preluat de scriitori și am pescuit păstrăvi cu undița sub îndrumările ministrului învățămîntului. Parcă Slovacia era mai liberă și mai veselă decît Cehia, unde apăsarea și inflexibilitatea stalinistă se făceau încă simțite din greu. De regulă părea imposibil ca în discuțiile cu scriitorii să depășești granițele dogmatismului realist socialist.

În cadrul mișcării pentru pace relațiile nu s-au îmbunătățit în măsura în care ne așteptam noi. Din întregul proiect cultural nu s-a realizat nimic. A fost tergiversat și combătut, pînă cînd am cerut o explicație clară : se iviseră dificultăți economice și pentru moment era imposibil să se investească în

acțiuni culturale, cu atît mai mult cu cît inițiativele noastre au întîmpinat rezistență din partea unor foruri, cîteva din mințile politice mai obtuze temîndu-se că li se va reduce din importanță, că proiectul va scăpa de sub controlul lor etc. Tocmai avuseseră loc schimbări importante de personal, vechii mei suporteri ieșiseră din joc. Eram dezamăgit și furios pentru eforturile inutil făcute, mă gîndeam să părăsesc Consiliul Mondial al Păcii, dar am continuat totuși de formă, așa zis simbolic, fără o ruptură deschisă, dar practic m-am retras. În situația generală de atunci consideram ca îndeplinită funcția principală a Consiliului Mondial al Păcii, el nemaifiind la fel de indispensabil ca în anii de vîrf ai războiului rece. O parte din țelurile mișcării fuseseră atinse, se stabilise o anumită destindere și acum se putea duce un dialog mai direct între diferitele sisteme politice.

De la început am avut obiecții împotriva mișcării pentru pace, găsind-o prea unilateral comunistă, dar nici pe departe în măsura în care se considera în Suedia. Faptul că așa de puțini socialiști independenți și persoane cu vederi liberale din țările capitaliste occidentale aderaseră la mișcare era de plîns și contribuia la lipsa de echilibru. Dar așa cum era, o găseam totuși necesară, jucase un rol nu lipsit de importanță (cu toată acea tendință de a se supraestima mult prea mult, ceea ce adesea mă irita). Și nu se oferea nici o altă alternativă : ori acceptai să participi la mișcarea pentru pace ori nu făceai nimic în această direcție. Neliniștea mea privind evoluția către un al treilea război mondial, cu cea mai mare probabilitate o catastrofă pentru omenire, nu mă lăsa să rămîn total pasiv. Îndoielile mele, în comparație cu seriozitatea situației,

mi se păreau neînsemnate și dubios de individualiste.

În primul rînd se punea problema de a impune principiul coexistenței pașnice, urmărindu-se astfel înlăturarea amenințării imediate a războiului, ca și a inflexibilității ambelor părți. După mine, capitalismul, în special acela practicat de reprezentantul lui cel mai puternic, SUA, dovedea o agresivitate înnăscută pe care toți oamenii clarvăzători ar fi trebuit, împreună, s-o combată și s-o blameze, ceea ce de fapt, trebuiau să facă și masele din statele capitaliste. Oricare ar fi fost sistemul (inclusiv cel comunist) care l-ar fi înlocuit, capitalismul în această formă trebuia desființat și anihilat înainte de a duce la un dezastru ireparabil. Eu credeam și continui să cred că sistemul capitalist nu poate exista decît exploatînd alte țări, industrial mai puțin dezvoltate, profitînd de resursele lor de materii prime și de piețele lor de desfacere.

Faptul că participarea mea la Consiliul Mondial al Păcii constituia adesea un motiv de suspiciune și se întrebuința ca un argument zdrobitor împotriva mea nu mă atingea prea mult. Cei care mă criticau nu aveau să-mi propună, nici pe departe, o alternativă la fel de bună. Știam foarte bine ce făceam, poziția mea era bine gîndită și se baza pe propriile-mi experiențe. Naivitatea politică ce mi se atribuia exista în mult mai mare măsură la alții. Acum încearcă să se afirme că am avut numai norocul să ghicesc bine și că evoluția evenimentelor mi-a dat dreptate din întîmplare. Își închipuie cineva că eu aș crede în ce se spune? (Să prevezi viitorul are și dezavantaje. La început cei mai mulți sînt împotriva ta, iar mai tîrziu riști să fii văzut ca un monument de îngîmfare.)

În octombrie 1958, după o decizie rapidă, „Morgon-Tidningen" a fost desființat. Dificultăți economice și lipsă de interes au fost motivele invocate. De cîțiva ani Landsorganisationen [1] era proprietara ziarelor „Stockholms-Tidningen" și „Aftonbladet" ce urmau să înlocuiască „M T", ziarul partidului social-democrat. Erlander a participat la parastasul ziarului, exprimîndu-și pesimismul în legătură cu situația presei, a cărei importanță însă obișnuia s-o minimalizeze. Grupul colaboratorilor culturali ai „MT"-ului s-a dispersat. Puțini dintre ei, printre care și eu, am trecut la „Stockholms-Tidningen", Paul Lindblom și-a trimis articolele la „Arbetet" în Malmö, Ervin Leiser s-a mutat în Elveția pentru a se dedica filmului, cei mai mulți au devenit publiciști fără o angajare definitivă.

Pe drum către sud l-am întîlnit pe Victor Vinde la Paris, aflat pe punctul de a se muta în Suedia pentru a prelua postul de redactor șef la „Stockholms-Tidningen". El citise o parte din articolele mele în „MT" și și-a exprimat o dorință obișnuită printre redactori: ca pe viitor să scriu mai concis. Nu este nici o problemă, i-am replicat, ziarul era de fapt cel care pierdea, deoarece primea un text mai scurt pentru același onorar. Și i-am povestit cum Torsten Kreuger, într-o împrejurare, a descris recenzia literară ideală: trebuia să fie ca o săritură cu parașuta, te arunci decis, parcurgi o linie dreaptă și rapidă și aterizezi, și cu asta basta, fără divagații inutile. Vinda a rîs și a spus că el credea că ne vom înțelege. În primul număr al ziarului din 1959 am

[1] Cea mai mare organizație sindicală suedeză.

apărut cu un articol despre *Varulven* [1] al lui Saudemose, potrivit de lung sau suficient de scurt între azvîrlitura din avion și aterizarea pe pămînt.

Maria și cu mine am plecat din nou în Canare, de data asta pentru a sta numai la Puerto de la Cruz în Teneriffe. De la o doamnă din Canare am închiriat ieftin un apartament de cinci camere ; ea era atît de „demnă" la modul spaniol că nu-i păsa de bani, suma o puneam pe masă sub forma unui teanc de pesetas, fără ca ea cel puțin s-o învrednicească cu o privire.

Locuiam chiar pe țărmul mării. Valurile se loveau de stînci într-o tălăzuire și un vuiet continuu, care adesea ne țineau trezi noaptea. Părea o amenințare imediată, încercam să ne convingem că nu ne pîndea nici un pericol și totuși aveam tot timpul senzația că marea era gata să înunde casa. Un fel de echilibru s-a stabilit cînd în localul de sub noi a început să se danseze pînă la ora trei noaptea : tobele și trompetele orchestrei acopereau vuietele mării. Ca de obicei eu lucram cîteva ore în fiecare dimineață pînă mă lăsam ademenit și ieșeam afară la soare (adesea era însă înnorat). Aveam nevoie de această disciplină în activitate pentru a nu mă simți un parazit demn de dispreț. Concediu aveau ceilalți, turiștii, nu eu.

Așa am scris *Komedi i Hägerskog* [2], nu atît un roman cît un reportaj imaginar despre provincia suedeză modernă. Ca model mi-am ales zona Guosjö din partea deluroasă a Smålandului, o regiune împădurită unde industrializarea și-a făcut intrarea într-un mod aparte, individual, sub forma unui nu-

[1] *Vîrcolacii.*
[2] *Comedie în Hägerskog.*

măr mare de întreprinderi mici, fabrici de familie și ateliere la domiciliu. Nu cunoșteam zona mai îndeaproape, dar, după cîteva zile de vizită acolo, mi-am putut face o impresie generală pe care apoi mi-am construit narațiunea. Și totuși localnicilor li s-a părut că se pot recunoaște în carte, atît pe ei înșiși cît și locurile, iar cartea a fost foarte căutată la librăria din Värnamo, în Småland. (În *Komedi i Hägerskog* tindeam spre un stil direct și de regulă, după cîteva rînduri, treceam la un nou paragraf fără a pune punct, un experiment care l-a făcut pe editor să dea din cap îngrijorat.)

Reîntoarcerea am făcut-o prin Malaga, Granada și Alicante. La Granada am mers cu mașina trecînd prin strîmtorile munților, prin văile cu livezi de măslini, avînd o amplă perspectivă asupra lanțului muntos Sierra Nevada, ce atingea o înălțime de 3500 m și arăta că-și merită numele. Zona purta încă o amprentă maură și de Ev Mediu, cu castele din piatră cocoțate pe înălțimi, la marginea prăpastiilor și sate care se înghesuiau pe povîrnișuri abrupte. În Granada, Alhambra domina orașul în somnul ei împietrit, un vis dăinuind încă în dantelăria spumoasă de piatră și în apă șopotitoare, în timp ce reflexele culmilor înzăpezite sclipeau la orizont. Țiganii Granadei și ai lui García Lorca, îmbrăcați în zdrențe de culoarea măslinilor, treceau prin albia pe jumătate seacă a rîului, urmați de măgarii lor ce păreau adormiți, în drum către grotele din rîpi unde locuiau : într-una din aceste ruine, în primele zile ale războiului civil, a fost ucis Scriitorul.

Am rămas din nou un timp la Playa de San Juan, în afara orașului Alicante (un oraș cuibărit între stînci despicate, ars de soare, pîrjolit și în care auzeai fîșîitul palmierilor). Casa unde locuiam fusese

invadată de un izvor nesecat de urechelniţe ce părea să iasă din pămînt. Omoram cu miile în fiecare zi, dar ele intrau prin toate crăpăturile, încît ne deranjau şi noaptea în pat. Un bătrîn localnic ne-a sfătuit să presărăm sare în jurul casei, ceea ce s-a dovedit eficient. Cred că nu de data asta, ci în sejurul trecut, mă întîlneam mereu cu Olle Hedberg pe ţărm, unde ne plimbam amîndoi în costume de baie. Dar pentru că nu fuseserăm prezentaţi unul altuia, nici unul dintre noi nu voia să deranjeze şi treceam unul pe lîngă celălalt fără să dăm nici cel mai mic semn de recunoaştere. Putea să pară copilăroasă purtarea noastră, dar, într-un fel, aşa era stilul. Suedezul nu vorbea cu un suedez necunoscut, cu atît mai puţin în străinătate.

Trîndăvia avea însă limite, ca de obicei. Scriam poeziile în proză din volumul *Det talande trädet* [1] (unde pot fi regăsite călătoria la Granada şi urechelniţele, ca şi femeia grasă de la restaurantul de pe faleză şi infirmul care şedea în faţa casei sale, între cireşi). Am tradus de asemenea cartea de poezii a lui Octavio Paz *Den våldsamma årstiden* [2], cumpărată la Paris pe drumul către sud şi care îmi stîrnise un viu interes. Îl întîlnisem pe Paz în cîteva ocazii, el era angajat la ambasada mexicană şi preluase un apartament select de la văduva lui Eluard. Prima oară s-a pronunţat deosebit de depreciativ la adresa lui Neruda şi Guillén, în termeni rasişti chiar şi în acelaşi timp îi elogia pe Apollinaire şi Vallejo, concurenţi morţi de mult timp. Eu am contraatacat şi de atunci a devenit mai diplomat. Graţie relaţiilor sale, Paz era un nume mare la Paris, dar mult mai puţin important în America Latină.

[1] *Pomul care vorbeşte.*
[2] *Anotimpul violent.*

Sarcina mea ingrată a fost de a-i diminua importanța la Paris și de a-l ridica în ochii latino-americanilor. Poeziile pe care le apreciez cel mai mult la el fac parte, majoritatea, din volumul *Den våldsamma årstiden*.

La începutul lui decembrie 1959 am sosit la Paris pentru două luni, înainte de a continua călătoria, împreună cu Maria, la Agadir în Maroc. Prin intermediul unei cunoștințe comune s-a aranjat să stau în apartamentul nelocuit al bancherului Aschberg, pe rue Cassimir Perrier și am avut un sentiment straniu să-l iau eu singur în stăpînire, plin cum se afla de obiecte de artă, statui cu brațe întinse care aruncau umbre lungi, tablouri cu portrete în mărime aproape naturală. În fața ferestrei se ridica o catedrală neagră-cenușie, ce părea tot timpul părăsită și pustie, iar vederea către curtea interioară dădea spre o grădină particulară întinsă, unde aproape niciodată nu se zărea nimeni. Mai multe ministere și departamente își aveau sediul în cartierele din jur, ne aflam în perioada terorismului și atentatelor și toate intrările erau păzite de polițiști cu puști automate. Pe Olof Aschberg, gazda mea, a cărei prezență invizibilă se făcea într-un fel simțită și care îi ajutase și-i promovase pe mulți cu idei politice radicale, din păcate nu l-am întîlnit niciodată. În schimb am întîlnit perechea de scriitori Ian și Edita Morris, veniți de la Londra pentru a se muta în apartament după mine, și între noi s-a legat o bună prietenie.

Ședeam adesea la Café Flore cu Peter Weiss, venit la Paris pentru a-și prezenta filmul avangardist

Hägringen[1] publicului de la cinematecă. Am asistat la vizionarea filmului și am avut impresia că numai puțini din cei prezenți îl apreciau după cum merita. Faima pe care Peter o credea aproape cucerită se lăsa încă așteptată. Suprarealiștii organizaseră o mare expoziție, cu accentul pe senzații erotice : intrarea în sală avea forma unui vagin, iar vizitarea galeriei dorea să sugereze ceva dintr-un act sexual prin draperiile de pluș din spatele cărora se auzeau gemete incitante. La vernisaj, într-o cameră interioară dedicată marchizului de Sade în armură, s-au servit tartine puse pe corpul unei femei goale, întinsă pe un divan. Cu acea ocazie un artist și-a imprimat pe piept, cu un fier roșu, emblema marchizului de Sade, exact în momentul cînd și-a făcut apariția în sală, într-o foarte bună dispoziție, și renumitul pictor Matta, exclus din grupul suprarealiștilor ; el s-a repezit să-și smulgă cămașa și să-și apese și el pe piept fierul înroșit. Acest gest eroic l-a impresionat atît de profund pe Breton, că i-a iertat toate păcatele și s-a grăbit să-l îmbrățișeze. Dar Matta s-a ales cu o infecție gravă a arsurii și a trebuit să se interneze în spital pentru îngrijire. În dorința lor de a conlucra, poeții și artiștii au avut o demonstrație de creație simultană : o femeie goală își făcea intrarea trecînd printr-un panou de hîrtie pe care-l rupea, și ea devenea imediat obiectul unei activități febrile pentru poeții și pictorii ce se întreceau să-i acopere corpul cu texte și semne spontane.

[1] *Mirajul.*

Eu priveam critic asemenea trucuri și aveam din ce în ce mai mult senzația că avangardiștii parizieni erau pe cale să deraieze. Vedeam în aceste manifestări un simptom al unei societăți bolnave, în care războiul colonial și cenzura contribuiau la canalizarea intereselor și la dirijarea energiilor către lucruri lipsite de sens. Am părăsit Parisul fără părere de rău și am plecat în Maroc la începutul lui februarie 1960.

ȘI AI AJUNS LA AGADIR ?

Am călătorit cu autobuzul de la Tanger, traversînd Marocul pînă la Casablanca, unde reprezentanții oficiilor de turism ne-au întîmpinat cu atîta bunăvoință, încît n-a trebuit să plătim nimic pentru cele cîteva zile de stat la hotel. Procedaseră ca și cum ar fi dorit să creeze un adevărat contrast în comparație cu prima noastră vizită în țară, în timpul regimului francez. Agadirul se înfățișa, în multe privințe, ca un oraș model, cu clădirile sale moderne, albe, construite în terase, la diverse nivele de la țărmul golfului în sus, pe povîrnișurile înălțimilor din jur. Centrul comercial francez era bine utilat și luxos, hotelele turistice multe și asemănătoare palatelor. Partea marocană a orașului apărea însă înghesuită și suprapopulată și, în apropierea fabricilor de conserve, exista un cartier îngrozitor de sărac, cu cocioabe făcute din tablă de butoaie, bucăți de scîndură și pînză de sac.

Am închiriat o cameră cu terasă către mare, la hotelul Mauritania, pe bulevardul ce mergea de-a lungul țărmului ; partea din spate a hotelului, pînă la nivelul etajului trei, se afla într-o excavație făcută în dealul din spate, și pe acolo trecea și drumul de acces. În spatele hotelului nostru se ridica

un alt hotel, înalt și zvelt și părea atît de fragil, încît eu imediat am spus că nu vreau să locuiesc acolo avînd în vedere eventualele uragane. În curînd avea să se vadă că alegerea hotelului a fost de o importanță vitală pentru noi. Dar la început am petrecut trei săptămîni în care Agadirul și-a arătat fața cea mai cuceritoare, chiar dacă vremea devenise din ce în ce mai capricioasă, cu creșteri bruște de temperatură, cu averse și furtuni. Cei mai mulți oaspeți din hotel erau suedezi, veniți acolo printr-un oficiu de turism. Nu i-am cunoscut mai îndeaproape pe nici unul, îi ascultam distrat (povestind despre mici scandaluri cu femei mult prea întreprinzătoare din punct de vedere erotic). Am făcut cîteva excursii, printre care și în Kasbah, cu fortăreața ei veche, pe culmea unei coline înalte, și ne planificasem un tur către sud, în zonele „oamenilor albaștri".

Am auzit vorbindu-se ceva de un cutremur, dar noi înșine n-am remarcat nimic. Pe 29 februarie, într-o luni, în chiar ultima zi a anului bisect, am văzut că la unul dintre cinematografe rula filmul lui Egil Holmsen, *Hösthandlarens flickor* [1], făcut după una din nuvelele mele din tinerețe ; filmului i se făcea reclamă ca fiind o ilustrare atrăgătoare a „păcatului suedez". Am zis în treacăt să mergem și să-l vedem în acest ambient. Puțin înainte de prînz stăteam în cămăruța unde scriam și care dădea către partea din spate a hotelului și eram în mijlocul unei fraze din *Orians upplevelser* [2], cînd mașina de scris a început să danseze în fața mea pe masă. Toată casa se scutura și am recunoscut

[1] *Fetele negustorului de cai.*
[2] *Întîmplările lui Orian.*

imediat fenomenul din America de Sud : era un cutremur ! Am fugit în față, am luat-o pe Maria și împreună ne-am grăbit să ieșim afară pe țărm. Acolo ne-am așezat și am așteptat, dar nu s-a mai întîmplat nimic. Cei cu care am vorbit la hotel au bagatelizat întîmplarea : la Agadir nu mai fuseseră cutremure și nici nu avea să mai vină vreunul, totul fusese numai o zgîlțîitură neprimejdioasă. Cu toate astea persista un sentiment neplăcut și am discutat eventualitatea de a pleca de acolo, dar am decis să așteptăm și să vedem ce se mai întîmplă.

Imediat înainte de miezul nopții a venit adevăratul cutremur, care ne-a surprins exact pe cînd adormisem. Eu am fost aruncat din pat și m-am trezit chircit într-un colț, cu mîinile peste cap, pentru a mă apăra de lucrurile care cădeau. Cutremurul declanșase un covîrșitor vuiet, ca o furtună subterană înnăbușită, și cu o forță cumplită făcea să se zgîlțîie și să sară totul în jur. În timpul celor zece secunde cît a durat n-am avut timp să gîndesc, ci mai curînd am avut un soi de revelație, greu de fixat în memorie în acele momente. Un fel de viziune atotcuprinzătoare, viața și moartea păreau că mi se dezvăluie într-o formă uimitor de logică și simplă, nelăsînd loc nici unui sentiment de teamă sau de greșeală. Oricît de palidă mi-a rămas în memorie, această revelație trăiește în mine ca o experiență unică, rămînînd în continuare o sursă de refacere a forțelor. N-a fost nimic magic, în sensul obișnuit al cuvîntului, în respectiva revelație, ci mai degrabă rezultatul firesc al unei încordări excesive și al concentrării.

Cutremurul trecuse și noi ne aflam în viață, în camera întunecată și plină de praf. Am ieșit pe terasă, de unde se vedea noaptea luminată de stele, dar împrejurimile erau ascunse de o ceață deasă,

de fapt un nor compact de praf. Se făcuse o tăcere totală, nu se vedea nici o rază de lumină, orașul părea complet mort. Doar noi să fi fost oare singurii supraviețuitori ? Cu toate avariile, hotelul nu se dărîmase însă. Am observat că pereții despărțitori ai teraselor căzuseră și puteam astfel să văd o lumină slabă într-una dintre camere. Așteptam să se întîmple ceva, să revină cutremurul ori să apară oameni. Jos în stradă au început să se audă strigăte nesigure și au apărut cîteva lămpi. Totul era cumplit de ireal, senzația cea mai concretă ți-o dădea praful care-ți usca gura și gîtlejul, încît îți venea greu să vorbești.

Am intrat în camera slab luminată și am trecut pe lîngă o pereche de nemți care păreau ca paralizați și le era o frică teribilă *de noi*, am ieșit în coridorul întunecat, unde cineva, călcînd pe lucruri rupte și cioburi de sticlă, se văicărea. Pe acolo nu puteam ieși și am intrat în altă cameră, unde o femeie tînără își făcea lumină aprinzînd chibrituri. Ne-a împrumutat o cutie de chibrituri și, ocolind pe terasă, am ajuns în camera noastră. Totul fusese acoperit de moloz și lucruri rupte, șifonierul mare căzuse, țevile de apă erau strîmbate și sparte, se formase o baltă și, pe podea, în praf, mi-am găsit ceasul de mînă nevătămat. Ne-am grăbit cît am putut, am luat cîteva haine și un pled și am părăsit camera. În același moment au apărut oamenii care eliberaseră un drum de evacuare printr-o fereastră și am ajuns afară pe asfaltul prăbușit pe porțiunea unde alcătuia, de fapt, acoperișul unui garaj subteran. De acolo am ieșit pe drumul din spatele hotelului, parțial blocat de pietre mari împrăștiate pe asfalt și printre ele treceau mașini circulînd încet și cu prudență. Deodată am văzut că hotelul de deasupra noastră nu mai exista, dispă-

ruse total ! Am avut un şoc : era evident că de acolo nimeni nu scăpase cu viaţă.

Am urmat drumul pînă la ţărm, mi se părea locul cel mai sigur, deschis şi suficient de ridicat faţă de nivelul mării şi numai un val foarte înalt ar fi putut să ajungă pînă acolo. Clădirile pe lîngă care treceam se prăbuşiseră toate, nu mai erau altceva decît grămezi de ruine, fără o lumină sau un semn de viaţă, cu toate că, poate, mulţi oameni se aflau sub ele, îngropaţi de vii. Împreună cu noi, pe povîrnişul ţărmului, se adunaseră mai ales marocani tăcuţi, parcă paralizaţi sau covîrşiţi de o resemnare ancestrală, mulţi dintre ei în pijamale zdrenţuite, albi de moloz şi praf de var, cîţiva răniţi, cu sîngele curgînd în şuviţe închise la culoare. Dar fără să fie panicaţi ori isterici. Şi nici un semn că marocanii, temuţi de cîteva suedeze, ar fi vrut să ne atace pe noi, străinii, să ne facă răspunzători pentru catastrofă, să se răzbune, să jefuiască sau, poate, chiar să violeze. Nu, între noi şi marocani simţeam că se stabilise o comuniune tacită, stăteam aproape unii de alţii în aşteptarea a ceva ce urma să vină.

Noi nu credeam că această catastrofă a trecut, că totul s-a terminat şi că într-adevăr am scăpat cu viaţă. Dar speranţa creştea pe nesimţite, pe măsură ce se apropiau zorile şi nu mai aveau loc noi cutremure mai puternice. Pe francezi nu-i prea vedeam, ei erau teribil de agitaţi şi total preocupaţi să se salveze pe ei înşişi ; treceau grăbiţi în maşinile lor, postau paznici înarmaţi în jurul proprietăţilor şi al caselor avariate. Gazda de la hotel ne-a oferit cu generozitate o sticlă de coniac, binevenită în răceala nopţii şi pentru gîtlejurile noastre pline de praf. Noi suedezii am profitat de ocazie pentru a ne prezenta unii altora, un gest ridicol în

situaţia în care ne aflam, şi am încercat să zîmbim, cu toate că ne simţeam buzele rigide.

Am salutat răsăritul soarelui cu o bucurie reţinută, am respirat uşuraţi, crezîndu-ne aproape salvaţi. Acum stăteam în faţa problemelor practice : cum puteam să plecăm de acolo, unde găseam ceva de mîncat şi de băut, cum ne recuperam bagajele. Cu tot riscul ca la un nou cutremur clădirea să se prăbuşească, am intrat cu mare precauţie în hotel prin partea din spate şi am luat în grabă lucrurile cele mai importante. Dacă hotelul reuşise să scape atît de bine se datora faptului că, spre deosebire de cele mai multe, clădirea era armată sau avusese sprijin în escavaţia unde se afla. În cursul dimineţii s-a decis evacuarea totală a oraşului şi am început să căutăm un mijloc de transport. Un camion s-a oferit să ne ducă la aeroport în schimbul unei recompense bune şi aeroportul părea să fie locul cel mai potrivit în situaţia noastră. La aeroport avariile erau destul de mici, mîncare şi băutură sosiseră cu avioane, regele Marocului aterizase pentru o vizită scurtă în oraşul lovit de soartă şi am fost invitaţi să mergem la Rabat cu avionul lui. S-a rezolvat atît de uşor şi de repede, încît n-am avut timp să ne dezmeticim. Deodată ne-am trezit în avionul care decola, şi niciodată nu ne-am desprins de pămînt cu atîta uşurare. Agadirul se afla jos, sub noi, din nou un oraş alb în care, cu greutate, puteai să deslueşti urmările catastrofei.

La hotelul din Rabat ziariştii străini stăteau în bar, unde-şi sorbeau băuturile şi afişau o atitudine de superioritate sceptică în legătură cu cutremurul nostru : nu era destul de mare ca să trezească interesul străinătăţii, nu erau suficient de mulţi morţi ! La început umblase zvonul că nu se înregistraseră mai mult de cîteva sute de victime, dar

cifrele creşteau rapid : 5000, 10000, 15000 poate chiar mai mulţi. Atunci au ridicat din sprîncene şi au zis că, poate, ar fi totuşi bine să se ducă acolo.

În mijlocul nopţii am fost treziţi de un telefon de la Stockholm, sunau reprezentanţii presei suedeze care reuşiseră să treacă pe lîngă coada de la telefon. Primul a fost „Stockholms Tidningen", le-am relatat cît am putut de bine, în linii mari, dar se auzea foarte prost şi răguşisem de cît am ţipat. Un vecin de cameră a venit şi mi-a bătut furios la uşă, i-am deschis şi i-am explicat că era vorba de cutremur şi că trebuia să aibă înţelegere. De-abia adormisem cînd a sunat un alt ziar, şi aşa a ţinut-o toată noaptea, iar dimineaţa am primit vizita primilor jurnalişti suedezi. „Paris Match", „Associated Press" şi multe alte ziare mi-au propus să scriu un reportaj contra unei remuneraţii mari, am răspuns invariabil însă că nu eram interesat, eu nu făceam afaceri cu catastrofele naturale.

De la Rabat ne-am mutat, împreună cu ceilalţi suedezi, la o staţiune, Fedala, pentru un fel de carantină psihică şi readaptare, înainte de a fi aruncaţi din nou în viaţa obişnuită. Reacţiile nervoase au venit după aceea, în special noaptea te trezeai la o cutremurare închipuită sau ţi se părea că lătratul cîinilor era prea prelung ca să nu constituie un avertisment. Imaginaţia se întorcea mereu la cei ce fuseseră îngropaţi de vii, la cei ce fuseseră salvaţi de sub ruine chiar şi după zece zile şi la cei care muriseră lent sub ele. E greu să-ţi închipui că altceva în lume ar putea, cu aceeaşi intensitate, să-ţi scoată la iveală toate pornirile claustrofobe.

Un şoc de o altă natură am avut cînd am primit o scrisoare de la Victor Vinde. Nu era o felicitare că scăpasem cu bine, ci cu totul altceva : o mustruluială de la un cap la altul ce conţinea învi-

nuiri cum că în mod intenționat am fost neloial față de ziarul „Stockholm Tidningen" căruia i-am dat cele mai puține informații, în timp ce materialul cel mai bun îl vîndusem ziarelor concurente. În momentul respectiv, scrisoarea se dovedea a fi în mod incredibil de lipsită de sensibilitate și insultătoare. I-am răspuns că „ST" primise cea dintîi și cea mai amplă relatare cînd fusesem treziți în mijlocul nopții după o zi și o noapte în care trecusem prin încercări destul de neobișnuite, că eu nu „vîndusem" nimic la nimeni, că această impresie îi venea din faptul că alte ziare aveau jurnaliști mai competenți sau cu mai multă fantezie, și că, în afară de asta, eu nu fusesem angajat ca reporter pentru cazuri de catastrofe, ci colaborator cultural. Scuzele pe care le așteptam nu le-am primit nicicum într-o formă satisfăcătoare și astfel am rupt bunele relații cu Vinde.

Situațiile dramatice nu se sfîrșiseră însă : pe drumul de întoarcere cu autobuzul de la Rabat la Tanger, am nimerit într-o inundație ce lua proporții amenințătoare. Apa se ridica din ce în ce mai mult peste drum, pe porțiuni întinse nu vedeam altceva decît apă, apa acoperea roțile și în orice moment ar fi putut intra în motor sau în autobuz. De cîteva ori motorul s-a oprit, situația părînd critică, dar a pornit din nou și am continuat drumul încet, forțînd masele de apă. Nori negri, joși, planau asupra peisajului. La Tanger am sărit din pat la un bubuit ce a zgîlțîit hotelul, era în zori și ne-a luat puțin timp pînă cînd am înțeles că se trăgea cu tunul pentru a anunța începutul postului zilnic, deoarece ne aflam în luna ramadanului. În trenul de noapte de la Algeciras la Madrid am avut alt incident, vagonul s-a înclinat ca și cum deraiase și afară se

auzeau voci impacientate. Cînd ne-am uitat pe fereastră am văzut munți întunecați ridicîndu-se abrupt în spațiu și un rîu care curgea foarte jos sub noi, pe fundul unei văi stîncoase, sălbatice. Dar după vreo oră de așteptare, cu o smucitură, trenul s-a pus din nou în mișcare. (Erau evident întîmplări trăite sub semnul unei supraîncordări nervoase.)

În același an ai făcut și călătoria în Indiile de Vest?

Un timp am stat acasă și am lucrat. Am terminat *Orians upplevelser*, un roman cu o tematică mai puțin unitară, despre un om destul de neajutorat și rupt de realitate, trăsături care se regăseau la mine însumi, dar pe care le accentuasem în carte. După aceea m-am despărțit de amintirile de la Agadir scriind un lung poem, cu titlul *Agadir*, gîndit ca o dramă epică și în același timp ca un reportaj obiectiv, ceva în genul prozei poetice. L-am terminat într-o săptămînă sau două și m-am simțit ușurat, aproape ca și cum mi-aș fi îndeplinit datoria față de mine însumi și față de alții, față de supraviețuitori ca și față de cei morți la Agadir. În cursul verii și al toamnei am avut timp să scriu și o culegere de nuvele, *Berättelser pär vilsekomna* [1]. Acolo se găsește și o descriere a inundației marocane, *Mycket vatten* [2]. Amintirea călătoriei cu expresul transsiberian e de asemenea redată într-o bucată de proză, iar vechiul meu interes pentru Blake s-a materializat în povestirea cu caracter

[1] *Povestiri pentru neajutorați.*
[2] *Multă apă.*

fantastic *Blasigt möte med William Blake* [1]. Una dintre nuvele a fost adăugată mai tîrziu, fusese scrisă la Madeira, se intitula *Vänskapen* [2] și respira o atmosferă specific spaniolă.

Am găsit însă timp să fac și vreo două excursii. O lună de vară, ploioasă, vîntoasă și rece, am petrecut-o pe coasta de vest a Danemarcei, la Lökken, și acolo, printre altele, am citit *Cvartetul din Alexandria* al lui Durrell, despre care am și scris ceva. Mai tîrziu, în august, am plecat într-o călătorie prin Germania de est, unde, în afară de Berlin, am vizitat Leipzig, Dresda, Weimar, Brandenburg, noul oraș industrial de lîngă granița poloneză, Stalinstadt și fostul lagăr de la Buchenwald. Arnold Zweig, care era cam șubred, mi-a povestit despre anii războiului în Palestina, unde locuia la poalele unui munte, la adăpost de avioanele naziste. Cînd s-a înființat republica democrată populară a considerat ca fiind de datoria lui să se întoarcă și să ajute la transformarea germană. L-am vizitat pe traducătorul meu neamț, Otto Schwede, preot la Brandenburg, și de unde locuia el se putea vedea un grup de cinci coșuri de fabrică ce se înălțau către cer și scoteau un fum gros. Traducerea cărților mele îl salvase economic, mi-a explicat el, și în plus, îl stimulase să scrie el însuși. Înainte de război fusese muncitor forestier în Suedia și învățase nu numai suedeza, dar și finlandeza. După război a dat niște examene și a devenit preot. Dacă nu mă înșel, scria o carte despre Laestadius și mișcarea de renaștere religioasă laponă. Era un bărbat falnic și bronzat, amintind destul de mult ca fizic de Lindegren.

[1] *Întîlnire furtunoasă cu William Blake.*
[2] *Prietenia.*

În ciuda prejudecăților mele accentuate cu privire la tot ce era german, în Germania de est am avut totuși sentimentul că exista o voință certă și o străduință cinstită de a realiza ceva, chiar dacă erau inhibate de fanatismul partidului și de o birocrație greoaie. Colectivele agricole mi se păreau mult mai eficiente decît se spunea în vest. Învățămîntul se situa la un nivel înalt, dar numărul de medici și de alte categorii profesionale scădea revoltător datorită promisiunilor false și ademenirilor ce veneau din Germania de vest. Chiar și după moartea sa, Brecht continua să fie extrem de convingător, dar existau și poeți noi, sensibili și cu o perspectivă clară asupra viitorului, ca Johannes Bobrowski și Stephan Hermlin. Mi-am întărit convingerea că împărțirea Germaniei era binevenită pentru Europa și că o reunificare în nici un caz nu trebuia făcută pe spezele republicii populare.[1]

În decembrie am plecat de la Haugesund cu un vapor norvegian care urma să ne ducă la Curaçao, în Indiile de Vest. Eram singurii pasageri și călătoria a durat trei săptămîni, cu opriri la Hamburg și Bremen, în porturile învăluite de ceața iernii. Chiar în timpul călătoriei începusem să citesc „noile romane" din Indiile de Vest, scrise în primul rînd de scriitori de culoare emigrați în Anglia, în frunte cu George Lamming din Barbados. Curaçao era un loc curios, o stîncă în mare cu o limbă de nisip, la o oarecare distanță de coasta Venezuelei. Olandezii se stabiliseră cîndva acolo și acum tră-

---

[1] rea celor două Germanii a pus capăt — dezmembrării artificiale a statului german (n.r.).

iau în primul rînd din rafinarea petrolului venezuelean. În ultimul timp părăsiseră în mare număr insula, preluată de populația de culoare, care vorbea un amestec ciudat între olandeză și spaniolă.

În Willemstad, orașul principal, negrii puteau să se joace în liniște de-a stăpînii și bogații, umblînd în mașinile americane de lux, deschise, cu un aer de o enormă superioritate, lăfăindu-se pe banchete și ținînd degetele rășchirate pentru a-și răcori mîinile în curentul de aer. Intrarea în port tăia orașul în două și un pod ce se deschidea pe laterală era tot timpul în mișcare, lăsînd să treacă vapoare-cisternă enorme ; de pe ele marinarii priveau orașul de la înălțime, înainte ca petrolierele să dispară printre stîncile care înconjurau pînă și bazinul portului, cu desișul lui încîlcit de conducte de petrol și coșuri de fum albe, din aluminiu, din care ieșeau flăcări verzi și de un galben murdar.

Ne-ar fi plăcut să luăm diverse vapoare spre insulele mai importante din Indiile de Vest. Dar asemenea vapoare nu mai existau, fuseseră înlocuite de avioane, adesea mici și instabile. Am zburat la Trinidad, am vizitat renumitul lac de asfalt [1], am cutreierat prin neîngrijitul Port of Spain, care încă părea să mai păstreze ceva din amprenta corsarilor, am văzut carnavalul (această distracție populară grotescă), am ascultat pînă la saturație muzica din Caraibe (cu instrumente făcute din butoaie de benzină) și ritmul calipso, ne-am interesat de asemenea de politica locală și compromisurile ei socialiste de influență britanică. Maria suferea din cauza căldurii și a plecat cu un avion spre casă, în timp ce eu am luat un vapor francez de

[1] În Trinidad, Peru, Caucaz asfaltul natural iese din adîncul pămîntului, alcătuind adevărate lacuri.

croazieră spre Jamaica, Haiti și Porto Rico. Aveam intenția să ajung în Cuba, insula revoluției, dar s-a dovedit imposibil de realizat : atît legăturile cu vaporul cît și cu avionul fuseseră întrerupte.

În loc să mă întîlnesc cu scriitori din Indiile de Vest a trebuit să mă mulțumesc să stau de vorbă cu un scriitor sudafrican negru, Peter Abrahams, din care citisem două cărți. Se mutase în Indiile de Vest pentru a fi cît mai departe de țara lui, pe care n-o mai súporta și pentru a putea să lucreze liber. L-am găsit la Kingston unde, într-un birou, printre ventilatoare ce zumzăiau, redacta un periodic lunar de foarte bună calitate, „The West India Economist". M-a luat să mîncăm prînzul la vila lui aflată pe vîrful uneia dintre nenumăratele coline acoperite de desișuri verzi, ce înconjurau orașul și din care era format, în cea mai mare parte, relieful jamaican. Căsătorit cu o olandeză din Indonezia, Peter avea doi copii vioi de culoare maro deschis. După legile sudafricane el trăia într-o căsătorie ilegală, ceea ce ar fi însemnat imediat închisoarea.

În Jamaica Abrahams era un intelectual respectat, care analiza și cumpănea problemele cu inteligență. Fusese prieten din tinerețe și coleg de studii cu Nkrumah la Londra, dar cu timpul concepțiile lor diferite i-au îndepărtat unul de altul și Abraham a scris romanul *A Wreath for Udomo*, o analiză foarte critică la adresa conducătorului Ghanei. Acum îl neliniștea în Jamaica mișcarea populară militantă, care număra deja cîteva zeci de mii de adepți și era o variantă mai activă a vechii mișcări romantice „Înapoi în Africa". Cete de negri prost organizate cutreierau țara și se stabileau unde aveau ei chef, lăsau să le crească părul și barba, semănînd îngrijorător de bine cu gărzile re-

voluționare ale lui Fidel Castro, aveau ciocniri sîngeroase cu poliția și, cum nu sperau, în extazul lor religios, să fie duși în Africa prin aer, într-un mod supranatural, cereau guvernului să-i mute în masă, cu avionul.

Despre Haiti mi-am făcut numai o impresie sumară ca fiind primitiv dar plin de culoare, cu bălți și statui de lemn vopsit pe străzile capitalei, cu portretele dictatorului și putere polițienească, cu autobuze rablagite care dispăreau într-un nor de praf roșu printre coline și hățișuri. Porto Rico era o caricatură a Americii, cu zgîrie nori și autostrăzi ce traversau cartierele sărace, cu toate atracțiile tipătoare ale civilizației, cu cămăși imprimate cu ilustrații și cu pete negre la subraț.

Vaporul, plin de turiști guralivi, francezi și englezi, a traversat legănîndu-se Atlanticul în zece zile, cu lumina ce se reflecta în bazinul de înot de pe punte îmbrăcat în ceramică verde. Primul lucru văzut la debarcarea de la Lisabona a fost renumitul vapor Santa Maria care fusese răpit de disidentul Delgado, ce se jucase de-a v-ați ascunselea cu urmăritorii furioși. Dictatorul Salazar și-a făcut apariția la o ceremonie de înmormîntare, unde cortegiul funerar cu două coșciuge a trecut în paradă printre sute de mii de îndoliați oficiali (de fapt se afirma că numai o persoană fusese ucisă, celălalt coșciug fiind gol). Strada principală care tăia Lisabona era modernă la modul american, cu hotelele ei înalte și cinematografele cu înfățișare de palate, o avenidă cu două rînduri de plantații între cele două sensuri de circulație, cu grupuri de bănci între monumentele de război și fîntîni arteziene cu pești aurii. Dincolo de ea însă se aflau străduțe înguste și cartiere sordide, cu haine puse la uscat, bălțoace de urină și miros acru de vin. L-am în-

tîlnit pe Silva Duarte, cu care corespondasem, un om palid, de vîrstă mijlocie, dar cu un aer de student tînăr. Învățase singur să citească și să traducă din suedeză, nu știa însă multe cuvinte. Publicase deja o antologie de nuvele suedeze și tocmai traducea *Agadîr* (prima traducere a poemului care a apărut și, semnificativ, tocmai la Lisabona, unde se știa ce însemnau cutremurele). Era evident că nu se simțea bine sub dictatura fascistă, dar n-a comentat situația politică (la scurt timp după aceea a profitat de-o ocazie și a plecat la Frankfurt ca profesor de limbă portugheză). Am colindat împreună prin vechea Lisabonă și am fost cu autobuzul către coasta luxoasă de la Sintra, unde cartierele de vile erau îngrijite cu pedanterie și unde puteai să vezi castele bine păstrate din timpul maurilor. În discuțiile noastre ne reîntorceam adesea la marele poet modern portughez Fernando Pessoa, care, în mod ciudat, reușise să-și scindeze personalitatea în patru poeți deosebiți, sub nume diferite. Homosexual și alcoolic, acesta a trăit foarte izolat înainte de a muri pretimpuriu în 1935. Din poeziile lui cele mai interesante, cu detalii realiste despre comerțul de tutun, despre o fabrică sau un port, izvorăște o viziune mistică.

Am continuat călătoria cu vaporul la Madeira și am stat cîteva săptămîni la un hotel locuit numai de englezi cu o vîrstă medie de 70 de ani. Clădirea hotelului se afla afară din Funchal, pe țărmul înalt, stîncos, era veche, cu dușumele care scîrțîiau și cu un lift care ducea jos la locul de baie tăiat în stîncă. „The Times" venea de două ori pe săptămînă cu avionul (aterizarea se făcea pe o mică insulă vecină) și, după sosirea ziarelor, timp de cîteva ore, tăcerea era întreruptă numai de fîșîitul paginilor. Am plecat apoi la Teneriffe, insulă mult

mai deschisă și mai prietenoasă în comparație cu Madeira.

De acolo am plecat în Spania cu vaporul care mergea în sus pe Guadalquivir pînă la Sevilla, același drum urmat, se spune, și de o flotă de vikingi suedezi cu o mie de ani în urmă, cînd au cucerit Sevilla pentru o zi, trebuind apoi să se retragă deoarece se îmbătaseră cu vin. Călătoria pe fluviu am făcut-o noaptea, sub lumina puternică a lunii și am renunțat să dorm pentru plăcerea de a contempla peisajul argintiu variat, în timp ce vaporul luneca precum o fantomă prin stufăriș sau ca o vacă enormă, care trecea printre pășuni unde cirezi de animale o întîmpinau cu mugete.

După revenirea acasă am avut din nou o vară de lucru cînd am scris povestirile din *Sida vid sida* [1] și poeziile din *Ögonblick och vågor* [2]. Narațiunile încep cu o fantezie din Haiti, continuă cu o vizită la Buchenwald, poposesc în America de Sud și Egipt pentru a termina cu o viziune apocaliptică a lumii după războiul atomic. Poeziile alternează impresii personale culese din sînul societății de consum cu teme mai vădit politice. Există și o poezie despre Einstein, care are un preambul demn de povestit.

Citisem o biografie a lui Einstein și m-am simțit fascinat de personalitatea sa și impresionat de problemele lui de conștiință în legătură cu bomba atomică. Mi-a venit ideea să scriu o poezie lungă despre el și am început să culeg material în acest sens. Cînd l-am întîlnit pe omul de știință polonez Leopold Infeldt, colaborator și prieten al savantului în timpul războiului, l-am rugat să povestească

[1] *Unul lîngă altul.*
[2] *Clipe și valuri.*

despre omul Einstein și să-mi explice ideile lui, atît cît puteam eu să le înțeleg. Infeldt suferise un atac de apoplexie și își făcea convalescența într-un spital la Stockholm. Tocmai se uita cu o privire nostalgică pe fereastră, cînd a primit informația că va putea să lucreze din nou, dar că va trebui să fie foarte prudent. Bărbatul masiv, sculptural, cu urmele experiențelor adînc săpate pe față, s-a înviorat cînd a început să vorbească despre Einstein. Mi-a dat de asemenea o carte pe care o scriseseră împreună. Dar, chiar dacă mi s-a părut că într-o oarecare măsură puteam să urmăresc ideile, întregul era mult prea abstract pentru a-l putea transpune în versuri. Așa că m-am rezumat la o poezie de trei pagini.

Și pînă azi ai continuat să călătorești
și să scrii noi cărți?

Bineînțeles. Dar acum, cu cît mă apropii de prezent trebuie să devin tot mai concis.

De Anul Nou 1962 am plecat cu un vapor francez la Dakar, în Senegal. Intenția mea era să cunosc ceva mai bine noile state care se formaseră în Africa de Vest. Dar s-a dovedit practic imposibil să continui călătoria în interiorul țării. Puteam să zbor în diferite capitale, dar atît. Nu se mai putea călători cu trenul sau vaporul prin zonele interioare și am fost avertizat să nu fac un asemenea drum cu mașina fără escortă militară. Lucrul acesta mi s-a părut absurd și am renunțat la planurile mele de călătorie, rămînînd însă un scurt timp în Dakar, unde contrastul între reminiscen-

țele franceze și specificul senegalez pe cale de afirmare era evident.

Eu tradusesem poeziile noului președinte, Leopold Sedar Senghor, în antologia *Den mörke brodern* [1] și luasem cu mine un exemplar pentru ca, eventual, să i-l înmînez. Dar palatul prezidențial, cu santinelele lui înarmate, speria în așa măsură încît am ezitat să încerc să intru și nici nu aveam hîrtii de recomandare. Senghor era un poet pe care-l apreciam în mod deosebit, puțin desprins de realitate în ritualitatea lui și poate idealizînd și glorificînd într-o măsură prea mare cultura bantu și tradiția africană. Poezia sa nu numai că era scrisă în franceză, dar era pe jumătate franțuzească, cu tot africanismul ei.

Din nou am ajuns la Teneriffe, unde am întîlnit-o pe Maria. După vreo lună ea a făcut o boală destul de gravă și am renunțat la călătoria planificată în Israel, plecînd cu avionul spre casă cît s-a putut de repede. A fost un an nefavorabil pentru călătorii. Am compensat aceste neîmpliniri scriind *Drömmar i ovädrens tid* [2], unde, în fantezia mea, făceam multe călătorii și mă mutam rapid dintr-un loc în altul : în Orientul biblic, în vechea și noua Africă, în Tibetul lui Milarepa [3]. Nu-mi refuzam nimic și realmente mă distram în timp ce scriam, complet nepăsător la critica defavorabilă la care mă puteam aștepta. Adesea scriam povestirea unui vis de călătorie în timpul unei dimineți, fără întrerupere. Mult material provenea din visuri au-

---

[1] *Fratele negru.*

[2] *Visuri în vreme de furtună.*

[3] *Milarepa* — Dalailama care a trăit pe la anii 1000 și a fondat o școală yoga.

tentice, dar în principal era vorba, bineînțeles, de o metodă literară.

În vară, Maria și cu mine am plecat la Moscova la un Congres al păcii cu mai multe mii de participanți. Acolo l-am auzit vorbind pe Hrușciov timp de trei ore, foarte serios, de un realism dur, fără să-și permită nici măcar o anecdotă. L-am vizitat pe Konstantin Paustovski la o casă de odihnă din afara Moscovei, unde era îngrijit după un atac de inimă. Din scriitorii generației vechi, pentru el nutream cea mai mare simpatie, un artist sensibil al prozei, care niciodată n-a renunțat la drepturile fanteziei pentru cerințele realismului impus. Cu zece ani în urmă ar fi fost imposibil să-l întîlnesc, acum însă toate ușile se deschideau binevoitor : Paustovski era evident iubit de milioane de cititori. El avea foarte multe în comun cu Pasternak, care-i fusese prieten și regreta adînc împrejurările ce-i întunecaseră acestuia ultimii ani de viață.

La Moscova am întîlnit de asemenea prieteni mai vechi și mai noi din străinătate. Acolo venise și Mulk Raj Anand din India, care nu vorbea deslușit dar gîndea bine, un marxist tot mai sceptic și conștient de adevăr, brun ca tutunul și vioi ca o veveriță, și totuși înconjurat de o aureolă de contemplație și desprins de timp la modul indian. Pablo Neruda era acolo cu soția și muza lui cu părul roșu, Matilde, el însuși mai magnific decît oricînd, un rege venit de pe marele ocean, învăluindu-te cu forța și îngăduința sa. Își sărbătorea împlinirea a 58 de ani la hotelul Moscova și i se făcuse cadou un pinguin împăiat, adus de o expediție sovietică din Antarctica : acesta fusese pus în mijlocul mesei și Pablo îl admira cu ochii întredeschiși, el însuși semănînd cu un membru de

onoare al familiei pinguinilor. Nazim Hikme, turcul solid, blond și cu ochi albaștri se afla și el la Moscova împreună cu tînăra și corpolenta lui soție rusoaică. Rîdea ca și cum n-ar fi văzut niciodată o închisoare din interior, dădea un spectacol măreț de unul singur cînd începea să povestească despre ultima lui piesă. Miguel Angel Asturias trona la masă ca un idol indian, greu ca stînca și vulcanic, bînd cu perseverență numai apă minerală în timp ce părea să se îmbete din ce în ce mai tare, ca și cum ar fi fost cuprins de un ciclon interior, taciturn pînă cînd, deodată, se dezlănțuia într-un discurs — o îmbinare de poezie și furtună. Poezia sovietică era reprezentată numai de urmașul lui Maiakovski, Kirsonov, roșu la față ca vinul și foarte beat. Striga tot timpul către mine că era pe cale să-mi traducă poeziile, deși, de fapt, alții făceau munca propriu-zisă.

Mi se întîmpla adesea să mă întîlnesc cu poeți sovietici care-mi mărturiseau că traduc din opera mea, astfel încît aveam impresia că cei mai mulți dintre ei nici nu se mai ocupau cu altceva. Curios însă, n-am văzut materializîndu-se această bogată activitate de traduceri (abia în 1964 s-a editat o antologie cu titlul luat de la volumul *Det talande trädet*). Aproape toți cei cu care vorbeam păreau să fi citit *Vulkanisk kontinent* în rusă și doreau să-l comenteze. Dar asta n-a fost nimic în comparație cu ce s-a întîmplat în Estonia, unde mi-am continuat călătoria ; respectiva carte, tradusă în estoniană, se vînduse în 30000 de exemplare în două luni și toată lumea părea s-o fi citit. Au fost organizate în mai multe locuri întîlniri cu publicul, sute de cititori venind cu cartea în mînă. Acest interes m-a măgulit, făcîndu-mă să mă simt puțin jenat și în cuvîntul de mulțumire le-am vorbit des-

pre poezia modernistă, privită cu suspiciune încă, cel puțin de către oficialitățile estoniene.

Țara se caracteriza printr-un optimism dîrz, ce contrasta cu sărăcia și duritatea realității. Unele lucruri te iritau, de altele făceai haz, dar cel mai adesea te simțeai impresionat în mod ciudat : exista ceva adînc patetic în acest mic popor, izolat în multe privințe, dar care-și păstra cu îndîrjire specificul său. Tallin, cu partea veche păstrată și pios restaurată, constituia un veritabil muzeu viu, pulsînd de ecourile istoriei. Perm, o stațiune balneară, era aproape exagerat de ordonată, acolo spiritul de organizare luînd locul spontaneității. Tartu, vechi oraș universitar, respira o atmosferă idilică aparte, cu trotuarele sale de lemn ce răsunau sub saboți printre colinele înverzite, însă viața studenților părea aspră în sărăcia ei, iar fluviul cu vapoarele de excursii se arăta neprietenos de rece. În alte locuri am asistat la festivaluri de muzică în aer liber, cu zeci de mii de participanți, într-o cascadă asurzitoare de cîntece care nu se lăsau întrerupte nici chiar de cîte o aversă. Scriitorii cunoscuți trăiau ca o clasă avută, în vile, și vorbeau cu plăcere despre veniturile lor mari, în același timp însă părînd a fi cuprinși de neliniște, ca și cum s-ar fi simțit închiși. Mi-au plăcut cele cîteva gospodării colective vizitate : satul ieșise din izolarea tradițională și populația avea un mai mare acces la cultură. (Poziția mea cumva ambiguă față de ceea ce văzusem în Estonia s-a reflectat mai tîrziu într-o poezie din volumul *Texter i snön* [1]).

În toamnă a izbucnit criza cubană, întunecînd orizontul mai mult decît oricare alt eveniment din perioada postbelică. Timp de cîteva zile totul părea

[1] *Texte de zăpadă.*

să ducă inevitabil spre catastrofă, la ciocnirea dintre SUA și Uniunea Sovietică, ceea ce ar fi însemnat declanșarea războiului atomic. Nu voi uita niciodată acele zile cînd n-am fost în stare să fac altceva decît să colind fără țintă, tăcut și închis în mine, să-mi iau rămas bun de la această lume, de la natură și lucruri, de la tot ce exista. Între înfiorările de teamă simțeam o nostalgie amară, o tristețe pentru tragedia omenirii, datorată în primul rînd lipsei de conștiință socială și incapacității de a abandona o societate și un mod de viață retrograde.

În ultima clipă Uniunea Sovietică s-a retras, dînd dovadă de o stăpînire de sine care, probabil, a salvat omenirea de la dezastru. Uniunea Sovietică a avut o miză mare cînd a încercat să livreze — în mod real sau doar presupus — rachete Cubei, dar SUA a mizat și mai mult cînd a forțat Uniunea Sovietică să retragă aceste arme. Criza s-a terminat cu o soluție relativ fericită, părînd a fi aproape rezultatul unei înțelegeri tacite. SUA și-a continuat blocada care oferea în același timp Cubei o anumită protecție, încît ea și-a putut desăvîrși revoluția fără dificultăți. Uniunea Sovietică apărea ca salvatoarea păcii, ca forța ce punea în practică propria teorie a coexistenței pașnice, iar Cuba urma să primească și pe viitor ajutor de la lagărul din est, fără a fi însă prea strîns legată de acesta.

De Anul Nou 1963 am plecat în Israel. Din păcate planificasem să stăm numai două luni, ceea ce s-a dovedit a fi cu totul insuficient : Israelul este o țară mică, reprezentînd însă o sinteză interesantă și complexă. Fără a mă fi pregătit mai îndeaproape am scris la reîntoarcere o cărțulie despre impre-

siile mele israeliene, *Hägringar i handen* [1]: impresii ce nu se lăsau trecute sub tăcere. Singurul aspect studiat de mine mai amănunțit a fost sistemul chibuțurilor, despre rest păstrînd doar impresii fugare. De acolo am plecat mai departe, în Cipru, care, după Israel, a constituit o decepție: o societate mult mai rigidă și stagnantă. Cea mai mare parte din timp am stat la Kyrenia, pe coasta de nord, și la Limasol, în sud, unde cel puțin natura era impresionantă, copleșitoare. Tensiunea dintre populația greacă și cea turcă atinsese deja punctul critic, un șofer de taxi grec, trecînd printr-un sat turc, se făcea cît putea mai mic în spatele volanului și creștea viteza cît putea de mult.

De acolo am călătorit cu un vapor turcesc la Ismir și Istambul, un drum dramatic în vîntul rece de primăvară, mergînd în zig-zag printre stîncile înalte. Istambulul avea ceva deosebit: pe cît de frumos pe atît de înfricoșător, gata să explodeze de tensiuni sociale, plin de grupuri mari de bărbați care umblau fără ținută, înfometați și disperați. Orașul exercita o atracție stranie, purtînd o pecete de mistere și situații tragice.

De un mare ajutor mi-a fost consulul Veman, un suedez turcizat ce ne împărtășea din cunoștințele lui vaste și adesea unice despre țară. El a propus să facem împreună o călătorie de descoperire a Anatoliei, partea interioară și patriarhală a Turciei, dar perspectiva peripețiilor și a riscurilor descrise de el m-au făcut să fiu reticent, oricît de îmbietor ar fi fost proiectul.

Cînd a venit timpul să cumpărăm bilete de tren pentru Belgrad, ne-am împotmolit în birocrația

[1] *Miraje la îndemînă.*

turcă, ale cărei mistere păreau de nepătruns pentru ea însăși. Era aproape imposibil să folosești alți bani decît cei turcești pentru a plăti biletele : după cîteva drumuri între oficiul de turism și bancă, aceasta a fost nevoită să trimită un reprezentant care, după ce mai întîi a fost admonestat de directorul oficiului de turism, a reușit în cele din urmă să înduplece cerberul feminin de la casa de bilete. Am întrebat pe cineva cum de era posibil să faci afaceri în Turcia cu asemenea restricții. Nu era posibil, a sunat răspunsul.

Ne-am simțit tare ușurați cînd am ajuns în dictatura comunistă din Iugoslavia. Acolo am întîlnit o redresare impresionantă după devastarea războiului, democrația funcționa din plin, domnea o atmosferă de încredere și optimism, o viață culturală înfloritoare, care nu interzicea nici un fel de expimări moderne în literatură sau artă. Pictorii naivi erau așa de sugestivi că începeai să vezi peisajul și oamenii cu ochii lor. Cîteva filme experimentale ofereau o profundă analiză psihologică în realismul lor. Lirica, pe care am citit-o în traducere, se vădea liberă și îndrăzneață, cu elemente particulare de suprarealism iugoslav. Poeți ca Oskar Davičo, Vasko Popa, Iván Lalic erau personalități, marcant diferite, spectaculari în contradicțiile camaraderești dintre ei : Davičo animat de sentimente puternice și patetice, Popa greu accesibil dar lăsînd să se întrevadă o inițiere în demonismul existenței, Lalić de o factură romantic nuanțată și de o pătrunzătoare ascuțime psihologică.

La Zagreb trona Miroslav Krléza, mare somitate locală, primul revoluționar al poeziei — erudit și enciclopedist plin de răbdare în timpul zilei, poet noaptea, cînd aproape nu avea nevoie de somn. În multe privințe părea să fie un Strindberg croat,

incomod în opoziția lui, satiric caustic, rob al temperamentului și viziunilor sale, nefiindu-i străine, în cărțile lui, nici exaltarea, nici patologicul. Admiratorii păreau să păşească în jurul lui în vîrful picioarelor, atenți la cel mai mic semn sau schimbare de mimică. Dar pe noi ne-a primit în cea mai bună dispoziție, într-un palat cu opere de artă patinate de timp, mai întîi în camera sa de lucru, apoi la un pahar de ceai. Krléza întruchipa o combinație stranie de principe renascentist expansiv și iluminist care lucra intens.

La Lubliana se apăra cu pasiune cultura slovenă și puteai vedea cîte o cetate medievală pe vîrful abrupt al unui munte. O excursie la Bled, mic lac înconjurat de munți stîncoși pe ale căror culmi se aflau castele, ne-a dezvăluit un peisaj de o frumusețe și varietate fără egal. Am călătorit cîțiva zeci de kilometri pe un drumeag de țară ce şerpuia pe coamele împădurite, de unde priveliștea era fantastică și unde tot timpul întîlneai mici localități idilice, copleşite de verdeață ori purtînd patina vremii. Călătoria cu vaporul de la Rijeka la Dubrovnic a însemnat descoperirea arhipeleagului cu țărmuri stîncoase, cu golfulețe și localități ce-ți apăreau brusc în față, unde nu te aşteptai. Ceea ce deranja erau numeroşii turişti germani care fleșcăreau fără sensibilitate, preocupați fiind doar de banii și aparatele lor.

La Dubrovnic ne-a primit conducătorul local Jacksić, fost partizan și ambasador. Locuia în afara orașului, într-o casă veche, împreună cu cei trei copii adolescenți. Era văduv, pensionar și dornic de companie : după un prînz ne-a reținut pînă seara tîrziu. Mîndria lui era fiica de şaisprezece ani care deja vorbea mai multe limbi, studia istoria literaturii, scria poezii și făcea menajul. Jacksić se

ocupa mai tot timpul de un butoiaș de vin roșu de unde ne turna direct în pahare. Cu basca pe cap și cu un baston solid în mînă ne-a plimbat prin vechiul Dubrovnic, prin biserici și palate, de-a lungul zidului ce înconjura orașul, pe înălțimile care coborau abrupt în mare, în locurile unde oamenii duceau o viață tihnită de familie. Între timp ne povestea istoria remarcabilă a vechiului oraș-republică, concurența acestuia cu Veneția, vorbea despre spiritul mîndru de independență și despre drumul neobișnuit de înfăptuire a democrației.

Vara am participat la un Congres al scriitorilor la Leningrad și Moscova, organizat de COMES (Communitá Europea degli Scrittori). Aceasta era o asociație condusă de italieni ce-și propunea să faciliteze întîlnirea scriitorilor din vest și est cu scopul de a micșora distanța dintre ei prin dialog și discuții deschise. Întîlnirile aveau loc într-un palat vechi lîngă Neva și dezbaterile erau aprinse. În primul rînd reprezentanții noului roman francez, Nathalie Sarraute și Robbe-Grillet au intrat în conflict cu falanga veche și semi-oficializată a scriitorilor sovietici. Era interesant să urmărești poziția diferită adoptată de mai mulți tineri scriitori sovietici și critica lor degizată la adresa clișeelor rigide ale realismului socialist. Aspirațiile lor pentru un nou tip de realism nu tindeau, evident, mai departe de Hemingway, dar se aflau totuși pe cale de a părăsi didacticismul literaturii dogmatice. Contradicțiile dintre scriitorii sovietici mai vîrstnici precum Ehrenburg și Surkov au ieșit și ele la iveală în cuvîntări agresive.

După o scurtă alocuțiune de inaugurare ce îndemna la dezbateri fără rezerve, Șolohov a invitat cîteva persoane la prînz. Vigorelli, sufletul COMES-ului, un critic și dinamic redactor de revistă, a fost

ca de obicei în formă, elegant, prompt în replici și clar în exprimare. Lui Sartre îi venea greu să abandoneze metoda lui profesorală de a examina și analiza și golea paharele de votcă în același ritm rapid ca și gazda. Puțin mai tîrziu am remarcat însă că el trișa și că cea mai mare parte din votcă o turna într-un pahar de apă. Rezultatul prînzului a fost că numai Vigorelli și cu mine ne-am prezentat la sesiunea de după amiază. Iar pe Șolohov, de fapt, nu l-am mai văzut tot restul Congresului.

La Moscova Congresul a continuat axîndu-se mai mult pe latura de divertisment. Am întîlnit cîțiva dintre tinerii poeți sovietici controversați și mi-a reținut în mod deosebit atenția Robert Rojdestvenski, care continua tradiția modernismului autohton, de la simboliști la tînărul Maiakovski. El luase parte la o expediție polară și o serie de impresii arctice se regăseau în poezia sa. Am refuzat să particip la o călătorie cu avionul la Marea Neagră, ca oaspete al lui Hrușciov, la rezidența de vară (atît din modestie cît și pentru că nu mă interesa). În schimb l-am vizitat pe Ehrenburg la locuința lui la țară, i-am admirat trandafirii, tablourile și ciinii, apoi ne-am așezat pe o bancă între pomi, la marginea unui pîrîu liniștit și el a început să povestească amănunțit despre problemele recente pe care le avea cu cenzura, despre intrigi, despre rezistența ce-o întîmpina din partea partidului. Rolul său de opozant și continuator al liberalizării nu era deloc atît de lipsit de probleme cum încercau unii să afirme.

O parte din iarna lui 1964 am petrecut-o în Italia. O călătorie în Tunisia a fost o decepție, condițiile erau mai primitive decît ne așteptam și clima mai proastă. Am plecat în sud, în golful Cyrten, pe insula Djerba, dar și acolo vremea a fost ploioasă

și rece. Apoi am stat acasă la Stockholm o perioadă lungă, de la sfîrșitul iernii pînă tîrziu în toamnă, și am scris cea mai mare parte din volumul de proză *Sällskap för natten* [1].

Kjell Espmark și-a susținut lucrarea de doctorat cu un subiect despre poezia mea din tinerețe, ceea ce a însemnat un stimulent pentru mine. M-am bucurat că încăpusem pe mîinile unui poet și cercetător literar talentat precum Espmark, de o deosebită sensibilitate sub toate aspectele, cu o înțelegere și o intuiție care păreau să-l ghideze fără greș. A fost o plăcere pentru mine să-i ajut cu date din memorie și în acest context mi-a venit ideea să scriu o carte despre viața mea de scriitor.

La începutul lui decembrie am participat din nou la un Congres al COMES-ului, la Taormina și Catania. Am plecat apoi mai departe, la Madrid, unde am lărgit cercul contactelor literare, pentru ca după aceea să zburăm spre Cuba cu un avion special. Astfel, timp de două luni, am cunoscut în mod direct organizarea revoluționară de pe insula lui Fidel Castro, observînd atît rezultatele obținute cît și greutățile ce apăreau în încercarea de a realiza o mare schimbare, încercare sabotată pe mai multe planuri de forțele din exterior. Un cargou cubanez, cu un echipaj incompetent, ne-a adus înapoi în Europa.

Ajuns acasă am scris o relatare destul de scurtă a impresiilor mele cubaneze, apărută sub forma unui volum subțire, cu titlul *Sa lever Kuba* [2] și completat cu fotografii. Am participat și la o serie de dezbateri despre politica agresivă a SUA în Vietnam. Am găsit de asemenea timp să-i întîlnesc

---

[1] *Companie pentru noapte.*
[2] *Așa trăiește Cuba.*

pe doi dintre noii mei favoriți literari, Ana Maria Matute și Claude Simon, veniți la Stockholm în acea primăvară. În iulie am participat la un congres de pace la Helsinki, unde conflictul dintre China și Uniunea Sovietică a luat o turnură dramatică.

Vara am dedicat-o, în cea mai mare parte, relatării autobiografice de față, pe care o termin acum, într-o zi din mijlocul lui august 1965. Cam peste o jumătate de an împlinesc 60 de ani și timp de 38 de ani am scris cărți.

Dar au mai rămas cîteva întrebări mai personale pe care trebuie să mi le pun mie însumi.

NUMEȘTI ACEASTĂ RELATARE UN AUTOPORTRET ?

Poate că denumirea nu este cu totul corectă. Dar n-am avut deloc intenția să-mi fac un portret detaliat. Nu mi s-a părut interesant. Ceea ce am vrut a fost să scot în evidență contururile generale, să mă plasez pe mine însumi într-un context, într-o perioadă dată de timp. M-am străduit să fiu cît mai obiectiv cu putință, deși totul e privit prin prisma mea, așa cum am înțeles și am simțit eu. Poate în multe privințe am fost prea sumar, nu mi-a fost întotdeauna ușor să trag o linie între ceea ce e important și ceea ce e lipsit de însemnătate, dar am încercat să nu împovărez narațiunea și să nu brodez pe marginea ei.

Cum îți privești azi opera și modul de a scrie ?

Natural că nu doresc să fac aprecieri asupra cărților și a celorlalte scrieri ale mele. Să scriu ceea ce am scris (și așa cum am scris) mi se pare a fi singurul lucru pe care l-aș fi putut face. Nu e treaba mea să emit judecăți de valoare asupra propriei opere, însă îmi face plăcere să cred că nu

totul a fost un eșec. Am avut reușite cel puțin mediocre și, luînd în considerare de unde am plecat, greutățile cu care m-am luptat pentru a evolua ca și firea mea în general dificilă, am ajuns mai departe decît am îndrăznit să sper. Mi se întîmplă să fiu supraestimat în anumite privințe și subestimat în altele. De regulă îmi este greu să accept opiniile altora despre mine.

Pînă la vîrsta de 45 de ani scriam relativ greu ; o anumită lipsă de spontaneitate, ca și absența unor motive de inspirație adecvate modului meu de a scrie făceau să-mi irosesc mult timp într-un fel de neproductivitate. Apoi, odată cu numeroasele călătorii făcute după sfîrșitul celui de al doilea război mondial, gheața s-a spart : am găsit suficient material de prelucrat ce se potrivea structurii mele de scriitor precum și o metodă productivă de a crea. Dar această schimbare a fost și rezultatul unui proces de autoanaliză : am renunțat la autocritica obtuză și la estetizarea exagerată. Eu nu eram făcut să tind spre perfecțiune și armonie stilistică (și cu atît mai puțin să le ating). Mi-am dat seama că trebuie să accept eșecurile parțiale și să continui totuși pentru a nu cădea în imobilitate și sterilitate.

Astfel mi s-a creat faima exagerată că sînt harnic și productiv, că scriu repede și fără efort. Poate că, în bucuria mea de a fi reușit să-mi găsesc stilul potrivit, am făcut greșeala să mă laud puțin. Eu însumi nu aveam prea mult respect pentru hărnicia mea, secretul productivității nefiind altul decît lucrul zilnic de două-trei ore (cel puțin o jumătate de an) și hotărîrea mea de a corecta cît mai puțin posibil. În privința aceasta am rămas fidel convin-

gerii care, cîndva, mă apropiase de suprarealism : trebuie să te bazezi pe inspirație, pe „automatisme" și să nu te lași în prea mare măsură cenzurat de conștiința eului.

Ce părere ai acum despre modernismul al cărui adept ai fost de la vîrsta de douăzeci de ani ?

Evident că această noțiune s-a schimbat și a evoluat cu timpul, altfel nu și-ar fi meritat numele de modernism. Dar principiile de bază sînt încă neschimbate : maximă expresivitate și contemporaneitate, militantism și nonconformism. Astăzi se vorbește cu superioritate despre „vechiul modernism aristocrat", ceea ce mi se pare eronat. Nu este vechi în sensul de desuet și nu e aristocrat în sensul de elevat și rupt de realitate. Dar a impus un mod de exprimare artistică și nu a acceptat soluțiile facile : îngrămădiri întîmplătoare de litere sau jocuri de cuvinte fără legătură cu actul de comunicare. Curentele literare care fac experimente extreme și izolate, pe mine cel puțin, nu mă interesează. Consider că sînt menite să rămînă drumuri bizare, fără ieșire, repede abandonate pentru alte aspirații mai vitale. Nu le pot privi altfel decît ca pe o expresie temporară a stagnării, o suprasaturare, un refuz de a participa la ceea ce se întîmplă în lume.

Pe de altă parte eu nu sînt adeptul unei literaturi foarte direct și evident angajate. A reacționa la evenimentele timpului în care trăiești și a lua o atitudine este, fără îndoială, un semn de forță la un scriitor și o reacție aproape firească pentru orice persoană normal dotată intelectual și sentimental și conștientă de ce se petrece în lume. Dar luarea

unei atitudini nu e nevoie să o facă neapărat în calitatea lui de scriitor ci ca membru al societății, ca individ cu răspundere socială. În ce măsură însă trebuie să-și exprime angajamentul ca artist și scriitor este o altă chestiune. Creația literară este strîns legată de surse și impulsuri subconștiente. Intenția conștientă nu trebuie să domine niciodată — aceasta ar fi în detrimentul inspirației. O implicare suficient de profundă se face oricum simțită.

Ce părere ai despre evoluția literaturii din Suedia în ultimul timp?

Anii cincizeci au însemnat, în mare măsură, o decadă liniștită și elegiacă. A fost o perioadă de pauză dar și de pregătire și mobilizare. A apărut o serie de noi poeți talentați care au continuat să dezvolte modernismul suedez în diferite direcții. Astfel s-au afirmat personalități marcante și diferite între ele precum Lars Forssell, Folke Isaksson, Tomas Tranströmer, Lasse Södeberg, Sandro Key-Aberg. Romanul și proza în general au fost opera unor scriitori de asemenea deosebiți între ei ca Lars Gyllensten și Sara Lidman, Pär Rådström și Per Olof Sundman, Brigitta Trotzig și Åke Wassing. Au apărut noi scriitori care au străbătut lumea, au analizat și dezvăluit viața politică din alte țări. Per Wästberg, Jan Myrdal, Sven Lindqvist.

Motive de bucurie în ultimul timp: o varietate bogată a formelor de expresie artistică și o conștiință clară a interacțiunii pe scară largă a evenimentelor din lumea noastră de azi. Tendința din ultimii ani către experimente care au depășit granița literaturii și s-au împotmolit pe drumuri fără ieșire poate fi văzută ca un semn de vitalitate și ac-

țiune, chiar dacă greșit orientate. La mulți dintre cei tineri se remarcă deja noi forme rodnice de expresie, o originală întrebuințare a limbii, metode stilistice variate ce deschid perspective interesante.

Nu te-ai plictisit să călătorești?
Încă mai ești dispus să-ți lărgești cunoștințele despre lume prin intermediul călătoriilor?

Sigur că din multe puncte de vedere sînt sătul de călătorii. Dar nu cred că mă pot lipsi de ele. După un timp de stat acasă mă simt obosit și mi-e la fel de lehamite și de asta. În bună măsură toate călătoriile sînt iluzii sfărîmate dar, mai curînd sau mai tîrziu, remarci că ți-au dat ceva, au lăsat o urmă, chiar dacă e greu de definit, adesea aproape abstractă. Adevărul este că cel care călătorește mult, spre deosebire de cel ce stă acasă, dobîndește o altă concepție despre lume, despre starea de lucruri, despre întreaga situație a omenirii. Pentru orientarea mea universală, în plan literar și artistic, călătoriile sînt indispensabile și găsesc că e necesar să călătoresc atîta timp cît voi putea.

Concepția că literatura de valoare nu poate fi creată decît într-o anumită zonă, că ea își are rădăcinile într-un anumit mediu, cred că este adevărată doar pe jumătate. Și acest adevăr își pierde din valabilitate pe măsură ce crește conștiința universală și experiența internațională a scriitorului. Asta nu înseamnă că literatura ar avea de cîștigat dacă s-ar desprinde total de condițiile locale ale mediului de origine, ci numai că ar trebui să capete independență față de ele, să fie adaptabilă, universală.

M-am gîndit de mai multe ori să mă mut din Suedia, să trăiesc cea mai mare parte din timp în străinătate. Situația aceasta ar fi oferit o serie de avantaje și ar fi fost ușor de realizat practic. Și totuși m-am decis să nu emigrez. Atunci ce mă leagă de Suedia ? În primul rînd dependența de limbă. Apoi reacția împotriva condițiilor din Suedia care îmi e necesară ca incitație și stimulent. Numai în contextul suedez am o menire, iar străduințele mele dobîndesc o suficientă semnificație. Din păcate, aș zise eu pentru că internaționalistul din mine e obligat să se rezume la o sferă redusă de activitate.

Cum vezi evoluția societății suedeze în acest moment ?

Eu am o atitudine critică față de societatea care, prin belșug și prosperitate, îi face pe oameni pasivi, izolați și mulțumiți de sine. Cred că în general această perioadă va fi depășită, că poporul suedez se va sătura de satisfacții materiale vulgare, de jucării tehnice și distracții infantile. Bunăstarea în sine este, bineînțeles, un lucru bun, dar trebuie să fie folosită în mod înțelept, să i se dea un țel mai înalt pentru a nu deveni scop în sine și forță destructivă. Și mai ales nu trebuie clădită pe spezele altora ! Avantajele inechitabile ale Suediei ca țară capitalistă și industrial avansată e necesar să fie echilibrate prin aportul ei la ridicarea unor țări subdezvoltate. Din acest punct de vedere trebuie să cultivăm cît mai conștient un sentiment de vinovăție : dar nu în mod pasiv, ci activ, orientat spre

eliminarea cauzei ce provoacă respectivul sentiment.

Ca tineri moderniști noi făceam parte din rîndurile pionierilor emancipării sexuale. Asta a însemnat, într-un fel, o revoluție în modul de viață suedez. E posibil ca, în timp, emanciparea să fi dus la exagerări și chiar abuzuri. Evoluția către pornografie ca și amploarea dată problemelor homosexualilor poate îmbrăca forme ridicole. Dar toate astea sînt urmări firești ale procesului de eliberare din constrîngeri. Revoluția sexuală nu trebuie să devină un fenomen izolat (și deci să degenereze). ci să se îmbine cu alte transformări mai adînci și mai complexe.

Ce zici de faptul că din cînd în cînd încă ți se mai spune „idiot politic" ?

Ține de etichetările simpliste pe care unii încă le mai aplică adversarilor politici. Dar mă întreb dacă nu e din ce în ce mai greu ca cineva să mă caracterizeze de „idiot politic", fără ca el însuși să nu pară a fi așa ceva. Este adevărat că uneori nu mă exprim suficient de clar și explicit în problemele politice. Pentru cine vrea, este relativ ușor să mă interpreteze greșit și să-mi atribuie concepții care nu-mi aprțin sau sînt foarte simplificate. Dezavantajele mele în această direcție sînt lipsa de răbdare și timpul scurt dedicat aspectelor politice. Dar celui ce și-a dat osteneala să urmărească, de-a lungul anilor, concepția mea politică, trebuie să-i apară pe deplin clare atît ideile cît și consecvența lor. Eu însumi consider că, din punct de vedere politic, am avut o capacitate neobișnuită de a anticipa evenimentele și nu m-am făcut vinovat

de erorile pe care publicații politice de profil le-au făcut adesea.

Te-ai exprimat undeva că trebuie să fim pregătiți pentru o catastrofă?

Punctele de vedere expuse de noi, cei ce ne situam pe „a treia poziție", sînt azi în general acceptate. Politica reprezentată de Tingsten cu atîta vehemență a suferit în schimb o înfringere. Iar Tingsten a dispărut de pe scenă arătîndu-i-se un respect exagerat, fără să se cerceteze mai îndeaproape erorile de care era răspunzător; totul s-a mușamalizat și a început o orientare esențialmente nouă, în spiritul celei de „a treia poziții".

Puternica orientare spre stînga era condiționată în mod direct de politica externă americană, din ce în ce mai brutală, care atunci apărea ca fiind obstacolul cel mai important în evoluția pozitivă a situației internaționale și reprezenta pericolul principal în declanșarea unei catastrofe generale. Mult timp am nutrit convingerea că o critică dură a politicii americane constituie o obligație, o datorie, iar evoluția evenimentelor din ultimii ani a confirmat cu exactitate justețea argumentelor mele.

Nu pot ascunde faptul că eu sînt pesimist în privința evoluției omenirii. Mi-e teamă că teoria marxistă a catastrofei se va dovedi corectă, chiar dacă într-o altă formă decît cea originală. Aproape totul indică o creștere a contradicțiilor dintre statele industriale bogate și țările subdezvoltate sărace. Aici se află germenele tuturor posibilităților imaginabile pentru război, revolte, decimare sistematică a unui popor și, în cel mai rău caz, chiar pentru un conflict nuclear care ar însemna un dezastru mondial.

Cum privești propriile tale nevroze?

Cred că știu destul de bine în ce constau ele și cum se manifestă. Cred că am reușit, cu timpul, să le stăpînesc și să le folosesc într-un sens productiv. Nu văd în nevroze numai forțe negative, obstacole sau dificultăți distructive : într-o anumită proporție ele se lasă canalizate și folosite ca forțe motrice. În mai mare măsură am profitat decît am fost victima mecanismului de protest care a existat în mine, l-am orientat în sens revoluționar, l-am făcut părtaș de seamă în năzuințele mele. Bineînțeles că sînt conștient de nevrozele mele și de faptul că nu le pot controla total. Lucrurile sînt mult mai complicate decît par, iar raportul de echilibru între libertate și dependență mai greu de definit.

Ești oare mulțumit de tine însuți?

Mai curînd nu decît da. Evident că nu trăiesc într-o continuă stare de nemulțumire cu mine însumi. Munca mea îmi dă aproape întotdeauna satisfacții, fiind, într-un fel, o evadare optimistă din îndoiala autocritică. Dar mulțumit cu mine însumi și cu ceea ce fac nu sînt totuși. Eu cred că, în parte, lucrez atît de mult tocmai pentru că nu mă simt suficient de împăcat cu ceea ce deja am făcut. Tot timpul sînt împins de speranța că voi reuși mai bine în încercările mele (deși începe să fie foarte tîrziu pentru asemenea speranțe). Adesea mi se pare că am multe să-mi reproșez : insuficientă pregnanță și îndrăzneală, superficialitate și evaziune, reverie și rutină. Dar în final trebuie să accepți gra-

niţele pe care nu le poţi depăşi. Gîndul acesta mă roade. Cu firea mea de revoltat îmi vine greu să mă resemnez. Şi asta generează un conflict de care nu voi scăpa niciodată.

Găseşti că este corect să fii privit ca un optimist care, cu timpul, a devenit foarte pesimist ?

Nu, asta este o simplificare. Aceste două tendinţe, numite optimism şi pesimism, la mine au existat mereu una lîngă alta. Aspiraţia alături de simţul realităţii, speranţele alături de neajunsurile vieţii. Cu anii şi cu experienţele simţul realităţii s-a accentuat, în timp ce capacitatea de a visa s-a diminuat. Aşa cred că s-a întîmplat cu mine. Eu nu mă consider un pesimist, ci un realist. Dar, în acelaşi timp, eu sînt un visător activ, un utopist revoltat, o persoană care nu încetează să spere, oricît de întunecată, în multe privinţe, mi s-ar părea situaţia dată. Consider că este corect cînd mă autocaracterizez drept un visător cu ochii deschişi.

Lector : ECATERINA ȚARĂLUNGA
Tehnoredactor : GEORGETA CÎRSTEA
Bun de tipar : 7.06.1993
Coli tipar 13,75

S. C. ROMCART S.A., București
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
ROMÂNIA

Tiparul executat la „ROMCART" S.A. cd. 517

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen 2026